

วิธีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี พ.ศ. 2471 - 2526

โดย

นายภควุฒิ ทวียศ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

วิธีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี พ.ศ. 2471 - 2526

โดย

นายภควุฒิ ทวียศ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

THE WAY OF LIFE OF COMMUNITY IN THA NAM NONTHABURI, A.D. 1928 - 1983

By

Pakawut Thaweeyot

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ วิถีชีวิตชุมชนตลาดท่าหน้า
นนทบุรี พ.ศ. 2471 - 2526 ” เสนอโดย นายภควุฒิ ทวียศ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

.....

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พวงทิพย์ เกียรติสกุล

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ยงยุทธ ชูแว่น)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อินทิรา ซาฮีร์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พวงทิพย์ เกียรติสกุล)

...../...../.....

47205208 : MAJOR : HISTORICAL STUDIES

KEY WORDS : WAY OF LIFE / COMMUNITY IN THA NAM NONTHABURI / NONTHABURI PROVINCE

PAKAWUT THAWEEYOT : THE WAY OF LIFE OF COMMUNITY IN THA NAM NONTHABURI, A.D. 1928 - 1983. THESIS ADVISOR : ASST.PROF.PUENGTHIP KIATTISAHAKUL, Ph.D. 181 pp.

The objective of this thesis is to study the way of life of the community in Tha Nam Nonthaburi between the years 1928 and 1983. It was found that the community in Tha Nam Nonthaburi has played a key role in Nonthaburi Province since 1928 due to the relocation of the Nonthaburi City Center and the Severe Penalty Prison to the community in Tha Nam Nonthaburi. Consequently, the community in Tha Num Nonthaburi became the economic and social center of the Province, as evidenced by the migration of peoples; the building of wooden row houses, groceries, and market stalls; the trading of farm produce and pottery; and the trading along canals. The economic and social expansion of the community in Tha Num Nonthaburi continued incessantly until the severe flood in 1942 and the Second World War in 1941 – 1945. These crisis temporarily slowed down the economy of the community. However, the First National Economic and Social Development Plan (1961 - 1966) was implemented by Marshal Sarit Tanarat. The objective of the National Economic and Social Development Plan was to enhance the nation's economic growth. Based on this plan, the Government had the policy to develop Nonthaburi to accommodate the growth of Bangkok. Then, the community in Tha Nam Nonthaburi was economically and socially redeveloped, with extensive expansion of commercial buildings, monetary institutions, produce and fruit markets, transportation, and education. Although the National Economic and Social Development Plan contributed economically and socially to the development of the community in Tha Nam Nonthaburi, it had adverse impacts on its local way of life. Particularly, pottery and farming were diminished. Farming areas were converted to serve housing purposes such as real estates, row houses, and condominiums.

Department of History   Graduate School, Silpakorn University   Academic Year 2008
Student's signature .....
Thesis Advisor's signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พวงทิพย์ เกียรติสหัสกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่กรุณาสละเวลาเป็นอย่างมากในการชี้แนะแนวทางในการทำวิทยานิพนธ์ แนะนำแหล่งข้อมูลที่สำคัญ ตรวจสอบเนื้อหาและแก้ไขสำนวน ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ที่กรุณาให้คำแนะนำในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณ คณาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์ให้แก่ผู้วิจัย ตั้งแต่ระดับปริญญาบัณฑิตจนถึงระดับปริญญาโท

ขอขอบคุณ อาจารย์ไพฑูรย์ ใจเที่ยงธรรมและครอบครัวที่ให้ความกรุณาช่วยเหลือผู้วิจัยในด้านต่างๆ อย่างดียิ่ง รวมทั้งแนะนำให้ผู้วิจัยตระหนักถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรี ขอขอบคุณ อาจารย์สุปราณี หลักคำที่กรุณาสละเวลาให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรี รวมทั้งแนะนำแหล่งข้อมูลที่เป็นประโยชน์

ขอขอบคุณ ชาวบ้านในชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีในน้ำใจไมตรีและความช่วยเหลือด้านข้อมูลแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี ขอขอบคุณ คุณนิศยา แก้วกำพล บรรณารักษ์ห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัดนนทบุรีที่เก็บรักษาหนังสือเก่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรี ซึ่งมีคุณค่าต่อการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นอย่างมาก ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่เทศบาลนครนนทบุรี และสำนักงานจังหวัดนนทบุรีที่ให้ข้อมูลในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีในครั้งนี้

ขอขอบคุณ เพื่อนร่วมรุ่นประวัติศาสตร์ศึกษาทุกคนที่คอยกระตุ้นเตือน แนะนำและช่วยเหลือผู้วิจัยในด้านต่างๆ เป็นอย่างดี ขอขอบคุณ คุณบุษกร ฮวบแซมที่ช่วยผู้วิจัยทำแผนที่สภาพกายภาพของชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรี

ขอขอบคุณ คุณจันทิรา จิตวีระ คุณมาลัยพร เทวะประสิทธิ์พร คุณสุภาภรณ์ วงษ์ทน และชาวสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะทุกคน ที่ให้กำลังใจและความช่วยเหลืออย่างเต็มที่ตลอดระยะเวลาการทำวิทยานิพนธ์จนเสร็จสิ้น

ขอขอบคุณจากดวงใจ ครอบครัวทวิศ คุณพ่อวิรัช คุณแม่กานดาและน้องภควัฒน์ ที่มอบความรักความอบอุ่น ทั้งร่างกาย แรงใจและแรงทรัพย์ ผลักดันให้ผู้วิจัยมีวันนี้ได้

ข้อบกพร่องใดๆ ที่เกิดขึ้นในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้วิจัย แต่เพียงผู้เดียว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ	ฉ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฐ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	4
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	8
ขอบเขตของการศึกษา.....	9
วิธีการศึกษา.....	9
แหล่งข้อมูล	9
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	10
2 วิธีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ก่อน พ.ศ. 2471	11
ภูมิหลังการกำเนิดเมืองนทบุรี.....	11
ประวัติความเป็นมาของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	15
การกำเนิดชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	15
การทำมาหากินของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีก่อน พ.ศ. 2471	25
การทำสวน	26
การทำเครื่องปั้นดินเผา.....	34
การไปมาหาสู่ของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	39
การศึกษาของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	43
ความผูกพันระหว่างคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีกับวัด.....	49

บทที่	หน้า
3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	
ระหว่าง พ.ศ. 2471 - 2503	52
การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีระยะที่ 1	
(พ.ศ. 2471 – 2484).....	52
ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	
ระหว่าง พ.ศ. 2471 - 2484	52
การย้ายตัวเมืองนทบุรีจากตลาดขวัญมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	
พ.ศ. 2471	52
การย้ายเรือนจำกองมหันตโทษจากพระนครมาสู่	
ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี พ.ศ. 2474	63
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	
ระหว่าง พ.ศ. 2471 - 2484	66
การอพยพเข้ามาของผู้คนจากต่างถิ่น	67
การสร้างห้องแถวเรือนไม้	70
การสร้างตลาดแผงลอย.....	73
การสร้างโรงมหรสพ.....	73
การสร้างโรงฆ่าสัตว์.....	74
การขายตัวของการค้าขายในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี	76
การซื้อขายสินค้าจากสวน	76
การซื้อขายเครื่องปั้นดินเผา	78
การเกิดขึ้นของร้านขายของชำ.....	81
การค้าขายสินค้าทางเรือตามคลองต่างๆ	82
การพัฒนาด้านการศึกษา.....	84
การพัฒนาเส้นทางคมนาคม.....	89
การพัฒนาด้านสาธารณสุขโปก.....	96

บทที่	หน้า
การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีระยะที่ 2 (พ.ศ. 2484 – 2503).....	98
ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2484–2503	98
การเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2485	98
ภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. 2484 - 2488	101
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2484 - 2503	103
ผลกระทบจากอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2485	103
ผลกระทบจากภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง.....	106
4 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ภายใต้แผนการพัฒนาเมืองนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2503 - 2526	112
การพัฒนาเมืองนทบุรีด้านสังคมเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ	113
การพัฒนาบริเวณตัวเมืองนทบุรี	116
การพัฒนาเส้นทางคมนาคม.....	121
การพัฒนาด้านการศึกษา.....	126
การพัฒนาเมืองนทบุรีด้านเศรษฐกิจเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ.....	131
การพัฒนาสถาบันการเงิน.....	131
การสร้างตลาดสดถาวรและตลาดผลไม้	133
การจัดประกวดผลไม้เมืองนทบุรีและตลาดนัดทุเรียน	135
ผลกระทบจากการพัฒนาเมืองนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ	142
การอพยพเข้ามาของผู้คนจากต่างถิ่น	142
การเพิ่มขึ้นของบ้านสมัยใหม่และบ้านจัดสรร	144
การลดบทบาทของอาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิม	146
การขยายตัวของการค้าขาย	154

บทที่	หน้า
5 บทสรุป.....	159
บรรณานุกรม.....	168
ประวัติผู้วิจัย.....	181

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	โมเดลจำลองที่ทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2504 แสดงลักษณะของสวนเมืองนนทบุรี.....	28
2	หม้อดินเผาของชาวบ้านหม้อคลองสระบัว จังหวัดอยุธยา.....	34
3	หม้อดินเผาของชาวบ้านหม้อบางตะนาวศรี.....	35
4	โรงปั้นหม้อ	38
5	ศาลากลางจังหวัดนนทบุรีที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี.....	61
6	เรือนจำกลางบางขวาง.....	65
7	ห้องแถวเรือนไม้ 2 ชั้น ที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2472	72
8	โรงแรมสรรพที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2473	74
9	คุณอนงค์ เครืออ่วม สาธิตการปั้นหม้อดินเผา.....	80
10	โรงเรียนรัตนาธิเบศร์	86
11	พิธีเปิดโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2475	88
12	ครูและนักเรียนรุ่นแรกของโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี	88
13	เรือนไม้ห้องแถวเดิมริมถนนประชาราษฎร์	117
14	อาคารพาณิชย์ถาวรที่สร้างขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2503	118
15	ถนนประชาราษฎร์ก่อนและหลังการปรับปรุง.....	122
16	ถนนพินุลสงครามก่อนและหลังการปรับปรุง.....	122
17	การปรับปรุงถนนนนทบุรี 1	123
18	ถนนซอยจากโรงเรียนรัตนาธิเบศร์ไปออกตลาดสดถาวรขณะก่อสร้าง.....	125
19	รถยนต์โดยสารที่ทางเทศบาลนนทบุรีจัดไว้เพื่อบริการประชาชน	126
20	โรงเรียนวัดทินกรนิมิตร(โรงเรียนวัดบางด้วน)ก่อนและหลังการปรับปรุง	127
21	โรงเรียนครุฑาลัย.....	128
22	พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติและห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัดนนทบุรี	130
23	การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์	130
24	พิธีเปิดธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการสาขานนนทบุรี	132
25	พิธีเปิดสถานธนาถนูปาลหรือ โรงรับจำนำ.....	133
26	ตลาดสดถาวรที่สร้างขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2503.....	134
27	ทุเรียนที่ชนะการประกวดผลไม้มือเมืองนนทบุรี	135
28	ตลาดนัดทุเรียน	136

ภาพที่		หน้า
29	พลเอกประภาส จารุเสถียร ตรวจราชการในจังหวัดนนทบุรี วันที่ 7 สิงหาคม 2506	141
30	บ้านสมัยใหม่.....	145

สารบัญญภาพประกอบ

แผนที่ที่	หน้า
1 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนไหลลงสู่ทะเล.....	13
2 แผนที่จังหวัดนนทบุรี	17
3 แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมและตอนที่ขุดใหม่ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	19
4 แผนที่บริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี	24
5 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ก่อน พ.ศ. 2471.....	25
6 เปรียบเทียบคลองใน พ.ศ.2448.....	40
7 เปรียบเทียบคลองใน พ.ศ. 2453.....	41
8 แผนที่แสดงที่ตั้งเมืองนนทบุรีที่ตลาดขวัญ ร.ศ. 124	54
9 แผนที่ตัวเมืองนนทบุรีแห่งใหม่ที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี พ.ศ. 2474.....	62
10 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีภายหลังการย้ายตัวเมืองนนทบุรี และเรือนจำกองมหันตโทษมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2471 - 2503	70
11 แผนที่แสดงสถานที่ต่างๆ ภายในตัวเมืองนนทบุรีและกิจการที่ได้พัฒนา.....	115
12 แผนที่ผังอาคารพาณิชย์บล็อกสุดท้ายบริเวณถนนประชาราษฎร์ริมแม่น้ำเจ้าพระยา...	118
13 แผนที่ผังการสร้างเขื่อนถาวรและทำเทียบเรือหน้าศาลากลางจังหวัด.....	120
14 แผนที่ผังแสดงกิจการที่ได้พัฒนาบริเวณตัวเมืองนนทบุรี.....	138
15 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีภายหลังการใช้ แผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2503 – 2526	139
16 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีภายหลังจากน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2526....	152

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในอำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี เริ่มก่อตั้งขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2179 สมัยรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง โปรดให้ขุดทางลัดแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ขึ้น จากเดิมที่เส้นทางเดินของแม่น้ำมีลักษณะอ้อมและคดเคี้ยว โดยขุดตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกรวยซึ่งเป็นจุดที่เส้นทางแม่น้ำเริ่มไหลอ้อมขุดลัดขึ้นไปถึงบริเวณปากคลองอ้อมใกล้กับวัดท้ายเมือง¹ ทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทิศทางเดินมายังเส้นทางใหม่ที่ถูกขุดขึ้น สองฝากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่จากเดิมที่ไม่ได้เป็นพื้นที่อยู่ติดริมแม่น้ำและเป็นที่ว่างที่มีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนไม่มากนัก จึงเริ่มมีผู้คนเข้ามาจับจองตั้งบ้านเรือนกันมากยิ่งขึ้น จนกลายเป็นชุมชนเล็กๆ เรียงรายบริเวณสองฝั่งแม่น้ำสายใหม่และคลองต่างๆ จนกระทั่งสมัยอยุธยาตอนปลายเกิดสงครามไทยรบกับพม่าทำให้ผู้คนอพยพหนีภัยสงครามเข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่เมืองนนทบุรี เป็นจำนวนมาก รวมถึงในพื้นที่ว่างตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่นี้ โดยกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่ว่างแห่งนี้มีข้อสันนิษฐานว่ามาจากสองกลุ่มใหญ่ๆ ด้วยกัน กลุ่มหนึ่งเข้ามาในช่วง พ.ศ. 2302 เป็นชาวเมืองตะนาวศรี² และอีกกลุ่มเข้ามาในพ.ศ. 2310 เป็นกลุ่มบ้านหม้อคลองสระบัว³ จึงเริ่มเกิดเป็นชุมชนที่ขยายตัวขึ้นมาผสมกับคนพื้นถิ่นดั้งเดิม จึงเรียกชุมชนนี้ว่า ชุมชนบ้านบางตะนาวศรีและบ้านบางขวาง ซึ่งชาวบ้านเรียกคนที่อยู่ในย่านบ้านบางขวางว่า บ้านบนและบ้านบางตะนาวศรีว่า บ้านล่าง ตามทิศที่ตั้งอยู่ของชุมชน โดยชาวบ้านในย่านนี้ประกอบอาชีพหลักสองอย่าง คือ การทำสวนและการปั้นหม้อดินเผา มีวิถีชีวิตที่อิงกับธรรมชาติแบบท้องถิ่น ใช้ชีวิตเรียบง่ายเป็นสังคมแบบชาวบ้านชนบท

¹ หวน พันธุ์พันธุ์, ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547), 4.

² ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2507), 548.

³ พลเรือเอกวงษ์ ส่งเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด ส่งเจริญ (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2550), 241.

ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี เริ่มเป็นชุมชนที่มีบทบาทและความสำคัญมากที่สุดของเมืองนนทบุรีตั้งแต่พ.ศ. 2471 เนื่องจากมีการย้ายตัวเมืองจากตลาดขวัญมาตั้งอยู่ในบริเวณชุมชนแห่งนี้⁴ และพ.ศ. 2474 ได้มีการย้ายเรือนจำจากกรมทัณฑโทษจากกรุงเทพฯ เข้ามาด้วยเช่นกัน⁵ ทำให้สภาพชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงและขยายตัวขึ้นในบทบาทใหม่ คืออยู่ในฐานะกลายเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของเมืองนนทบุรี จากการเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของเมืองนนทบุรีทำให้ความเป็นเมืองได้เริ่มก่อตัวขึ้นในชุมชน และมีการเปลี่ยนแปลงมากมายโดยเฉพาะการย้ายหน่วยราชการและเรือนจำเข้ามาตั้งในชุมชน การขยายตัวของเส้นทางการคมนาคม รวมทั้งการอพยพของผู้คนต่างถิ่นเข้ามาตั้งบ้านเรือนซึ่งส่งผลให้เกิดการสร้างเรือนไม้ห้องแถวขึ้นเพื่อทำการค้าและอยู่อาศัย การสร้างตลาดสดหน้าคูบางขวางเพื่อเป็นแหล่งค้าขายสินค้าของสวนและสินค้าอื่นๆ ของคนในชุมชนและบริเวณใกล้เคียง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงส่งผลให้สภาพชุมชนและวิถีชีวิตดั้งเดิมของคนท้องถิ่นเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมเมืองที่ขยายตัวเข้ามาในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีแห่งนี้

จากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่กล่าวมาข้างต้นผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพวิถีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2471 - 2526 หรือตั้งแต่การย้ายตัวเมืองมาตั้งในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดการพัฒนาและขยายตัวของสังคมเมืองอย่างต่อเนื่อง และส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตพื้นถิ่นดั้งเดิมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นชุมชนเมืองภายหลังจากการเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ในพ.ศ. 2526 อย่างไรก็ตามจากค้นคว้าและตรวจสอบงานเขียนที่ผ่านมายังไม่มีงานวิจัยที่อธิบายถึงพัฒนาการของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีอย่างจริงจัง แต่งานเขียนที่ผ่านมามีส่วนใหญ่เป็นการศึกษาภาพรวมของจังหวัดนนทบุรีที่อธิบายภาพกว้างในเชิงของเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ซึ่งเน้นในการให้ข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นโดยไม่วิเคราะห์เจาะลึกถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเฉพาะย่านชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ส่วนงานเขียนที่มีการศึกษาเฉพาะชุมชนส่วนใหญ่เป็นการศึกษาที่เน้นศึกษาเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ เช่น การศึกษาถึงย่านชุมชนเกาะเกร็ดที่ทางจังหวัดนนทบุรีให้ความสำคัญในฐานะแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ให้กับจังหวัด และการศึกษาถึงวิถีชีวิตชาวสวนในจังหวัดนนทบุรีซึ่งเน้นการศึกษาเฉพาะทางด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาในจังหวัดนนทบุรี เช่น วิถีชีวิตชาวสวนในบริเวณคลองบางกรวยหรือบริเวณคลองอ้อม แต่ในส่วนของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีซึ่งเป็นที่ตั้ง

⁴ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี (นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, 2525), 81.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 124.

ของศูนย์กลางเมืองนนทบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2471 ยังไม่มีงานวิจัยที่ทำการศึกษาพัฒนาการของชุมชน
แห่งนี้มาก่อน

นอกจากนี้ ยังมีอีกเหตุผลหนึ่งซึ่งทำให้ผู้ศึกษาตระหนักเห็นความสำคัญที่จะศึกษา
วิถีชีวิตพื้นถิ่นดั้งเดิมของชุมชนตลาดท่าหน้านนทบุรี เพราะนับตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2546 ทางจังหวัด
นนทบุรีได้วางแผนที่จะดำเนินการพัฒนาปรับปรุงตลาดสดในพื้นที่ที่กำหนดให้เป็นตลาดดีมี
มาตรฐานตามนโยบายของกระทรวงมหาดไทย⁶ ทางเทศบาลนครนนทบุรีจึงได้คัดเลือกตลาดสดที่
อยู่ในความดูแลเพื่อปรับปรุงพัฒนาให้มีมาตรฐานที่สะอาดและทันสมัยโดยได้เลือกตลาดสด
เทศบาลนครนนทบุรีหรือตลาดท่าหน้านนทบุรีเป็นพื้นที่ตัวอย่าง เพื่อนำมาปรับปรุงตามโครงการ
ตลาดสดองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น(ตลาดดีมีมาตรฐาน) จังหวัดนนทบุรีจึงกำหนดให้สร้างตลาด
เทศบาลนครนนทบุรีหลังใหม่ขึ้นทดแทนตลาดเทศบาลหลังเก่าที่มีสภาพเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก
ในวงเงินงบประมาณการปรับปรุงถึง 200,000,000 บาท⁷ ดังนั้นจากแผนการของจังหวัด
นนทบุรีดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้นในตลาดท่าหน้า
นนทบุรี จากตลาดสดที่เห็นกันทั่วไปในชุมชนตลาดสดที่มีลักษณะเป็นตลาดที่ตั้งเป็นแผงขายของ
ขายข้าวปลา อาหาร ผลไม้ของสวนต่างๆ โดยทางเทศบาลนครนนทบุรีจะทำการรื้อถอนและ
เปลี่ยนเป็นตลาดสดเทศบาลหลังใหม่⁸ โดยสร้างเป็นอาคารสมัยใหม่ 5 ชั้น 2 อาคาร มีพื้นที่
ขายของของพ่อค้าแม่ค้า ที่จอดรถในอาคาร ห้องประชุม ห้องสำนักงาน ห้องฟิตเนสและอื่น⁹
แต่แผนการดำเนินการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการถกเถียงและคัดค้านจากผู้ค้า
บางรายที่มีทำเลที่ตั้งร้านค้าของตนเองที่จัดว่าเป็นทำเลที่ดี หรือเรียกกันว่าทำเลทอง ซึ่งตั้งอยู่ในที่ที่
มีคนเดินผ่านหนาแน่นและมีลูกค้าขาประจำมากมาย เนื่องจากเกรงว่าการเปลี่ยนแปลงที่จะจัดสร้าง
ตลาดท่าหน้านนทบุรีในรูปแบบสมัยใหม่ครั้งนี้จะทำให้ร้านค้าของตนที่เดิมอยู่ในทำเลที่ดีอยู่แล้ว
จะต้องย้ายไปอยู่ในที่ที่ถูกจัดสรรไว้ให้และไม่อยู่ในทำเลที่ดีเหมือนในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามหากแผน
ดำเนินการปรับปรุงตลาดท่าหน้านนทบุรีตั้งแต่พ.ศ. 2546 ของจังหวัดนนทบุรีดำเนินการได้สำเร็จ
จะถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่จะเกิดขึ้นอีกครั้งกับชุมชนตลาดท่าหน้านนทบุรี ด้วย
เหตุผลนี้จึงทำให้ผู้ศึกษาตระหนักเห็นความสำคัญของการศึกษาวิถีชีวิตพื้นถิ่นดั้งเดิมชุมชน

⁶ จังหวัดนนทบุรี, “หนังสือที่ มท 0837.2/2250,” 21 สิงหาคม 2546.

⁷ เทศบาลนครนนทบุรี, “หนังสือที่ นบ 52006/341,” 28 มกราคม 2547.

⁸ เทศบาลนครนนทบุรี, 73 ปี นนทบุรี (นนทบุรี: เทศบาลนครนนทบุรี, 2551), 93.

⁹ เทศบาลนครนนทบุรี, “หนังสือที่ นบ 52006/2460,” 3 มิถุนายน 2548.

ตลาดทำนํานนทบุรีมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้เป็นข้อมูลเบื้องต้นของการศึกษาถึงสภาพดั้งเดิมของชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่ชุมชนในรูปแบบใหม่ในอนาคตอันใกล้

จากเหตุผลที่กล่าวมาทั้งหมดจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้ศึกษาเลือกศึกษาถึงวิถีชีวิตชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2471 - 2526 โดยหวังให้เป็นข้อมูลพื้นฐานและเป็นตัวอย่างกรณีศึกษาที่จะสร้างความเข้าใจและทำให้เห็นถึงพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองในจังหวัดนนทบุรี โดยเฉพาะชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีได้มากยิ่งขึ้น

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

จากการที่ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาประเด็นของพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ซึ่งมีความสำคัญที่ทำให้สามารถเรียนรู้และเข้าใจถึงวิถีชีวิตชุมชนชนวนริมน้ำและย่านตลาดที่เกิดความเปลี่ยนแปลงจากการขยายตัวเข้ามาของชุมชนเมือง ผู้วิจัยจึงไปศึกษาค้นคว้างานเขียนที่เกี่ยวข้องพบว่าที่ผ่านมายังไม่มีผู้ศึกษาและค้นคว้าในด้านนี้โดยตรง อย่างไรก็ตามมีงานเขียนจำนวนหนึ่งที่มีเนื้อหาบางส่วนสามารถให้ข้อคิดและภาพที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับการศึกษาในประเด็นนี้ได้ โดยสามารถแบ่งกลุ่มงานเขียนที่ค้นคว้ามาได้สามกลุ่มด้วยกัน คือ กลุ่มที่หนึ่งเป็นงานเขียนที่ศึกษาเกี่ยวกับสังคมของชุมชนริมน้ำบริเวณภาคกลางของไทยทำให้เห็นภาพชีวิตของชุมชนริมน้ำที่มีรูปแบบการดำรงชีวิตที่อิงกับสายน้ำ โดยมีลักษณะสอดคล้องกับชุมชนที่ผู้วิจัยทำการศึกษาอยู่ กลุ่มงานที่สองเป็นงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับสภาพโดยรวมหรือสภาพทั่วไปของจังหวัดนนทบุรี และกลุ่มที่สามเป็นงานเขียนเกี่ยวกับชุมชนชาวสวนนนทบุรี ทั้งนี้จะยกตัวอย่างงานเขียนแต่ละกลุ่มตามลำดับดังนี้

กลุ่มที่หนึ่ง : งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับสังคมของชุมชนริมน้ำบริเวณภาคกลางของไทย

งานวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน” ของสุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์ เป็นงานวิจัยที่เสนอต่อศูนย์วิจัยมหาวิทยาลัยศิลปากรในพ.ศ. 2532 เป็นงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับสังคมของชุมชนในกลุ่มน้ำท่าจีนซึ่งได้ศึกษาเฉพาะบริเวณตอนบนและตอนกลางลุ่มน้ำท่าจีน ได้แก่ จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดนครปฐม เน้นระยะเวลาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงปัจจุบัน โดยวิทยานิพนธ์เล่มนี้ผู้วิจัยให้ภาพเกี่ยวกับสภาพทั่วไปบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มมีภูมิประเทศเหมาะสมทางการเกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกข้าวและการค้า จึงมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมากทั้งกลุ่มไทย ลาว จีน มอญ และเขมร เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญเพราะมีความยาวถึง 200 กิโลเมตร มีคลองมากมายหลายสายทั้งคลองธรรมชาติ

และคลองขุด จึงเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งยังเป็นแหล่งผลประโยชน์และรายได้ของกรุงเทพฯ เช่น ส่วย ค่าผูกบี่ แรงงาน อากรและภาษีต่างๆ เป็นต้น จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำคนในลุ่มน้ำท่าจีนต้องเผชิญกับปัญหาข้าวยากมากแวงและความยากจน ทำให้เกิดโจรผู้ร้ายขึ้น จนในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีการปราบปรามอย่างเด็ดขาด เหตุการณ์จึงสงบลง ในส่วนของวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตอาศัยการคมนาคมทางน้ำเป็นส่วนใหญ่ จนมีการสร้างทางรถไฟขึ้นในสมัยรัชกาลที่ห้า และต่อมาก็มีการสร้างถนนเชื่อมโยงหลายสายทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขึ้น ผู้คนใช้การคมนาคมทางบกแทนทางน้ำ ชุมชน ตลาด วัด และโรงเรียนที่เคยอยู่ริมน้ำซบเซาลง และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นอีกด้วย

โครงการวิจัย เรื่อง **“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีวัฒนธรรมริมน้ำย่านตลาดพลู จากคลองบางหลวงถึงคลองด่าน”** ของพวงร้อย กล่อมเอียง มนัสสวาส กุลวงศ์และโชคชัย วงษ์ตานี เป็นโครงการวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กลุ่มโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคกลาง ที่จัดพิมพ์ขึ้นในพ.ศ. 2547 โครงการวิจัยเรื่องนี้ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมริมน้ำย่านตลาดพลู โดยให้ภาพของวิถีชีวิตของชุมชนในย่านตลาดพลูที่ทำหน้าที่เป็นแหล่งผลิตอาหาร ด้านเกษตรกรรมโดยเฉพาะปลูกและผลไม้ต่างๆ โดยมีตลาดน้ำตลาดพลูเป็นสถานที่ในการจัดจำหน่าย เกษตรกรในย่านนี้มีทั้งชาวไทย ชาวจีน และมุสลิม ผู้ซื้อจะมีทั้งคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ และตลาดยังเป็นแหล่งรวมของผู้คนจากหัวเมืองต่างๆ เช่น สมุทรสาคร สมุทรสงคราม นำผลผลิตของตนมาขาย ทำให้อ่านนี้เป็นแหล่งที่มีปฏิสัมพันธ์ของผู้คนหลายชาติพันธุ์ นำมาซึ่งการแต่งงานระหว่างคนในกับคนนอก จึงเป็นสาเหตุให้เกิดการย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้มีคนจีนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ประชากรขยายตัวอย่างต่อเนื่อง แต่สิ่งที่มองเห็นในสังคมตลาดพลูที่รวมไปด้วยคนจากหลายชาติพันธุ์ไม่ก่อให้เกิดปัญหาในการอยู่ร่วมกันแต่อย่างใด มีความสงบร่มเย็นเหมาะกับการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากินจากสภาพสังคมและธรรมชาติที่ความอุดมสมบูรณ์

งานเขียนกลุ่มที่หนึ่งนี้ให้ประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการศึกษาที่ทำให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่อยู่อาศัยและมีวิถีชีวิตริมแม่น้ำสายสำคัญของประเทศ ซึ่งทำให้เข้าใจถึงปัจจัยในการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐาน การขยายตัวของชุมชนริมน้ำ พัฒนาการและเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีชุมชนริมน้ำ ที่สามารถใช้เป็นกรณีศึกษาและนำมา

เทียบเคียงวิเคราะห์ให้เกิดความเข้าใจในพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้ดียิ่งขึ้น

กลุ่มที่สอง : งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับสภาพทั่วไปของจังหวัดนนทบุรี

หนังสือเรื่อง **“ประวัติจังหวัดนนทบุรีและตำนานพระพุทธรูปสำคัญ”** ที่กรมประมวลข่าวกลางจัดทำขึ้นในพ.ศ. 2505 ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดนนทบุรี ในด้านประวัติความเป็นมา สภาพภูมิศาสตร์และภูมิประเทศ การแบ่งเขตการปกครองของจังหวัดนนทบุรี การคมนาคม อาชีพของราษฎร นอกจากนี้ยังกล่าวถึงวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของจังหวัดนนทบุรี เป็นต้น

หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่อง **“วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนนทบุรี”** ซึ่งจัดทำโดยฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 มอบให้กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ในพ.ศ. 2542 โดยหนังสือเล่มนี้ให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อมและสังคม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยีท้องถิ่น เอกลักษณ์ของจังหวัดนนทบุรี บุคคลสำคัญของจังหวัดนนทบุรี เป็นต้น

หนังสือเรื่อง **“ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี”** ของหวน พิณรุฬห์ ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในพ.ศ. 2547 เป็นหนังสือที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ ข้อมูลเบื้องต้นของจังหวัดนนทบุรี ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี ประวัติอำเภอทั้งหกของจังหวัดนนทบุรี ประเพณีในจังหวัดนนทบุรี บุคคลสำคัญของจังหวัดนนทบุรี วัฒนธรรมพื้นบ้านของจังหวัดนนทบุรี แม่น้ำลำคลองประวัติศาสตร์ในท้องที่จังหวัดนนทบุรี หมู่บ้านและตำบลในจังหวัดนนทบุรี เป็นต้น

งานเขียนกลุ่มที่สองนี้ให้ประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการศึกษาที่ทำให้เห็นถึงสภาพทั่วไปของจังหวัดนนทบุรี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องประวัติความเป็นมา พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียมประเพณีของคนในจังหวัดนนทบุรี

กลุ่มที่สาม : งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนชาวสวนนนทบุรี

วิทยานิพนธ์ เรื่อง **“การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดนนทบุรี”** ของญาณี สรประไพ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชามานุษยวิทยา ภาควิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2538 โดยวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวสวนในตำบลบางขนุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี โดยผู้วิจัยชี้ให้เห็นถึงสภาพสังคมและวิถีชีวิตชาวสวนของตำบลบางขนุนที่มีพื้นฐานสังคมทางพุทธศาสนา เป็นสังคมชาวสวนที่มีระบบครอบครัวเครือญาติที่แน่นแฟ้น เคร่งครัดต่อการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี โดยยึดถือระบบ “ผู้ใหญ่ – ผู้น้อย” สอดคล้องกับการทำมาหากินที่ใช้แรงงานในครอบครัว และชุมชนที่ควบคุมสังคมอีกชั้นหนึ่ง

นอกจากนี้ยังได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชุมชนชาวสวนบางขนุนในช่วงที่มีการพัฒนาประเทศของรัฐบาลตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) จนถึงฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจ ผลการแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติดังกล่าวส่งผลให้เริ่มเกิดการขยายตัวของสังคมเมือง สวนถูกทำลาย ถมคูคลอง แปรเปลี่ยนเป็นโรงงานอุตสาหกรรม หมู่บ้านจัดสรร ศูนย์การค้า และอื่นๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม ระบบนิเวศน์ขาดสมดุล เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวสวนแบบดั้งเดิมจนต้องเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น สังคมและวัฒนธรรมของชาวสวนตำบลบางขนุนจึงถูกระบบกระทบกระเทือนไปด้วย ระบบครอบครัวเครือญาติมีบทบาทน้อยลง ทัศนคติและค่านิยมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปมองงานทำสวนเป็นงานที่ลำบาก งานที่ต่ำถูกหลานชาวสวนจึงเรียนหนังสือ สูงขึ้นและไม่ประกอบอาชีพทางการเกษตรเช่นเดียวกับบรรพบุรุษ

สารนิพนธ์ เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางกรวย นนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2445 - 2511” ของกมล สมิตีรัตน์ สารนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. 2549 เป็นสารนิพนธ์ที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางกรวย จังหวัดนนทบุรี วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ผู้วิจัยให้ภาพของวิถีชีวิตของชาวสวนบางกรวยที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น มีการตั้งบ้านเรือนตลอดสองฝั่งคลองบางกรวยค่อนข้างแน่นหนา และพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนยกทรง สังคมชาวสวนบางกรวยเป็นสังคมที่มีพื้นฐานจากพุทธศาสนา มีระบบครอบครัวเครือญาติที่แน่นแฟ้น และผูกพันกันแน่นหนา และเคร่งครัดต่อการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมา ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ โดยมีผลไม้หลักคือ ทุเรียน ซึ่งเดิมมีการปลูกมากมายหลายพันธุ์แต่เมื่อพบกับปัญหาน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2460 และพ.ศ. 2484 – 2485 ทำให้ชาวสวนบางกรวยนิยมปลูกทุเรียนอยู่เพียง 16 พันธุ์

สำหรับสาเหตุการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนคลองบางกรวย เริ่มตั้งแต่น้ำท่วมใหญ่พ.ศ. 2484 – 2485 ทำให้ทุเรียนตายเกือบทั้งหมด ประกอบกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวยิ่งส่งผลให้เกิดสภาวะข้าวยากหนักแวง ชาวสวนจึงเริ่มขายที่ดินและเปลี่ยนไปทำงานรับจ้าง จนกระทั่งรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ชาวบางกรวยจึงได้รับผลกระทบจากการพัฒนาครั้งนี้ โดยเฉพาะการสร้างโรงไฟฟ้าย่านสีบัวทอง ใกล้ปากคลองบางกรวย การตัดถนนบางกรวย – ไทรน้อย ทำให้เกิดการขยายตัวของเมือง สภาพสวนกลายเป็นที่อยู่อาศัยและจากการที่ลูกหลานชาวสวนคลองบางกรวยได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นทำให้ไม่มีผู้รับการสืบทอดการทำสวน สวนบริเวณคลองบางกรวยจึงค่อยๆ หดหายไป

งานเขียนกลุ่มที่สามนี้ให้ประโยชน์ต่อผู้ศึกษาในการศึกษาที่ทำให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตชาวสวนจังหวัดนนทบุรี ที่มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายเป็นสิ่งสมระบบครอบครัวที่มีความผูกพันกันเป็นอย่างมาก วิถีชีวิตชาวสวนได้เปลี่ยนแปลงจากปัญหาอุทกภัยหลายครั้งทำให้พื้นที่สวนมีความเสียหายจึงทำให้การประกอบอาชีพทำสวนลดลงตามลำดับ ประกอบกับปัญหาสภาวะข้าวยากหนักแวงในช่วงสงครามครั้งที่สอง รวมทั้งการขยายตัวเข้ามาของเมืองในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้วิถีชาวสวนดั้งเดิมของชาวสวนนนทบุรีถูกทำลายลง ผู้คนหันไปประกอบอาชีพอื่น พื้นที่สวนกลายเป็นถนน หมู่บ้าน โรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น

จากงานเขียนที่ได้กล่าวมาทั้งสามกลุ่ม เป็นงานเขียนที่ไม่ได้ศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีโดยตรง แต่สามารถนำข้อมูลที่ได้จากงานเขียนดังกล่าวมาเชื่อมโยงในประเด็นต่างๆ ทั้งวิถีชีวิตชุมชนริมน้ำของไทยบริเวณภาคกลางของไทย สภาพทั่วไปของจังหวัดนนทบุรี และรูปแบบวิถีชีวิตชุมชนชาวสวนนนทบุรี ซึ่งจะให้เห็นและเข้าใจภาพต่างๆ ได้กว้างและดียิ่งขึ้นต่อการศึกษาวถีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ก่อนพ.ศ. 2471
2. ศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ระหว่างพ.ศ. 2471 – 2526
3. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2471 – 2526

ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตการศึกษาด้านเวลาจะเน้นศึกษาวิถีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2471 – 2526 ซึ่งตั้งแต่พ.ศ. 2471 เป็นช่วงที่จังหวัดนนทบุรีเริ่มมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตดั้งเดิมจากสังคมเกษตรกรรมหัตถกรรมและการค้าแบบชาวบ้านเข้าสู่ความเป็นสังคมเมืองเนื่องจากการย้ายส่วนราชการของเมืองนนทบุรีเกือบทั้งหมดจากชุมชนตลาดขวัญมาตั้งอยู่ที่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี รวมทั้งพ.ศ. 2474 มีการย้ายเรือนจำกองมหันตโทษจากกรุงเทพฯ มาตั้งที่ชุมชนแห่งนี้ด้วยเช่นกัน ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีกลายเป็นศูนย์กลางของเมืองนนทบุรีแห่งใหม่ ส่งผลให้เกิดความเจริญเติบโตในสภาพสังคมเมืองขึ้นอย่างต่อเนื่องตามลำดับ สวนทางกับวิถีชีวิตพื้นถิ่นดั้งเดิมของชุมชนที่ค่อยๆ เสื่อมโทรมลง จนถึงพ.ศ. 2526 เป็นช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ ทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีสูญหายไป จากเดิมที่เคยประกอบอาชีพทำสวนและทำหัตถกรรมหม้อดินเผาเป็นหลักกลับต้องขายที่ขายสวนให้กับนายทุนมาทำเป็นอาคารพาณิชย์ ห้างแถว และบ้านจัดสรร ฯลฯ ส่วนขอบเขตการศึกษาด้านพื้นที่จะเน้นศึกษาบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี และบริเวณใกล้เคียง

วิธีการศึกษา

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาจากหลักฐานเอกสารชั้นต้น (Primary Source) และเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) โดยวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) รวมทั้งการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี นำข้อมูลที่ได้มาตีความและเสนอโดยใช้การพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี

แหล่งข้อมูล

1. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร
4. หอสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
5. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
6. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
7. หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
8. กรมแผนที่ทหาร

9. สำนักงานสถิติแห่งชาติ
10. ห้องสมุดประชาชนจังหวัดนนทบุรี
11. เทศบาลนครนนทบุรี
12. การสัมภาษณ์บุคคลต่างๆ ที่อยู่อาศัยบริเวณชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรี

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรี ก่อน พ.ศ. 2471
2. เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2471 – 2526
3. เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนายนนนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2471 – 2526

บทที่ 2 วิถีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีก่อน พ.ศ. 2471

1. ภูมิหลังการกำเนิดเมืองนนทบุรี

เมืองนนทบุรีเป็นเมืองที่ตั้งขึ้นในสมัยอยุธยา โดยมีหลักฐานในพระราชพงศาวดารสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอนชี้ให้เห็นว่า ในสมัยสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิทรงปกครอง พ.ศ. 2092 ท่านทรงโปรดเกล้าให้ยกบ้านตลาดขวัญขึ้นเป็นเมือง ชื่อว่าเมืองนนทบุรี อันเนื่องมาจากบรรดาประชาราษฎร์ต่างๆ อพยพหนีภัยสงครามระหว่างไทยกับพม่า ครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตี้ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา กระจัดกระจายไปหลบซ่อนอยู่ในที่ห่างไกลสงคราม เมื่อพม่ายกทัพกลับไปแล้วก็ไม่กลับเข้าไปพระนครตามภูมิลำเนาเดิมของตน จึงทรงมีพระกระแสรับสั่งให้ตั้งนนทบุรีขึ้นเป็นเมือง ดังนี้ “แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ไพร่บ้านเมืองตรึจัตวา ปากใต้ฝ่ายเหนือเข้าพระนครครั้งนี้บ่อย หนีออกอยู่ป่าดงห้วยเขา ต้อนไม่ได้เป็นอันมาก ให้เอาบ้านท่าจีนต้องเป็นเมืองสาครบุรี ให้เอาบ้านตลาดขวัญตั้งเป็นเมืองนนทบุรี¹”

ตัวเมืองนนทบุรีที่ตั้งขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิอยู่บริเวณบ้านตลาดขวัญ ตำบลบางกระสอบ ทางฝั่งซ้ายหรือทางทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีหลักเขตของเมืองที่ปรากฏให้เห็นจากศาสนาสถาน 2 แห่ง คือ ในทิศเหนือมีวัดหัวเมือง เป็นหลักเขตทางเหนือซึ่งปัจจุบันอยู่บริเวณโรงพยาบาลนนทบุรี ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นโรงพยาบาลพระนั่งเกล้า และวัดท้ายเมืองที่อยู่บริเวณปากคลองมะขามเฒ่า เป็นหลักเขตเมืองในด้านทิศใต้ นามสถานของวัดทั้งสองนี้เป็นข้อบ่งชี้ได้เป็นอย่างดีของอาณาเขตเมืองนนทบุรีในสมัยนั้น นอกจากบริเวณบ้านตลาดขวัญที่เป็นอาณาเขตของเมืองนนทบุรี สมัยนั้นยังมีชุมชนอีกหนึ่งชุมชนอยู่ทางใต้ของชุมชนตลาดขวัญที่มีความสำคัญควบคู่กันมากับตลาดขวัญตั้งแต่ก่อนตั้งเมืองนนทบุรี คือ ตลาดแก้ว โดยมีหลักฐานที่ปรากฏให้เห็นในจดหมายเหตุลาลูแบร์ซึ่งกล่าวถึงตำบลสำคัญที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านหลายแห่งด้วยกันซึ่งก็รวมไปถึงตลาดขวัญและตลาดแก้ว ที่เป็นหนึ่งในย่านชุมชนสำคัญที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน ดังนี้

---

¹ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน (พระนคร : ก้าวหน้า, 2507), 76.

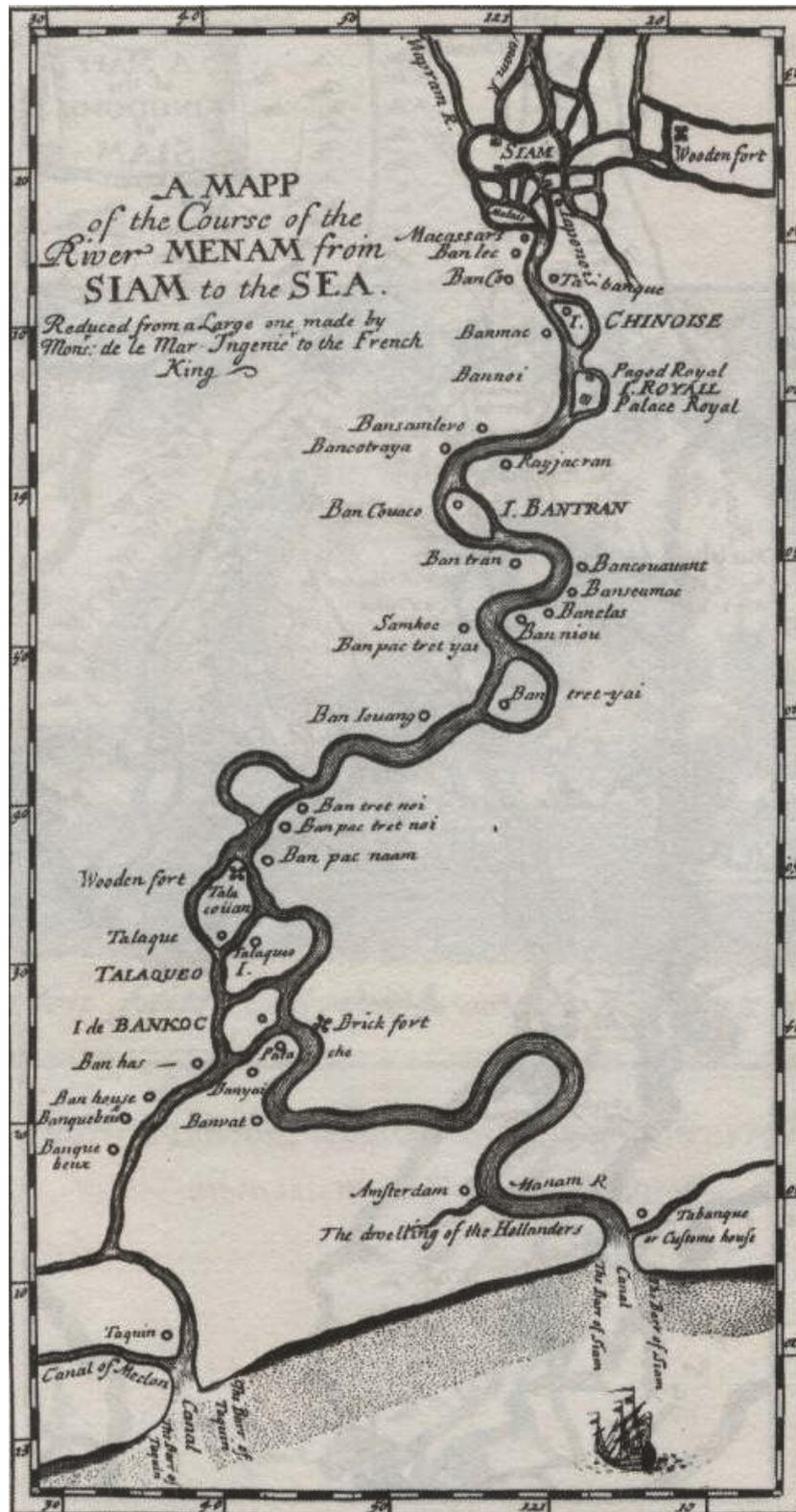
...ตำบลสำคัญๆ ที่แม่น้ำสายนี้ไหลผ่าน คือ แม่ตาด (Mc-Tae) อันเป็นเมืองเอกของ
ราชอาณาจักรสยามที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือหนพ่ายัพ ถัดจากนี้ต่อมาก็ถึงเมืองเทียนทอง (Tian-
Tong) หรือเชียงทอง กำแพงเพชรหรือกำแพงเฉยๆ ซึ่งกลางคนออกเสียงว่า กำแพง
(Campingue) แล้วก็มีมาถึงเมืองนครสวรรค์ (Loconsevan) ชัยนาท (Tchainat) สยาม ตลาด
ขวัญ ตลาดแก้ว (Talapu'ou) และบางกอก...²

จากหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ทำให้เราเห็นถึงย่านชุมชนที่มีความ
สำคัญของนนทบุรีทั้งสองชุมชน แต่กระนั้นอาณาเขตของตลาดแก้วก็ไม่ปรากฏหลักฐานที่
กล่าวถึงตำแหน่งที่ชัดเจน แต่อาจสามารถเทียบได้กับแผนที่ของที่มีอยู่ในหนังสือจดหมายเหตุ
ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม³ ดังแผนที่ที่ 1

---

² ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (นนทบุรี :
ศรีปัญญา, 2548), 28.

³ เรื่องเดียวกัน, 24.

แผนที่ที่ 1 แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนไหลลงสู่ทะเล

ที่มา : ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร

(นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2548), 24.

สุจิตต์ วงษ์เทศได้กล่าวถึงแผนที่ฉบับดังกล่าวไว้ว่า เป็นลักษณะงานเขียนที่พยายามจินตนาการขึ้นมาให้ใกล้เคียงสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นจริง ดังนั้นจะมีรายละเอียดไม่ตรงกับความเป็นจริงทั้งหมด เพราะวัตถุประสงค์ในการเขียนแผนที่ฉบับนี้เพื่อให้รู้จักทิศทางประกอบกับความรู้ทางวิชาการด้านแผนที่ในสมัยอยุธยายังไม่ก้าวหน้า อย่างไรก็ตามแผนที่ฉบับนี้ก็มีสาระสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ส่วนหนึ่ง⁴ ดังนั้นแม้แผนที่ข้างต้นจะมีรายละเอียดที่ไม่ตรงตามความเป็นจริงมากนัก ดังที่สุจิตต์ วงษ์เทศกล่าวถึง แต่เราก็สามารถดึงสาระสำคัญของตัวแผนที่ฉบับนี้ออกมาเทียบเคียงได้ โดยในแผนที่มีการบ่งชี้ถึงการมีอยู่ของตลาดขวัญและตลาดแก้วในภาพกว้าง จึงมีผู้สันนิษฐานถึงตำแหน่งที่ตลาดแก้วตั้งอยู่น่าจะเป็นบริเวณวัดปากน้ำ ตำบลสวนใหญ่ อำเภอเมืองนนทบุรีขึ้นไป⁵ หรือบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือคลองบางเขนเก่า ซึ่งบริเวณนี้จะมีศาสนสถานตั้งอยู่หลายแห่งด้วยกัน ซึ่งสามารถแสดงถึงความสำคัญของชุมชนบริเวณนี้ เช่น วัดปากน้ำ วัดพลับพลา วัดฝางและวัดเขมาภิรตาราม รวมทั้งศาสนสถานของชาวมุสลิม คือ มัสยิดศรีอยุธยาตีสสุนัน

อย่างไรก็ตามยังมีหลักฐานจากวรรณกรรมของสุนทรภู่ที่เขียนถึงตลาดแก้วไว้ใน พ.ศ. 2350 ซึ่งสุนทรภู่ได้เดินทางผ่านตลาดแก้วเมื่อครั้งตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงษ์ พระราชโอรสในกรมพระราชวังหลัง(กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์) ไปนมัสการพระพุทธบาทที่จังหวัดสระบุรี⁶ โดยได้พรรณาน้ำไว้ในนิราศพระบาทตอนหนึ่ง ไว้ว่า “ถึงน้ำวนชลสายที่ท้ายย่าน เขาเรียกบ้านวัดโบสถ์ตลาดแก้ว จำเหลือวกลับลับวังมาลิบแล้ว พี่ลับแก้วลับบ้านมาย่านบาง⁷” นอกจากนี้ยังมีหลักฐานจากนิราศภูเขาทองของสุนทรภู่ซึ่งแต่งขึ้นใน พ.ศ. 2371 ได้กล่าวถึงความชบเซาของตลาดแก้วในฐานะย่านชุมชนของนนทบุรีว่า ตัวตลาดได้กลายสภาพไปเหลือแต่สวนที่อยู่เรียงรายทั้งสองฝากฝั่งแม่น้ำไม่ได้มีร้านค้าย่านตลาด ดังข้อความตอนหนึ่งในนิราศภูเขาทองความว่า

⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2530), 39.

⁵ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคคนนนทบุรี (นนทบุรี : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, 2525), 14.

⁶ สุนทรภู่, นิราศสุนทรภู่ รวมวรรณคดีนิราศ 9 เรื่องของสุนทรภู่ (กรุงเทพฯ : บริษัทธารปัญญา จำกัด, 2543), 49.

⁷ เรื่องเดียวกัน, 53.

ตลาดแก้วแล้วไม่เห็นตลาดตั้ง
 ไร่รินรินกลิ่นดอกไม้ใกล้คงคา
 เห็นโคกใหญ่ใกล้น้ำระกำแฝง
 เหมือนโคกพีที่ซำระกำเจือ

สองปากฝั่งก็แต่ล้วนสวนพฤกษา
 เหมือนกลิ่นผ้าแพรดำรำมะเกลือ
 ทั้งรักแข่งแซมสวาดประหลาดเหลือ
 เพราะรักเรือแรมสวาดมาตลาดคล้าย⁸

ถึงแม้ว่าในนิราศภูเขาทองที่สุนทรภู่ได้พรรณนาถึงสภาพของตลาดแก้วว่าในสมัยนั้น
 บทบาทของตลาดแก้วได้ซบเซาลงไป แต่ย่านชุมชนสำคัญที่ควบคู่กันอย่างตลาดขวัญก็ยังคงมี
 บทบาทสำคัญในการเป็นย่านการค้าขายสิ่งของต่างๆ รวมถึงผลผลิตที่ได้จากสวนที่มีเรือมาจอดขาย
 รายเรียงกันอยู่มากมาย และคับคั่งไปด้วยผู้คนที่มาจับจ่ายใช้สอยทำกิจกรรมด้านการค้า ดังใน
 นิราศภูเขาทองตอนหนึ่งซึ่งสุนทรภู่ล่องเรือผ่านตลาดแก้วเลยมาจนถึงตลาดขวัญและพรรณนาถึง
 สภาพของตลาดขวัญไว้ดังต่อไปนี้ “ถึงแขวงนนทชลมารคตลาดขวัญ มีฟุ้งแพแพรพรรณเขา
 คำขาย ทั้งของสวนล้วนแต่เรือเรียงราย พวกหญิงชายชุมนุมกันทุกวันคืน⁹”

จากที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ว่า เมืองนนทบุรี แต่เดิมมีย่านชุมชนที่สำคัญอยู่
 สองแห่ง คือ ตลาดขวัญซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ทางเหนือและตลาดแก้วเป็นชุมชนที่อยู่ทางใต้ ทั้งสอง
 ชุมชนมีบทบาทเป็นชุมชนย่านการค้าและชาวสวนผลไม้ควบคู่กันมา ซึ่งเกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัย
 อยุธยา ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา มีการค้าขายโดยเฉพาะผลผลิตที่ได้จากการทำสวนของชาวบ้าน
 รวมถึงสิ่งของใช้สอยต่างๆ นานา ตลาดขวัญซึ่งเป็นที่ตั้งของตัวเมืองนนทบุรีมีความเจริญรุ่งเรือง
 เรื่อยมา ผิดกับตลาดแก้วที่บทบาทความสำคัญของชุมชนในฐานะย่านการค้าได้ซบเซาลงตั้งแต่
 ช่วงพ.ศ. 2371 เป็นต้นมา

2. ประวัติความเป็นมาของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี

2.1 การกำเนิดชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี

สภาพทางภูมิศาสตร์มีความสำคัญอย่างมากในการก่อกำเนิดแหล่งชุมชน หรือแหล่ง
 อารยธรรมที่จะมีพัฒนาการเติบโตขึ้นได้ ดังที่ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
 ทรงกล่าวถึงความสำคัญของสภาพภูมิศาสตร์หรือสภาพธรรมชาติว่า “สภาพภูมิศาสตร์ หรือ
 สภาพธรรมชาติ เป็นตัวกำหนดว่าบริเวณนั้นๆ คนจะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนกันอย่างไร ใช้วัสดุอะไร

⁸ สุนทรภู่, นิราศสุนทรภู่ รวมวรรณคดีนิราศ 9 เรื่องของสุนทรภู่ (กรุงเทพฯ : บริษัทสารปัญญา
 จำกัด, 2543), 84.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 84.

บ้านจะหันไปทางทิศไหน เครื่องนุ่งห่มเสื้อผ้าจะเป็นอย่างไร ประกอบอาชีพใดบ้าง ทานอาหารอะไร เจ็บป่วยจัดการอย่างไร และคนที่ตายไปแล้วจัดการยังไง¹⁰” เช่นเดียวกันกับพัฒนาการของเมืองนนทบุรีที่ภูมิรัฐศาสตร์ก็ส่งผลกระทบต่อเหตุปัจจัยในหลายๆ ประการที่สำคัญ ในการตัดสินใจของผู้คนที่เลือกเข้ามาตั้งถิ่นฐานภูมิลำเนา การประกอบอาชีพ ชีวิตความเป็นอยู่ต่างๆ ในบริเวณนั้น

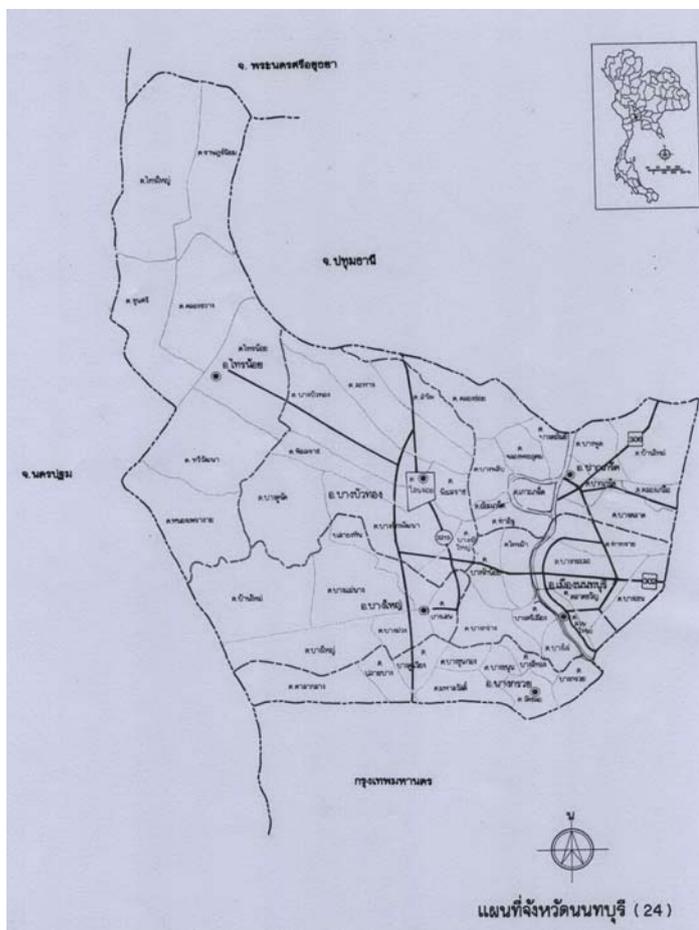
สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองนนทบุรีเป็นพื้นที่ที่มีปัจจัยหลายประการเอื้ออำนวยต่อการตั้งถิ่นฐาน โดยตั้งอยู่บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือเมืองบางกอก ห่างจากทะเลประมาณ 20 กิโลเมตร พื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่านแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน คือ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีปริมาณพื้นที่ 1 ใน 4 และฝั่งตะวันตก มีปริมาณพื้นที่ 3 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งหมด นนทบุรีมีคูคลองที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แยกเป็นสาขาไปจากแม่น้ำเจ้าพระยา และคูคลองที่ขุดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากไหลเชื่อมติดต่อกันได้โดยทั่วไป แหล่งน้ำจึงมีปริมาณเพียงพอต่อการยังชีพและการเพาะปลูก เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ผู้คนเลือกอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน แม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองสาขาที่สามารถเชื่อมโยงทะเลถึงกันนั้น ก่อให้เกิดเป็นเส้นทางคมนาคมทางเรือที่สะดวกรวดเร็ว เหมาะสมกับการเป็นเมืองท่าเพื่อการค้าขาย การสัญจรไปมา ตลอดจนการขนส่งวัตถุดิบ สินค้าทางการเกษตรไปสู่ตลาดภายนอกอันเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของชุมชนได้ สภาพภูมิอากาศ จังหวัดนนทบุรีตั้งอยู่ในแนวร่องลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และร่องลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ อีกทั้งอยู่ใกล้ทะเลจึงได้รับอิทธิพลของลมทะเลสามารถพัดผ่านมาถึง สภาพอากาศจึงไม่ร้อนจัด ไม่หนาวจัด ในฤดูฝนชุกพอประมาณ และถึงแม้ว่านนทบุรีไม่มีป่าไม้และภูเขา แต่ก็นับว่าเป็นทำเลที่ตั้งที่มีความเหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานเป็นอย่างยิ่ง¹¹

เหตุปัจจัยจากที่กล่าวถึงความสำคัญของสภาพภูมิรัฐศาสตร์ที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน รวมถึงคลองสาขาต่างๆ ที่ไหลเชื่อมโยงกัน ทั้งระยะทางที่อยู่ระหว่างปากน้ำเมืองบางกอกและเมืองหลวงเก่าคือ อยุธยา จึงทำให้เมืองนนทบุรีเป็นทำเลที่มีความสำคัญในลักษณะของเมืองท่า

¹⁰ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), 2544), 11.

¹¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณะและภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542), 29.

ที่เป็นจุดแวะพัก ขนถ่าย และซื้อขายสินค้า โดยเฉพาะของสวน จึงทำให้มีผู้คนเข้ามาจับจองตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้มากขึ้นจนต่อมาจึงพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองที่มีความสำคัญ

แผนที่ที่ 2 แผนที่จังหวัดนนทบุรี

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, แผนที่แสดงเขต อำเภอ ตำบล เทศบาล และข้อมูลพื้นฐานของจังหวัด พ.ศ. 2538 (กรุงเทพฯ : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2538), 126.

ก่อนพ.ศ. 2179 เส้นทางกรไหลของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณที่ผ่านเมืองนนทบุรีนั้นมีความคดเคี้ยวแตกต่างจากในสมัยปัจจุบันที่เราเห็นกันเป็นเส้นทางค่อนข้างตรง โดยลักษณะทางเดินของแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนพ.ศ. 2179 ตั้งแต่บริเวณวัดเขมาภิรตารามจะเลี้ยวอ้อมไปทางปากคลองตลาดแก้ว (บางกรวย) ตรงไปออกปากคลองบางกรวยเหนือวัดชะลอ แล้วเลี้ยวไปทางเหนือออกปากลำแม่น้ำอ้อมบริเวณตรงข้ามวัดท้ายเมือง จากการที่แม่น้ำเจ้าพระยามีลักษณะที่คดเคี้ยวทำให้เสียเวลาในการเดินทางเป็นอันมาก ทำให้ในพ.ศ. 2179 สมัยรัชกาลพระเจ้าปราสาททองทรงเล็งเห็นว่า การเดินเรือตามลำแม่น้ำที่มีอยู่นั้นเป็นการอ้อมค้อมทำให้เปลืองเวลามาก จึงโปรดให้ขุด

จากการขุดคลองครั้งนี้ยังประโยชน์เป็นอันมากต่ออารคมนาคมเนื่องจากสามารถเดินเรือได้รวดเร็วยิ่งขึ้นจากเดิมที่ต้องอ้อมไปทางแม่น้ำอ้อมก็ทำให้สามารถลดระยะเวลาการเดินทางได้เป็นอย่างมาก เมื่อขุดคลองลัดแล้วกระแสน้ำก็เปลี่ยนทางเดินเข้าคลองที่ขุดขึ้นใหม่นานวันเข้าก็กว้างใหญ่ขึ้นจนกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบัน ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมจึงตั้งเขินลงกลายเป็นคลองบางกรวย คลองแม่น้ำอ้อมอย่างที่เห็นในปัจจุบัน หลังจากที่แม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนเส้นทางเดินใหม่ มีผลทำให้พื้นที่บริเวณนี้จากเดิมที่ไม่ได้อยู่ติดกับแม่น้ำจึงเริ่มมีความสำคัญขึ้นมา ผู้คนก็เข้ามาจับจองตั้งบ้านตั้งเรือนอยู่สองฝากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ ตั้งแต่วัดท้ายเมืองเรื่อยมาจนถึงปากคลองบางกรวยหรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ตั้งแต่ท้ายย่านตลาดขวัญจนถึงเหนือย่านตลาดแก้ว ดังแผนที่ที่ 3

---

¹² หวน พิณรุฬพันธ์, ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2547), 4.

แผนที่ที่ 3 แผนที่แสดงแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมและตอนที่ขุดใหม่ฉบับราชบัณฑิตยสถาน
ที่มา : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายประมวล
เอกสารและจดหมายเหตุ, 2542), 38.

พื้นที่ว่างกึ่งกลางระหว่างตอนใต้ของชุมชนตลาดขวัญและตอนเหนือชุมชนตลาดแก้วจาก
เดิมที่ไม่ได้มีเส้นทางน้ำตัดผ่านได้เริ่มมีความสำคัญขึ้นจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลง
อันเนื่องมาจากการขุดลัดทางเดินแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
ผู้คนจึงเริ่มอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากยิ่งขึ้นทั้งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่และคูคลอง
สาขาต่างๆ ซึ่งก็รวมไปถึงพื้นที่บริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่อยู่บริเวณคลองบางขวางจนถึง

คลองบางตะนาวศรี ซึ่งเรียกกันว่า บ้านบางขวางและบ้านบางตะนาวศรี¹³ เพราะวิถีชีวิตดั้งเดิมของผู้คนส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำและริมคลองเพื่อความสะดวกในการดำรงชีวิตที่ต้องอิงกับสายน้ำทั้งทางด้านการอุปโภคบริโภค การคมนาคม รวมไปถึงการประกอบอาชีพต่างๆ โดยโครงสร้างการตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนเรียงกันเป็นแนวยาวตามน้ำหรือคลอง¹⁴

จากหลักฐานที่มีอยู่ปรากฏให้เห็นว่ามีการอพยพเคลื่อนย้ายครอบครัวเข้ามาสมทบกับคนที่อยู่ดั้งเดิม ผู้คนที่อพยพเข้ามาบริเวณชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีมาจากคนสองกลุ่มใหญ่ๆ ด้วยกัน โดยคนกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามา คือ ชาวไทยบางตะนาวศรี ซึ่งมีหลักฐานการเข้ามาของชาวไทยบางตะนาวศรีในสมัยอยุธยาตอนปลาย ครั้งรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ หรือสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ประมาณ พ.ศ. 2302 กล่าวไว้ว่า คนไทยชาวเมืองตะนาวศรีหนีสงครามและการสู้รบกับพม่า เข้ามาตั้งภูมิลำเนาในสมัยเมื่อครั้งกองทัพไทยตั้งรวมพลอยู่ที่แก่งตุ่มต้นแม่น้ำตะนาวศรี พม่ายกทัพมาตี ชาวเมืองตะนาวศรีจึงหนีมาจากที่นั่น ตามกองทัพไทยกลับมา พระเจ้าเอกทัศที่เมืองสุริยาศน์อมรินทร์จึงโปรดให้มาตั้งบ้านเรือนที่แขวงเมืองนนทบุรี เรียกกันว่า “บ้านบางตะนาวศรี” ดังหลักฐานที่ปรากฏในหนังสืออักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ตอนหนึ่งความว่า

ไทยชาวเมืองตะนาวศรี มีรายงานอำเภอสอบสวนได้ความว่า ได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ตำบลบางตะนาวศรี อำเภอเมืองนนทบุรี ในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ พ.ศ. 2302 ครั้งทัพไทยตั้งรวมพลอยู่ที่แก่งตุ่ม นอกเขตไทยต้นแม่น้ำตะนาวศรี พม่ายกทัพจะมาตีชาวตะนาวศรี ก็หนีเข้ามา...¹⁵

นอกจากนี้ยังมีข้อสันนิษฐานว่า มีผู้คนอีกส่วนหนึ่งที่อพยพเข้ามาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาต้องเสียอิทธิปไตยให้แก่พม่าเป็นครั้งที่สอง ประมาณ พ.ศ. 2310 คนกลุ่มนี้เป็นชาวบ้านหม้อคลองสระบัวในอยุธยาที่อพยพหนีภัยสงครามจากพม่าลงมาทางใต้ มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา สมทบกับชาวบ้านพื้นถิ่นและชาวบางตะนาวศรีเดิมที่ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ ประมาณแปดปีก่อนหน้านั้น แล้วมาประกอบอาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาตามความ

¹³ วรงค์ ส่งเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด ส่งเจริญ (นนทบุรี : ม.ป.ท, 2550. พิมพ์ในงานศพนางสายหยุด ส่งเจริญ 2550), 239.

¹⁴ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2541), 196.

¹⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, อักขรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2507), 548.

ถนัดเดิมของตน¹⁶ ด้วยเหตุนี้ บ้านบางตะนาวศรี จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “บ้านหม้อบางตะนาวศรี” ซึ่งก็ถือได้ว่านามสถานที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันก็สามารถเป็นดั่งบังชี้อได้เป็นอย่างดีถึงที่มาและต้นสายบรรพบุรุษของผู้คนในบริเวณนี้

สำหรับชื่อ “บางขวาง” ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันทั้งชื่อคลองบางขวาง ชื่อบ้านบางขวาง และวัดบางขวางนั้น มีหลักฐานที่ปรากฏในหนังสือประวัติวัดและเจ้าอาวาส วัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรีที่พระสาธุศีลสังวร (สนธิ) วัดบวรนิเวศวิหารเรียบเรียงขึ้นเพื่อพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูศิลาภิรม(ท้วม) ซึ่งท่านพระครูสืบประวัติเรื่องราวจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในสมัยนั้น โดยตอนหนึ่งได้กล่าวถึงชื่อ บางขวาง ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลมาจากการขุดผืนแผ่นดินในสมัยพระเจ้าปราสาททองที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อได้ขุดผืนแผ่นดินตอนนี้แล้ว ยังผลให้คลองบางศรีทองถูกตัดขาดจากกัน คลองตอนต้นยังใช้ชื่อว่า คลองบางศรีทองดังเดิม ส่วนตอนปลายคลองที่ถูกตัดขาดเรียกชื่อใหม่ว่า คลองบางขวาง โดยเหตุที่ลำคลองนั้นตั้งขวางหน้าการขุดตัดแม่น้ำชื่อ บางขวาง จึงปรากฏขึ้นจากคลองขวางที่ถูกตัดออกนับแต่นั้นมา¹⁷ จากคลองที่ถูกตัดขวางอยู่ในสมัยที่ขุดแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ก็น่าจะเรียกกันว่า คลองขวางหรือย่านคลองขวาง คำว่า “บาง” นั้นมาเพิ่มเติมตามธรรมเนียมนิยมของลักษณะการตั้งชื่อหมู่บ้านเก่าแก่ดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ริมสองฟากฝั่งแม่น้ำ ใช้เส้นทางน้ำในการไปมาหาสู่กัน ซึ่งส่วนใหญ่จะตั้งชื่อคำแรกว่า บาง หรือ ท่า¹⁸ จึงมีการเรียกชุมชนที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำหรือริมคลองที่มีสภาพในลักษณะเดียวกันว่า “บาง” และต่อด้วยชื่อชุมชน จึงมีการใส่ชื่อ “บาง” เติมเข้ามาอยู่ในการเรียกชื่อชุมชนที่อาศัยอยู่ริมน้ำ จากเดิมที่เรียกกันว่า คลองขวาง จึงมีพัฒนาการต่อมาโดยเพิ่มคำว่า “บาง” เข้ามาจึงกลายเป็นคลองบางขวาง และชื่อชุมชน ชื่อวัด ชื่อสถานที่ในบริเวณนี้จึงถูกตั้งขึ้นตามชื่อคลองบางขวางในภายหลัง ดังปรากฏอยู่ในประวัติวัดบางขวาง ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า วัดบางยาง แต่ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดบางขวาง หรือคลองบางศรีทอง เมื่อถูกตัดขาดก็เปลี่ยนชื่อคลองตอนปลายที่ถูกตัดขาดมาเรียกว่า คลองบางขวาง รวมถึงคำว่า บางตะนาวศรี ที่ถูกเรียกเช่นนั้นก็เพิ่มเติมจากย่านที่ชุมชนชาวไทยตะนาวศรีมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำก็เติม คำว่า “บาง” เข้ามาในการเรียกชื่อชุมชน รวมกันเข้ามาก็เรียกกันว่า บ้านบางตะนาวศรีหรือบ้านหม้อบางตะนาวศรี ซึ่งเห็น

¹⁶ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี, 29.

¹⁷ พระสาธุศีลสังวร (สนธิ) ,ประวัติวัดและเจ้าอาวาสวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี (นนทบุรี : ม.ป.ท, 2495), 2.

¹⁸ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2541), 196.

ได้จากชื่อชุมชนของเมืองนนทบุรีที่ส่วนใหญ่ขึ้นต้นด้วยคำว่า “บาง” เกือบทั้งสิ้น ดังเช่น ชุมชน บางม่วง บางขุน บางกรวย บางซ่อน บางบัวทอง บางใหญ่ บางศรีทอง บางแพก รวมทั้ง ชุมชนบางตะนาวศรีและชุมชนบางขวางด้วยเช่นเดียวกัน ถือเป็นธรรมเนียมที่มีมาแต่เดิมในการตั้งชื่อชุมชนริมน้ำหรือริมคลองของไทย

สำหรับเรื่องชาติพันธุ์ของคนในชุมชนก่อนพ.ศ. 2471 นั้น ประกอบไปด้วยชาวไทยพื้นถิ่นที่อพยพเข้ามาอาศัยในบริเวณนี้ตั้งแต่ประมาณพ.ศ. 2179 ที่มีการขุดลัดแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โดยกลุ่มคนไทยจะกระจายอยู่ทั่วไปและนิยมตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำทั้งบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาสายใหม่และบริเวณปากคลอง นอกจากนี้ชาวไทยพื้นถิ่นแล้วยังมีชาวไทยบางตะนาวศรีซึ่งอพยพหนีภัยสงครามกับพม่าเข้ามายังพื้นที่บริเวณนี้ประมาณพ.ศ. 2302 เข้ามาสมทบกับชาวไทยพื้นถิ่นตั้งบ้านเรือนกระจัดกระจายริมฝั่งแม่น้ำและคลองด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะบริเวณปากคลองบางตะนาวศรี และชาวไทยกลุ่มบ้านหม้อคลองสระบัวจากอยุธยาที่อพยพหนีภัยสงครามเข้ามาภายหลังเสียกรุงให้แก่พม่าในพ.ศ. 2310 ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณริมน้ำในชุมชนเช่นกัน ทั้งสามกลุ่มวัฒนธรรมได้ถูกผสมผสานจากการอยู่ร่วมกันในชุมชนผ่านระยะเวลาที่หล่อหลอมจนทำให้ความเข้าใจของคนไทยตะนาวศรีที่มีเชื้อสายมอญไม่ได้มีความรู้สึกร่วมในความเป็นมอญที่สืบเชื้อสายมาตั้งแต่บรรพบุรุษ วัฒนธรรมมอญได้ถูกกลืนจนเข้าใจว่าเป็นไทยไปทั้งหมด

คนบ้านบางตะนาวศรีแต่กำเนิดซึ่งมีบรรพบุรุษที่ตั้งถิ่นฐานและสืบเชื้อสายมาหลายชั่วอายุคน ได้กล่าวปฏิเสธว่า ชาวบ้านบางตะนาวศรีไม่ได้เป็นกลุ่มคนไทยเชื้อสายมอญ และไม่ได้เป็นคนกลุ่มเดียวกับชาวมอญที่ปากเกร็ดและเกาะเกร็ด ดังในตัวอย่างที่พลเรือเอกวงศ์สงเจริญ กล่าวไว้ว่า “ในปัจจุบันเมื่อเทียบกับปากเกร็ดแล้วการปั้นหม้อจึงขึ้นหน้าขึ้นตาน้อยกว่าที่นั่นมาก ดังนั้นเมื่อมีการพูดถึงเครื่องปั้นดินเผาที่มักจะทำถึงปากเกร็ด และนี่ถึงความสามารถของชาวไทยเชื้อสายมอญ ก็เลยมีการเชื่อหรือเหมาต่อไปอีกว่าชาวบางตะนาวศรีที่ปั้นหม้อนั้นมีเชื้อสายมอญด้วย¹⁹” นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในพ.ศ. 2442 ที่ยืนยันว่าวัฒนธรรมมอญของชาวไทยตะนาวศรีได้ถูกกลืนหายไปจนเป็นไทย ซึ่งในหลักฐานได้กล่าวถึงชาวบ้านหม้อบางตะนาวศรีที่มีการพูดภาษาไทยกันและเป็นคนละกลุ่มกับชาวมอญปั้นหม้อที่อยู่เกาะศาลากุนหรือเกาะเกร็ดที่พูดภาษามอญ ดังในรายงานของพระอินทรเทพข้าหลวงรักษาราชการเมืองนนทบุรีที่รายงานเรื่องราชการเมืองนนทบุรีต่อ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น

¹⁹ วงศ์ สงเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด สงเจริญ, 241.

นเรศวรฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงนครบาล ความว่า “...มีราษฎรไทยภาษาตำบลบ้านหม้อบางตะนาวศรี ทำหม้อตำบลหนึ่ง ราษฎรสามัญภาษาตำบลบ้านโอง่างแห่งเกาะศาลากุนทำโอง่างตำบลหนึ่ง...”²⁰

จากที่กล่าวมาในข้างต้นจึงถือได้ว่า บรรพบุรุษของชุมชนย่านตลาดทำน่านนทบุรี แรกเริ่มเดิมทีที่เข้ามาสมทบกับกลุ่มคนพื้นถิ่นดั้งเดิม ส่วนใหญ่มาจากคนสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่เรียกว่า ชาวไทยบางตะนาวศรีและกลุ่มบ้านหม้อคลองสระบัว ที่อพยพเข้ามาในเวลาใกล้เคียงกัน คือ ตอนปลายสมัยอยุธยาจากการหนีภัยสงครามกับพม่า และวัฒนธรรมของคนไทยเชื้อสายมอญก็ได้ถูกกลืนหายไปตามการผสมผสานรูปแบบวิถีชีวิตร่วมกับคนพื้นถิ่น

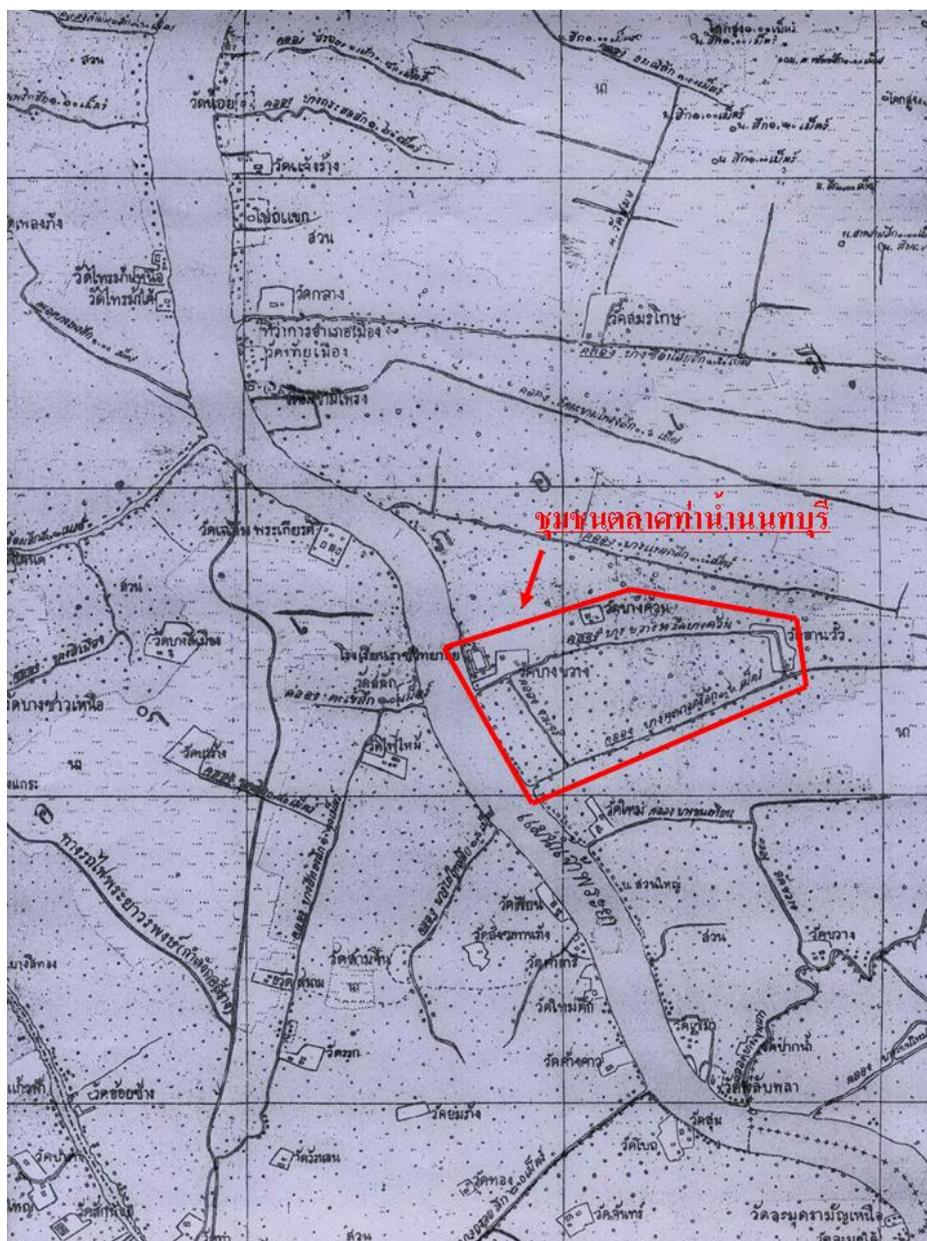
ส่วนอาณาเขตของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ซึ่งเรียกชุมชนที่อยู่ในบริเวณนี้ว่า บ้านบางขวางและบ้านบางตะนาวศรี ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ในทิศเหนือติดกับ ย่านบางแพรก ทิศตะวันออกติดกับตำบลตลาดขวัญ ทิศตะวันตกติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา และทิศใต้ติดกับคลองบางตะนาวศรี นอกจากนี้อาณาเขตภายในชุมชนยังมีการแบ่ง ความสัมพันธ์ของขอบเขตตามลักษณะของทิศที่ตั้งบ้านเรือนในชุมชน โดยแบ่งบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ บริเวณบ้านบางขวางซึ่งอยู่ด้านทิศเหนือของชุมชนว่า “บ้านบน” และผู้คนที่อยู่ฝั่งบ้านบางตะนาวศรี ซึ่งอยู่ด้านทิศใต้ของชุมชนว่า “บ้านล่าง” ดังที่พลเรือเอกวงค์ สงเจริญ กล่าวไว้ว่า “...หันมาดู ที่ตั้งของบางตะนาวศรีซึ่งมีการระบุไว้อย่างแน่ชัดว่าตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่างปากคลอง บางตะนาวศรีและคลองบางขวาง ซึ่งก็อยู่ในช่วงที่แม่น้ำเจ้าพระยาที่เกิดขึ้นภายหลังน้ำพืด²¹ ซึ่งเคย แบ่งเป็น “บ้านบน” ซึ่งอยู่ใกล้คลองบางขวาง และ “บ้านล่าง” ใกล้คลองบางตะนาวศรี²²...” ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชุมชนจึงจ้องเรียงรายไปตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแนวยาวทั้งสิ้น รวมทั้งตลอดริมคลอง บ้านเรือนที่ตั้งนั้นกระจุกตัวอยู่มากบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและบริเวณ ริมคลอง โดยหันหน้าออกไปทางแม่น้ำและคลอง ถัดจากบ้านเรือนเข้ามาตลอดสองฝั่งคลองเป็น สวนแทบทั้งสิ้น โดยเป็นชุมชนที่มีภูมิทัศน์สวยงามและเป็นธรรมชาติ ดังปรากฏหลักฐานใน เอกสาร เรื่อง “เมืองนนทบุรี” ดังความว่า “...คลองบางแพรก บางตะนาวศรี บางขุนเทียนเป็น

²⁰ “เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี,” 1 – 15 ธันวาคม ร.ศ. 118, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ซ/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²¹ หมายถึง ภายหลังการขุดลัดแม่น้ำเจ้าพระยาสมัยพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2179.

²² วงค์ สงเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด สงเจริญ, 239.

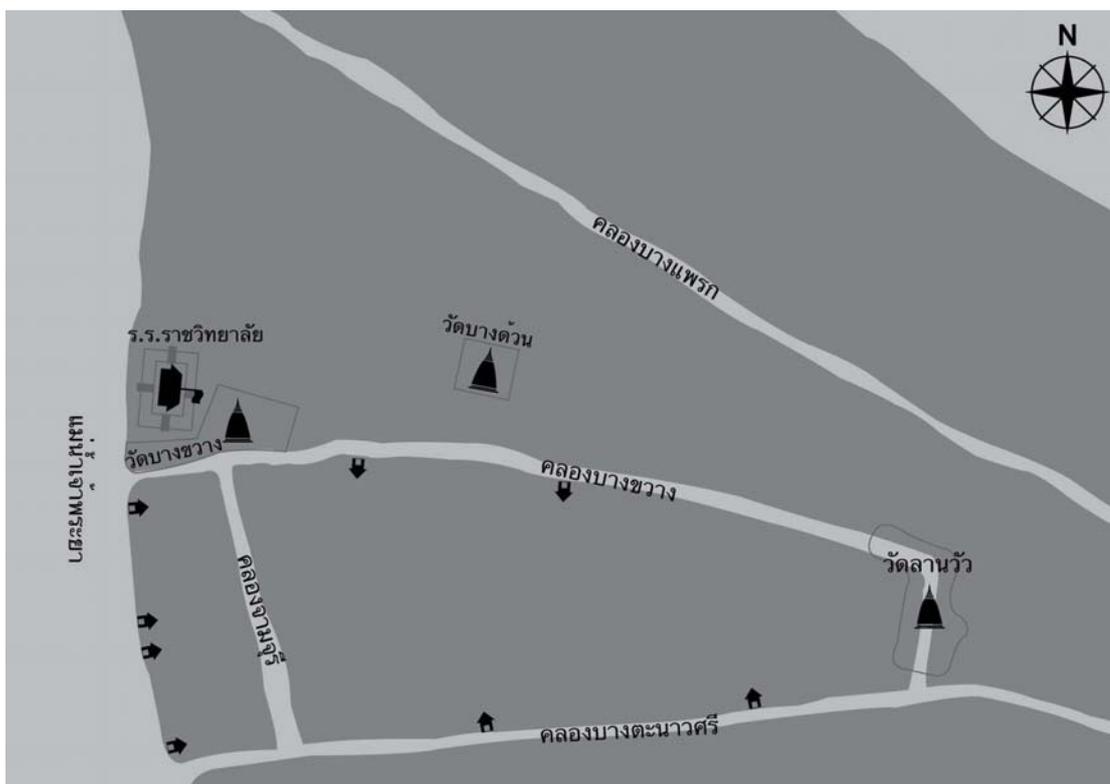
คลองปลายตันตามทุ่งนา แต่ในลำคลองมีบ้านเรือนราษฎรมาก แล 2 ฝั่งคลองเป็นสวน เป็น
คลองที่น่าเที่ยวในเวลาฤดูน้ำ²³”

แผนที่ที่ 4 แผนที่บริเวณชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี

ที่มา : กองบัญชาการทหารสูงสุด, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431 – 2474, (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, 2542), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

²³ “เรื่องเมืองนนทบุรี,” 19-21 กรกฎาคม 2458, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น. 10.5ก/22, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

แผนที่ที่ 5 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรี ก่อน พ.ศ. 2471

ที่มา : ดัดแปลงมาจากโครงสร้างแผนที่ของ กองบัญชาการทหารสูงสุด, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431 – 2474, (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, 2542), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

2.2 การทำมาหากินของคนในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีก่อน พ.ศ. 2471

ผู้คนที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีช่วงก่อนพ.ศ. 2471 มีการผสมผสานระหว่างกลุ่มคนหลายกลุ่มด้วยกัน ทั้งคนพื้นถิ่นเมืองนนทบุรีดั้งเดิม รวมทั้งผู้คนที่อพยพเข้ามาในช่วงปลายสมัยอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี ทั้งกลุ่มคนที่มาจากตอนใต้ของมอญ คือ กลุ่มชาวไทยบางตะนาวศรีและกลุ่มที่มาจากบ้านหม้อคลองสระบัวในอยุธยา วิถีชีวิตของผู้คนจากต่างวัฒนธรรมได้หล่อหลอมในการดำรงชีวิตร่วมกันจนมีลักษณะสังคมที่มีเอกภาพไม่เกิดปัญหาในการแบ่งแยกชาติพันธุ์ คนจากต่างถิ่นที่เข้ามาได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาทางด้านหัตถกรรมในการประกอบอาชีพ คือ การทำเครื่องปั้นดินเผา เข้ามาเพิ่มเติมจากอาชีพหลักของคนพื้นถิ่นคือ การทำสวน จนทำให้ลักษณะการประกอบอาชีพส่วนใหญ่ของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีช่วงก่อนพ.ศ. 2471 มีอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนในสองทางหลักด้วยกัน คือ การทำสวนและการทำเครื่องปั้นดินเผา โดยรูปแบบการประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ของคนในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีมีลักษณะดังนี้

2.2.1 การทำสวน

การทำสวนของเมืองนนทบุรีมีหลักฐานที่ปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาว่า เมืองนนทบุรีเป็นดินแดนแห่งความอุดมสมบูรณ์และเป็นสวนผลไม้ที่ขึ้นชื่อแห่งหนึ่ง โดยชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาค้าขายและติดต่อเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ได้บันทึกเอาไว้ในกรณียของลา ลูแบร์ ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามายังดินแดนสยามว่า “สวนผลไม้ที่บางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งโดยทวนขึ้นสู่เมืองสยามถึง 4 ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญ (Talacouan) ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันหนักหนา...”²⁴

สวนผลไม้ย่านเมืองนนทบุรี เรียกว่า สวนใน คือ สวนตามลำน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่เมืองนนทบุรีถึงเมืองธนบุรีหรือบางกอกและพระประแดง สำหรับสวนนอกนั้น คือ สวนตามลำน้ำแม่กลอง ซึ่งมีคำกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสวนในและสวนนอกว่า สวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง²⁵ คำว่าสวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง เป็นการพูดถึงย่านการทำสวนที่ครอบคลุมในบริเวณกว้าง ซึ่งเป็นอาณาเขตที่ประกอบอาชีพทำสวนขนาดใหญ่ แต่การใช้คำว่า สวนในกับสวนนอก สำหรับชาวสวนเมืองนนทบุรีมีความหมายที่บ่งบอกในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งญาณิ สรประไพ อธิบายไว้ในตอนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดนนทบุรี โดยกล่าวไว้ว่า “สวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง เป็นที่รู้และพูดกันในหมู่คนบางกลุ่มในสมัยก่อน แต่สำหรับชาวสวนแล้วคำว่า “สวนใน” หมายถึงสวนที่อยู่ใกล้บ้าน และ “สวนนอก” หมายถึงสวนที่อยู่ไกล อยุริมคลอง อย่างไรก็ตามเป็นที่รู้กันว่าบริเวณสวนในอุดมไปด้วยผลไม้มานานาชนิด”²⁶ ลักษณะการเรียกใช้คำว่า สวนใน กับ สวนนอกของชาวสวนเมืองนนทบุรีเป็นความหมายในเชิงอาณาเขตบริเวณที่ทำสวนของชาวบ้าน ที่มองเรื่องระยะทางระหว่างสวนกับบ้านของตน ซึ่งเป็นการมองความสัมพันธ์ของคำว่า สวนใน กับสวนนอกในบริบทเชิงพื้นที่วงแคบกว่าและมีความหมายต่างออกไปกับ สวนในบางกอกและสวนนอกบางช้างที่กล่าวไว้ข้างต้น

ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ถือเป็นย่านชุมชนหนึ่งที่ทำสวนมาตั้งแต่ในอดีตโดยปรากฏหลักฐานต่างๆ ที่ได้เป็นการชี้เฉพาะเจาะจงถึงการเป็นชุมชนชาวสวน รวมทั้งลักษณะของ

²⁴ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, 28.

²⁵ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, 55.

²⁶ ญาณิ สรประไพ, การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538), 80.

สวนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่มีการแบ่งพื้นที่ในลักษณะที่เรียกว่า “ชนิด” โดยมีหลักฐานอย่าง ที่ปรากฏจากเอกสารที่หลวงมณฑลภาวนายอำเภอตลาดขวัญรายงานการตรวจการตามท้องที่ต่างๆ ของอำเภอตลาดขวัญต่อพระยานนทบุรีศรีเกษตรากรม ในการตรวจราชการตามท้องที่ต่างๆ ซึ่ง รวมถึงการไปตรวจในท้องที่ตำบลบางขวางและบางตะนาวศรีด้วย จากใจความในรายงานมีการ บอกถึงการมีอยู่ของสวนในบริเวณนี้ว่า “รุ่งขึ้นวันที่ 26 ได้ตรวจสวนตำบลบางขวาง บางตะนาว ศรี แล้วสั่งการต่างๆ แล้วจึงกลับมาถึงที่ว่าการอำเภอ 5 พฤษภาคม²⁷” หรือในกรณีของหนังสือการ ยื่นเรื่องราวของรับโฉนดที่ดินในตำบลบางตะนาวศรีของหม่อมราชวงศ์สอศรี ที่กล่าวถึงที่ดินในโฉนด แห่งนี้ว่าเป็นที่สวน ดังความว่า “ด้วยหม่อมราชวงศ์สอศรี ยื่นเรื่องราวต่อกระทรวงพระคลังมหา สมบัติ ขอรับโฉนดสำหรับที่สวน ตำบลบางตะนาวศรี แขวงนนทบุรี... เป็นสวนคงเรียกรวม 1 ชนิด²⁸”

พันเอก(พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์ อธิบายถึงรูปแบบลักษณะของสวนผลไม้ของ ชาวเมืองนนท์ที่จะเป็นสวนยกร่องและมีลักษณะของพื้นที่สวนเป็นบล็อก ที่เรียกกันว่า ชนิด และ ชนิด เล็ก กลาง ใหญ่ รวมกัน เรียกว่า หมอน ซึ่งสวนต้นและท้ายของหมอนสวนจะชนกับคลอง ต่างๆ ดังนี้

ลักษณะของสวนผลไม้ของชาวสวนนนทบุรี ไม่ว่าจะสวนผลไม้อะไรเป็นสวนยกร่องทั้งสิ้น แต่ละบล็อกของสวนเดินตามคันสวนได้รอบเรียกว่า “ชนิด” แต่ละชนิดใหญ่เล็กไม่เท่ากันแล้วแต่ เนื้อที่ ชนิดเล็กๆ เริ่มตั้งแต่ไร่ครึ่ง, สองไร่ มี 4-6 ร่อง ชนิดใหญ่ๆ เนื้อที่ 5 ไร่ขึ้นไปก็มี บาง ชนิดมี 10 - 12 ร่อง ชนิดที่อยู่หลังบ้านเรียกว่า “ชนิดต้น” ต่อไปเรียก “ชนิดกลาง” และ “ชนิดปลาย” นับจากชนิดต้นไปชนิดปลายเรียกว่า “หมอนสวน” ชุมชนริมคลองทุกคลองต่างมี “หมอน” ชนกันกับ “หมอน” ของอีกคลองหนึ่ง ตัวอย่าง “หมอน” ของคลองบางตะนาวศรีฝั่ง ใต้ชนกับ “หมอน” ของคลองบางขวางฝั่งใต้ หรือ “หมอน” ของชาวบางตะนาวศรีฝั่งใต้ชนกับ “หมอน” ของคลองบางขุนเทียนฝั่งเหนือ เป็นต้น²⁹

²⁷ “เรื่องชี้แจงการออกตรวจราชการตามท้องที่เมืองนนทบุรี,” 18 กรกฎาคม - 9 มีนาคม ร.ศ. 127, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ซ/5, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁸ “เรื่องขอให้ส่งประกาศ ให้อำเภอท้องที่เมืองนนท์ นำปิดในที่สวนตำบลบางตะนาวศรี ซึ่ง หม่อมราชวงศ์สอศรียื่นเรื่องราวขอรับโฉนด,” 21 มกราคม - มีนาคม ร.ศ. 117, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวง นครบาล, ร. 5 น.3.4 ญ/78, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁹ หาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์ (นนทบุรี : ม.ป.ท., 2548. พิมพ์ในงานศพพันเอก(พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์ กรกฎาคม 2548), 67 - 68.

ภาพที่ 1 โมเดลจำลองที่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2504 แสดงลักษณะของสวนเมืองนนทบุรี

ที่มา : โมเดลจำลองแผนผังเมืองนนทบุรีในพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดประชาชนจังหวัดนนทบุรี จำลองแบบโดยสมพงษ์ สุนทรนนท์ เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2504, ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่ชุมชนตลาดท่าหน้านนทบุรี, 22 กันยายน 2551.

ในบรรดาผลไม้ทั้งหลายที่ชาวสวนปลูกนั้น “ทุเรียน” ถือเป็นผลไม้ที่ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดนนทบุรีมาตั้งแต่ดั้งเดิม ถ้าพูดถึงเมืองนนท์ต้องนึกถึงสวนผลไม้ และผลไม้ที่ขึ้นชื่อของจังหวัดนนทบุรีมากที่สุดคือ ทุเรียนนนท์ ที่เป็นราชาแห่งผลไม้ ชาวบ้านในชุมชนตลาดท่าหน้านนทบุรีปลูกทุเรียนกันมากและทุเรียนที่ปลูกในบริเวณนี้ถือเป็นทุเรียนที่ได้รับการยอมรับและควมนิยมอย่างมากถึงรสชาติที่อร่อยกว่าทุเรียนจากที่ไหนๆ จนเกิดเป็นการเล่าขานสืบต่อกันมาถึงผลไม้และถิ่นที่มีการปลูกผลไม้ที่ขึ้นชื่อของเมืองนนท์ว่า “ทุเรียนพันธุ์บ้านหม้อ กระท้อนหอพันธุ์บางกร่าง มะปรางพันธุ์ท่าอิฐ ลั่นจี่เกาะศาลากุล³⁰” ซึ่งประวัติความเป็นมาของทุเรียนในจังหวัดนนทบุรีนั้น มีข้อสันนิษฐานถึงประวัติความเป็นมา 2 ข้อด้วยกัน ข้อสันนิษฐานที่หนึ่งระบุว่าในหนังสือเทคโนโลยีการผลิตทุเรียนของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์โดย หิรัญ หิรัญประดิษฐ์ และคณะ ซึ่งสันนิษฐานถึงการเข้ามาของทุเรียนในจังหวัดนนทบุรี ว่า

³⁰ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมาย, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, 191.

พระยาแพทย์พงศาวิสุทธาธิบดี(สุน สุทรเวช) กล่าวถึงการแพร่กระจายพันธุ์ทุเรียนจาก จังหวัดนครศรีธรรมราชขึ้นมาที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่ปี 2318 โดยประมาณ และเริ่มมีการทำสวน ทุเรียนในตำบลบางกร่าง³¹ ในคลองบางกอกน้อยตอนใน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2397 โดยในระยะแรก จะขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด โดยพันธุ์ที่นิยมปลูกคือ อีบาตร ทองสุข และกระเกด³²

ข้อสันนิษฐานที่ 2 ได้จากคำบอกเล่าของนายฉ่าง ธรรมนิตยกุล ที่รวบรวมข้อมูล จากความทรงจำของท่านและคำบอกเล่าของคนเก่าๆ เขียนเป็นหนังสือชื่อ เมืองนนท์ เมือง ผลไม้ ในตอนหนึ่งของบันทึกความทรงจำได้กล่าวถึงประวัติการเข้ามาของทุเรียนในจังหวัด นนทบุรีไว้ว่า

...เมื่อปี พ.ศ. 2480 คุณสงวน ฉิมคล้าย เพื่อนนักเรียนฝึกหัดครูรุ่นเดียวกันได้กล่าวว่า กับผู้เขียนว่า คุณพ่อของคุณสงวนเคยเล่าให้ฟังว่า เมื่อปีพ.ศ. 2330 ประมาณ 200 ปี ล่วงมาแล้ว คุณปู่สาย ฉิมคล้าย ได้ถูกเกณฑ์ไปกับกองทัพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า- จุฬาโลก ครั้งเสด็จยกทัพไปตีเมืองตะนาวศรีและเมืองมะริด คุณปู่สายเล่าว่า ขณะที่กองทัพเข้า ล้อมเมืองทั้งสองไว้ ได้เกิดขาดแคลนเสบียงอาหารลง นายทัพนายกองได้ให้ทหารออกตระเวน หาเสบียงอาหารในแถบนั้นมากินกัน คุณปู่สายบอกว่าในป่าใกล้เมืองทั้งสองนั้น มีต้นไม้ ชนิดหนึ่งขึ้นอยู่ในป่ามากมาย ต้นสูงใหญ่ทรงคอดั่งบ่าจึงจะเห็นลูกของมัน ชาวบ้านแถบนั้น เรียกว่า ทุเรียน

ชั้นแรกพวกทหารไปเก็บทุเรียนที่หล่นมาากินกันแทนอาหาร มีรสหวานอร่อยดี แต่มีเนื้อ น้อย เนื้อบางติดกับเมล็ด การเก็บก็ไม่ยากอะไร ตอนเย็นก็ไปดูต้นทุเรียนเห็นต้นไหนมีผลสุกจนจะ หล่น ก็ช่วยกันถ่างหญ้าให้รอบต้นของมัน พอรุ่งเช้าก็ไปเก็บลูกที่หล่นลงมาแบ่งกันกิน ต่อมาลูก ทุเรียนที่หล่นไม่พอกิน ทหารบางคนก็โค่นต้นทุเรียนลงมา เอาลูกอ่อนลูกแก่มาต้มกินแทนข้าว แก่หิวไปได้

คุณปู่สายเป็นลูกชาวสวนเมืองนนท์ เมื่อกินเนื้อทุเรียนแล้วก็เก็บเมล็ดมันใส่ยามไว้ โดย ตั้งใจไว้ว่าจะเอามาปลูกที่สวนที่บ้าน เมื่อกองทัพยกกลับกรุงเทพฯ และปล่อยทหารกลับบ้าน คุณปู่ สายก็นำเอาเมล็ดทุเรียนที่เก็บมาจากแจกจ่ายเพื่อนฝูง อีกส่วนหนึ่งก็เก็บเอามาปลูกที่สวน ใกล้วัดสักบางกรวย ต้นทุเรียนได้ดินดีมีปุ๋ย ธรรมชาติก็เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ปลูกได้ไม่กี่ปีก็ผลิดอกออกผล ชาวสวนเพื่อนบ้านใกล้เคียงได้ชิมรสชาติของทุเรียนอร่อยติดอกติดใจ

³¹ ตำบลบางกร่าง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอเมืองนนทบุรี

³² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, 233.

ก็โจษขานบอกกล่าวกันทั่วไป พวกชาวสวนใกล้เคียงก็มาขอพันธุ์ไปปลูกกันทั่วไปในเขตบางกรวย และเมืองนนทบุรี...³³

ถึงแม้จะมีหลักฐานจากข้อสันนิษฐานที่กล่าวถึงการเข้ามาของทุเรียนในจังหวัดนนทบุรีหรืออย่างที่กล่าวมาแล้วทั้งสองข้อ ทั้งข้อสันนิษฐานข้อที่ 1 ที่กล่าวถึงการเริ่มเข้ามาของทุเรียนในจังหวัดนนทบุรีเมื่อ พ.ศ. 2397 ที่ตำบลบางกร่าง อำเภอเมืองนนทบุรี และข้อที่ 2 ที่สันนิษฐานว่าทุเรียนเข้ามาในพ.ศ. 2330 ครั้งรัชกาลที่ 1 แม้หลักฐานดังกล่าวเป็นคำบอกเล่าที่สืบต่อกันมาแบบปากต่อปากก็ตาม แต่หลักฐานที่ปรากฏให้เห็นก็คือ มีพันธุ์ทุเรียนที่ปลูกในจังหวัดนนทบุรีเรื่อยมา อีกทั้งยังมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกไปยังบริเวณใกล้เคียงอีกด้วย

สำหรับการปลูกทุเรียนที่ชุมชนทำน่านนนทบุรีในช่วงรัชกาลที่ 5 ยังมีปรากฏให้เห็นไม่มากนัก แต่จากหลักฐานที่พบได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพืชพันธุ์ที่ปลูกในสวนของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลไม้ชนิดอื่น ส่วนทุเรียนนั้นยังเป็นทุเรียนต้นเล็กและมีการปลูกในจำนวนไม่มากนัก ดังปรากฏในเอกสารรัชกาลที่ 5 ของกระทรวงนครบาล เรื่องคดีที่ดินเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2444 กล่าวถึงพืชผลที่ได้ปลูกอยู่ในสวนนี้หลายชนิดด้วยกัน โดยมีต้นหมากใหญ่ 118 ต้น ต้นหมากเล็ก 14 ต้น ต้นพลู 2 ต้น ต้นมังคุด 4 ต้น ต้นมะม่วง 11 ต้น ต้นมะปราง 9 ต้น ต้นมะพร้าว 5 ต้น³⁴ ส่วนเอกสารที่พระอนันต์นราธิราชข้าหลวงรักษาราชการเมืองนนทบุรีได้กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนครสวรรค์เสนาบดีกระทรวงนครบาล เกี่ยวกับการร้องทุกข์ของชาวสวนตำบลบางขวางไปจนถึงตำบลบางแพรกถึงการที่นายรัมนากับคนลาวแลจีนกุลีไปรังวัดเพื่อทำการตัดถนนทำทางรถและได้ตัดผลไม้ของชาวสวนเสียหายเป็นจำนวนมาก ในพ.ศ. 2446 โดยได้กล่าวถึงผลไม้ชนิดต่างๆ ที่ถูกตัดทิ้งไป ซึ่งทำให้เห็นถึงชนิดของผลไม้ที่ชาวสวนปลูกไว้ในบริเวณกว้างตั้งแต่ตำบลบางขวางเลยขึ้นไปถึงตำบลบางแพรก แต่กลับพบว่ามีทุเรียนเพียงแค่ 2 ต้น และขณะนั้นก็ยังเป็นเพียงต้นเล็กเท่านั้น นอกจากนั้นเป็นพืชผลไม้ชนิดอื่นๆ ซึ่งมีจำนวนมาก ได้แก่ ต้นกล้วย ต้นหมาก ต้นขนุน ต้นมะพร้าว ต้นมะปราง ต้นส้มโอ ต้นมะม่วง ต้นเงาะ ต้นทองหลาง ไม้ไผ่ ต้นลำไย ต้น

³³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, 233 – 234.

³⁴ “เรื่องคดีที่ดิน,” 13 มิถุนายน ร.ศ. 120 – 13 พฤษภาคม ร.ศ. 121, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ญ/228, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ละมุด ต้นน้อยหน่า³⁵ จากหลักฐานที่ปรากฏอยู่อาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นยุคที่ชาวสวนชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเพิ่งเริ่มปลูกทุเรียนขึ้น แต่การปลูกทุเรียนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีหรือย่านบางตะนาวศรีเริ่มรู้จักและหันมานิยมปลูกทุเรียนกันมากมายในสมัยรัชกาลที่ 6 สวนได้ขยายพื้นที่การปลูกทุเรียนเต็มบริเวณสองฝากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและในคลองต่างๆ รวมทั้งในพื้นที่ใกล้เคียงเช่น ย่านบางแพรง ย่านบางขุนเทียน ย่านบางเขน ย่านบางกรวย และบางซื่อ³⁶

อย่างไรก็ตามผลผลิตที่ได้จากการทำสวน ชาวสวนได้รวบรวมมาขายที่ย่านตลาดขายของสวนของเมืองนนทบุรีซึ่งมีอยู่ 4 แห่งด้วยกัน คือ ปากคลองบางเขน ปากคลองบางกรวยตรงวัดชลอ ปากคลองบางรวนบางคูเวียง และปากคลองบางใหญ่ สำหรับผลผลิตของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีส่วนใหญ่ชาวสวนนำไปขายที่ปากคลองบางเขนร่วมกับผลิตผลของชาวสวนจากคลองบางเขนเอง บางแพรง และที่อื่นๆ โดยตลาดชาวสวนมีการขายในเวลาเช้าเท่านั้น พอเริ่มสายเล็กน้อยตลาดของสวนก็วายลง ดังในรายงานของพระกรุงศรีบริรักษ์ผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรีที่กราบทูลมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาอมราชฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2458 ความว่า

ตลาดขายของสวนนั้นมีอยู่ 4 แห่ง 1. ปากคลองบางเขน ของสวนที่ออกจากคลองบางเขน บางตะนาวศรี บางแพรง แลบางอื่นๆ ไปรวมขายที่นั่น 2. ปากคลองบางกรวยตรงวัดชลอของสวนในแถวบางขุน บางขุนทอง บางศรีเมือง บางศรีทอง บางกรวย มารวมขายที่นั่น 3. ปากคลองบางรวน บางคูเวียง ของสวนในคลองบางรวน บางคูเวียง มารวมขายที่นั่น 4. ปากคลองบางใหญ่ ของสวนในคลองบางใหญ่ บางเลน บางรักน้อย บางรักใหญ่ไปขายที่นั่น ตลาดสวนติดเวลาเช้าเดียวสายหน่อยเลิกหมด³⁷

³⁵ “เรื่องชี้แจงเรื่องราษฎรเจ้าของสวนร้องว่า นายรัมนากับคนลาวและจีนกุลี รวม 6 คน จัดการตั้งกล่องลงเส้นรังวัด ในการตัดถนนทำทางรถตัดฝืนต้นผลไม้ในที่ของรัฐบาลและราษฎรเสียหายหลายอย่าง ตำบลบางขวาง ตลอดจนถึงสวนบางแพรงนั้น.” 27 มิถุนายน ร.ศ. 125, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ก/91, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁶ “เรื่องรายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย,” 24 ตุลาคม – 26 ธันวาคม 2460, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น.10.5ก/31, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁷ “เรื่องเมืองนนทบุรี,” 19-21 กรกฎาคม 2458, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น. 10.5ก/22, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

อย่างไรก็ตามในพ.ศ. 2460 สนวนทุเรียนก็ต้องมาประสบปัญหาจากเหตุพิบัติภัยทางธรรมชาติ ดังปรากฏในหลักฐานรายงานการเสียหาย เพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2460 โดยเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ที่หลากมาจากทางเหนือไหลเข้ามาท่วมพืชสวนไร่นาเสียหายเป็นจำนวนมาก ถือเป็นปีที่ฝนตกมากที่สุดในรอบรอบปีที่น้ำมากทั้งหลายเป็นเหตุให้เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ โดยระดับน้ำวัดได้สูงมากกว่าเมื่อเทียบกับปีที่น้ำเคยท่วมมาก กล่าวคือ “ระดับน้ำในปีนี้(พ.ศ. 2460)กับเมื่อ พ.ศ. 2451 แลปีเถาะพ.ศ. 2422 เพียงวันที่เขียนรายงานนี้ ดังนี้ ปีนี้มากกว่าปีพ.ศ. 2451 – ศอกคืบ มากกว่าปีเถาะ พ.ศ. 2422 . 2 นิ้ว วัดเวลา 6 นาฬิกาเที่ยงวันที่ 1 พฤศจิกายน...”³⁸ จากระดับน้ำที่ท่วมสูงขึ้นได้สร้างความเสียหายเป็นอย่างมากต่อพืชผลทางเกษตรของชาวบ้านดังปรากฏในรายงานที่อำมาตย์เอกพระยานนทบุรีนครบาลจังหวัดนนทบุรี รายงานถึงเสนาบดีกระทรวงนครบาลเกี่ยวกับความเสียหายจากเหตุน้ำท่วมเมื่อวันที่ 1 – 3 พฤศจิกายน 2460 ว่า

การสวน ส้มเขียวหวานไม่มีเหลือชาวสวนปล่อยหมด แต่ตามธรรมดาไม่ตายทั้งหมด ต้นที่รากเดินดีอาจอยู่ได้ แต่จะรอดเช่นนี้ราว 100 ละ 12 ต้นเป็นอย่างมาก ทุเรียนที่ลูกคัน³⁹ดียังพยายามกันอยู่เต็มที่ ที่ลูกคันเล็กทิ้งเลย ทุเรียนเล็กบางที่น้ำลงเร็วจะไม่ตายเพราะต้นเล็กทนกว่าต้นใหญ่มาก ทุเรียนใหญ่ยังอยู่มาก...

...การสวนในย่านบางแพรก สนวนทุเรียนยังคงถืบระหัดสู่น้ำอยู่เพียง 5 เจ้าของ ย่านบางตาวศรีคงสู้อยู่ได้อีก 7 เจ้าของ ย่านบางขุนเทียนคงสู้อยู่ได้อีก 8 เจ้าของ ย่านบางเขนคงสู้อยู่ได้อีก 12 เจ้าของ ย่านบ้านลุ่มบางกรวย คงสู้อยู่ได้อีก 15 เจ้าของ ย่านบางซื่อคงสู้อยู่ได้ 1 เจ้าของ นอกกว่านี้ลูกคันสู่น้ำไม่ได้ แต่เจ้าของยังกำลังซ่อมแซมตบแต่งลูกคันเตรียมการที่จะสู่น้ำออกจากสวนต่อไป ถ้าน้ำในระยะ 2 – 3 วันนีไม่รุนแรง ก็จะกลับกู้ขึ้นได้อีกหลายเจ้าของ⁴⁰

จากปัญหาอุทกภัยในครั้งนี้ทำให้รัฐบาลต้องเร่งให้ความช่วยเหลือชาวสวนเป็นอย่างมาก มีการแจกจ่ายข้าวให้กับทางราษฎร ทั้งเป็นการให้ทาน ให้ยืม โดยในอำเภอนนทบุรี มีการจ่ายข้าวเป็นทานให้ชาวบ้าน จำนวน 18 คน ใช้ข้าวสารทั้งหมด 54 ถัง เกณฑ์ที่จะพิจารณา

³⁸ “เรื่องรายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย,” 24 ตุลาคม – 26 ธันวาคม 2460, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น.10.5ก/31, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁹ ลูกคันหรือคันสวน หมายถึง ดินที่ขุดจากร่องสวนแล้วนำมาทำเป็นคันดินล้อมรอบเพื่อกั้นน้ำ

⁴⁰ “เรื่องรายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย,” 24 ตุลาคม – 26 ธันวาคม 2460, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น.10.5ก/31, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ชาวบ้านที่จะให้ข้าวเป็นทานนั้นคือ ผู้ที่ต้องสูญเสียบ้านเรือนจากเหตุครั้งนี้จนไม่มีที่อยู่ต้องไปอาศัยบ้านคนอื่นอยู่ซึ่งถือเป็นชายที่ลำบากมากให้แจกข้าวให้ฟรีเพื่อประทังความลำบาก จำนวนที่ให้ยืม 1,200 คน ใช้ข้าวสารทั้งหมด 3,600 ถัง เกณฑ์พิจารณาสำหรับชาวบ้านประเภทให้ยืมข้าว คือ ชาวบ้านที่ได้รับคามเสียหายโดยพืชผลตายหมด นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าจากอยุธยาที่เห็นความขาดแคลนในพืชพันธุ์ธัญญาหารของชาวสวนนนทบุรีและเห็นเป็นช่องทางในการทำการค้าจึงได้นำข้าวสารที่สีตามโรงสีเล็กๆ มาขายในราคาไม่แพงมากนักเมื่อเทียบกับโรงสีในกรุงเทพฯ⁴¹

แม้ว่าอาชีพชาวสวนเป็นอาชีพที่ต้องพึ่งพาดีนฟ้าอากาศ แต่เนื่องจากลักษณะของภูมิประเทศของชาวสวนชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีเป็นชุมชนที่มีแม่น้ำไหลผ่านและมีคูคลองสาขาค่างๆ มากมาย จึงถือเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์ในกิจการของการทำสวนเรื่อยมา แต่ปัญหาที่มีของชาวสวนในบริเวณนี้เป็นปัญหาเกี่ยวกับน้ำที่มีปริมาณมากเกินไป โดยเฉพาะน้ำหลากจากทางเหนือลงมา ซึ่งปัญหานี้ได้มีมาอย่างต่อเนื่องมาบ้างน้อยบ้าง แต่อย่างกรณีน้ำท่วมปีพ.ศ. 2460 ที่ได้กล่าวมาข้างต้นถือเป็นกรณีที่รุนแรงมากเมื่อเทียบกับปีก่อนๆ ที่ผ่านมา โดยปัญหาอุทกภัยครั้งนี้ทำให้ชาวสวนบางรายถึงกับสิ้นเนื้อประดาตัว อย่างไรก็ตามจากความช่วยเหลือของทางการที่มาแจกจ่ายข้าวสารเพื่อแก้ปัญหาความอดอยากอย่างเร่งด่วนรวมทั้งช่วยเหลือผู้สวนต่างๆ ของชาวบ้านที่ยังพอเหลืออยู่ ทำให้ชาวบ้านบรรเทาความเดือดร้อนไปได้ส่วนหนึ่ง จนหลังจากสภาพดีนฟ้าอากาศกลับเข้าสู่ปกติ ชาวบ้านในบริเวณนี้ยังมีความได้เปรียบกว่าที่อื่น เพราะในขณะที่สวนและพืชผลต่างๆ เสียหาย แต่ยังมีพืชที่พึ่งในการเลี้ยงปากท้องโดยอาชีพหลักอีกอย่างหนึ่งคือ การทำเครื่องปั้นดินเผา มาจนเจือบรรเทาความทุกข์ร้อนไปได้ ขณะเดียวกันก็เก็บกู้สวนที่ได้รับความเสียหายแล้วเริ่มต้นเพาะปลูกใหม่จนกลับคืนสู่สภาพเดิม

นอกจากอาชีพทำสวนที่เป็นอาชีพดั้งเดิมของคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีแล้ว การทำเครื่องปั้นดินเผาก็เป็นอาชีพเก่าแก่ของชุมชนบางตะนาวศรีอีกอาชีพหนึ่ง หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนนั้นมึคุณภาพดี มีความประณีตงดงามทำให้เป็นที่นิยม จึงสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดของการทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีดังต่อไปนี้

⁴¹ “เรื่องกระจายเข้า(ข้าว) สารแก่ผู้ต้องอุทกภัย,” 26 พฤศจิกายน – 15 ธันวาคม 2460, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร.6 น.10.5ก/34, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ภาพที่ 3 หม้อดินเผาของชาวบ้านหม้อบางตะนาวศรี

ที่มา : ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่ชุมชนตลาดทำนายนทบุรี, 21 กันยายน 2551.

อย่างไรก็ตามจากเอกสารสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่พระกรุงศรีบริรักษ์ผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรีรายงานมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยายมราชฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2458 ได้รายงานถึงการทำเครื่องปั้นดินเผาของชาวบ้านหม้อบางตะนาวศรีว่ามีการทำมาแต่ช้านานและเป็นสินค้าที่มีคุณภาพดี เครื่องปั้นดินเผาจากที่อื่นก็ไม่มีใครสู้ได้⁴³ นอกจากนี้ในรายงานของพระพรหมบริรักษ์ข้าหลวงรักษาราชการเมืองนนทบุรีที่รายงานถึงพระเจ้าไฉนงยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เมื่อวันที่ 11 กันยายน 2442 เกี่ยวกับขนาดต่างๆ ของหม้อที่มีการปั้น รวมถึงราคาของหม้อดินเผาในแต่ละขนาด ซึ่งเป็นผลผลิตการปั้นหม้อของชาวบ้านบางตะนาวศรี ได้กล่าวว่า

หม้อขนาดใหญ่ราคาซื้อขายละ 20 บาท ขนาดกลางซื้อขายละ 5 บาท ขนาดเล็กซื้อขายละ 2 บาท สามสิบสองอัฐ เทียบปีร.ศ. 117 ผิดกันด้วยปีนี้ราคาสูง ขนาดใหญ่ขึ้นถึง 4 บาท เพราะเหตุพินขึ้นราคา จำนวนหม้อทำขึ้นในปีนี้ถึงสิ้นเดือนพฤศจิกายน ร.ศ. 118 รวมทั้ง 3 ขนาดประมาณ ได้หม้อ 274,000...⁴⁴

⁴³ “เรื่องเมืองนนทบุรี,” 19-21 กรกฎาคม 2458, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น. 10.5ก/22, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁴⁴ “เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี,” 1 – 15 ธันวาคม ร.ศ. 118, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ข/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ส่วนดินซึ่งเป็นวัตถุที่ชาวบ้านบางตะนาวศรีนำมาใช้ในการปั้นหม้อชาวบ้านบางตะนาวศรีสั่งซื้อมาจากตำบลคลองบ้านแหลมใหญ่ โดยลักษณะของดินที่นำมาจะขุดมาเป็นแท่ง 4 เหลี่ยม ใส่ในลำเรือพูนโดยมีขนาด ยาว 3 วา 2 ศอก ใส่เรือบรรทุกลำหนึ่งๆ ก็จะได้ประมาณ 60 แท่งถึง 70 แท่ง น้ำหนักของดินแต่ละแท่งนั้นมีน้ำหนักประมาณ 30 ซึ่งเศษ ในการซื้อขายจะขายเหมาดินที่บรรทุกเต็มลำเรือทั้งลำ โดยเหมาลำหนึ่งคิดราคา 5 บาท⁴⁵ ซึ่งวิธีการซื้อดินนั้นจะซื้อหากันเป็นแปลงๆ แล้วขุดเอาดินที่นำมาใช้ปั้น โดยดินที่ใช้ปั้นหม้อของชาวบ้านบางตะนาวศรีต้องได้จากตำบลคลองบ้านแหลมใหญ่เท่านั้น ดินจากที่อื่นจะนำมาใช้ปั้นไม่ได้หรือถ้านำมาใช้จะได้หม้อที่มีคุณภาพไม่ดีสู้ของคลองบ้านแหลมใหญ่ไม่ได้⁴⁶

ทราย เป็นส่วนประกอบอีกอย่างหนึ่งในการนำมาใช้ปั้นหม้อ โดยทรายที่ชาวบ้านบางตะนาวศรีใช้เป็นทรายจากตำบลวัดเกาะบางพุด ซึ่งมีกลวิธีในการขนทรายที่น่าสนใจมากและอาชีพขนทรายนี้ก็นับว่าเป็นอาชีพที่สร้างรายได้โดยไม่ต้องลงทุนซื้อหรือผลิตขึ้นมาแต่อย่างใด ใช้แต่ความสามารถในการดำลงไปขนทรายขึ้นมาจากน้ำ ตำบลวัดเกาะบางพุดถือเป็นแหล่งทำธุรกิจที่สำคัญของเมืองนนทบุรี มีบรรดาเรือพ่อค้าที่เข้ามาซื้อทรายในแต่ละปีถึง 300 ลำ ซึ่งสามารถสร้างรายได้มากกว่าการปั้นหม้อเสียอีก ดังปรากฏในรายงานราชการเมืองนนทบุรีเมื่อ พ.ศ. 2442 ความว่า

ตำบลวัดเกาะบางพุดเป็นสินค้าเจริญด้วย เป็นที่กำเนิดแห่งทรายย่อมเป็นที่ประชุมและสาธารณประโยชน์ของพ่อค้าผู้มีความปรารถนา นับว่าเป็นสินค้าอย่างหนึ่งไม่ต้องลงทุนซื้อหาอะไร หาแต่เรือบรรทุกกับเสียค่าอากรเรือให้แก่นายอากรเรือโรงร้าน นอกนั้นก็ยังมีแรงดำเอาเท่านั้น ปีนี้มีเรือพ่อค้าถึง 300 ลำๆ หนึ่งบรรทุกได้ 300 400 800 กระบุงตามเรือใหญ่แลเล็ก ต้องเป็นถึงกงซีลำหนึ่งได้ 9 11 25 ถึง 2 ถึงเป็น 1 เกวียนเดือนหนึ่งลำหนึ่งบรรทุกได้ประมาณ 10 เที้ยว 8 เดือนรวม 24,000 เที้ยว ประมาณจำนวนเงินขายได้ 400,000 บาทเสศ⁴⁷

⁴⁵ “เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี,” 1 – 15 ธันวาคม ร.ศ. 118, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ข/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁴⁶ “เรื่องเมืองนนทบุรี,” 19-21 กรกฎาคม 2458, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น. 10.5ก/22, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

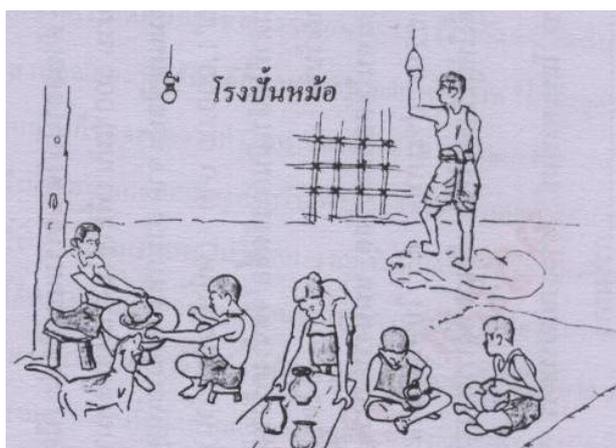
⁴⁷ “เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี,” 1 – 15 ธันวาคม ร.ศ. 118, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ข/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

อย่างไรก็ดีการปั้นหม้อถือว่อาชีพอห้หลักอาชีพอหนึ่งที่คู่กันมากับชาวบ้านหม้อบาง ตะนาวศรีมาแต่ช้านาน ห้ตกรรพการปั้นหม้อเป็นผลผลิตที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนในจังหวัด นนทบุรีเป็นอย่างมาก ในปีหนึ่งชาวบ้านบางตะนาวศรีสามารถทำกรรผลิตรวมกันได้หลายแสนใบ ซึ่งถือเป็นอาชีพอที่สำคัญและมีผลในการขับเคลื่อนต่ออาชีพออื่น ๆ อีกหลายอย่างทีเชื่อมโยกัน ทั้งอาชีพอการขายดินและอาชีพอการขายทราย รวมทั้งยังทำให้เราเห็นภาพของความสัมพันธ์ของ ชาวบ้านบางตะนาวศรีในระหว่างชุมชนที่ร่วมกันผลิตหม้อดินเผาส่งออกและความสัมพันธ์กับ ต่างชุมชนระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายวัตถุดิบ ทั้งส่วนของกรรขายดินระหว่างชาวบ้านบางตะนาวศรี กับชาวบ้านคลองบ้านแหลมใหญ่ รวมทั้งกรรซื้อขายทรายระหว่างชาวบ้านบางตะนาวศรีกับ ชาวบ้านวัดเกาะบางพุด

ภายหลังจากทีได้วัตถุดิบมาแล้ว ชาวบ้านหม้อบางตะนาวศรีก็นำเอามาปั้น โดย กรรวิธีและรายละเอียดในการปั้นหม้อนั้น ถือเป็นภูมิปัญญาและเป็นศาสตร์ทีต้องใช้ความชำนาญ ชำนาญ การเรียนรู้ การฝึกฝน ทีได้รับการถ่ายทอดกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ เพราะวิธีการและ เทคนิคต่างๆ มีความละเอียดเฉพาะตัวซึ่งถ้าทำไม่เป็นก็อาจทำให้เกิดความเสียหาย หรือได้ ผลิตทีมีคุณภาพดต่ำลง แต่จากการศึกษาข้อมูลกรรวิธีในการปั้นหม้อดินเผานั้นผู้ศึกษาไม่ พบเอกสารหลักฐานทีอธิบายรายละเอียดการปั้นหม้อในช่วงก่อน พ.ศ. 2471 แต่จากการ สัมภาษณ์ผู้คนในชุมชนทีประกอบอาชีพอปั้นหม้อดินเผาได้กล่าวไว้ว่ากรรวิธีในการปั้นหม้อที ตนเองทำอยู่นั้นเป็นกรรวิธีทีสืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายายเคยทำมาก่อน โดยรูปแบบใน การทำก็ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากบรรพบุรุษทีเคยทำมาแต่อย่างใด ผู้ศึกษาจึงขออธิบายถึง กรรวิธีกรรปั้นหม้อของชาวบ้านบางตะนาวศรีทีได้จากการสัมภาษณ์มากล่าวถึงในที่นี้เพื่อให้ มองเห็นถึงวิธีการปั้นหม้อดินเผาของคนในชุมชนสมัยก่อนพ.ศ. 2471 ได้ในระดับหนึ่ง

จากคำสัมภาษณ์คนในชุมชนบางตะนาวศรีในครอบครัวทีมีการสืบทอดกรรปั้นหม้อ มาตั้งแต่บรรพบุรุษทำให้สามารถสรุปภาพของกรรวิธีกรรปั้นหม้อของชาวบ้านบางตะนาวศรี ได้ดังนี้ ในการผสมดินก่อนนำมาปั้นต้องมีการผสมกับทรายและน้ำให้เข้ากันโดยวิธีทีเรียกว่า การเหยียบหรือการย่ำดิน ให้ทั้งดิน ทรายและน้ำ ผสมเป็นเนื้อเดียวกันจนได้ที่ เมื่อผสมดินเสร็จ ก็ถึงขั้นตอนกรรปั้น เครื่องมือทีใช้ปั้นเรียกว่า แป้น เป็นไม้ทำเป็นรูปโค้งและมีเชิงออกมา มีเดือย ตั้งกับแท่นทีหมุนได้ ลักษณะคล้ายเตียงโม่ผ้าซีกและมีแท่งลงมาเป็นเดือยไม้สวมลงไป เป็นแป้น ชักด้วยมือทำงานด้วยกันสองคน คนหนึ่งชัก อีกคนหนึ่งปั้นขึ้นรูป เวลาชักจะใช้มือหมุนไปซ้าย- ขวา ใช้ความเร็วพอประมาณให้สัมพันธ์กับคนปั้นขึ้นรูป ทำเป็นรูปทรงต่างๆ ทีต้องการ เมื่อบั นแล้วก็นำมาตากแดด ประมาณ 1 วันจึงทำการชุดและเจาะ เสร็จแล้วจึงนำมาตีโดยใช้ไม้ราดตี

ลูกหินก็ให้กลมเหมือนหม้อ เาลมเป่าและใช้ลูกหินขัดเงา เมื่อทำเสร็จตามจำนวนจึงนำมาใส่เตาเผา สำหรับการเรียงหม้อเข้าเตาเผาต้องร้อยให้ตรงลึกลงเท่าปากมาตรงเตา แต่ละบ้านมีเตาเผาของตัวเอง ซึ่งลักษณะของเตาเผาใช้อิฐมาก่อมีขนาดกว้างประมาณ 5 เมตร และยาว 3-4 เมตร มีรูไว้ใส่ฟืนที่เรียกว่า ประกูด ตัวเตาจะสูง มือกเตาเป็นที่รองรับช่องไฟ ออกเตาอยู่ตรงกลางสองข้างและเป็นช่องลอยตัวอยู่ รูปแบบการก่อเตาใช้อิฐมาเรียงชนกัน ฟืนที่ใช้ในการเผาเป็นไม้แสม ลักษณะเล็กๆ กลมๆ ที่ใช้ฟืนแสมเพราะเวลาเผาฟืนแสมจะไหม้เอง เวลาเผาก็เอาวางไว้ด้านบนเตา ใช้ฟืนทองหลางสุ่มไฟไปเรื่อยๆ จนข้างบนติดไฟพอไฟแดงฉานก็มาใส่ไฟข้างบนแทน ทิ้งไว้ประมาณ 1 คืน ก็ได้หม้อแดงสวยงาม เมื่อความร้อนลดลงในตอนเช้าก็เอาหม้อต่างๆ ออกมาจากเตา มากองไว้ตามขนาดหม้อ ขนาดใหญ่สุดจะเรียกว่า หม้อทะนาน รองลงมาคือ หม้อท้องหนู หม้อกระจิบ หม้อกระจาบ หม้อกระจอกใหญ่ หม้อกระจอกเล็ก และหม้อกระเจี๊ยบใบเล็กสุด⁴⁸

ภาพที่ 4 โรงปั้นหม้อ

ที่มา : วรงค์ ส่งเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด ส่งเจริญ (นนทบุรี : ม.ป.ท, 2550. พิมพ์ในงานศพนางสายหยุด ส่งเจริญ 2550), 162.

ผลผลิตจากหม้อที่ทำเสร็จจะมีพ่อค้าล่องเรือมารับไปขายที่ชุมชนอื่น และจังหวัดต่างๆ เช่นปากเกร็ด ปทุมธานี ส่วนใหญ่เป็นเรือมอญมารับไปขาย ทางฝั่งจังหวัดภาคตะวันออก ติดชายทะเลก็มีทั้งจากจังหวัดชลบุรี จันทบุรี โดยลูกค้าที่สำคัญคือ ชาวมอญจากปากเกร็ดและ

⁴⁸ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟ่ง, 3 กรกฎาคม 2551; สัมภาษณ์นางสุชิน ปานิกบุตร, 3 กรกฎาคม 2551; สัมภาษณ์พันจ่าเอกประภาส เครืออ่วม, 22 กันยายน 2551; สัมภาษณ์นางอนงค์ เครืออ่วม, 22 กันยายน 2551.

เมืองปทุมธานี ซึ่งนำเรือมาซื้อเป็นจำนวนมากเพื่อนำไปขายต่อที่อื่น การขายโดยส่วนใหญ่เป็นลักษณะขายส่ง คิดราคาเป็นกองๆ ตามเกรดหรือคุณภาพ ถ้าเป็นหม้อที่มีรูทะลุพวกมอญจะขอซื้อด้วยราคาถูกลงเพราะว่ามอญเก่งในการปะหม้อทะลุมาก การนำเรือมาซื้อแต่ละครั้งอาจไม่ได้เต็มลำ เรือมอญมักจะเลื่อนเรือไปจอดนอนรอแถวฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อเลี้ยงคลื่นจากเรือโอที่วิ่งผ่าน เมื่อบ้านใดเผาหม้อเสร็จจึงเลื่อนเรือกลับเข้ามาซื้อใหม่ ลักษณะการขายปลีกก็มีแต่ไม่มาก รวมทั้งยังมีการขายระบบที่แลกเปลี่ยนสินค้าต่อสินค้าหรือ barter system ด้วย โดยมีการแลกเปลี่ยนหม้อดินเผากับคะแนนเงินหรือขนมเงินของชาวมอญที่พายเรือมาขาย⁴⁹

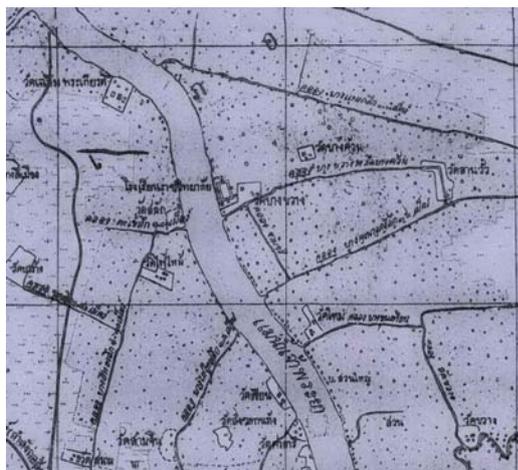
อย่างไรก็ตามคนส่วนใหญ่ในชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีก่อนพ.ศ. 2471 ประกอบอาชีพทำสวนและการปั้นหม้อเป็นหลัก จึงมีความจำเป็นต้องมีการลำเลียงขนถ่ายเคลื่อนย้ายผลผลิตจากสวนและจากการปั้นหม้อเพื่อค้าขายกับคนในชุมชนเดียวกันหรือคนจากที่อื่น ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการเดินทางไปมาหาสู่กันและด้วยทำเลที่ตั้งของชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีจึงเอื้อประโยชน์ให้คนในชุมชนสามารถใช้เส้นทางในการไปมาหาสู่กันได้ทั้งทางน้ำและทางบก

2.3 การไปมาหาสู่ของคนในชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรี

แม่น้ำเจ้าพระยาและคูคลองต่างๆ เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนชุมชนริมน้ำมาตั้งแต่ในอดีต เมืองนนทบุรีเป็นเมืองที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาตัดผ่านและมีคูคลองสาขาแยกออกไปอีกเป็นจำนวนมาก เส้นทางน้ำเหล่านี้ถือเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีพและการทำมาหากินของคนในชุมชน ประโยชน์อีกอย่างหนึ่งคือเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำของคนในชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรี ก่อนพ.ศ. 2471 ชาวบ้านใช้ลำน้ำในการเดินทางไปมาหาสู่ ติดต่อกับการค้าขาย ซึ่งการคมนาคมทางน้ำสายหลักของผู้คนจะใช้แม่น้ำเจ้าพระยาในการเดินทางขนถ่ายข้าวของเครื่องใช้หรือผลผลิตทางการเกษตรและหัตถกรรมที่ได้จากสวนและบ้านของตนนำไปขาย นอกจากลำน้ำเจ้าพระยาแล้ว คนในชุมชนยังมีคลองอยู่สามคลองที่เชื่อมถึงกัน คือ คลองบางตะนาวศรี คลองจามจรีและคลองบางขวาง สำหรับลักษณะของคลองนั้น คลองบางตะนาวศรี เป็นคลองที่ปากคลองอยู่ตรงข้ามกับคลองบางไผ่ใหญ่ แยกมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาตรงเรือยไปทางตะวันออก เชื่อมคลองจามจรี แล้วเลยไปเชื่อมคลองบางขวางที่วัดลานวัชหรือวัดลานนาบุญในปัจจุบัน และเลยไปผ่านวัดชีป่าซึ่งเป็นวัดร้าง ไปทะลุออกที่ปลายคลองซึ่งเป็นทุ่งนา คลองบางขวางซึ่งบางคนก็เรียกคลองบางด้วนจากเหตุที่เป็นคลองที่ไหลผ่านวัดบางด้วนหรือวัดทินกรนิมิตรในปัจจุบันด้วยเช่นกัน ปากคลองบางขวางอยู่ตรงข้ามกับคลองบางศรีทอง อยู่เหนือขึ้นไปจากคลองบางตะนาวศรี ประมาณ 2 กิโลเมตร แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปทางตะวันออกตรงวัดบาง

⁴⁹ วรงค์ สงเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด สงเจริญ, 242.

แผนที่ที่ 7 เปรียบเทียบคลองใน พ.ศ. 2453

ที่มา : กองบัญชาการทหารสูงสุด, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431 – 2474 (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, 2542), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

จากสภาพคลองบางตะนาวศรี คลองบางขวางและคลองจามจรีที่สามารถเชื่อมกัน ได้ทั้ง 3 คลอง จึงมีส่วนเอื้อต่อการสัญจรทางน้ำของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีโดยใช้เรือพาย เรือแจวเป็นพาหนะในการไปมาหาสู่ รวมทั้งใช้เป็นเส้นทางบรรทุกสิ่งของหรือผลผลิตทางการเกษตรของชาวสวนนำออกจากสวนไปขายด้วย โดยทุกบ้านที่อยู่ริมน้ำส่วนใหญ่มิเรือด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งลักษณะเรือที่ชาวสวนใช้ในการเดินทางจะได้แก่ เรือสำปั้น เรืออีแปะ และเรือบด⁵² นอกจากนี้เรือส่วนบุคคลของชาวสวนแล้วยังมีเรือยนต์ที่เป็นเรือรับส่งคนโดยสารของบริษัท แม่น้ำมอเตอร์โบตซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “เรือไอ” ึ่งรับผู้โดยสารด้วย โดยเดินระหว่างปากคลองบางใหญ่ไปออกคลองบางกอกน้อย รับส่งคนขึ้นลงที่ทำข้างวังหลวงสายหนึ่ง อีกสายหนึ่งเดินระหว่างปากคลองบางใหญ่มาส่งตลาดเมืองนนท์แต่เดินเฉพาะฤดูที่น้ำเดินได้ และมีอีกสายเดินระหว่างเมืองประทุมและปากเกร็ดไปส่งที่ทำเขี้ยวไขก่า บางกระบือ⁵³ นอกจากนี้ยังมีเรือยนต์บริษัทบางหลวงของพระยาภิรมย์ภักดี ึ่งจากศาลากลางจังหวัดนนทบุรี ไปตามลำน้ำเจ้าพระยาเข้าคลองอ้อมถึงที่ว่าการอำเภอบางใหญ่⁵⁴

⁵² กมล สมิตีรัต, การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางกวย นนทบุรี ระหว่างพ.ศ. 2445 – 2511 (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549), 35.

⁵³ “เรื่องเมืองนนทบุรี,” 19-21 กรกฎาคม 2458, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น. 10.5ก/22, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵⁴ กมล สมิตีรัต, การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางกวย นนทบุรี ระหว่างพ.ศ. 2445 – 2511, 36.

ส่วนผู้คนที่มึ่จะต้องไปเข้ากรุงเทพฯ หรือบางกอกนั้น จะนั่งเรือไ้ไปลงที่ท่าเขียวไข่กา ตรงบางกระบือ แล้วเดินต่อไปตีตัวรกรางเข้ากรุงเทพฯ โดยมีสายรกรางอยู่สองสามสาย สายที่ยาวที่สุดวิ่งจากบางกระบือ ไปบางลำพู ถึงสามแยกวิทยุ และมีรกรางสายสั้นอีกสองสายที่วิ่งรอบเมือง ถ้าจะเดินทางไปต่างจังหวัดทางเหนือก็มีเรือของบริษัทเรือแดงกับบริษัทเรือเขียว ซึ่งจะมีต้นทางอยู่ที่กรุงเทพฯ ผ่านนนทบุรี ไปปทุมธานี ผักไห่ อยุธยา ในฤดูน้ำมากสามารถขึ้นไปได้ถึงอ่างทองและสิงห์บุรี การรับผู้คนที่ขึ้นเรือของสองบริษัทนี้ ผู้โดยสารต้องนั่งเรือแจว เรือพายไปดักตามเวลาเรือผ่านมา เพราะเรือทั้งสองบริษัทนี้ไม่มีโป๊ะสำหรับจอดรับคน เนื่องจากท่าเรือที่มีอยู่เป็นท่าเรือของบริษัทแม่น้ำมอเตอริโอบโตไม่อนุญาตให้เข้ามารับผู้โดยสารที่ท่าของตน เวลาที่เรือผ่านมาผู้คนที่ต้องโบกไม้โบกมือให้เรือหยุดรับกลางแม่น้ำ⁵⁵

สำหรับการคมนาคมทางบกของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีก่อนพ.ศ. 2471 บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีทางเดินเลียบบแม่น้ำถึงกันตลอด บางตอนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำซึ่งมีวัดอยู่เป็นระยะๆ บางตอนไกลออกไปแต่ก็ไม่มากนัก ทางเดินเมื่อมาถึงปากคลองที่ขวางอยู่จะมีสะพานไม้สร้างไว้ให้เดินข้าม บางคลองที่กว้างมากก็ต้องใช้เรือข้ามไป ในกรณีของผู้คนที่อยู่ริมฝั่งคลองก็เช่นเดียวกัน หลังบ้านมีทางเดินติดต่อถึงกันตลอดบางตอนก็ห่างบ้านออกไปหน่อย ตลอดทางเดินมีทางแยกเมื่อถึงวัด ซึ่งทางเดินดังที่กล่าวมานี้ชาวบ้านเรียกว่า “ทางหลวง” เป็นทางที่มีเจ้าของตามในโฉนดที่ดิน แต่เจ้าของสวนยอมให้เดินผ่านได้มาตั้งแต่ครั้งโบราณ ทางเดินนี้เจ้าของปิดไม่ได้ต้องยอมให้ชาวบ้านเดินผ่าน ในราชการเรียกว่า “ทางหลวงในโฉนด” ซึ่งถือเป็นทางกึ่งสาธารณะ⁵⁶

การคมนาคมทางบกอีกทางหนึ่งก็คือ รถไฟ โดยรถไฟที่มีเป็นรถไฟสายแรกของเอกชนที่ได้รับอนุญาตให้สร้างขึ้นเป็นของเจ้าพระยารวรพงษ์พิพัฒน์หรือหม่อมราชวงศ์เย็น อิศรเสนา สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2458 ชาวบ้านเรียกกันว่า รถไฟสายพระยารวรพงษ์ มีต้นทางอยู่ที่บริเวณวัดสิงขรหรือวัดบวรมงคล แขวงบางยี่ขัน ธนบุรีผ่านคลองบางกรวย วิ่งแยกเข้าไปรับคนที่ทำน้ำตรงข้ามเมืองนนทบุรีเก่าที่ตลาดขวัญ อีกสายหนึ่งแยกตัวจากทุ่งบางศรีทองแล้วเดินทางต่อไป บางใหญ่ บางบัวทอง สูดปลายทางที่สถานีลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี อัตราค่า

⁵⁵ ชาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์,

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 64

โดยสารจัดเก็บคนละ 50 สตางค์ ซึ่งถือว่าเป็นอัตราที่สูงมาก⁵⁷ สำหรับชาวบ้านที่มีฐานะต้องขึ้นรถไฟไปเหนือหรือล่องใต้ระยะไกลๆ ต้องเข้าไปกรุงเทพฯ ไปขึ้นที่สถานีหัวลำโพงหรือสถานีบางกอกน้อย บางคนก็ไปขึ้นที่สถานีบางเขนซึ่งเป็นสถานีรถไฟทางฝั่งตะวันออกของชุมชนที่ใกล้ที่สุด แต่การเดินทางไปที่สถานีนั้นไม่มีถนนหรือคลองผ่าน ผู้คนใช้วิธีการเดินลัดทุ่งนาผสมป่าไป⁵⁸ โดยอาจพายเรือไปจนถึงคลองบางตะนาวศรี แล้วเดินเท้าต่อไปทางตะวันออกผ่านทุ่งนาและป่าเลียบคลองบางเขนต่อไปจนถึงสถานีที่มีแยกตัดกับคลองเปรมประชากรก็จะถึงสถานีบางเขนและเดินทางโดยรถไฟต่อไปยังจุดหมายปลายทางของตน

2.4 การศึกษาของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี

การศึกษาหาวิชาความรู้ของคนไทยตั้งแต่ครั้งอดีตจะเรียนกันที่วัดในชุมชน โดยชาวบ้านจะนำเอาลูกหลานมาเรียนกันที่วัด ซึ่งพระภิกษุจะเป็นครูผู้สอน เป็นผู้ให้วิชาความรู้แก่คนในชุมชน ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีก็เช่นเดียวกันกับชุมชนอื่นๆ วัดในชุมชนนอกจากจะเป็นสถานที่สำคัญที่มีบทบาททางด้านการศาสนาแล้ว ก็ยังมีบทบาทในด้านการศึกษาด้วย โดยวัดที่อยู่ในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีก็คือ วัดบางขวาง ซึ่งทำการสอนเด็กในชุมชนด้วยเช่นเดียวกัน ปรากฏหลักฐานในรัตนโกสินทร์ศก 116 – 117 (พ.ศ. 2440 – 2441) ว่ามีโรงเรียนเซนต์คิกดีตั้งเรียนอยู่ตามวัดต่างๆ รวมถึงวัดบางขวางด้วย โดยครูผู้สอนเป็นพระภิกษุสงฆ์สอนนักเรียนตามแบบเรียนเร็ว แต่จำนวนนักเรียนที่มาเรียนจะมีจำนวนที่ไม่แน่นอน เพราะระบบการเรียนการสอนต่างๆ ยังไม่ลงตัว⁵⁹ เนื่องจากในยุคนั้นการศึกษายังไม่เจริญ ทั้งด้านศาสนาและด้านภาษาไทย พระภิกษุสามเณรที่อยู่ที่วัดยังมีไม่มากนัก บรรดาลูกหลานชาวบ้านก็ให้มาเป็นศิษย์วัด ทางวัดก็ให้พระภิกษุแต่ละรูปเป็นครูผู้สอนศิษย์วัดของตน ถ้าภิกษุรูปใดไม่สามารถสอนได้ก็ฝากพระรูปอื่นเป็นผู้สอนแทน โดยสอนให้พออ่านออกเขียนได้

ต่อมาใน พ.ศ. 2441 ทางวัดเริ่มตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยขึ้น มีการจ้างครูมาสอน ซึ่งต้องจัดหาทุนบำรุงครู ชาวบ้านจึงร่วมกันทำบุญช่วยเหลือค่าใช้จ่ายนั้น ครูคนแรกที่จ้างมาสอนชื่อ เจริญ เป็นชาวบ้านคลองบางกรวย สถานที่ใช้ทำการเรียนการสอนนั้นใช้ศาลาขวางเป็นสถานที่สอน นักเรียนนั่งเรียนกันกับพื้น สมัยนั้นจำนวนนักเรียนที่มาเรียนก็ยังมีไม่มากนัก ต่อมา

⁵⁷ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, 46.

⁵⁸ หาญ พงศ์สิฏานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏานนท์, 67.

⁵⁹ “เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี,” 1 – 15 ธันวาคม ร.ศ. 118, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ซ/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

วัดบางขวางขยายพื้นที่ทางการศึกษาเพิ่มขึ้น โดยได้รับความอนุเคราะห์จากเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม ศรีไชยยันต์) โดยเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์มาทอดกฐินที่วัดบางขวางและทราบความว่าพระครูศิลาภิรมย์(ท้วม) เจ้าอาวาสวัดบางขวางต้องการสร้างโรงเรียนเพื่อให้กุลบุตรธิดาได้เล่าเรียน เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ฯ จึงได้บริจาคเงินร้อยชั่ง หรือราว 8,000 บาท ให้สร้างโรงเรียนเป็นตึก 2 ชั้น ชั้นละ 2 ห้อง จัดเป็น 4 ห้องเรียน⁶⁰ มีเฉลียงพร้อมทั้งโต๊ะและเก้าอี้ จำนวน 1 หลัง ใช้เวลาก่อสร้างระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2442 และเสร็จในพ.ศ. 2443 รวมค่าก่อสร้างทั้งสิ้นเป็นเงิน 10,432 บาท⁶¹

อาคารที่ก่อสร้างแล้วเสร็จนี้ นับเป็นอาคารเรียนที่ทันสมัยมากในขณะนั้น มีการตั้งชื่อโรงเรียนตามชื่อของผู้มีคุณูปการว่า โรงเรียนรัตนาธิเบศร์ฯ เมื่อสร้างเสร็จเรียบร้อยโรงเรียนจึงทำการเปิดเรียนใน พ.ศ. 2444 และย้ายสถานที่เรียนจากเดิมที่ศาลาขวางมาเรียนที่อาคารแห่งใหม่นักเรียนก็ไม่ต้องนั่งเรียนกับพื้นเหมือนครั้งก่อน เพราะมีโต๊ะเก้าอี้สำหรับนั่งเรียน ต่อมานักเรียนมากขึ้นต้องเพิ่มครูขึ้นอีก โดยให้พระที่มีความรู้ช่วยสอนบ้าง จำงครูเพิ่มขึ้นบ้าง ทางวัดต้องมีภาระมากขึ้นในเรื่องการหาทุนบำรุงครู จนถึงพ.ศ. 2447 โรงเรียนโอนไปขึ้นกับกระทรวงธรรมการ ทางกระทรวงจึงจัดส่งครูมาทำการสอนในโรงเรียนแห่งนี้เรื่อยมา ทางวัดจึงหมดภาระในเรื่องหาทุนบำรุงครูไปส่วนหนึ่ง แต่ยังคงอุปถัมภ์บำรุงในการศึกษาให้มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น โรงเรียนรัตนาธิเบศร์ฯ จึงกลายเป็นสถานศึกษาที่สำคัญของจังหวัดนนทบุรี⁶²

โรงเรียนรัตนาธิเบศร์ได้ดำเนินการสอนเรื่อยมา โดยเปิดทำการสอนในระดับชั้นประถมหนึ่งถึงชั้นประถมสามและภายหลังมีการเปิดสอนเพิ่มเติมในระดับชั้นมัธยม คือ เรียนจบชั้นประถมสาม ก็เรียนต่อในชั้นมัธยมหนึ่งถึงมัธยมสาม โรงเรียนรัตนาธิเบศร์มีการสอนในระดับมัธยมจนถึง พ.ศ. 2457 ก็ต้องงดการเรียนการสอนในระดับชั้นมัธยมลง เนื่องจากประสบปัญหาจากการที่นักเรียนเรียนจบไปบ้าง ลาออกไปเรียนโรงเรียนอื่นที่สะดวกแก่การเดินทางบ้าง เพราะตั้งแต่พ.ศ. 2454 ทางจังหวัดได้ดำเนินการเปิดโรงเรียนประชาบาลต่างๆ ทั่วเมืองนนทบุรี ทำให้นักเรียนเริ่มมีโอกาสเลือกเรียนในสถานศึกษาใกล้บ้านมากยิ่งขึ้นและไม่ต้องเดินทางจากห้องที่ต่างตำบลมาเรียนที่โรงเรียนรัตนาธิเบศร์อีกต่อไป จึงทำให้จำนวนนักเรียนลดลง อีกทั้งนักเรียนที่กำลังเรียนอยู่ในชั้นประถมปีที่ 3 ก็สอบผ่านเป็นจำนวนน้อย ครูจึงแนะนำให้นักเรียนที่สอบผ่านไปเรียนที่

⁶⁰ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี, 136.

⁶¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี, 267.

⁶² พระสาธุศีลสังวร (สนธิ์), ประวัติวัดและเจ้าอาวาสวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี, 18 – 19.

โรงเรียนอื่น เพราะถ้าให้เรียนต่อในชั้นมัธยมจะทำให้ประสบปัญหาแก่โรงเรียนที่ต้องจ้างครูมาสอนในระดับมัธยมกับนักเรียนที่สอบผ่านเพียงแค่ 2 คน ด้วยเหตุนี้โรงเรียนจึงยกเลิกการเรียนการสอนในชั้นมัธยมไปในพ.ศ. 2457

ต่อมาในพ.ศ. 2458 นักเรียนในระดับชั้นประถมปีที่สามของโรงเรียนสามารถสอบได้ผ่านได้เป็นจำนวนถึง 10 คน และนักเรียนทั้ง 10 คนก็มีความประสงค์จะเรียนต่อในชั้นมัธยมปีที่หนึ่ง ทางโรงเรียนจึงแจ้งความประสงค์ที่จะขอเปิดสอนในระดับมัธยมไปยังรองอำมาตย์โทขุนนิพัทธนิติเสฐฐ ธรรมการจังหวัดนนทบุรี รองอำมาตย์โทขุนนิพัทธนิติเสฐฐจึงทำหนังสือแจ้งต่อไปยังท่านอำมาตย์โท พระอนุพนธ์ศิษยานุสาสน์ ปลัดกรมศึกษาธิการ แผนกสามัญศึกษาเพื่อดำเนินการในเรื่องนี้และขอเก็บเงินค่าเล่าเรียนอย่างชั้นประถมไปจนกว่าจะถึงคราวสมควรจึงจะเก็บเงินค่าเล่าเรียนตามระเบียบของชั้นมัธยมต่อไป จึงทำให้ตั้งแต่พ.ศ. 2458 โรงเรียนรัตนานิเบศร์จึงเปิดสอนในระดับชั้นมัธยมตามเดิม⁶³ ต่อมาเมื่อนักเรียนจบชั้นมัธยมปีที่หนึ่ง โรงเรียนก็ได้ขยายการเรียนการสอนเพิ่มเติมขึ้นในชั้นมัธยมปีที่สองและชั้นมัธยมปีที่สามตามลำดับ จนในพ.ศ. 2462 โรงเรียนจึงเปิดสอนชั้นมัธยมครบทั้งสามชั้นปี โดยนักเรียนที่เรียนในระดับชั้นมัธยมหนึ่งถึงมัธยมสาม มีจำนวนรวม 27 คน กิจกรรมในระดับมัธยมของโรงเรียนก็ครบบริบูรณ์ถึงมัธยมปีที่สาม⁶⁴

จากที่กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ว่ากิจกรรมของโรงเรียนรัตนานิเบศร์ตั้งแต่เปิดการเรียนการสอนมาในพ.ศ. 2444 มีความเจริญก้าวหน้าตามลำดับจนสามารถขยายเปิดการเรียนการสอนได้ถึงชั้นมัธยมปีที่สาม ซึ่งโรงเรียนรัตนานิเบศร์ถือเป็นโรงเรียนแห่งแรกของจังหวัดนนทบุรี⁶⁵ และถือเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาการในด้านการศึกษาแก่คนในชุมชน รวมทั้งคนนอกชุมชนให้มีโอกาสได้รับการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองและยังผลไปสู่ความเจริญของเมืองนนทบุรีได้อีกทางหนึ่ง อย่างไรก็ตามหลังจากที่โรงเรียนรัตนานิเบศร์ซึ่งเป็นโรงเรียนแห่งแรกของจังหวัดนนทบุรีได้ดำเนินการเปิดสอนนับตั้งแต่ในพ.ศ. 2444 แล้ว ต่อมาทางจังหวัดนนทบุรีมีนโยบายในการขยายฐานการศึกษาให้ดียิ่งขึ้นทั่วทั้งจังหวัดนนทบุรี จึงเปิดโรงเรียนประชาบาลขึ้นตามวัดและตามสถานที่ต่างๆ ในจังหวัดนนทบุรีตั้งแต่ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2454 โดยโรงเรียนประชาบาลที่อยู่บริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมีอยู่สองโรงเรียนด้วยกัน คือ โรงเรียนประชาบาลวัด

⁶³ “เรื่องจัดโรงเรียนรัตนานิเบศร์เป็นโรงเรียนมัธยม,” 17 กุมภาพันธ์ 2458, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.50/148, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁶⁴ “เรื่องเปิดมัธยมตอนต้นขึ้นที่โรงเรียนรัตนานิเบศร์,” 13 กันยายน 2462, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.50/150, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁶⁵ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี, 136.

บางด้วนซึ่งโรงเรียนนี้มีนักเรียนทั้งหมด 19 คน มีครูผู้สอน คือ นายเจริญ และผู้บำรุงโรงเรียนคือ พระข้าอธิการ นายอุ้นผู้ใหญ่บ้าน และอีกโรงเรียนหนึ่งคือ โรงเรียนสอนหญิง ศาลาโรงธรรมที่ตั้งอยู่ตำบลบางตะนาวศรี มีจำนวนนักเรียนทั้งหมด 78 คน มีครูผู้สอนคือ นายเซยและนายตาบ ผู้บำรุงโรงเรียนคือ นายพันกำนัน⁶⁶

อย่างไรก็ดีการศึกษาในโรงเรียนประชาบาลที่ได้เปิดสอนตั้งแต่ พ.ศ. 2454 มีปัญหาหลายด้านด้วยกัน ทั้งด้านความเหมาะสมและความพร้อมของครูผู้สอน และด้านความพร้อมของนักเรียน โดยในกรณีของโรงเรียนวัดบางด้วนนั้น นายเจริญที่เป็นครูผู้สอนอยู่หลบหนีไปไม่มาทำการสอนต่อ จึงมีการเปลี่ยนตัวครูผู้สอนเป็นนายอ่อน ซึ่งเคยเป็นครูสอนอยู่ที่โรงเรียนหญิงบ้านนายอุ้น ตำบลบางแพรง มาสอนแทนนายเจริญที่โรงเรียนวัดบางด้วนตั้งแต่วันที่ 12 เมษายน 2455 ซึ่งในช่วงเวลานี้โรงเรียนวัดบางด้วนมีจำนวนนักเรียนทั้งหมด 12 คน ลดลงไปจากเมื่อแรกตั้ง 7 คน ส่วนในกรณีของโรงเรียนสอนหญิงศาลาโรงธรรม ตำบลตะนาวศรี นั้นมีแต่นักเรียนหญิงจึงไม่เหมาะสมให้ครูผู้สอนที่เป็นผู้ชายมาทำการสอนจึงเปลี่ยนตัวครูสอนใหม่ โดยให้นายเซยและนายตาบย้ายไปสอนโรงเรียนวัดใหม่นครอินทร์และให้อำแดงลำอาจครูจากกรุงเทพฯ ย้ายเข้ามาสอนในโรงเรียนหญิงศาลาโรงธรรมนี้แทนตั้งแต่วันที่ 13 เมษายน 2455 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวจำนวนนักเรียนของโรงเรียนหญิงศาลาโรงธรรมก็ลดลงเช่นกัน โดยเหลือนักเรียนเพียง 62 คน จากเดิมแรกตั้งที่มีอยู่ 78 คน ลดลงไปทั้งสิ้น 16 คน⁶⁷ จากปัญหาการลดลงอย่างต่อเนื่องของจำนวนนักเรียนของโรงเรียนประชาบาลต่างๆ ทำให้หม่อมเจ้าจรจรงค์สวัสดิ์ผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรีได้ยกปัญหาข้อนี้ขึ้นมาหารือในที่ประชุมปรึกษาราชการของเมืองนนทบุรี ซึ่งพระสยามนันทเขตรชยันปัดเมืองได้รายงานถึงสาเหตุของการลดลงของนักเรียนว่ามีสาเหตุหลักจากสองประการด้วยกัน คือ ประการแรกมีสาเหตุมาจากที่บางโรงเรียนหาพระเป็นครูผู้สอนไม่ได้ จึงพยายามเลี่ยงไม่ใช้คฤหัสถ์มาสอน เพราะแต่เดิมระบบการเรียนการสอนที่สอนกันในวัดมีพระเป็นครูผู้สอนทำให้บรรดาลูกศิษย์ต่างมีความเคารพนับถือเนื่องจากเป็นผู้ทรงศีล แต่หากเปลี่ยนให้คฤหัสถ์เป็นผู้สอนลูกศิษย์ลูกหาจะไม่เคารพและพากันหมดความเลื่อมใสไป เมื่อหาพระเป็นครูผู้สอนหนังสือไทยไม่ได้ บางโรงเรียนจึงเลี่ยงให้พระไปสอนเป็นภาษามคธแทน ส่วนเหตุผลประการที่ 2 สืบเนื่องจากปัญหาความยากจนของชาวบ้านทำให้บางครั้งทางโรงเรียนก็ผ่อนผันยอมปล่อยให้เด็กนักเรียนที่มีฐานะทางบ้านยากจนกลับไปช่วยพ่อ

⁶⁶ “เรื่องตั้งกรรมการตำบลกับโรงเรียนประชาบาลและครูเซลยศักดิ์,” 5 กันยายน 2454 – 12 ตุลาคม 2459, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร.6น.10.5ช/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน.

แม่หรือครอบครัวประกอบภาระเลี้ยงชีพจึงทำให้ไม่สามารถเข้าเรียนได้เต็มที่หรือบางคนก็ไม่กลับมาเรียนต่อจึงเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้จำนวนเด็กนักเรียนในโรงเรียนประชาบาลมีจำนวนลดลง⁶⁸

จากปัญหาจำนวนนักเรียนที่ลดลงดังกล่าวข้างต้นทางจังหวัดนนทบุรีจึงประชุมปรึกษาราชการโดยเชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด ร่วมกันทำความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการแก้ไขและพัฒนากระบวนการบริหารงานการศึกษาของโรงเรียนประชาบาลเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2455 โดยแนวทางในการแก้ไขปัญหาโรงเรียนประชาบาลได้มีการตั้งกรรมการตำบลซึ่งประกอบไปด้วย เจ้าคณะหมวด กำนัน แพทย์ มาทำหน้าที่ในการดูแลและแก้ไขปัญหาของโรงเรียนประชาบาลเพื่อให้การศึกษาของคนในชุมชนมีความเจริญก้าวหน้ามากขึ้น โดยคณะกรรมการตำบลต้องไปตรวจโรงเรียนที่ตนปกครองอยู่อย่างน้อยสัปดาห์ละหนึ่งครั้ง ถ้ามีเหตุขัดข้องในโรงเรียนต้องเป็นธุระและพยายามแก้ไขให้ลุล่วง รวมทั้งตักเตือนให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานเข้าเรียนตามโรงเรียนที่ตั้งไว้ สำหรับเรื่องการสอนหนังสือมคธ ถ้านักเรียนคนใดยังอ่านหนังสือไทยไม่ออก วัดต่างๆ จะไม่รับสอนหนังสือมคธแก่นักเรียน เว้นแต่ถ้านักเรียนคนไหนสามารถอ่านหนังสือไทยออกแล้วและมีความประสงค์จะเรียนมคธถึงอนุญาตให้สอนได้ เมื่อแนวทางที่กำหนดได้นำไปใช้แก้ไขปัญหา จึงส่งผลให้ปัญหาการลดลงของจำนวนนักเรียนในโรงเรียนประชาบาลจึงแก้ไขไปได้ในระดับหนึ่ง⁶⁹

อย่างไรก็ตามการดำเนินการของโรงเรียนประชาบาล ตั้งแต่เริ่มต้นในพ.ศ. 2454 นอกจากมีปัญหาเรื่องการลดลงของจำนวนนักเรียนในโรงเรียนประชาบาลดังกล่าวข้างต้นแล้วยังพบว่าทัศนคติของพระสงฆ์ที่ยังไม่เชื่อถือต่อระบบการเรียนการสอนรูปแบบใหม่ที่มีกฎระเบียบเพิ่มเติมขึ้นโดยเฉพาะข้อกำหนดที่นักเรียนต้องเรียนหนังสือไทย แต่พระสงฆ์ของวัดบางแห่งยังไม่มีความรู้ที่จะสอนภาษาไทยได้เท่าที่ควร ประกอบกับความรู้สึที่ยังยึดติดกับระบบการเรียนการสอนแบบดั้งเดิมของไทยที่พระต้องเป็นผู้สอนหนังสือให้กับคนในชุมชนซึ่งธรรมเนียมปฏิบัตินี้มีมานาน ดังนั้นเมื่อคฤหัสถ์ต้องมาสอนภาษาไทยแทนพระสงฆ์ ในระยะแรกจึงยังไม่ค่อยได้รับความเชื่อถือ เมื่อเป็นเช่นนี้บางโรงเรียนจึงเลี้ยงให้พระสอนภาษามคธแทนประกอบกับชาวบ้านทั่วไปยังไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาเท่าที่ควร รวมทั้งความไม่พร้อมทางด้านการเงินของครอบครัวผู้ปกครองจึงไม่อยากให้บุตรหลานของตนไปเรียนหนังสือเพราะทำให้ขาดแรงงานในการประกอบ

⁶⁸ “เรื่องส่งรายงานประชุมปลุก(ปรีก)ษาราชการ,” 25 กุมภาพันธ์ 2453 – 13 พฤศจิกายน 2456, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร.6น.10.5ง/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁶⁹ “เรื่องรายงานการสอบไล่นักเรียนโรงเรียนประชาบาล,” 4 กรกฎาคม 2455 – 17 กุมภาพันธ์ 2456, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร.6น.10.5ข/3, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

อาชีพเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้องในครอบครัว ด้วยเหตุผลต่างๆที่กล่าวทั้งหมดจึงส่งผลให้การศึกษาของคนในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีในช่วงก่อนพ.ศ. 2471 จึงยังไม่ได้มีการกระจายไปสู่คนในชุมชนอย่างทั่วถึง

นอกจากนี้ยังพบว่า โรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอนบุตรหลานของชนชั้นสูงระดับประเทศได้ย้ายจากกรุงเทพฯ เข้ามาเปิดสอนที่ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยย้ายครูและนักเรียนจากกรุงเทพฯ มาทำการเรียนการสอนที่ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรี โดยกระทรวงยุติธรรมได้ก่อสร้างโรงเรียนขึ้นเป็นลักษณะอาคารไม้หลังใหญ่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้กับวัดบางขวางและเริ่มเปิดสอนในวันที่ 1 ตุลาคม 2454⁷⁰ ซึ่งมีหลักฐานที่กล่าวถึงมาตรฐานการเรียนการสอนของโรงเรียนราชวิทยาลัยในรายงานที่พระครูศรีบริรักษ์ผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรีรายงานด้านการศึกษาของเมืองนนทบุรีต่อมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยา-ยมราชฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2458 ความว่า “การเล่าเรียนนั้นในเมืองนนทบุรีมีโรงเรียนราชวิทยาลัยเป็นโรงเรียนที่สำคัญ โรงเรียนนี้จัดดีทั้งการปกครองและการสอน ฝรั่งบางคนที่ได้มาเห็นการสอนของโรงเรียนสรรเสริญว่าจัดดีกว่าโรงเรียนเมืองนอกที่เทียบชั้นเดียวกัน..⁷¹” อย่างไรก็ตามโรงเรียนราชวิทยาลัยได้เปิดสอนอยู่ที่ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีจนกระทั่งพ.ศ. 2469 จากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดให้ยุบโรงเรียนราชวิทยาลัยไปรวมกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวงและเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย⁷² อาคารของโรงเรียนราชวิทยาลัยที่ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีจึงไม่ได้ใช้ประโยชน์จนกระทั่งเมืองนนทบุรีย้ายหน่วยราชการจากชุมชนตลาดขวัญมาตั้งที่อาคารของโรงเรียนราชวิทยาลัยเดิมในเวลาต่อมา

จะเห็นได้ว่าการศึกษาของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจากเดิมที่การเรียนแบบดั้งเดิมของไทย คือ เรียนในวัด โดยมีพระภิกษุเป็นครูผู้สอน ซึ่งก็เป็นการสอนตามความรู้ที่สั่งสมมาแต่ยังไม่ได้มาตรฐาน เป็นการสอนเพียงให้นักเรียนพออ่านออกเขียนได้จนพัฒนามาตั้งเป็นโรงเรียนอย่างจริงจัง คือ โรงเรียนรัตนานธิเบศร์ ในพ.ศ. 2444 ซึ่งถือเป็น

⁷⁰ กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดนนทบุรี, ประวัติศาสตร์กลางหลังเก่า [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 7 ตุลาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://www.nonthaburi.go.th>

⁷¹ “เรื่องเมืองนนทบุรี,” 19-21 กรกฎาคม 2458, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น. 10.5ก/22, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁷² กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดนนทบุรี, ประวัติศาสตร์กลางหลังเก่า [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 7 ตุลาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://www.nonthaburi.go.th>

โรงเรียนที่ทันสมัยและมีมาตรฐานรวมถึงระบบการเรียนการสอนที่ดียิ่งขึ้นกว่าเดิมจนกลายเป็นโรงเรียนที่สำคัญโรงเรียนหนึ่งของจังหวัดนนทบุรี หลังจากนั้นในพ.ศ. 2454 การศึกษาของคนในชุมชนยังขยายตัวมากยิ่งขึ้น ซึ่งทางจังหวัดดำเนินการขยายรากฐานทางการศึกษาโดยการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้นมามีทั่วทั้งจังหวัด โรงเรียนประชาบาลที่อยู่บริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีคือ โรงเรียนวัดบางด้วนและโรงเรียนสอนหญิงศาลาโรงธรรม แต่ระบบการเรียนการสอนในโรงเรียนประชาบาลในระยะแรกเกิดติดขัดจากปัญหาเรื่องทัศนคติในการเรียนการสอนแต่เดิมที่มีครูผู้สอนเป็นพระภิกษุสงฆ์ เมื่อมีการปรับระบบให้สอนหนังสือไทยและมีการจ้างฆราวาสมาทำการสอนจึงเกิดความไม่เชื่อถือ ทำให้บางโรงเรียนที่พระสงฆ์ไม่สามารถสอนหนังสือไทยก็เลยไปสอนภาษามคธแทน ส่วนปัญหาอีกประการหนึ่งเป็นปัญหาของชาวบ้านในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่ยังไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาประกอบกับความไม่พร้อมด้านการเงินจึงไม่ยอมส่งบุตรหลานไปเข้าเรียนเพราะทำให้ขาดแรงงานมาช่วยทำมาหากินในครอบครัว การศึกษาของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีในช่วงก่อน พ.ศ. 2471 จึงไม่กระจายไปสู่คนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีอย่างทั่วถึง จนมีการตั้งคณะกรรมการตำบลเพื่อดูแลโรงเรียนประชาบาลจึงทำให้สามารถแก้ปัญหาไปได้ในระดับหนึ่ง

2.5 ความผูกพันระหว่างคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีกับวัด

ความผูกพันระหว่างคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีในช่วงก่อน พ.ศ. 2471 มีวัดเป็นศูนย์กลางเหมือนกับชุมชนอื่นๆในประเทศไทย โดยวัดที่สำคัญของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีได้แก่ วัดบางขวางซึ่งอยู่บริเวณใจกลางของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี นอกจากนี้ยังมีวัดที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง คือ วัดบางด้วนหรือวัดทินกรนิมิตรและวัดลานวัชหรือวัดลานนาบุญ ซึ่งในช่วงก่อน พ.ศ. 2471 วัดยังคงมีบทบาทในฐานะเป็นโรงเรียนให้กับบุตรหลานในชุมชนโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอนให้พออ่านออกเขียนได้ นอกจากนี้ด้านการศึกษาแล้ววัดยังมีบทบาทที่สำคัญในฐานะศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ซึ่งวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมีความคล้ายคลึงกับของชุมชนอื่นๆ ทั่วไปของไทย โดยประเพณีนิยมที่สำคัญที่สุดของคนในชุมชน คือ การทำบุญกับวัดที่ตนเองศรัทธาและเลื่อมใส เพราะตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชนการทำบุญนั้นจะทำให้ผู้ทำได้พบประสบแต่สิ่งดีๆ รวมทั้งมีความอิมใจ มีความผ่องใสไม่ขุนมัว หรือที่เรียกกันว่า อิมบุญ

โดยกิจกรรมของวัดในด้านต่างๆ ทำให้ผู้คนในชุมชนเข้ามาช่วยเหลือบริจาคเงินทำบุญ เช่น ในการปฏิสังขรณ์วัด ก่อสร้างกุฏิ สร้างศาลา ดังตัวอย่างของผู้คนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่มาช่วยทำนุบำรุงกิจการของวัด เช่น แม่วอนแม่วัน อุบลพันธ์ บริจาคทรัพย์สร้างศาลาไม้

สักใน พ.ศ. 2462 หรือแม่อ้อม บ้านบางขวางได้บริจาคทรัพย์สร้างกุฏิแบบทรงปั้นหย่าให้กับวัดในพ.ศ. 2464 และนายนวม นางคง เนตรหนู ก็ได้บริจาคทรัพย์สร้างศาลาริมแม่น้ำให้วัดในพ.ศ. 2466 เป็นต้น นอกจากการบริจาคเป็นทรัพย์แล้วบางคนถึงขนาดถวายเรือนของตัวเองมาให้วัดสร้างเป็นกุฏิก็มีหลายหลังด้วยกัน⁷³ นอกจากนั้นในการจัดตั้งโรงเรียนของวัด ที่ทางวัดต้องจ้างครูมาสอนจากที่อื่น ชาวบ้านก็ช่วยกันจัดการค่าใช้จ่ายในด้านนี้ การทำบุญของคนในชุมชนนั้นไม่ใช่ทำเพียงแต่การบริจาคทรัพย์อย่างเดียว การลงแรงก็เป็นการทำบุญอีกอย่างหนึ่งชาวบ้านที่ร่วมมือร่วมใจกันทำนุบำรุงวัดให้เจริญรุ่งเรืองเรื่อยมา อย่างเช่นประมาณพ.ศ. 2463 - 2464 สถานที่ของวัดบางขวางบริเวณข้างวิหารในเวลานั้นรกมาก มีแต่ต้นกระถินกรูกรังเต็มไปหมด ทางวัดจึงเกณฑ์ศิษย์วัดซึ่งก็เป็นลูกหลานของคนในชุมชน มาช่วยกันหรือถอนขุดรากเหง้าต้นกระถินออก จนปากฐินโล่งเตียนเป็นที่งามตาแก่ผู้คนที่เข้ามาทำบุญในวัด หรือในบริเวณป่าหน้าโรงเรียนก็เช่นกัน ก็มีการเกณฑ์เด็กศิษย์วัดบ้าง ชาวบ้านบ้างทำการถอนขุดรากออกหมด จนโล่งเตียน ในการทำพื้น การรื้อย้ายหรือก่อสร้างต่างๆ ก็อาศัยกำลังของชาวบ้านในการทำซึ่งทางวัดทุนค่าใช้จ่ายในการจ้างช่างหรือคนงานไปเป็นอย่างมาก⁷⁴

นอกจากการทำบุญด้วยกำลังทรัพย์และการลงแรงในการพัฒนาวัดในด้านต่างๆ แล้ว ในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี คนในชุมชนตลาดทำนุบำรุงนันทบุรีส่วนใหญ่ยังอิงกับความเชื่อทางพุทธศาสนามาตั้งแต่เกิด โดยเด็กตั้งแต่เกิดมาจะมีการตั้งชื่อ ในธรรมเนียมนิยมก็ต้องไปที่วัดให้หลวงพ่อดังชื่อให้เพื่อเป็นสิริมงคล เมื่อโตขึ้นพ่อแม่ก็ให้ไว้จุกไว้แกละกัน จนย่างเข้าวัยสิบกว่าปีจึงมีการโกนจุกออก ซึ่งเวลาโกนจุกก็ต้องให้หลวงพ่อดังชื่อโกนจุกที่วัด เวลาเมื่อถึงวัยแต่งงานก็ต้องมีการดูฤกษ์จากพระที่วัด จนกระทั่งสิ้นอายุขัยก็ห้ามไปเผาที่วัด วัดจึงเป็นศูนย์รวมการทำกิจกรรมต่างๆ ที่ทำให้ชาวบ้านได้มาร่วมกลุ่มพบปะเห็นหน้าเห็นตากันก็จะมาที่วัด พ่อแม่เวลาไปทำบุญก็ได้นำลูกหลานไปด้วย เด็กผู้ชายก็ช่วยทำธุระเป็นลูกศิษย์วัดในวันพระ เด็กผู้หญิงก็ช่วยพ่อแม่จัดของใส่บาตรถวายพระ ชายหนุ่มเวลาจะมีคู่ก็ต้องบวชเรียนเสียก่อนเพราะสมัยโบราณใครยังไม่ได้บวชเรียนถือว่าเป็น “คนดิบ” ถ้าจะไปสู่ขอหญิงที่ตนชอบจะถูกปฏิเสธเพราะถือว่ายังไม่ได้เป็นผู้ใหญ่เต็มตัว นอกจากนี้การบวชเรียนยังถือเป็นช่องทางในการเลื่อนขั้นฐานะทางสังคมด้วยเหมือนกัน โดยเด็กผู้ชายในอดีตอาศัยการบวชเป็นสามเณรเป็นพระเพื่อเรียนหนังสือ

⁷³ พระสาธุศีลสังวร (สนธิ) ประวัติวัดและเจ้าอาวาสวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี, 22 - 24.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, 16.

เมื่อสักออกมาก็ครองเรือน มารับราชการทำให้ความเป็นอยู่ดีขึ้นเพราะมีความรู้⁷⁵ จะเห็นได้ว่าการศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่ได้กล่าวมาเป็นขนบธรรมเนียมความเชื่อที่มีอยู่โดยทั่วไปในสังคมไทยซึ่งอิงกับพุทธศาสนา โดยศูนย์กลางของประเพณีต่างๆ เหล่านี้อยู่ที่วัด เพราะในสมัยก่อนวัดถือเป็นสถานที่สำคัญของคนในชุมชนที่ใหญ่ที่นับถือพุทธศาสนา ประเพณีส่วนใหญ่ของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีจึงมักผูกพันเชื่อมโยงกับวัดหรือพุทธศาสนาซึ่งแยกกันไม่ออกกับวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนที่ต้องอาศัยวัดเป็นที่พึ่งทางจิตใจและวัดก็ต้องอาศัยผู้คนเป็นที่พึ่งคอยทำนุบำรุงวัดให้มีความเจริญก้าวหน้าสืบไป

จากการศึกษาในบทที่ 2 ทั้งหมดทำให้มองเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีก่อน พ.ศ. 2471 เป็นวิถีชีวิตที่มีความเป็นอยู่เรียบง่าย มีการประกอบอาชีพทำสวนผลไม้รวมทั้งการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นหลัก มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับวัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางด้านจิตใจของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศึกษา การศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ชาวบ้านมีความเป็นอยู่เช่นเดียวกับคนท้องถิ่นอื่นๆ ทั่วไปของไทย จนกระทั่งมีการย้ายเมืองนนทบุรีจากตลาดขวัญมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในพ.ศ. 2471 และย้ายเรือนจำกรมมหาดไทยจากกรุงเทพฯ เข้ามาตั้งในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในพ.ศ. 2474 ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อขยายตัวของชุมชนรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในเวลาต่อมา

⁷⁵ ชาญ พงศ์สิฏานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏานนท์,

บทที่ 3
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี
ระหว่าง พ.ศ. 2471 – 2503

วิถีชีวิตของชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ก่อนพ.ศ. 2471 มีความเป็นอยู่เรียบง่ายแบบท้องถิ่นทั่วไปในสังคมไทย จนกระทั่งมีการย้ายตัวเมืองนนทบุรีจากชุมชนตลาดขวัญและย้ายเรือนจำกองมหันตโทษจากพระนครมาสู่ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ในพ.ศ. 2471 และพ.ศ. 2474 ตามลำดับ ทำให้ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีเปลี่ยนฐานะกลายเป็นตัวเมืองนนทบุรีและเป็นสาเหตุให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างมากต่อชุมชน สำหรับเนื้อหาในบทที่ 3 แบ่งการอธิบายออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่งกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีระยะที่ 1 (พ.ศ. 2471 – 2484) ซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีเกิดการพัฒนาและขยายตัวอย่างต่อเนื่องจากการย้ายตัวเมืองนนทบุรีและการย้ายเรือนจำกองมหันตโทษมาสู่ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ส่วนที่สองกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีระยะที่ 2 (พ.ศ. 2484 – 2503) ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ 2 ด้านพร้อมกัน คือ การเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2485 และภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. 2484 -2488 ทำให้พัฒนาการของชุมชนเกิดการหยุดชะงักและชะงักตัวลงไป โดยจะอธิบายรายละเอียดแต่ละประเด็นตามลำดับดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีระยะที่ 1 (พ.ศ. 2471 – 2484)

1.1 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2471 – 2484

1.1.1 การย้ายตัวเมืองนนทบุรีจากตลาดขวัญมาสู่ชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี พ.ศ. 2471

ลักษณะสภาพของตัวเมืองและชุมชนที่สำคัญต่างๆ จะมีการเจริญเติบโตและการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทั้งจำนวนประชากร การตั้งบ้านเรือน สถานที่ราชการและเอกชน ฯลฯ จนถึงขณะหนึ่งที่พื้นที่ของเมืองหรือชุมชนที่สำคัญต่างๆ ได้ขยายตัวและอัดแน่นจนเต็มพื้นที่จนเกิดความเสื่อมโทรม ทำให้สภาพของชุมชนนั้นๆ ไม่สามารถรองรับความแออัดได้อีก จึงมีหลักในการแก้ไขปัญหาโดยมองหาทำเลใกล้เคียงหรืออาจเรียกได้ว่าปริมณฑลของตัวเมือง

เพื่อย้ายสถานที่และผู้คนไป เพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองให้เพียงพอกับความต้องการของชุมชนที่มีขนาดเพิ่มขึ้น ทำให้บริเวณทลหรือพื้นที่ว่างใกล้เคียงกับตัวเมืองถูกจับจองเพื่อสร้างเป็นตัวเมืองใหม่ สำหรับชุมชนตลาดขวัญซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองนนทบุรีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าให้ย้ายตัวเมืองนนทบุรีจากบริเวณปากแม่น้ำอ้อมมาตั้งที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองบางซื่อฝั่งใต้หรือในบริเวณวัดท้ายเมืองในปัจจุบัน มีการตั้งศาลากลางซึ่งนับเป็นศาลากลางแห่งแรกของเมืองนนทบุรี มีโรงศาล ตระวาง ที่พักกองตระเวนและโรงเรียนประจำจังหวัด(วัดท้ายเมือง) ชุมชนตลาดขวัญมีการพัฒนาเรื่อยมา โดยการตั้งเมืองในท้องที่ตลาดขวัญสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดขึ้นในพ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้จัดซื้อที่ดินตั้งศาลเมือง ตระวางเมืองและที่ว่าการกองตระเวนขึ้นที่บ้านตลาดขวัญ¹ ต่อมาในพ.ศ. 2440 มีการขยายสถานที่ราชการในตัวเมืองตลาดขวัญขึ้นอีก โดยการจัดซื้อที่ดินเพื่อทำการก่อสร้างศาลากลางขึ้นที่บริเวณหน้าวัดมะขามโพรงติดแม่น้ำเจ้าพระยา² การขยายตัวของตลาดขวัญก็ยังคงดำเนินอย่างต่อเนื่อง โดยในพ.ศ. 2448 มีการสร้างที่ว่าการอำเภอตลาดขวัญขึ้นที่บริเวณสวนเหนือวัดท้ายเมืองริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาใช้เครื่องไม้ของโรงบ่อนเบี้ยและโรงจิวเก่าที่ตำบลปากเกร็ดซึ่งไม่ได้ใช้งานมาสร้างเป็นที่ว่าการอำเภอตลาดขวัญ³ นอกจากนี้ในกิจการด้านการศึกษาที่มีการขยายตัวขึ้นเช่นกัน ในพ.ศ. 2469 มีการเรียโรสมทบทุนบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาทั้งบรรดาข้าราชการ พ่อค้า ทนายความและราษฎรเพื่อสร้างอาคารเรียนของโรงเรียนขึ้นที่วัดท้ายเมืองให้เป็นที่สง่าผ่าเผยสมกับเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดนนทบุรี(วัดท้ายเมือง) และเปลี่ยนชื่อเป็น “ศรีบุญยานนท์”⁴ ถือเป็นกาขยายตัวทั้งในด้านกิจการบ้านเมือง รวมทั้งด้านการศึกษาของชุมชนตลาดขวัญและเมืองนนทบุรี

¹ “เรื่องตรวจที่ฯ จะสร้างศาลากลาง,” 3 – 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ฉ/2, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

² “เรื่องจัดซื้อที่ดินท่านจัน ท่านเจิม ตำบลหน้าวัดมะขามโพรง ทำศาลากลาง,” 9 พฤษภาคม – 11 สิงหาคม ร.ศ. 116, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ฉ/27, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³ “เรื่องขออนุญาตโรงบ่อนเบี้ยตำบลปากเกร็ด แลโรงบ่อนเบี้ยตำบลตลาดขวัญ จัดตั้งเป็นที่ว่าการอำเภอต่อไป,” 5 เมษายน ร.ศ. 124 – 3 มิถุนายน ร.ศ. 126, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น. 3.4 ฉ/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁴ “เรื่องมีผู้บริจาคทรัพย์สร้างโรงเรียนขึ้นที่วัดท้ายเมืองจังหวัดนนทบุรี หนึ่งหลัง และขออนามโรงเรียนชื่อว่า “ศรีบุญยานนท์,” 6 พฤศจิกายน – 29 ธันวาคม 2470, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ. 50/331, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

พนักงานโยธาเมืองซีแจงว่าในฤดูนี้ฝนตกหนักกระเบื้องแลตัวไม้ฝ้าเพดานบนหลังคาสถานที่ว่าการเมืองชำรุดทรุ่ยไหลลงมาจากเพดานย่อยหยดลงมาถึงภายใต้เบื้องต่ำ ถ้าทอดทิ้งไว้ไม่จัดการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเสียในเวลานี้ ก็จะมีทรุดโทรมทวีมากขึ้นนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ตรวจแล้วเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ควรจะจัดการป้องกันเสียแต่ในขั้นต้นซึ่งเป็นการเล็กน้อย แม้ทอดทิ้งไว้ไปภายภาคหน้าเกรงด้วยเกล้าฯ ว่า จะต้องจ่ายเงินค่าซ่อมแซมเปลืองพระราชทรัพย์มากเป็นการจำเป็นเช่นนี้⁵

นอกจากนี้ โรงพักกองตระเวนเมืองนนท์ยังมีสภาพชำรุดทรุดโทรมเช่นกัน ดังมีรายละเอียดที่พระยานนทบุรีศรีเกษตราธิบดีว่าราชการเมืองนนทบุรีรายงานถึงเจ้าพระยามรชาตเสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2451 เกี่ยวกับปัญหาการชำรุดทรุดโทรมของโรงพักกองตระเวนของเมืองนนทบุรี ซึ่งเสาะของตัวโรงพักได้ทรุดลงและอาจทำให้เกิดอันตรายได้ ความว่า

ด้วยเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม ร.ศ. 127 โรงพักกองตระเวนเมืองนนทบุรี ด้านข้างน่าเป็นเหตุเสาะทรุดลง จนรอนั่งดิน น่ากลัวจะเป็นอันตรายหักพังทลายลง กองตระเวนได้จัดการค้าจุนไว้พอประทังไปได้ชั่วคราว ข้าพเจ้าได้สอบถามสารวัดแขวงแลนายยามกองตระเวนแจ้งว่า ในเหตุที่โรงพักทรุดนั้น เห็นจะเป็นด้วยดินที่ทั้งโคกไว้แต่เดิม เมื่อปลูกโรงพักน้ำท่วมแช่อยู่ในคราวหน้าน้ำนี้หลายเดือน ดินแถวด้านหน้าของโรงพักบางที่จะเป็นที่ลุ่มหล่มมาแต่เดิม โรงพักจึงได้ทรุดแต่ต้นข้างน่าเช่นนี้

จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เมื่อมีเหตุขึ้นเช่นนี้ ควรกองตระเวนจะเร่งจัดการเสีย เพราะโรงพักนี้ตั้งอยู่ในที่เปิดเผยริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แม้ทอดทิ้งไว้ไม่รีบรัดจัดการเสียให้ดี เหมือนดังเดิมแล้ว เกรงด้วยเกล้าฯ ว่า จะเป็นการเสื่อมเสียแก่ราชการ ทั้งจะเป็นการเปลืองพระราชทรัพย์มากในการที่จะจัดทำเมื่อภายหลัง

เมื่อมีเหตุขึ้นดังนี้ ข้าพเจ้าจึงได้รับประทานกราบเรียนมาเพื่อ โปรดเกล้าฯ มีบัญชาสั่งให้กรมกองตระเวนเร่งรัดจัดทำให้มั่นคงถาวรหรือจะโปรดเกล้าฯ ให้แพนกองจัดการสถานใดแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ...⁶

⁵ “เรื่องขออนุญาตโอนเงินค่าขยายเรือนจำนักโทษ 3,000 บาท ไปจ่ายซื้อครุภัณฑ์ สำหรับที่ว่าการอำเภอ 4 ตำบล เงิน 2,000 บาท ค่าซ่อมแซมที่ว่าการเมือง 600 บาท ค่าครุภัณฑ์เพิ่มเติมอีก 400 บาท รวม 3,000 บาท เพื่อสำหรับใช้ราชการต่อไป,” 20 สิงหาคม – 14 มีนาคม ร.ศ. 122, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ข/6, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁶ “เรื่องโรงพักกองตระเวนเมืองนนท์ชำรุด,” 30 ธันวาคม ร.ศ. 127, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ข/18, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

การรายงานเรื่องการชำรุดของโรงพักกองตระเวนเมืองนนท์ ซึ่งที่พระยานนทบุรีศรีเกษตราคมผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรีรายงานถึงเจ้าพระยามรราชเสนาบดีกระทรวงนครบาลในครั้งนั้น สร้างความไม่พอใจให้กับกรมกองตระเวนเป็นอย่างมาก เพราะหวั่นเกรงว่าอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดต่อความประมาทเลินเล่อ เพิกเฉยในด้านการบำรุงรักษาที่ทำการของกรมกองตระเวน ทางกรมกองตระเวนจึงได้มีหนังสือชี้แจงถึงเจ้าพระยามรราชเสนาบดีกระทรวงนครบาลเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2451 ดังความว่า

ข้าพเจ้าได้อ่านใบบอกของพระยานนทบุรีศรีเกษตราคม ผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรีตลอดแล้ว เห็นว่าตามที่กล่าวนั้นยังหาเข้าใจการไม่ พระยานนทบุรีศรีเกษตราคมหรือผู้หนึ่งผู้ใดก็ไม่สามารถจะชี้แจงได้ว่า เป็นโดยเหตุใดโรงพักจึงทรุด จนกว่าน้ำจะลดแห้งลงพอตรวจพื้นดินแลโคนเสาได้เมื่อไรแล้วจึงจะทราบได้ บางทีจะเป็นเพราะคลื่นเรือไฟ ซึ่งเดินผ่านไปมาได้ซัดเซาะดินที่ใต้โคนเสาพังออกไปอีกอย่างหนึ่งจะเป็นโดยน้ำท่วมแช่อยู่นาน กระทำให้พื้นดินอ่อนเสาจึงทรุดลง หรือมิฉะนั้นเสาใต้ดินคงจะผูกก็เป็นได้ แต่ในเวลานี้ยังหาผู้ใดทราบเหตุได้ไม่ สรวัดใหญ่หาได้มีความเลินเล่ออย่างไร จะติโทษสรวัดใหญ่ก็ได้ ในที่สุดนี้ข้าพเจ้าเห็นว่า เมื่อพระยานนทบุรีศรีเกษตราคมทราบว่าโรงพักทรุด แลมิสเตอร์ฟอดี้สรวัดใหญ่ไม่มีที่จะอยู่แล้ว ถ้าพระยานนทบุรีจะจัดหาห้องที่พักในเมืองให้มิสเตอร์ฟอดี้สรวัดใหญ่ไปพลาง หรือพยายามจะช่วยเหลือในทางหนึ่งทางใดให้เป็นการสะดวกได้ ก็จะเป็นการดีกว่าที่จะมีบอกเข้ามาฟ้องกล่าวโทษหาเหตุใส่กองตระเวนเช่นนี้ อนึ่งการที่จะซ่อมแซมโรงพักนั้น จำเป็นจะต้องรออยู่จนกว่าจะถึงเวลาสมควรที่จะทำได้ ทั้งข้าพเจ้ามีต้องการให้พระยานนทบุรีศรีเกษตราคมเป็นธุระช่วยเหลือในการซ่อมแซมโรงพักนั้นเลย...⁷

จากปัญหาเรื่องโรงพักกองตระเวนเมืองนนทบุรีชำรุดนี้ ทำให้เห็นถึงความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นภายหลังการตั้งเมืองนนทบุรีมาเป็นเวลา 12 ปี ซึ่งส่งผลให้กิจการบ้านเมืองเกิดความติดขัดและล่าช้า จึงจำเป็นต้องหาที่พักของข้าราชการและที่ทำการใหม่เป็นการชั่วคราวเพื่อให้กิจการบ้านเมืองสามารถดำเนินการต่อไป แต่ผลเสียที่เกิดขึ้นยังผลต่อเนื่องไปถึงความสามัคคีในหมู่ข้าราชการด้วยกัน ซึ่งก็ถือเป็นปัญหาที่เกิดผลกระทบตามมาในความสัมพันธ์และการร่วมมือร่วมใจในการทำงาน หากปล่อยไว้อาจทำให้เกิดผลเสียในภายหลังได้ สิ่งเหล่านี้ต่างเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ส่วนกลางเริ่มมองหาทำเลที่ตั้งของเมืองใหม่เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและความพร้อมของการปฏิบัติราชการที่กำลังขยายตัวต่อไป

⁷ “เรื่องโรงพักกองตระเวนเมืองนนทบุรีชำรุด,” 30 ธันวาคม ร.ศ. 127, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ฉ/18, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

นอกจากนั้นกิจการในด้านกองตราง ซึ่งเป็นที่คุมขังนักโทษเมืองนนทบุรีมานาน นับตั้งแต่แรกเริ่มดำเนินงานจัดสร้างในพ.ศ. 2439 เริ่มเกิดความแออัดของจำนวนนักโทษที่ มากเกินไป ดังปรากฏในรายงานที่พระอินทรเทพข้าหลวงรักษาราชการเมืองนนทบุรีที่กราบ ทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2443 ถึงความแออัดของกองตรางเมือง ซึ่งแต่เดิมคาดการณ์ว่าจะมีนักโทษที่ถูกคุมขังใน ตระวางอย่างสูงไม่เกิน 50 คน แต่ในความเป็นจริงจำนวนนักโทษกลับมีมากขึ้นจากที่คาดการณ์ ไว้มาก ทำให้เกิดปัญหาความแออัดและผู้คุมไม่เพียงพอจนต้องขอเพิ่มผู้คุมขึ้น⁸ ดังนั้นปัญหา ความแออัดซึ่งมีผลต่อความสามารถในการควบคุมนักโทษของเรือนจำเมืองนนทบุรี ก็เป็นอีก ปัญหาหนึ่งที่ทำให้เกิดความหวั่นเกรงว่าอาจมีเหตุที่นักโทษที่โดนพิจารณาเป็นโทษหนักหรือ มหันตโทษทำการหลบหนีได้ง่าย ซึ่งหลวงกำจัดโสณทุจริตปลัดกรมกองตระเวรได้รายงานไว้ว่า “...เกรงนักโทษที่ศาลตัดสินลงโทษเป็นมหันตโทษจะก่อเหตุหนีโดยความป้องกันรักษาของกองตระเวร กับเจ้าพนักงานเรือนจำเป็นที่หวังใจไม่ได้จะขอให้ส่งลงมาจำขังยังกองเรือนจำกรุงเทพ ก่อนเสร็จคดีในระหว่างอุทธรณ์ฎีกา...”⁹

จากปัญหาความแออัดของนักโทษในกองตรางเมืองนนทบุรีอาจมีผลกระทบต่อระบบการ ควบคุมนักโทษหนักที่มีคดีอุกฉกรรจ์หรือมหันตโทษ เนื่องจากไม่สามารถควบคุมดูแลนักโทษได้ อย่างเต็มที่จนอาจส่งผลให้นักโทษหลบหนีได้ง่าย แต่กรณีนี้พระอนันต์นราวัรักษ้าหลวงรักษา ราชการเมืองนนทบุรีมีความเห็นคัดค้านข้อเสนองของหลวงกำจัดโสณทุจริตที่ต้องการให้ส่งตัว นักโทษในคดีอุกฉกรรจ์มาจำขังที่กรุงเทพฯ แทนการจำขังในเรือนจำของเมืองนนทบุรี เพราะเห็น ว่าเป็นการติดขัดในทางฎาระเบียบซึ่งไม่สามารถทำได้ ดังความว่า

การเรื่องนี้ แต่เดิมข้าพระพุทธเจ้าได้วิเคราะห์เหตุมานานแล้ว แต่เป็นการขัดด้วยระเบียบ ของศาลในกาลบัดนี้เหตุคดีอุกฉกรรจ์มหันตโทษ ศาลเมืองเป็นแต่พิจารณาไต่สวนส่งแต่สำนวน ลงมายังศาลพระราชอาญาตัดสินหาได้ส่งตัวนักโทษลงมาพร้อมกับสำนวนเหมือนดังเช่นแต่ก่อน ประดุจเรื่องอ้ายอันที่ต้องประหารชีวิตไม่ เมื่อยังไม่สิ้นสุดสำนวนอุทธรณ์ฎีกาตราบใด ศาล

⁸ “เรื่องงบประมาณสำหรับปี 120,” 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนคร บาล, ร. 5 น.3.4 ค/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁹ “เรื่องนักโทษซึ่งต้องจำขัง อยู่ในเรือนจำที่เมืองนนท์ มีนักโทษมากขึ้นเรือนจำที่เมืองไม่ใคร่จะ มั่นคง เกรงจะเป็นเหตุขึ้นนั้น ได้ให้ยุติธรรมมีคำสั่งไปยังศาลหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ให้สั่งการผ่อนนักโทษ เข้า มาจำขังในกรุงเทพฯ ต่อไปด้วย,” 26 ตุลาคม – 31 ธันวาคม ร.ศ. 123, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 จ/14, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เป็นอันส่งนักโทษลงมายังกรุงเทพฯ ไม่ได้เป็นอันขาด โดยที่สุดถึงนักโทษที่ต้องโทษถึงกับ
ประหารชีวิตก็ดี แต่ยังเป็นการไม่สุดสิ้นคดีแล้วจำเป็นศาลต้องฝากจำขังนักโทษผู้นั้นไว้ยัง
เรือนจำที่เมืองอยู่นั้นเองระเบียบการของศาลเป็นอยู่ดังนี้¹⁰

นอกจากนั้นพระอนันต์นราธิราชยังแสดงความเห็นคัดค้านในเชิงติติงเกี่ยวกับความคิด
ของหลวงกำจัดโสมทูลจัตในเรื่องนี้ ความว่า

หลวงกำจัดโสมทูลจัต มีความเห็นควรให้ส่งนักโทษระหว่างอุทธรณ์ฎีกาลงมาจำขัง
กรุงเทพฯ ก็เป็นการควรต้องดำริหิวเคราะห์ถึงเหตุผล เมื่อการนั้นยังเป็นไปไม่ได้ก็ไม่ควรจะตีตนไป
ก่อนใช้ด้วยเหตุใด ก็เพราะว่าไม่ทราบข้อบังคับระเบียบการของศาลซึ่งจะบันดาลดลเป็นไป
ไม่ได้ ก็ถ้าแลจะร้องขอให้ศาลส่งนักโทษไปตามรายงานความเห็นของหลวงกำจัดโสมทูลจัต
แล้ว มีทางเดียวแต่จำต้องมีหนังสือชี้แจงเหตุผลกล่าวโทษผู้คุมแลกองตระเวรซึ่งคุมขังป้องกัน
รักษานักโทษไปยังศาลในการระวังรักษาไม่แข็งแรงเป็นต้นฉนี้ ก็ดูเหมือนกันกับกล่าวโทษ
บ้านเมืองก็เท่ากับกล่าวโทษตนเองก็เช่นกัน น่าจะเป็นที่เสื่อมเสียแห่งเกียรติยศของราชการ แล
เป็นที่ได้ฝาลองพระบาทซึ่งทรงชูปเกล้าฯ ให้รับราชการสนองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระ
กรรณ สากะไรกับจะรำจับจัดราชการบางอย่างหรือจัดการปราบปรามจับโจรผู้ร้ายให้
เรียบร้อย แต่เพียงโจรผู้ร้ายที่มีผู้จับส่งให้จำขังไว้แล้วยังรักษาไม่ได้ ตามดังในรายงานของหลวง
กำจัดฯ กล่าวฉนี้หาเป็นการสมควรชอบด้วยราชการไม่ แต่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ไม่
ว่าสรรพราชการใดๆ ซึ่งเป็นน่าที่แล้วถึงจะหนักหนาคับแค้นอย่างไร ก็ต้องสนองพระเดชพระคุณ
เต็มกำลังแลความคิดจงทุกสิ่งทุกประการไม่ควรจะมีความหวาดเสียวให้แรงกล้า แที่ที่จริงเมื่อ
หลวงกำจัดโสมทูลจัตมีความวิตกถึงเรื่องนักโทษจะก่อเหตุจริงแล้วก็ควรหลวงกำจัดโสมทูลจัตผู้
เป็นปลัดกรมกองตระเวรจะต้องช่วยอุดหนุนจัดพลตระเวรเพิ่มเติมรักษาเรือนจำป้องกันรักษา
ตรวจตราเหตุการณ์ให้แข็งแรงทวียิ่งขึ้นก็จะเป็นหนทางราชการอันดี กว่าที่จะแสดงความขลาด
เขลาเท่ากันกับเกียจคร้านให้ศาลแลกระทรวงอื่นเห็นให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศบางทีก็จะ
เป็นไปได้อ...¹¹

จากข้อความข้างต้นนอกจากแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งในการปฏิบัติหน้าที่ของ
ข้าราชการของเรือนจำเมืองนนทบุรีแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาความแออัดและความไม่มั่นคง

¹⁰ “เรื่องนักโทษซึ่งต้องจำขัง อยู่ในเรือนจำที่เมืองนนท์ มีนักโทษมากขึ้นเรือนจำที่เมืองไม่ใคร่จะ
มั่นคง เกรงจะเป็นเหตุขึ้นนั้น ได้ให้ยุติธรรมมีคำสั่งไปยังศาลหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ให้สั่งการผ่อนนักโทษ เข้า
มาจำขังในกรุงเทพฯ ต่อไปด้วย,” 26 ตุลาคม – 31 ธันวาคม ร.ศ. 123, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร.
5 น.3.4 จ/14, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹¹ เรื่องเดียวกัน.

เพียงพอให้สามารถควบคุมดูแลนักโทษอย่างมีประสิทธิภาพของเรือนจำเมืองนนทบุรีในขณะนี้ ซึ่งทำให้เจ้าพนักงานไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ โดยอาจเกิดปัญหานักโทษหลบหนี จากเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ได้กล่าวมาถึงความแออัดของชุมชนตลาดขวัญที่มีการพัฒนาจนถึงจุด อิ่มตัวทำให้เกิดปัญหาการชำรุดทรุดโทรมของที่ว่าการอำเภอ โรงพักกองตระเวน และความแออัด ของกองตระเวนที่มีนักโทษมากเกินไปจนยากต่อการควบคุมนักโทษในคดีอุกฉกรรจ์มันต์โทษ ซึ่ง จากสภาพเช่นนี้อาจทำให้เกิดปัญหาในการปฏิบัติหน้าที่ของราชการ ซึ่งสร้างความเสียหายขึ้นได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสรรหาพื้นที่ใหม่เพื่อขยายกิจการบ้านเมือง ด้วยเหตุนี้ชุมชนตลาดทำน่าน นทบุรีจึงถูกเลือกให้เป็นพื้นที่สำหรับการตั้งเมืองนนทบุรีแห่งใหม่

การย้ายตัวเมืองนนทบุรีจากชุมชนตลาดขวัญมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี มีขึ้น หลังจากที่โรงเรียนราชวิทยาลัยถูกยุบไปพร้อมกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในพ.ศ. 2469 ทำให้ พื้นที่บริเวณโรงเรียนราชวิทยาลัยเดิมก็กลายเป็นพื้นที่ว่างไม่มีหน่วยงานใดใช้ทำการในระยะเวลา หนึ่ง จึงเป็นเหตุให้ทางเมืองนนทบุรีที่อยู่ทางเมืองเก่าชุมชนตลาดขวัญซึ่งในขณะนั้นมีสภาพแออัด และเสื่อมโทรมในหลายประการดังที่ได้กล่าวไป คิดหาทำเลในการตั้งเมืองใหม่เพื่อเป็นการขยาย ขยายให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้พร้อมรับกับการขยายตัวของหน่วยราชการในทุกภาคส่วน เมื่อ พื้นที่โรงเรียนราชวิทยาลัยไม่ได้ใช้งานและเป็นพื้นที่ที่มีภูมิทัศน์สวยงาม รวมทั้งเป็นที่ดอนซึ่งสามารถ บรรเทาปัญหาน้ำท่วมถึงได้ส่วนหนึ่ง ในวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2469 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการถามถึงกระทรวงมหาดไทยเกี่ยวกับการยกที่ดินของ โรงเรียนบางขวางเก่า(ราชวิทยาลัย) ให้กับกระทรวงมหาดไทยเพื่อจะทำการสร้างเมืองนนทบุรี ใหม่ ว่าพร้อมที่จะรับและดำเนินการก่อสร้างไปหรือไม่ ดังความในหนังสือเลขที่ 428/4487 ว่า “...รับกระแสพระบรมราชโองการถามไปว่า เรื่องที่เรียนพระราชปฏิบัติไว้จะจัดการ...ย้ายเมือง นนทบุรี ถ้าจะโปรดเกล้าฯ โอนที่โรงเรียนบางขวางให้เสียเดี๋ยวนี้ กระทรวงมหาดไทยพร้อมที่จะ รับหรือไม่...”¹²

เมื่อได้รับกระแสพระราชโองการในการเรื่องนี้ นายพลเอกยุคล เสนาบดี กระทรวงมหาดไทยจึงได้มาตรวจพื้นที่โรงเรียนแห่งนี้และแสดงความเห็นว่า พื้นที่โรงเรียน ราชวิทยาลัยเดิมแห่งนี้เหมาะสมสำหรับการที่หน่วยราชการต่างๆ จะย้ายมาตั้งที่นี้เป็นอย่างมาก ซึ่งจะทำให้เมืองนนทบุรีเป็นเมืองที่สง่าผ่าเผยเจริญตามากยิ่งขึ้นกว่าครั้งอยู่ที่เมืองเก่าตลาดขวัญ รวมทั้งสถานที่ก็กว้างขวางเพียงพอต่อหน่วยงานราชการทุกหน่วยงานที่จะมาปฏิบัติหน้าที่ได้

¹² “เรื่องโครงการที่จะจัดสร้างคุกบางขวาง,” 18 ธันวาคม พ.ศ. 2469 – 19 พฤศจิกายน 2471, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.10/4, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ครบถ้วน และจะเร่งดำเนินการย้ายเมืองนนทบุรีให้เสร็จภายในปี¹³ เมื่อกระทรวงมหาดไทยรับสนองตามพระบรมราชโองการแล้ว จึงเร่งดำเนินการย้ายเมืองนนทบุรีมายังชุมชนตลาดท่าหน้านนทบุรีอย่างสุดกำลังความสามารถ แต่กิจการย้ายเมืองนนทบุรีนั้นถือเป็นการใหญ่มากเมื่อย้ายส่วนราชการจากเมืองเก่ามาปฏิบัติหน้าที่ยังสถานที่แห่งใหม่ ทำให้เกิดปัญหาขึ้นในภารกิจที่ยังผูกพันกับเมืองเก่า จึงต้องมีการจัดสรรและวางระบบการปฏิบัติงานใหม่หลายด้าน ดังเห็นในรายละเอียดที่สมุหพระนครบาลรายงานตรวจราชการต่อสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2471 ดังนี้

กิจการของจังหวัดนี้กำลังอลหม่านในเรื่องย้ายและสร้างเมืองใหม่ ผู้ว่าราชการจังหวัดทำธุระฝึกฝนในเรื่องนี้อยู่แทบจะตลอดวัน นับว่าเป็นการจำเป็นจำต้องทำ และควรได้รับอภัยในส่วนราชการประจำซึ่งต้องขาดเหลือล่าช้าไปบ้าง...ที่ว่าการอำเภอเมืองซึ่งจะตั้งอยู่ที่เมืองเก่านั้นไม่ได้ด้วยกิจการมีส่วนต่อเนื่องกับศาลากลางอยู่เสมอ หากอำเภออยู่ไกล ทางเมืองก็ขาดกำลังไปมากทั้งเด็กร้อนแก่ราษฎรในบางคราว เช่นเมืองสงคืดอาญาสินใหม่ไปให้ทำยอมกันที่อำเภอเมืองเป็นต้น¹⁴

เมื่อเกิดปัญหาติดขัดในการนี้ สมุหพระนครบาลจึงเสนอแนวทางแก้ไขโดยกราบบังคมทูลต่อสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนอบัดิกระทรวงมหาดไทย โดยเสนอให้ย้ายที่ว่าการอำเภอเมืองไปตั้งที่เมืองใหม่ซึ่งหมายถึงชุมชนตลาดท่าหน้านนทบุรีด้วย แต่เมื่อย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่เมืองใหม่แล้ว ยังติดปัญหาด้านเมืองเก่าอีก เนื่องจากเมืองเก่ายังมีผู้คนอยู่อาศัยทางตลาดขวัญอย่างคับคั่ง ถ้าปล่อยให้เวลาเกิดเหตุฉุกเฉินอาจไม่ทันราชการและอาจทำให้ราษฎรที่อยู่ที่เมืองเก่าซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของเมืองนนทบุรีมานานปรับตัวไม่ทัน

¹³ “เรื่องโครงการที่จะจัดสร้างคุกบางขวาง,” 18 ธันวาคม พ.ศ. 2469 – 19 พฤศจิกายน 2471, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.10/4, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁴ “เรื่องสมุหพระนครบาลออกตรวจการจังหวัดสมุทรพระประแดง นนทบุรี มีนบุรี,” 31 กรกฎาคม 2471 – 2 มกราคม 2472, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.4.1/13, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

สมุหพระนครบาลจึงสั่งให้ตั้งกิ่งอำเภอขึ้นไว้ที่เมืองเก่า และแยกตำรวจไปตั้งเป็นกองสาขาสำหรับกิ่งอำเภอด้วย โดยศาลเดิมให้ใช้เป็นที่ว่าการกิ่งอำเภอและเป็นที่ทำการตำรวจรวมกัน¹⁵

กิจการการย้ายเมืองนนทบุรีจากเมืองเก่าตลาดขวัญ มายังโรงเรียนราชวิทยาลัยในตำบลบางขวางแห่งนี้เริ่มมีนโยบายมาตั้งแต่พ.ศ. 2469 มีการจัดเตรียมและดำเนินการในฐะเรื่องนี้กันอย่างเร่งด่วนเพราะเรื่องนี้ถือเป็นเรื่องใหญ่และยังมีภารกิจที่ผูกพันอยู่กับทางเมืองเก่า ซึ่งต้องมีการวางนโยบายแก้ปัญหาไปที่ละด้าน อย่างการตั้งกิ่งอำเภอ การตั้งกองตำรวจสาขาเพื่อรองรับผลกระทบทางเมืองเก่าเมื่อส่วนราชการทั้งหมดย้ายมาแล้ว แม้จะมีปัญหาอยู่บ้าง แต่ด้วยความร่วมมือในการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าพนักงานทำให้กิจการการย้ายเมืองนนทบุรีแล้วเสร็จในพ.ศ. 2471 เมืองนนทบุรีจึงย้ายจากตลาดขวัญมาตั้งอยู่ที่โรงเรียนราชวิทยาลัยเดิม โดยใช้อาคารโรงเรียนราชวิทยาลัยมาเป็นสถานที่ทำการ หน่วยงานที่มีในขณะนั้น ได้แก่ ศาลากลางจังหวัดที่เป็นส่วนใหญ่ของการใช้พื้นที่ นอกจากนี้ก็มีการจัดแบ่งบางส่วนใช้เป็นที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรี รวมทั้งศาลเมือง¹⁶

ภาพที่ 5 ศาลากลางจังหวัดนนทบุรีที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี

ที่มา : กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี (นนทบุรี : สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, 2525), 127.

¹⁵ “เรื่องสมุหพระนครบาลออกตรวจการจังหวัดสมุทรพระประแดง นนทบุรี มีนบุรี,” 31 กรกฎาคม 2471 – 2 มกราคม 2472, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.4.1/13, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁶ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี (นนทบุรี : สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, 2525), 41.

เมื่อตัวเมืองนนทบุรีย้ายจากท้องที่ตลาดขวัญมาตั้งอยู่ที่บริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีใน พ.ศ. 2471 แล้ว อำเภอตลาดขวัญซึ่งเป็นชื่อของตัวเมืองนนทบุรีแต่เดิมจึงถูกเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองนนทบุรีตั้งแต่พ.ศ. 2471 เป็นต้นมา¹⁷ ภารกิจในการย้ายเมืองจึงเสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2471 ซึ่งเมื่อเมืองนนทบุรีถูกย้ายเข้ามาตั้งที่ตำบลบางขวางแห่งนี้ ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีแต่เดิมที่เป็นชุมชนขนาดเล็ก ผู้คนมีชีวิตความเป็นอยู่แบบคนท้องถื่นจึงเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงจากการที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีกลายเป็นศูนย์กลางของเมืองนนทบุรีแห่งใหม่ในขณะเดียวกันยังมีอีกปัจจัยหนึ่งที่สร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีด้วยเช่นกัน นั่นคือ การย้ายเรือนจำกองมหันตโทษจากพระนครมาสร้างยังชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี เนื่องจากปัญหาของเรือนจำกองมหันตโทษที่พระนครหรือกรุงเทพฯ ซึ่งเรือนจำมีสภาพเสื่อมโทรมและจำนวนนักโทษที่มีมากขึ้นเป็นลำดับ รวมทั้งความหนาแน่นของเมืองหลวงทำให้มีการคิดหาทางย้ายเรือนจำกองมหันตโทษมายังชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ภารกิจในเรื่องนี้ถือเป็นภารกิจที่สำคัญเช่นเดียวกับการย้ายเมืองนนทบุรี เพราะเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แต่ก็ต้องหยุดชะงักไป จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ยังไม่แล้วเสร็จ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 เมื่อมีพระบรมราชโองการที่โปรดเกล้าให้สร้างเรือนจำกองมหันตโทษควบคู่ไปกับการย้ายเมืองนนทบุรี ในพ.ศ. 2469 ทางคณะผู้รับผิดชอบก็เร่งดำเนินการในด้านนี้อย่างเต็มกำลังความสามารถ ซึ่งจะกล่าวถึงเป็นปัจจัยประการที่ 2

1.1.2 การย้ายเรือนจำกองมหันตโทษจากพระนครมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี พ.ศ. 2474

เรือนจำกองมหันตโทษพระนครถูกสร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. 2433¹⁸ ได้ดำเนินการเรื่อยมาและขยายตัวขึ้นจนเกิดปัญหาในหลายด้าน ทั้งจำนวนนักโทษที่มีอัตรามากเกินกำลังการควบคุม จนต้องแจ้งให้หัวเมืองหยุดส่งนักโทษจนกระทั่งเข้ามายังกองมหันตโทษ รวมไปถึงเรื่องการอุปโภคบริโภคที่ในเรือนจำกองมหันตโทษมีปัญหาเรื่องน้ำไม่พอใช้โดยเฉพาะในฤดูน้ำเค็มหนุน¹⁹ จึงเป็นเหตุให้จำเป็นต้องวางแผนการขยายเรือนจำขึ้น ทำให้ต่อมาในพ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า บ้านเมืองกำลังเดินเข้าสู่ความเจริญและปัญหาในกิจการกองเรือนจำมหันตโทษที่พระนครมีมาก จึงมีพระราชดำริเห็นว่า ควรที่จะย้าย

¹⁷ กระทรวงมหาดไทย, ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี, 51.

¹⁸ กระทรวงมหาดไทย, 100 ปี กระทรวงมหาดไทย (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาการพิมพ์, 2535), 195 – 196.

¹⁹ “เรื่องเรื่องสร้างคุก และที่ดินสร้างคุก,” 29 มกราคม ร.ศ. 124 – 24 กันยายน ร.ศ. 125, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม, ร. 5 ย.15/14, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เรือนจำกองมหันตโทษ (คุก) ออกไปตั้งอยู่นอกพระนคร จึงได้กำหนดให้มีการจัดซื้อที่ดินเพื่อสร้างคุกใหม่ขึ้นให้เป็นที่ที่อยู่ใกล้แม่น้ำ สำหรับทำเลที่จะซื้อที่ดินในการก่อสร้างคุกใหม่ได้มองถึงที่บริเวณตำบลบางขวางเหนือบางตะนาวศรี ซึ่งเป็นทำเลที่เหมาะสมเพราะเป็นที่ดอนกว่าที่อื่นๆ อีกทั้งมีราคาไม่แพงสามารถซื้อได้ในราคาถูกลงครั้งต่ำลิ่งเป็นราคาที่ถูกลงกว่าที่ในบริเวณใกล้เคียงมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมกับกรมพระนเรศวรฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงนครบาล พร้อมกับจัดเจ้าพนักงานซื้อที่ดินตำบลบางขวางฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา²⁰ แต่ยังไม่ได้ลงมือสร้างก็มีการเปลี่ยนนโยบายการสร้างเรือนจำ โดยตอนต้นรัชกาลที่ 6 พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤษดากรเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมมีนโยบายจะสร้างโรงเรียนสำหรับเตรียมอบรมกุลบุตรเข้าเป็นนักเรียนกฎหมาย จึงแบ่งที่ดินที่ซื้อไว้เพื่อสร้างเรือนจำไปสร้างโรงเรียนกึ่งนอนแบบปลับลิดศศูล คือ “โรงเรียนราชวิทยาลัย” ทำให้การสร้างเรือนจำกองมหันตโทษจึงได้ชะงักไป จนครั้งสิ้นรัชกาลที่ 6 โรงเรียนราชวิทยาลัยได้ถูกยุบไปรวมกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในพ.ศ. 2469²¹

การย้ายเรือนจำกองมหันตโทษมาตั้งที่ตำบลบางขวาง ซึ่งมีการดำเนินการมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 จนมาถึง พ.ศ. 2469 กินเวลายาวนานถึง 21 ปี ได้เริ่มดำเนินการต่ออีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 7 นับตั้งแต่พ.ศ. 2469 ได้มีนโยบายสร้างเรือนจำกองมหันตโทษที่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีอีกครั้งควบคู่กับการย้ายเมืองนนทบุรีจากเมืองเก่าตลาดขวัญมายังชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีไปพร้อมกัน โดยมีการเสนอนโยบายในการสร้างขยายเรือนจำขึ้นเพื่อให้มีเรือนจำที่ถูกต้องตามลักษณะซึ่งเป็นเรือนจำกลางอย่างถาวรต่อไปและให้มีการสร้างเรือนจำประจำจังหวัดนนทบุรีขึ้นใหม่ในที่ติดกับคุกเรือนจำมหันตโทษในเวลาเดียวกัน ดังนั้นจึงดำเนินการต่อจากนโยบายการสร้างเรือนจำกองมหันตโทษที่ได้ดำเนินการมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แต่ยังไม่สำเร็จ²²

ในพ.ศ. 2470 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิจเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จึงดำเนินการสนองพระบรมราชโองการดำเนินนโยบายการย้ายเรือนจำดังกล่าว โดยทรงพระดำริ

²⁰ “เรื่องเรื่องสร้างคุก และที่ดินสร้างคุก,” 29 มกราคม ร.ศ. 124 – 24 กันยายน ร.ศ. 125, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม, ร. 5 ย.15/14, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²¹ กรมราชทัณฑ์, กระทรวงมหาดไทย, 72 ปี เรือนจำกลางบางขวาง (กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์, 2545), 17.

²² “เรื่องโครงการที่จะจัดสร้างคุกบางขวาง,” 18 ธันวาคม 2469 – 19 พฤศจิกายน 2471, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.10/4, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

จะตั้งกรมราชทัณฑ์ขึ้นอีก แต่ต้องดำเนินการสร้างเรือนจำบางขวางให้เสร็จลุล่วงไปเสียก่อน จึงทรงตั้งมหาอำมาตย์โทพระยามุขมนตรี(อวบ เปาโรหิต)อำมาตย์เอก พระยาศิริชัยบุรินทร์ผู้ว่าราชการจังหวัดนนทบุรีและอำมาตย์โทพระรัตนทการประชานุชิต เป็นเจ้าพนักงานซื้อที่ดินสำหรับสร้างเรือนจำเพิ่มขึ้นต่อไปอีก กิจการสร้างเรือนจำที่ดำเนินการค้างไว้จึงเริ่มดำเนินการก่อสร้างอีกครั้งตั้งแต่ปลาย พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา โดยมีเจ้าพระยามุขมนตรี(อวบ เปาโรหิต) สมุหนครบาลเป็นประธานกรรมการ นายชาล เบเกอแลง (ชาวฝรั่งเศส)นายช่างใหญ่กรมสาธารณสุขเป็นผู้ออกแบบและตรวจการก่อสร้าง พระยาอาชญาจักร(บุญมา โรจนวิภาต) ผู้ตรวจการเรือนจำเป็นผู้อำนวยการสร้าง สิ่งก่อสร้างส่วนใหญ่ใช้วิธีประมูลสร้างตามแบบ โดยบริษัท ซี.กินฮี่เป็นผู้ประมูลได้²³

จนกระทั่งใน พ.ศ. 2474 การก่อสร้างอาคารได้เสร็จเป็นส่วนมาก ทางราชการเห็นว่าสถานที่ซึ่งก่อสร้างแล้วนั้นพอจะใช้ขังนักโทษได้โดยไม่เกิดความเสียหายจึงได้สั่งให้ย้ายเรือนจำกองมหันตโทษไปอยู่ที่บางขวาง ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2474 ส่วนเรือนจำกองมหันตโทษที่พระนครเปลี่ยนเป็นเรือนจำลหุโทษ เรือนจำกลางบางขวางแห่งนี้ได้ชื่อตั้งแต่เริ่มดำเนินการในพ.ศ. 2474 ว่า “เรือนจำกองมหันตโทษ” โดยมีอำมาตย์เอกพระยาอาชญาจักรเป็นผู้บัญชาการเรือนจำคนแรก ต่อมาในพ.ศ. 2484 กระทรวงมหาดไทย ได้ออกกฎกระทรวงฯ ตามความในพระราชบัญญัติราชทัณฑ์ พุทธศักราช 2479(ฉบับที่ 3) เปลี่ยนชื่อ เรือนจำกองมหันตโทษเป็นเรือนจำกลางบางขวาง ตั้งแต่วันที่ 2 ธันวาคม 2484 เป็นต้นมา²⁴

ภาพที่ 6 เรือนจำกลางบางขวาง

ที่มา : กรมราชทัณฑ์,กระทรวงมหาดไทย, 72 ปี เรือนจำกลางบางขวาง (กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2545), ปกหลัง.

²³ กรมราชทัณฑ์,กระทรวงมหาดไทย, 72 ปี เรือนจำกลางบางขวาง, 18.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 20.

จากปัจจัยภายในเมืองนนทบุรีคือความแออัดและความเสื่อมโทรมของเมืองเก่าตลาดขวัญและปัจจัยด้านปัญหาเรือนจำกองมหันตโทษกรุงเทพฯ ที่มีความชำรุดทรุดโทรมและความไม่ได้มาตรฐานของเรือนจำ ทำให้ตั้งแต่ พ.ศ. 2469 ได้มีนโยบายในการย้ายเรือนจำมหันตโทษจากกรุงเทพฯ มาตั้งที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีแห่งนี้ควบคู่ไปกับการดำเนินการย้ายเมืองนนทบุรีจากเมืองเก่าที่ตั้งอยู่ที่ชุมชนตลาดขวัญมาตั้งที่โรงเรียนราชวิทยาลัยเดิมในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีด้วยเช่นกัน จากนั้นนโยบายได้นำมาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมขึ้นใน พ.ศ. 2471 ตัวเมืองนนทบุรีจึงย้ายมาตั้งที่ตำบลบางขวางแห่งนี้โดยสมบูรณ์ ต่อมาอีก 3 ปี คือ ในพ.ศ. 2474 เรือนจำกองมหันตโทษถูกสร้างเสร็จบางส่วน พร้อมใช้งานจึงย้ายเรือนจำมาตั้งที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นเรือนจำกลางถาวรที่มั่นคงที่สุดในประเทศ เมื่อย้ายตัวเมืองนนทบุรีและเรือนจำกลางบางขวางเข้ามา ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจากที่เคยเป็นชุมชนชาวสวนและทำเครื่องปั้นดินเผาที่มีวิถีชีวิตแบบท้องถิ่นจึงเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น สถานที่ตั้งของชุมชนกลายเป็นส่วนหนึ่งในฐานะศูนย์กลางของเมืองนนทบุรี รวมทั้งมีสถานที่ราชการที่สำคัญอันได้แก่เรือนจำกลางบางขวาง ปัจจัยเหล่านี้ต่างส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับตัวชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีและคนในท้องถิ่นอย่างไม่เคยมีมาก่อน

1.2 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีระหว่าง พ.ศ. 2471 – 2484

ผลจากการย้ายส่วนราชการของเมืองนนทบุรีและการย้ายเรือนจำกองมหันตโทษมายังชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีแห่งนี้ ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจึงกลายเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของเมืองนนทบุรีประกอบกับการเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการที่สำคัญระดับประเทศ ทำให้สภาพของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมีความเปลี่ยนแปลงขึ้นหลายประการด้วยกัน จำนวนผู้คนที่เพิ่มขึ้นทั้งปริมาณและกลุ่มเชื้อชาติอันเกิดจากการอพยพย้ายถิ่นของผู้คนที่เข้ามาในชุมชนทำให้จำนวนบ้านเรือนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจนมีการสร้างห้องแถวเรือนไม้ขึ้นมาเพื่ออยู่อาศัยและประกอบอาชีพ รวมทั้งสภาพของชุมชนที่เริ่มเป็นศูนย์รวมของผู้คนที่มาประกอบอาชีพค้าขายได้เกิดเป็นตลาดขายของแบบแผงลอยขึ้นมา มีการสร้างโรงมหรสพเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ มีการสร้างโรงฆ่าสัตว์ขึ้นเพื่อรองรับการอุปโภคบริโภคของผู้คนที่เพิ่มขึ้น เกิดการขยายตัวทางการค้าขายรูปแบบการประกอบอาชีพพื้นถิ่นเริ่มเปลี่ยนแปลง รวมทั้งมีอาชีพอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น เกิดการพัฒนาทั้งด้านการศึกษา ระบบคมนาคมและระบบสาธารณูปโภค ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ที่กล่าวมาทำให้สภาพสังคมของชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมเมืองอย่างต่อเนื่องและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้ผู้คนพื้นถิ่นดั้งเดิมได้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนลักษณะของวิถีชีวิต จากที่เป็นสังคมแบบท้องถิ่นก็เริ่มมีวัฒนธรรมของสังคมเมืองเข้ามามากยิ่งขึ้น ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดของการ

เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2471 – 2484 ดังนี้

1.2.1 การอพยพเข้ามาของผู้คนจากต่างถิ่น

จากการที่ตัวเมืองนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษย้ายมาตั้งที่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากในชุมชนที่กลายเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของเมืองนทบุรีซึ่งเป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการของเมืองนทบุรีเกือบทั้งหมดและยังเป็นที่ตั้งของเรือนจำกองมหันตโทษ ทำให้มีผู้คนอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยในเมืองนทบุรีมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในบริเวณที่ตั้งของตัวเมืองใหม่คือ ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี แต่ทั้งนี้ผู้วิจัยยังไม่พบหลักฐานแสดงจำนวนประชากรเฉพาะในเขตชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี พบแต่จำนวนประชากรรวมของอำเภอเมืองนทบุรีเป็นซึ่งมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นได้จากการเปรียบเทียบการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรระหว่าง พ.ศ. 2442 จำนวนประชากรอำเภอตลาดขวัญ²⁵ มีจำนวน 11,395 คน²⁶ กับ พ.ศ. 2480 จำนวนประชากรอำเภอเมืองนทบุรีมีจำนวน 31,163 คน²⁷ ในช่วงระยะเวลา 38 ปี มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นทั้งหมด 19,768 คน คิดเป็นจำนวนที่เพิ่มขึ้นเกือบ 2 เท่า หรือคิดเป็นร้อยละ 173

จากข้อจำกัดทางข้อมูลด้านสถิติจำนวนประชากรในอำเภอเมืองนทบุรีที่มีอยู่ ณ ระยะเวลาค่อนข้างห่างกันจึงทำให้มองภาพเปรียบเทียบในการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรไม่ชัดเจน ผู้ศึกษาจึงนำข้อมูลจำนวนประชากรของจังหวัดนทบุรีมาเปรียบเทียบอีกทางหนึ่งเพื่อให้เห็นความต่อเนื่องของจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ดังเห็นได้จากจำนวนประชากรของจังหวัดนทบุรีใน พ.ศ. 2458 มีจำนวน 72,407 คน²⁸ ต่อมาใน พ.ศ. 2472 จำนวนประชากรของ

²⁵ พ.ศ. 2442 อำเภอตลาดขวัญเป็นอำเภอเมืองของนทบุรี

²⁶ “เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนทบุรี,” 1 – 15 ธันวาคม ร.ศ. 118, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ข/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁷ “เรื่องจำนวนพลเมือง ตำบล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนเทศบาลในจังหวัดต่างๆ พ.ศ. 2480,” 6 มกราคม – 25 กุมภาพันธ์ 2480, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.1/582, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

²⁸ “เรื่องเมืองนทบุรี,” 19-21 กรกฎาคม 2458, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล, ร. 6 น. 10.5ก/22, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

จังหวัดนนทบุรี มีจำนวน 102,394 คน²⁹ และ พ.ศ. 2480 จำนวนประชากรของจังหวัดนนทบุรี มีจำนวน 115,143 คน³⁰ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบจำนวนประชากรระหว่างพ.ศ. 2458 กับพ.ศ. 2472 มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นทั้งสิ้น 29,987 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 41 และเมื่อเมืองนนทบุรีมีการพัฒนาและขยายตัวอย่างต่อเนื่องทำให้จำนวนประชากรที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาก็เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องด้วยเช่นเดียวกัน โดยระหว่างพ.ศ. 2472 กับพ.ศ. 2480 ซึ่งเป็นช่วงเวลาตั้งแต่มีการย้ายเมืองนนทบุรีมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีและมีพัฒนาการขยายตัวของเมืองอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาในช่วงระยะเวลา 9 ปี มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นทั้งสิ้น 12,749 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 12

จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นหลังจากการย้ายเมืองนนทบุรีและเรือนจำมาจากกลุ่มคนหลายกลุ่มที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาในช่วงเวลาดังกล่าว โดยกลุ่มแรกเป็นกลุ่มข้าราชการหรือเจ้าพนักงานที่ต้องย้ายที่อยู่อาศัยตามหน่วยราชการที่สังกัดซึ่งมาจัดตั้งใหม่ในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี โดยบรรดาข้าราชการหรือเจ้าพนักงานบางส่วนได้ย้ายครอบครัวตามมาด้วย ดังในกรณีของคุณยายเกษมศรี พันธุมสุด ซึ่งมีคุณพ่อที่ประกอบอาชีพรับราชการก็ได้ย้ายมารับราชการอยู่ที่ศาลากลางจังหวัดเมื่อส่วนราชการมาตั้งอยู่ที่นี้ ดังนั้นคุณพ่อของคุณยายเกษมศรีที่ต้องเข้ามาทำงานในตัวเมืองใหม่แห่งนี้จึงอพยพครอบครัวตามมาพักรวมกันที่บ้านพักราชการตั้งแต่คุณยายยังไม่เกิด³¹ เช่นเดียวกับกรณีของคุณยายพู่ อยู่เจริญ ย้ายถิ่นฐานตามญาติซึ่งรับราชการเป็นตำรวจเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนแห่งนี้ บริเวณศาลเจ้าพ่อเจ้าแม่ของคนจีนในปัจจุบัน³² นอกจากนี้ก็ยังมีกรย้ายเข้ามาอาศัยในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีของเจ้าหน้าที่ในเรือนจำอย่างกรณีของคุณยายสำลี สาตราภัย ซึ่งเป็นภรรยาของทันตแพทย์ที่ทำงานอยู่ที่เรือนจำบางขวาง ย้ายมาตอนแรกก็มาอยู่ที่บ้านพักของเจ้าหน้าที่ในเรือนจำ ต่อมาจึงขยับขยายซื้อที่ปลูกบ้านอยู่ที่หลังวัดตรังริมคลองบางขวาง³³

ผู้คนที่กลุ่มหนึ่งที่อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีคือ กลุ่มคนไทยและคนจีนที่มองเห็นโอกาสและช่องทางในการเข้ามาประกอบอาชีพในทำเลแห่งใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมืองนนทบุรีที่กำลังขยับขยายและเริ่มเจริญเติบโตในความเป็นเมืองที่มีเศรษฐกิจที่ดีขึ้นเรื่อยๆ

²⁹ “เรื่องบัญชีสำมะโนครัว พลเมือง และการสำรวจสำมะโนครัวพลเมือง,” 25 กรกฎาคม 2475 – 29 มีนาคม 2486, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี,” (2)สร.0201.5/4, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ สัมภาษณ์นางเกษมศรี พันธุมสุด, 3 กรกฎาคม 2551.

³² สัมภาษณ์นางพู่ อยู่เจริญ, 22 ธันวาคม 2549.

³³ สัมภาษณ์นางสำลี สาตราภัย, 21 กันยายน 2551.

ซึ่งผู้คนที่เข้ามาแสวงหาโอกาสและช่องทางในการประกอบอาชีพมาจากหลากหลายถิ่น ทั้งจาก บริเวณชุมชนเก่าตลาดขวัญและจากท้องที่ใกล้เคียง ดังตัวอย่างของคุณยายเหลียม อรุณรับ ซึ่งเป็นคนพื้นเพที่มาจากอยุธยาที่เข้ามาตั้งรกรากในชุมชนแห่งนี้ เพราะเห็นว่าเมืองใหม่นี้กำลังเจริญขึ้นมีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัย มาติดต่อราชการ คมนาคมต่างๆ ก็เริ่มเข้ามา ซึ่งน่าจะมีโอกาสในการประกอบอาชีพและสร้างฐานะของตนเองให้มั่นคงขึ้นกว่าที่อยุธยา จึงอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี โดยมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมคลองบางขวาง และประกอบอาชีพขายของสวน³⁴ ส่วนกลุ่มคนจีนซึ่งนับเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญอย่างกรณีของ นายบุนกึ่งและนายบุนตัก แซ่ตั้ง ซึ่งทั้งสองเป็นคนจีนอพยพมาจากเมืองจีนเข้ามาตั้งรกรากในเมืองไทย แรกเริ่มเข้ามาอยู่ที่อยุธยาก่อนและย้ายมาอยู่ที่ปากคลองอ้อมบริเวณตรงข้ามกับตัวเมืองเก่าตลาดขวัญ โดยลักษณะบ้านสมัยที่อยู่ตรงตลาดขวัญจะเป็นเรือนแพปลูกอยู่ในน้ำริมคลอง มีตลาดเล็กอยู่ที่นั่นประกอบอาชีพขายข้าวสาร ขายของกิน จนหลังจากที่เมืองนนทบุรีย้ายมาตั้งยังชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีแห่งนี้ บริเวณตลาดขวัญก็ซบเซาลงจึงย้ายตามเข้ามาประกอบอาชีพขายของชำ³⁵ นอกจากนี้บริเวณปากคลองก็ยังเป็นที่ประชุมชนอีกที่หนึ่ง จึงมีชาวจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนค้าขายด้วย ดังตัวอย่างของเจ๊กฮุยและเจ๊กยี่ซึ่งมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากคลองบางตะนาวศรีมาประกอบอาชีพเปิดร้านใกล้ๆ กัน เป็นร้านขายของจิปาตะหรือร้านขายของชำมีของขายนานาชนิดอย่างละเล็กละน้อย³⁶

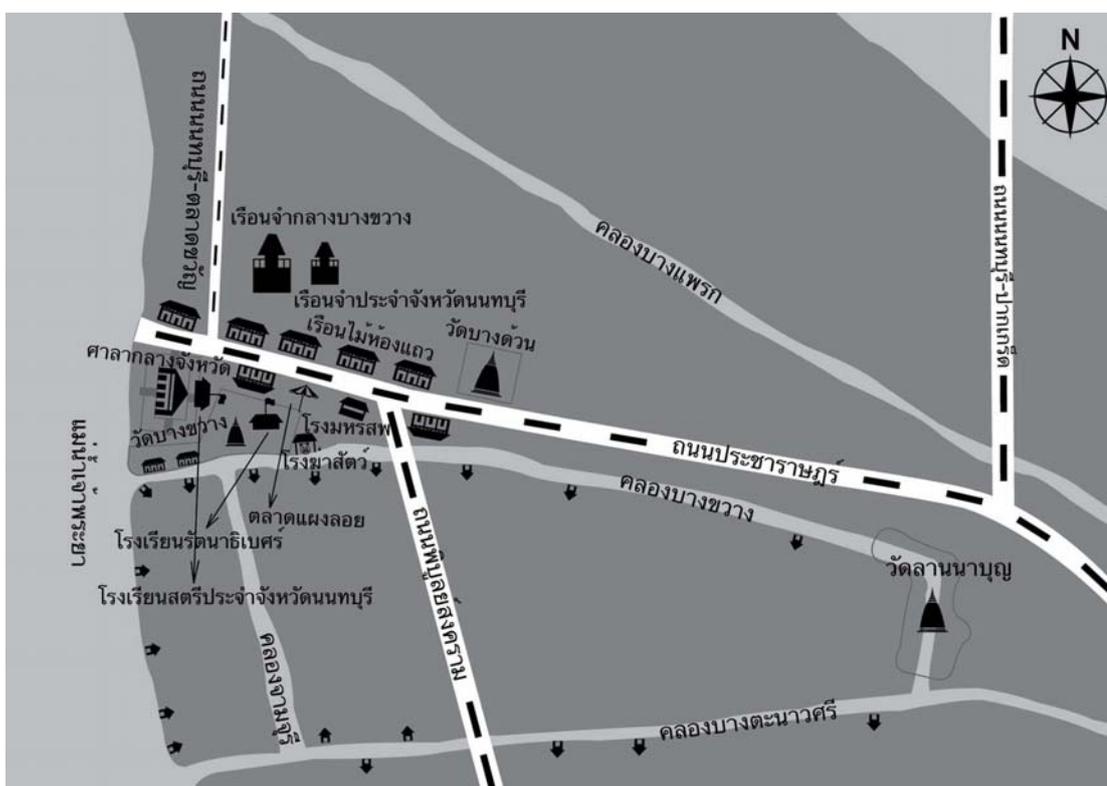
ภายหลังจากที่เมืองนนทบุรีย้ายมาอยู่ในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีแล้ว ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นมากมายในฐานะศูนย์กลางของเมืองนนทบุรี มีผู้คนมากมายจากทั่วสารทิศเข้ามาทั้งในส่วนของข้าราชการและเจ้าหน้าที่ที่ย้ายเข้ามาตามส่วนราชการในสังกัดของตน และครอบครัวของบรรดาข้าราชการและเจ้าหน้าที่เหล่านั้น กลุ่มคนที่มองเห็นโอกาสและช่องทางในการประกอบอาชีพที่ชุมชนแห่งนี้ที่กำลังเจริญเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงย้ายตามตัวเมืองใหม่เข้ามาไม่ว่าจะเป็นในพื้นที่ใกล้เคียงหรือจากต่างจังหวัด เช่น อยุธยา รวมไปถึงคนจากตัวเมืองเก่าที่ชุมชนตลาดขวัญด้วย ซึ่งส่วนหนึ่งก็เป็นคนจีนที่เป็นผู้มีความสามารถในการประกอบการค้าอยู่แล้ว เมื่อมองเห็นช่องทางจึงพากันอพยพเข้ามาในชุมชนแห่งนี้ จากกรณีที่มีผู้คนอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากทางจังหวัดจึงสร้างห้องแถวเรือนไม้ ตลาดแฝงลอย

³⁴ สัมภาษณ์นางเหลียม อรุณรับ, 22 ธันวาคม 2549.

³⁵ สัมภาษณ์นายศานติ วิเศษฐธุมิต, 23 ธันวาคม 2549.

³⁶ ชาญ พงศ์สิฏฐานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏฐานนท์ (นนทบุรี : ม.ป.ท., 2548. พิมพ์ในงานศพพันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏฐานนท์ กรกฎาคม 2548), 69.

โรงพยาบาลและโรงฆ่าสัตว์ขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวของตัวเมืองใหม่ในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี
 ดังเห็นได้จากแผนที่ที่ 10 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีภายหลังการย้ายตัว
 เมืองนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี

แผนที่ที่ 10 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีภายหลังการย้ายตัวเมืองนทบุรี
 และเรือนจำกองมหันตโทษมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ระหว่างพ.ศ. 2471 - 2503
 ที่มา : ดัดแปลงมาจากโครงสร้างแผนที่ของ กองบัญชาการทหารสูงสุด, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ.
 2431 - 2474, (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, 2542), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

1.2.1.1 การสร้างห้องแถวเรือนไม้

หลังจากที่เมืองนทบุรีย้ายมายังชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ทางจังหวัด
 นนทบุรีเล็งเห็นว่าผู้คนอพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาเป็นจำนวนมาก จึงมีนโยบายจัดสร้างที่พัก
 อาศัยขึ้นบริเวณพื้นที่ว่างระหว่างเรือนจำกับศาลากลางจังหวัดเพื่อรองรับการขยายตัวของเมือง
 โดยในพ.ศ. 2472 ทางจังหวัดได้สร้างที่พักอาศัยขึ้นเป็นห้องแถวเรือนไม้ 3 ส่วนด้วยกัน ส่วนแรก
 สร้างเป็นห้องแถวสองชั้น ลักษณะเป็นเรือน 2 ชั้น ทรงปั้นหยาทำด้วยไม้สักกับไม้เบญจพรรณ
 หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ ตัวเสาทำจากไม้ตะแบก ขนาดของห้องแถว กว้าง 3.5 เมตร

ลึก 12.3 เมตร งบประมาณส่วนแรกที่ได้มาใช้ในการก่อสร้างมาจากการยืมเงินบำรุงท้องถิ่นของ มณฑลกรุงเทพฯ จากกรมพระนครบาล จำนวน 19,200 บาท และอีกส่วนหนึ่งทางจังหวัด นำมาจากการให้ผู้สนใจเข้ามาประมูลเรียกเงินค่าแป๊ะเจี๊ยะเป็นรายห้อง ได้เงินค่าแป๊ะเจี๊ยะทั้งสิ้น จำนวน 6,500 บาท รวมงบประมาณการก่อสร้างทั้งสิ้น 25,700 บาท ได้จำนวนห้องแถวเรือนไม้ 2 ชั้นทั้งหมด 24 ห้อง วิธีการเก็บค่าเช่าใช้วิธีประมูลเรียกเงินค่าแป๊ะเจี๊ยะจากผู้เช่าเป็นรายห้อง และคิดค่าเช่ากับผู้เช่าเป็นรายเดือนๆ ละ 8 บาท นอกจากห้องแถวเรือนไม้ 2 ชั้นทางจังหวัด ยังสร้างห้องแถวเรือนไม้ส่วนที่สองเพิ่มเติมขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง โดยสร้างเป็นห้องแถวเรือนไม้ชั้นเดียว ลักษณะเป็นห้องแถวธรรมดา ปลูกสร้างขึ้นโดยอาศัยขายคาโรงเรือของโรงเรียนราชวิทยาลัยเก่า กันเป็นห้องให้คนพักอาศัยทำการขายของ ขนาดของห้อง กว้าง 2.75 เมตร ลึก 3 เมตร ทาง จังหวัดหาเงินงบประมาณจำนวน 1,000 บาทจัดสร้างขึ้นเอง จำนวนห้องแถวเรือนไม้ชั้นเดียวสร้าง ขึ้นทั้งหมด 14 ห้อง มีวิธีการจัดการเหมือนห้องแถวเรือนไม้ 2 ชั้น คือ เบื้องต้นจะให้ผู้สนใจ เช่าโดยวิธีการประมูลเรียกเงินค่าแป๊ะเจี๊ยะเป็นรายห้องและเก็บเงินค่าเช่าเป็นรายเดือน เดือนละ 4 บาท ส่วนที่สามทางจังหวัดได้สร้างเรือนแพไม้ชั้นเดียวและสร้างสะพานทำน้ำขึ้นบริเวณศาลา ทำน้ำริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าศาลากลางจังหวัด เรือนแพที่สร้างขึ้นเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว จำนวน 1 ห้อง ลักษณะปลูกสร้างทำเป็นรูปเรือนแพ ใช้วัสดุคือไม้เต็งรังทำเป็นแพ มีหลังคา มุงกระเบื้องซีเมนต์ เสาทำด้วยไม้ตะแบก ขนาดของห้องกว้าง 4 เมตร ยาว 7 เมตร สร้างขึ้น โดยยืมเงินบำรุงท้องถิ่นของมณฑลกรุงเทพฯ มาปลูกสร้างจำนวนเงินการปลูกสร้างเรือนแพ 1 หลัง และสร้างสะพานทำน้ำทั้งสิ้น 1,200 บาท เรือนแพที่สร้างขึ้นให้เช่าเป็นรายเดือน เดือนละ 18 บาท³⁷

ที่พักอาศัยที่ทางจังหวัดสร้างขึ้นทั้งสามส่วน คือ ห้องแถวเรือนไม้สองชั้น ห้องเรือน ไม้ชั้นเดียวและเรือนแพหน้าศาลากลาง ในพ.ศ. 2478 มีบันทึกหลักฐานของทางจังหวัดถึงการ เก็บเงินค่าเช่าตลอดทั้งปีได้เงินเป็นจำนวน 3,158 บาท ทำให้ทางจังหวัดสามารถเก็บค่าเช่าเป็น รายได้เพื่อนำมาพัฒนาท้องถิ่นให้กับตัวจังหวัดและสามารถรองรับจำนวนประชากรที่อพยพย้าย ถิ่นเข้ามาหลังจากการย้ายส่วนราชการและเรือนจำ ต่อมาหลังจากที่ห้องแถวเรือนไม้สร้างขึ้นมา เป็นเวลานานและมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมากขึ้น ทางเทศบาลเมืองนนทบุรีที่ได้รับโอนการดูแล เรื่องนี้มาจากคณะกรรมการจังหวัดจึงรื้อห้องแถวเรือนไม้ชั้นเดียวบริเวณโรงเรือของโรงเรียนราช วิทยาลัยเดิมและสร้างขึ้นใหม่เป็นห้องแถว 2 ชั้น ประมาณ 12 ห้อง ในพ.ศ. 2481 เพื่อ ปรับปรุงสภาพห้องแถวให้ดียิ่งขึ้น โดยใช้เงินงบประมาณในการปรับปรุงห้องแถวเรือนไม้คราวนี้

37

“เรื่องราวงานการการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี,” 2478 – 2480, เอกสาร กระทรวงมหาดไทย, มท.5.16.10/28, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เป็นจำนวน 4,000 บาท คิดค่าเช่าห้องละ 10 บาท รวมได้ค่าเช่าเดือนละ 120 บาท คิดเป็นปีๆ ละ 1,440 บาท ดำเนินงาน 4 ปีก็ได้ทุนคืนและในปีต่อๆ ไปก็เป็นกำไรซึ่งเป็นรายได้ให้กับเทศบาลเมืองนนทบุรี³⁸

นอกจากที่พักอาศัยที่ถูกปลูกสร้างขึ้นโดยที่ทางจังหวัดเป็นผู้จัดสร้างขึ้นดังที่กล่าวไปแล้ว ยังมีการปลูกสร้างที่พักอาศัยขึ้นอีกจำนวนหนึ่งบริเวณริมสองฝั่งคลองบางขวางซึ่งเป็นที่ดินของวัดบางขวาง ผู้คนที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาได้ขอเช่าพื้นที่ดินเปล่าของวัดในการปลูกสร้างบ้านพักอาศัย ดังจะเห็นได้จากผู้คนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาค้าขายอย่างกรณีของคุณยายสำลี สาดราภัย³⁹ คุณยายพู อยู่เจริญ⁴⁰ และคุณยายเหลียม อรุณรับ⁴¹ โดยเช่าที่ดินของวัดบางขวางบริเวณริมคลองบางขวางซึ่งในขณะนั้นเป็นที่ว่างจึงจับจองที่สำหรับสร้างบ้านเรือนไม้เรียงรายอยู่ในที่ของวัดบางขวาง ทำให้สภาพที่ดินของวัดบริเวณริมคลองบางขวางจึงเริ่มเปลี่ยนโดยมีผู้คนเข้ามาจับจองตั้งบ้านเรือนกันมากยิ่งขึ้นอีกส่วนหนึ่ง

ภาพที่ 7 ห้องแถวเรือนไม้ 2 ชั้น ที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2472

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,1 (มกราคม 2506) : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

³⁸ “เรื่องเทศบัญญัติงบประมาณเทศบาลเมืองนนทบุรี,” 2481, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/364, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

³⁹ สัมภาษณ์นางสำลี สาดราภัย, 21 กันยายน 2551.

⁴⁰ สัมภาษณ์นางพู อยู่เจริญ, 22 ธันวาคม 2549.

⁴¹ สัมภาษณ์นางเหลียม อรุณรับ, 22 ธันวาคม 2549.

1.2.1.2 การสร้างตลาดแผงลอย

ผู้คนที่เดินทางเข้ามาในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรี ทั้งข้าราชการ เจ้าหน้าที่ และครอบครัว พ่อค้าแม่ค้า ผู้ที่มาติดต่อราชการ ญาติที่มาเยี่ยมผู้ต้องขัง รวมทั้งการหลงไหลเข้ามาของผู้คน ทำให้พื้นที่ของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนเมืองแห่งใหม่ จนเริ่มเกิดมีตัวตลาดขึ้นมาในชุมชนแห่งนี้ โดยตลาดที่เกิดขึ้นอยู่บริเวณพื้นที่ว่างระหว่างเรือนจำประจำจังหวัดนนทบุรีและวัดบางขวางข้างห้องแถวเรือนไม้ ซึ่งชาวบ้านบางส่วนเรียกตลาดที่เกิดขึ้นใหม่นี้ว่า ตลาดหน้าคุก ตามสถานที่ที่ตัวตลาดตั้งอยู่⁴² ตลาดแผงลอยดังกล่าวนี้สร้างขึ้นโดยทางจังหวัดใน พ.ศ. 2472 มีจำนวนแผงลอยทั้งสิ้น 32 แผง ลักษณะตลาดทำเป็นรูปแบบเหมือนตลาดธรรมดาทั่วไป คือ โปรง ไม่มีฝา ตัวเสาทำจากไม้เต็งรัง หลังคามุงด้วยสังกะสี พื้นทางเดินหล่อด้วยคอนกรีต ตัวแผงลอยทำด้วยไม้เต็งรัง มีขนาดกว้าง 10.6 เมตร ยาว 18.5 เมตร สร้างขึ้นโดยใช้วัสดุ เช่น หลังคาและส่วนอื่นๆ ของโรงไฟฟ้าของโรงเรียนราชวิทยาลัยเก่ามาปลูกสร้างและต่อเติมในส่วนที่ขาดเพิ่มขึ้น ส่วนเงินค่าปลูกสร้างใช้ร่วมกับงบประมาณค่าปลูกสร้างห้องแถวเรือนไม้ส่วนที่ 1 คือ ห้องแถวเรือนไม้สองชั้น ที่ได้งบประมาณจากเงินบำรุงท้องถิ่นของมณฑลกรุงเทพฯ และเงินค่าเบะเจียะจากผู้ประมูลเช่าห้องแถวเรือนไม้สองชั้น ในระยะแรกที่ตัวตลาดแผงลอยได้ถูกสร้างขึ้นได้คิดค่าเช่าแผงลอยในตลาดราคาแผงละ 1 บาทต่อเดือน⁴³

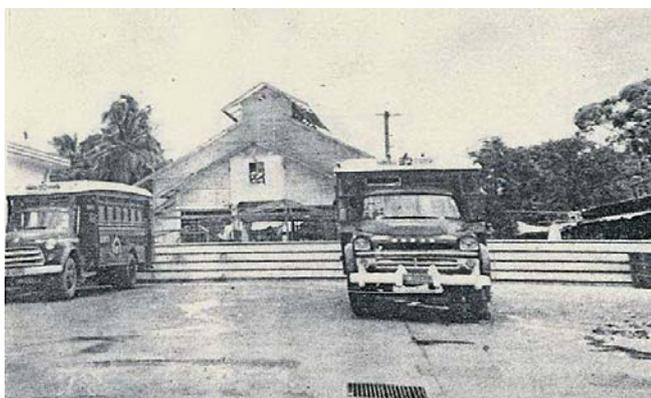
1.2.1.3 การสร้างโรงมหรสพ

หลังจากที่ทางจังหวัดนนทบุรีสร้างตลาดแผงลอยที่เรียกว่า ตลาดหน้าคุกและห้องแถวเรือนไม้ขึ้นมาเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองใหม่และผู้คนจำนวนมากที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรี ต่อมาใน พ.ศ. 2473 ทางจังหวัดนนทบุรีจึงสร้างโรงมหรสพขึ้นมาด้วยเพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจให้ผู้คนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีแห่งนี้ โดยสร้างขึ้นบริเวณตลาดเทศบาลในปัจจุบัน ผู้คนสมัยนั้นเรียกว่า วิถีโลกศิรัชัย ลักษณะของโรงมหรสพแห่งนี้ปลูกสร้างตามแบบกรมนคราทร ทำเป็นรูปทรงปั้นหย่า เครื่องบนทำจากไม้เต็งรัง หลังคามุงสังกะสี ตัวเสาหล่อด้วยคอนกรีต มีขนาดกว้าง 20 เมตร ยาว 32 เมตร ด้านหน้าวิกเป็นลานกว้าง ริมทางมีของกินคาวหวาน ทั้งก๋วยเตี๋ยวผัด หอยทอด ขนมไทย ด้านในวิกมีที่

⁴² ชาญ พงศ์สิฏานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏานนท์, 79.

⁴³ “เรื่องราวงานการการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี,” 2478 – 2480, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.16.10/28, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ฉายภาพยนตร์ ที่นั่งตอนหน้าของคนดูจะเป็นม้านั่งยาวกับพื้นคอนกรีต ที่นั่งแถวหลังยกสูงขึ้นเป็นอีกชั้นหนึ่ง มีบันไดสองข้างอยู่ด้านในวิก งบประมาณที่ใช้ในการก่อสร้างได้มาจากการยืมเงินบำรุงท้องถิ่นของมณฑลกรุงเทพฯ จำนวนทั้งสิ้น 6,193 บาท ให้เช่าเป็นรายคืนๆ ละ 4 บาทเป็นอย่างต่ำ สำหรับการเก็บเงินค่าเช่าโรงมหรสพทางจังหวัดสามารถเก็บเงินในพ.ศ. 2478 ทั้งปีเป็นจำนวนเงิน 604 บาท⁴⁴ โดยผู้มาขอเช่าเป็นคณะละครต่างๆ มาขอเช่าแสดงหรือบางทีก็ฉายภาพยนตร์ โดยเก็บราคาค่าเช่าชมไม่เท่ากัน เนื่องจากมีคณะละครหลายระดับ⁴⁵

ภาพที่ 8 โรงมหรสพที่ถูกสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2473

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, (พระนคร : สามมิตร, 2504), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

1.2.1.4 การสร้างโรงฆ่าสัตว์

ในพ.ศ. 2475 ทางจังหวัดนนทบุรี ทำการสร้างโรงฆ่าสัตว์หรือโรงฆ่าสุกรขึ้นในชุมชนเพื่อรองรับการขยายตัวของผู้คนในชุมชนตลาดทำนํานนนทบุรีเช่นเดียวกัน เพราะจากการที่มีคนเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มจำนวนมากขึ้นทำให้อุปสงค์ในการจับจ่ายสินค้าเพื่ออุปโภคบริโภคภายในครัวเรือนเพิ่มมากขึ้น โดยโรงฆ่าสัตว์ของจังหวัดที่สร้างขึ้นตั้งอยู่บริเวณคลองบางขวางหลังโรงมหรสพหรือวิกลิเกศิริชัย มีการคาดหมายว่าในแต่ละวันจะมีการฆ่าสุกรไม่น้อยกว่า 5 ตัว ทางจังหวัดจะคิดค่าอาชญาบัตรในการฆ่าสุกรตัวละ 5 บาท เท่ากับวันหนึ่งจังหวัดจะมีรายได้ประมาณ 25 บาท คิดเป็นรายปีจะได้ปีหนึ่งประมาณ 9,000 บาท แต่เมื่อสร้างโรงฆ่าสุกรขึ้นแล้ว

⁴⁴ “เรื่องรายงานการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี,” 2478 – 2480, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.16.10/28, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁴⁵ หาญ พงศ์สิฏฐานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏฐานนท์, 79.

กลับไม่เป็นไปตามที่คาดหมายไว้ เนื่องจากสาเหตุหลายประการ กล่าวคือ โรงฆ่าสุกรที่ตั้งอยู่หลังวิกิเกศศิริชัย อยู่ห่างจากแม่น้ำเจ้าพระยาประมาณ 10 เส้นเศษซึ่งเป็นที่ทำเลที่ไม่สะดวกในการขนย้ายสินค้าหรือทำการขนส่ง เนื่องจากลำคลองบางขวางตอนนี้มีลักษณะตื้นเขิน เวลาน้ำลงเรือเข้าไปลำบากไม่ได้ รวมทั้งสถานที่ตั้งโรงฆ่าสัตว์ยังตั้งอยู่ใกล้วัดบางขวางมาก เป็นการเดือดร้อนแก่พระภิกษุสงฆ์ที่จะจำวัด เพราะการฆ่าสัตว์จะต้องฆ่าในเวลากลางวันทำให้เกิดเสียงดังและสร้างความรู้สึกไม่สบายใจกับผู้ที่ทรงศีลคือ พระสงฆ์ที่อยู่ในวัด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้โรงฆ่าสัตว์ที่สร้างมาตั้งแต่พ.ศ. 2475 จึงไม่มีผู้ใดมาขอฆ่าสัตว์ในโรงฆ่าสัตว์แห่งนี้เลย ชาวบ้านก็หันไปซื้อเนื้อสุกรมารับประทานจากคนขายที่รับเนื้อสุกรมาจากในกรุงเทพฯ จนกระทั่งในพ.ศ. 2480 ทางเทศบาลเมืองนนทบุรีซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้เห็นอุปสรรคในกิจการโรงฆ่าสัตว์หลังวิกิเกศศิริชัยที่ทำให้ทางจังหวัดขาดรายได้เป็นอย่างมาก จึงเสนอให้โรงฆ่าสัตว์แห่งนี้ไปสร้างในที่แห่งใหม่เพื่อเพิ่มรายได้จากกิจการนี้ให้กับเทศบาล อีกทั้งยังจะส่งเสริมให้ราษฎรได้รับประโยชน์ทางตรง กล่าวคือ ได้ซื้อเนื้อสุกรด้วยราคาที่ถูกลงกว่าซื้อกับพ่อค้าที่นำมาขายจากกรุงเทพฯ⁴⁶ จึงทำการย้ายโรงฆ่าสัตว์ไปสร้างเป็นโรงฆ่าสัตว์ชั่วคราวบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตลาดขวัญในพ.ศ. 2481⁴⁷

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าภายหลังจากที่มีการย้ายเมืองนนทบุรีและเรือนจำกลางบางขวางเข้ามาตั้งในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีทำให้ชุมชนกลายเป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของจังหวัด จึงส่งผลให้มีผู้คนจากต่างถิ่นอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทางจังหวัดจึงวางแผนรองรับการขยายตัวของเมืองและผู้คนโดยการจัดสร้างและพัฒนาในด้านต่างๆ เพื่อให้เมืองมีความเจริญสอดคล้องกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ดังจะเห็นได้จากการสร้างที่อยู่อาศัยเช่น ห้องแถวเรือนไม้จำนวนมาก การสร้างตลาดสดแผงลอย โรงมหรสพ รวมทั้งโรงฆ่าสัตว์เพื่อรองรับจำนวนผู้คนที่เพิ่มขึ้น สิ่งเหล่านี้ทำให้สภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมากจากเดิมที่เป็นชุมชนชาวสวนและปั้นหม้อ มีวิถีชีวิตแบบท้องถื่น สภาพของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงทำให้เริ่มเกิดรูปแบบการขยายตัวในลักษณะของความเป็นเมืองดังที่ได้กล่าวไป นอกจากนี้ในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอันเป็นผลมาจากการย้ายเมืองและการย้ายเรือนจำกลางบางขวางมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนบุรียังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพ

⁴⁶ “เรื่องเทศบัญญัติงบประมาณจังหวัดนนทบุรี,” 2480, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/260, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁴⁷ “เรื่องเทศบัญญัติงบประมาณเทศบาลเมืองนนทบุรี,” 2481, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/364, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ของคนทั้งในชุมชนและคนต่างถิ่นที่เข้ามา ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการขยายตัวของการค้าในชุมชน ตลาดทำนํานนทบุรีดังจะได้อกล่าวถึงเป็นประเด็นต่อไป

1.2.2 การขยายตัวของการค้าขายในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี

การประกอบอาชีพของคนในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีหลัง พ.ศ. 2471 ซึ่งมีกร ย้ายเมืองและเรือนจำกองมหันตโทษมาตั้งในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรี ได้ส่งผลต่ออาชีพของคน พื้นถิ่นดั้งเดิมในการทำสวนและการทำเครื่องปั้นดินเผาเพื่อการค้าขายมากขึ้น อีกทั้งยังเกิดอาชีพ ค้าขายในลักษณะอื่นเพิ่มเติมขึ้นมาด้วย คือ การขายในลักษณะของร้านขายของชำ หรือที่เรียก กันว่า ร้านโชห่วย ซึ่งเจ้าของร้านส่วนใหญ่เป็นคนจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยในตัวเมืองใหม่นี้ นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าแม่ค้าจากต่างถิ่นเข้ามาทำการค้าโดยพายเรือเข้ามาขายสินค้าต่างๆ ใน บริเวณชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีเพิ่มขึ้น ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

1.2.2.1 การซื้อขายสินค้าจากสวน

อาชีพทำสวนของคนในชุมชนตลาดทำนํานนทบุรีเป็นอาชีพที่สืบทอดมา ตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ การทำสวนของคนในชุมชนมีการปลูกทุเรียนเป็นหลัก นอกจากนั้นก็มีสวนส้ม สวนหมาก สวนมะพร้าวและสวนกล้วยเป็นสำคัญ แต่ที่ขึ้นหน้าขึ้นตาที่สุดคือ ทุเรียน⁴⁸ พันธุ์ทุเรียนนั้นมีมากมายหลายร้อยพันธุ์ แต่ที่จะนิยมปลูกในย่านนี้ตามที่ได้สัมภาษณ์และเก็บ ข้อมูลมาส่วนใหญ่เป็นทุเรียนพันธุ์ก้านยาว หมอนทอง ชะนี กบแม่เฒ่า กบตาขำ กบเม็ดใน กบจำ ปก กบตาแดง กบหางเหยี่ยว รวง อีหนัก อีบาท ทศกัณฐ์ กำป็น ทองสุข ทองย้อย บางขุน นนท์ กระจุดทอง จอบลอย เป็นต้น โดยพันธุ์กบทั้งหลายที่มีอยู่หลายพันธุ์ตามที่ได้กล่าวมา มี ลักษณะเป็นเมล็ดลีบๆ ชาวสวนจะตอนเอามาปลูกกัน ถ้าบ้านไหนเอามาปลูกก็เรียกตามชื่อ เจ้าของ อย่างกบตาขำ ก็คือ เป็นทุเรียนพันธุ์กบที่บ้านของตาขำเอามาปลูก สำหรับจอบลอย จะต้องรอให้แก่ก่อนเวลาถึงจะหวาน กระจุดทองมีสีเหลืองสวย เป็นพันธุ์ที่มีลูกเร็วและลูกตก ปลูกประมาณ 5 ปีก็ได้ผลผลิต พันธุ์ที่ได้รับความนิยมและถือเป็นราชาทุเรียนคือ ก้านยาว ส่วน หมอนทองยังไม่นิยมปลูกมากนัก⁴⁹

ระยะเวลาการออกผลของทุเรียนจะให้ผลทุกๆ 6 เดือน หน้าทุเรียนอยู่ในช่วง ประมาณเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม ในฤดูที่มีความอุดมสมบูรณ์ทุเรียนต้นหนึ่งสามารถ ให้ผลผลิตได้ถึง 300 - 400 ลูก แต่ถ้าไม่ดีผลทุเรียนที่ได้จะเหลือแค่ประมาณ 30 - 40 ลูก

⁴⁸ “เรื่องรายงานการตรวจราชการของปลัดจังหวัด จังหวัดนนทบุรี,” 2482 – 2483, เอกสาร กระทรวงมหาดไทย, มท.5.10/169, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁴⁹ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟ่ง, 3 กรกฎาคม 2551.

เท่านั้น เวลาที่ทุเรียนแก่และพร้อมตัดไปขาย ชาวสวนจะดูจากหัวคั่วของผลทุเรียนเมื่อทุเรียนแก่จะขึ้นไปที่หัวคั่วเมื่อได้ทีก็จะตัดไปขาย สำหรับเวลาตัดนั้นจะต้องตัดจากต้น ต้องตัดทีเดียว สาวรอกขึ้นไปตัด เอาตะกร้ารองไว้ไม่ให้ตกลงพื้นเพราะหนามจะซ้ำ พอได้ 4 – 5 ลูก แล้วค่อยสาวตะกร้าพร้อมทุเรียนลงมาเป็นวิธีป้องกันไม่ให้ทุเรียนตกพื้นเสียหาย

วิธีการซื้อขายทุเรียนมีรูปแบบที่หลากหลายเพิ่มขึ้น โดยรูปแบบแรกเรียกกันว่าการถือสวน โดยจะเป็นการทำสัญญาระหว่างเจ้าของสวนกับผู้ซื้อระยะเวลาแล้วแต่จะตกลงกัน เช่น 3 ปี หรือ 5 ปี ในระหว่างการถือสวน ผู้ซื้อเรียกว่าผู้ถือสวนจะเป็นผู้มาดูแลและเก็บผลผลิตที่มีในสวนทั้งหมดไปขายเอง โดยเจ้าของไม่มายุ่งเกี่ยวเลย เพราะถือเป็นสิทธิ์ของผู้ถือสวน โดยชาวสวนที่ขายสวนในลักษณะการถือสวนนี้ ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีเงิน มีสวนเนื้อที่ค่อนข้างมาก และมีแรงงานน้อยไม่เพียงพอในการดูแลและเก็บผลผลิตได้อย่างทั่วถึง หรือบางคนก็มีสวนอยู่ไกลจากบ้านมากไม่สะดวกในการเข้าไปดูแล วิธีการขายอีกอย่างหนึ่งคือ การขายเหมา เมื่อใกล้ถึงเวลาที่ผลผลิตพร้อมขาย พ่อค้าจะเข้ามาซื้อเหมาทั้งหมดเป็นจำนวนมาก โดยตกลงราคากับเจ้าของสวน วิธีการซื้อขายลักษณะนี้ชาวสวนได้เป็นเงินก้อน แต่ถูกกดราคาจากผู้ซื้อ โดยได้ราคาต่ำกว่าที่จะนำไปขายเอง แต่ก็นับว่าเป็นการสะดวกกับเจ้าของสวน ที่จะไม่ต้องเสียเวลานำออกไปขายเอง อีกวิธีหนึ่งชาวสวนจะนำผลผลิตไปขายเอง โดยขายเป็นผล เป็นกิโล หรือเป็นกอง โดยอาจมีพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยมาซื้อถึงในสวน หรือบางที่เจ้าของสวนก็นำผลผลิตที่ได้ออกไปขายเอง ซึ่งลักษณะการขายประเภทนี้เป็นชาวสวนที่มีผลผลิตไม่มากนัก⁵⁰

อย่างไรก็ตามพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยที่เข้ามาซื้อผลผลิตในสวนจากเจ้าของสวนและนำมาขายปลีกโดยบวกกำไรให้ตนเองเพิ่มขึ้นจากผู้ซื้อ มีมากขึ้นในช่วงหลังพ.ศ. 2471 หรือหลังจากเมืองนนทบุรีย้ายเข้ามาตั้งที่ชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีแห่งนี้ โดยผู้ค้ารายย่อยมองหาช่องทางหาผลกำไรจากการทำสวนของคนพื้นถิ่นดั้งเดิม ชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีจึงเป็นแหล่งผลิตผลไม้จำนวนมาก รวมทั้งยังมีตลาดที่ทางจังหวัดจัดสร้างขึ้นเพื่อมารองรับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของตัวเมืองใหม่ ดังนั้นพ่อค้าคนกลางจึงเข้ามาแทรกช่องว่างระหว่างเจ้าของสวนและผู้บริโภค โดยเจ้าของสวนก็เต็มใจที่ไม่ต้องเสียเวลาในการไปนั่งขายปลีกที่ละน้อยกับผู้บริโภค เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเกิดคนกลางที่มารับผลผลิตจากเจ้าของสวนไปขายให้กับผู้บริโภคในตลาดเปิดใหม่ของชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีมากขึ้น อย่างกรณีของคุณยายเหล็กม อรุณรัตน์ได้อพยพมา

⁵⁰ บุญช่วย กล่อมเอี้ยง, มั่นสวาส ปัญญาสุวรรณกุล และ พวงร้อย กล่อมเอี้ยง, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นศึกษากรณีบ้านสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, 2548), 47 - 48.

จากอยุธยาเพราะเห็นว่าชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเริ่มมีความเจริญสามารถเข้ามาทำมาค้าขาย ได้จึงมาพร้อมกับครอบครัวมาตั้งรกรากในชุมชนแห่งนี้มาเช่าบริเวณที่ดินของวัดบางขวางริมคลอง บางขวางปลูกบ้านอยู่อาศัย และมาประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลางรับของสวนมาและมาขายต่อที่ตลาดได้กำไรเพิ่มเติมไว้เลี้ยงชีพ โดยคุณยายเหลียม อรุณรับ ได้เล่าให้ฟังว่า

...ที่ยายอพยพมาจากอยุธยาก็เพราะความจนเห็นว่าที่นี่(ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี)เริ่มเจริญ มีหน่วยงานของราชการทั้งหมดตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางของจังหวัดเลย ผู้คนก็มาก ตลาดคนก็เยอะ น่าจะทำมาหากินได้ง่ายกว่าตอนอยู่อยุธยา เลยมาเช่าที่ของวัดบางขวางอยู่ ตอนเข้ามา ก็มาขายของสวน ตอนตีสามตีสี่ก็มีเจ้าของสวนพายเรือมา นำของสวนทั้งทุเรียน มะม่วง มะพร้าวต่างๆ บรรทุกเรือมาจอดขายกันที่ทำน้ำตรงศาลากลาง ยายก็จะไปซื้อมา เหมามาเป็นเซ่งๆ และก็เอามาตั้งขายที่ตลาด ปลูก ปลูกเสื่อตั้งขายกัน มีมาขายกันหลายเจ้า ขายผักขายผลไม้กันเต็มไปหมด...⁵¹

อาชีพทำสวนนั้นนับว่าเป็นอาชีพหลักอย่างหนึ่งของชุมชนที่สร้างรายได้เลี้ยงปากเลี้ยงให้กับคนพื้นถิ่นในชุมชนเป็นอย่างมาก โดยรายได้ส่วนใหญ่ที่ได้จากการทำสวนส่วนใหญ่เป็นรายได้จากการขายทุเรียน ตั้งแต่หลังจากมีการย้ายเมืองและเรือนจำกลางบางขวางเข้ามาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ทำให้รูปแบบการขายผลผลิตจากสวนให้กับพ่อค้าคนกลางจึงมีมากขึ้นจากการที่ผู้คนจากต่างถิ่นอพยพเข้ามาถึงเห็นว่ามีช่องทางในการประกอบอาชีพค้าขายโดยรับซื้อของจากชาวสวนแบบเหมาเช่าและนำมาขายต่อที่ตลาดทำกำไรในลักษณะขายปลีก จึงทำให้รูปแบบการค้าขายผลผลิตของสวนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยมีอาชีพของพ่อค้าคนกลางขายของสวนเข้ามาสอดแทรกระหว่างเจ้าของสวนกับผู้บริโภคเพิ่มมากขึ้น นอกจากการทำสวนซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนพื้นถิ่นในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีรูปแบบการค้าขายที่เปลี่ยนแปลงดังที่ได้กล่าวแล้ว การซื้อขายเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นอีกอาชีพหนึ่งของคนพื้นถิ่นดั้งเดิมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นเช่นเดียวกัน

1.2.2.2 การซื้อขายเครื่องปั้นดินเผา

การย้ายส่วนราชการและเรือนจำเข้ามายังชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี นับตั้งแต่พ.ศ. 2471 ได้ส่งผลกระทบต่ออาชีพทำเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งเป็นอาชีพของคนพื้นถิ่นดั้งเดิม กล่าวคือ อาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาหลังพ.ศ. 2471 ยังได้รับความนิยมจากผู้บริโภคเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านพื้นถิ่นในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีประกอบอาชีพทำ

⁵¹ สัมภาษณ์นางเหลียม อรุณรับ, 22 ธันวาคม 2549.

เครื่องปั้นดินเผาเป็นส่วนใหญ่แทบทุกครัวเรือนควบคู่ไปกับการทำสวนผลไม้⁵² แต่แหล่งที่มาของวัสดุในการทำเครื่องปั้นดินเผาได้เปลี่ยนไป โดยวัสดุหลัก คือ “ดิน” แต่เดิมที่มีหลักฐานใน พ.ศ. 2442 ส่วนใหญ่มีการสั่งซื้อจากตำบลคลองบ้านแหลมใหญ่⁵³ ก็เปลี่ยนไปซื้อดินท้องถิ่นที่เมืองปทุมธานี อำเภอสามโคก คนขายมาส่งทางเรือ เป็นเรือต่อลำใหญ่รูปทรงป้อมหรือเป็นเรือใบพลูซึ่งเป็นเรือชุด ขนมาเต็มลำเรือแจวมาขายจากปทุมธานี นอกจากนี้ยังมีเรือแท็กซี่ที่ลากจูงกันมาตามบ้าน มากันที่เป็นขบวนหลายลำเรือ เรือลำหนึ่งสามารถบรรทุกทุกคืนได้ 200 – 300 ก้อน ก้อนหนึ่งมีขนาดกว้างประมาณหนึ่งคืบ ยาวสองคืบ หนาครึ่งคืบ วิธีการส่งจะมาเทียบเรือที่หน้าบ้าน บางบ้านอยู่ในคลองก็ล่องเรือเข้ามาตามคลอง พอเทียบเรือที่หน้าบ้านได้ก็ขึ้นขึ้นเอาดินมาพักไว้ในบ่อพักดิน เวลาซื้อจะต้องเฉลี่ยแบ่งกันเพราะทุกบ้านทำหม้อกันหมด แบ่งกันบ้านหนึ่ง 20 – 30 ก้อน ส่วน “ทราย” ที่เป็นวัตถุดิบหลักอีกอย่างหนึ่งจะสั่งซื้อจากตำบลบางพูดเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่บางส่วนก็ซื้อจากที่อื่น เช่น จังหวัดราชบุรี คนขายใช้เรืออีแปะหรือเรือต่อยาวๆ ขนมา แต่ทรายไม่ต้องแย่งซื้อเหมือนดินเพราะทรายมีเยอะและราคาไม่แพง “ฟืน” ก็เป็นวัตถุดิบอีกอย่างที่นำมาใช้ในการเผาหม้อ จะใช้ฟืนสองชนิดคือ ฟืนแสมกับฟืนทองกลาง โดยฟืนแสมที่ใช้เป็นไม้ชายทะเล มีเรือแจวมาขายจากสมุทรสาครเลาะตามคลองมาบรรทุกเรือจ้างมาที่เต็มลำเรือ ลักษณะการบรรทุกใส่เรือจะตั้งคอกสูงขึ้นไปให้บรรทุกไม้ได้เป็นจำนวนมาก ลักษณะไม้เป็นท่อน ยาวประมาณ 1 ศอก มัดเป็นกำกำใหญ่ประมาณ 50 ท่อน กำเล็กใหญ่ประมาณ 100 ท่อน ลำเรือหนึ่งสามารถบรรทุกได้ประมาณ 100 มัด มาครั้งหนึ่งประมาณ 3 – 4 วัน มากันหนึ่งหรือสองลำ ฟืนทองกลางก็มีชาวบ้านเป็นชาวสวนของเมื่อนนทบุรีบรรทุกใส่เรือจ้างเรือแจวมาขาย ฟืนทองกลางที่บรรทุกมาขาย ลักษณะเป็นท่อน ท่อนละประมาณ 2 ศอก 1 คืบ มีขนาดใหญ่กว่าไม้แสมมาก บ้านทำหม้อเผาซื้อเป็นลำเรือ บางทีต้องแย่งกันซื้อช่วงหน้าแล้ง⁵⁴

สำหรับการซื้อขายหม้อดินเผา หม้อที่ปั้นเสร็จก็นำไปเข้าเตาเผาจนหม้อสุก เตาหนึ่งได้หม้อประมาณ 400 - 500 ใบ จะมีพ่อค้าคนมอญจากปทุมธานีและสามโคกเป็นส่วนใหญ่มา

⁵² “เรื่องรายงานการตรวจราชการของปลัดจังหวัด จังหวัดนนทบุรี,” 2482 – 2483, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.10/169, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵³ “เรื่องพระอินทรเทพรายงานราชการเมืองนนทบุรี,” 1 – 15 ธันวาคม ร.ศ. 118, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ซ/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵⁴ สัมภาษณ์พันจ่าเอกประภาส เครืออ่วม, 22 กันยายน 2551; สัมภาษณ์นางอนงค์ เครืออ่วม, 22 กันยายน 2551.

จองลวงหน้ากันเป็นเดือนเพราะขายดีทำไม่ทันใช้ พ่อค้าซื้อไปเร่ขาย คนจีนก็มีมาซื้อบ้างแต่ไม่มากนัก พายเรือมาเป็นลำเรือต่อ พายมาจอดที่ทำหน้าบ้าน ตกลงซื้อและบรรทุกหม้อไปขาย⁵⁵ ประเภทหม้อที่สร้างขึ้นมีลักษณะหลากหลายตามการใช้งาน มีชื่อเรียกเฉพาะตามขนาดและการนำไปใช้ ตัวอย่างเช่น หม้อดินเผาที่ใช้ในครัวเรือน ขนาดใหญ่สุดเรียกว่า หม้อทะนาน รองลงมาคือ หม้อท้องหนู หม้อกระจับ หม้อกระจาบ หม้อกระจอกใหญ่ หม้อกระจอกเล็กและหม้อกระเจียบใบเล็กสุด รวมทั้งยังมีหม้อที่ใช้โอกาสพิเศษต่างๆ จะเป็นหม้อขนาดใหญ่ที่ใช้ตามงานต่างๆ เช่น หม้อกระดี ใช้ใส่อาหารประเภทต้ม ประเภทแกง เช่น น้ำยา มัสมัน หม้ออีแหล่ง หม้อปุม หม้อกรันท์ จะไว้ใส่น้ำดื่ม หม้อทะนันทหรือหม้อคั่นนันท ไว้ใส่น้ำตาล⁵⁶

ภาพที่ 9 คุณอนงค์ เครืออ่วม สาธิตการปั้นหม้อดินเผา

ที่มา : ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี, 22 กันยายน 2551.

อาชีพของคนพื้นถิ่นในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรียังคงยึดอาชีพหลัก โดยการทำสวนและการทำเครื่องปั้นดินเผา แต่ก็มีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งแหล่งที่มาของวัตถุดิบและกระบวนการนำผลผลิตออกสู่ตลาด รวมถึงแหล่งที่นำไปขาย นอกจากการปั้นหม้อและการทำสวนที่เป็นอาชีพหลักของคนพื้นถิ่นในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีแล้ว หลังจากการย้ายส่วนราชการและเรือนจำกลางบางขวางเข้ามาในพ.ศ. 2471 และ 2474 ตามลำดับ จึงส่งผลให้มีผู้คน

⁵⁵ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเพ่ง, 3 กรกฎาคม 2551; สัมภาษณ์นางสุชิน ปานิกบุตร, 3 กรกฎาคม 2551; สัมภาษณ์พันจ่าเอกประภาส เครืออ่วม, 22 กันยายน 2551; สัมภาษณ์นางอนงค์ เครืออ่วม, 22 กันยายน 2551.

⁵⁶ จังหวัดนทบุรี. เล่าเรื่องเมืองนนท์จากบ้านตลาดขวัญ สู่นนทบุรี 457 ปี แห่งความภูมิใจ. (นนทบุรี: สมาคมสร้างคุณค่าในประเทศไทย, 2550), 21.

จากต่างถิ่นอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งได้เข้ามาเปิดร้านขายของชำเพื่อให้บริการกับผู้ที่ต้องการหาซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคได้สะดวกมากขึ้น

1.2.2.3 การเกิดขึ้นของร้านขายของชำ

ผู้ที่อพยพเข้ามาหลังจากการย้ายเมืองนนทบุรีและเรือนจำกลางบางขวาง ในพ.ศ. 2471 และ 2474 มีมากมายหลายกลุ่มด้วยกัน ทั้งกลุ่มข้าราชการและครอบครัว กลุ่มชาวนนทบุรีต่างจากถิ่น รวมไปถึงกลุ่มคนจีน โดยกลุ่มคนจีนที่เริ่มเข้ามาเพิ่มขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี เป็นกลุ่มที่นำรูปแบบการประกอบอาชีพซึ่งแตกต่างจากคนพื้นถิ่นดั้งเดิมเข้ามาด้วย โดยมีการเปิดร้านขายของจีปาละหรือร้านขายของชำเพิ่มขึ้น ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า ร้านเจ๊ก ส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ชาวจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนเพื่อพักอาศัยและเปิดบ้านของตัวเองขายของไปด้วย โดยจะอยู่กระจุกตัวใน 2 บริเวณ บริเวณแรกอยู่ในบริเวณเรือนไม้ห้องแถวที่ทางจังหวัดได้ปลูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากซึ่งคนจีนก็เข้ามาเช่าพักอาศัยและทำการค้าร้านโชห่วยไปด้วย⁵⁷ มีการขายของเบ็ดเตล็ดเล็กๆ น้อยๆ⁵⁸ อย่างกรณีของครอบครัวคุณศานติ วิเศษเศรษฐสมิต ซึ่งจากการสัมภาษณ์คุณศานติได้เล่าว่า พ่อของตนอพยพย้ายถิ่นเข้ามาตามตัวเมืองนนทบุรีที่ย้ายมาจากตลาดขวัญ เพราะแต่แรกครอบครัวคุณศานติตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตลาดขวัญบริเวณปากคลองอ้อมประกอบอาชีพเปิดร้านขายของโชห่วย ต่อมาเมื่อเมืองนนทบุรีย้ายมายังบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี คุณพ่อและคุณลุงของคุณศานติ คือ นายบุนกึ่ง แซ่ตั้งผู้เป็นพ่อและนายบุนตึก แซ่ตั้งผู้เป็นลุง จึงย้ายตามเข้ามาโดยมาเช่าเรือนไม้ห้องแถวที่ทางจังหวัดได้สร้างขึ้นและเปิดให้ผู้สนใจประมูล คุณพ่อและคุณลุงของคุณศานติจึงมาประมูลด้วยและได้รับการอนุญาตให้เช่าเรือนไม้ห้องแถวดังกล่าว เมื่อเข้ามาอยู่จึงมาประกอบอาชีพตามที่ตนเคยทำมาตั้งแต่อยู่ที่ตลาดขวัญ คือ เปิดร้านขายของจีปาละหรือร้านชำขึ้น⁵⁹ ส่วนบริเวณที่สองอยู่บริเวณปากคลองและริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นที่ประชุมชนของผู้คนอีกแห่งหนึ่ง จึงมีชาวจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนค้าขายในลักษณะของร้านขายของชำเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่างของเจ๊กอูยและเจ๊กยี่ที่เป็นพี่น้องกันอพยพเข้ามาตั้งเปิดร้านขายของชำในชุมชนแห่งนี้ ร้านเจ๊กยี่อยู่ที่บริเวณปาก

⁵⁷ “เรื่องรายงานการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี,” 2478 – 2480, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.16.10/28, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵⁸ “เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี,” 2477 – 2478, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/37, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁵⁹ สัมภาษณ์นายศานติ วิเศษเศรษฐสมิต, 23 ธันวาคม 2549.

คลองบางตะนาวศรี และร้านเจ๊กอยอูยิมฝั่งแม่น้ำเหนือปากคลองบางตะนาวศรีมาประมาณ 200 เมตร⁶⁰

สินค้าที่ขายในร้านขายของชำหรือร้านเจ๊กมีหลายชนิดและแต่ละชนิดมีจำนวนไม่มากนัก เป็นลักษณะการขายปลีกที่นำสินค้าที่ชาวบ้านต้องการใช้ในชีวิตรประจำวันมาขาย ลักษณะสินค้ามีตั้งแต่ข้าวสาร กะปิ น้ำปลา น้ำตาล หอม กระเทียม พริก ฯลฯ อาหารสดมีการขายหมู ขายเนื้อ ขายปลาแห้ง ปลาจืดแห้ง บางร้านยังมีสุรากลั่นที่เรียกว่า เหล้าโรงอีกด้วย โดยร้านขายของชำซึ่งส่วนใหญ่อยู่ตามปากคลอง ริมแม่น้ำหรือตามห้องแถวเรือนไม้ เวลาชาวบ้านต้องการไปซื้อก็อาจเดินไปตามทางหลังบ้านหรือคนที่อยู่ไกลหน่อยก็พายเรือไปซื้อมา ทำกับข้าวรับประทานกัน⁶¹ นอกจากนี้ชาวบ้านยังสามารถหาซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคได้จากการค้าขายสินค้าทางเรือที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นตามริมแม่น้ำและคลองต่างๆ ในชุมชนตลาดทำนายนันทบุรี

1.2.2.4 การค้าขายสินค้าทางเรือตามคลองต่างๆ

หลังพ.ศ. 2471 วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนยังคงต้องใช้บริการคมนาคมทางน้ำในการสัญจรและประกอบอาชีพกันอยู่ โดยคลองต่างๆ ในชุมชน เช่น คลองบางขวางและคลองบางตะนาวศรีมีสภาพที่กว้างกว่าในปัจจุบัน น้ำในคลองใสสะอาดใช้อาบใช้กินได้ เรือสามารถสัญจรไปมาผ่านเข้าออกได้ อย่างเรือเอี่ยมจุนลำใหญ่ๆ ก็สามารถพายสวนกันได้ ชาวสวนแจวเรื่อนำของสวนไปขาย หรือพ่อค้าแม่ค้าก็นำเรือแจวเรือพายเข้ามาตามคลองตามแม่น้ำเข้าสวนไปบรรทุกผลหมากรากไม้ไปขายเองก็มี นอกจากนี้เรือที่มาติดต่อซื้อขายของสวนแล้ว ยังมีเรืออีกส่วนหนึ่งที่เข้ามาจากบริเวณชุมชนใกล้เคียงต่างๆ เช่น จากคลองอ้อม คลองบางสีทอง บางกรวย เรือเหล่านี้ทำการขายสินค้าต่างๆ ที่หลากหลายมากขึ้น เช่น เรือขายก้วยเตี่ยว เรือขายกาแฟ ขายผักขายผลไม้ ขายข้าวโพด ขายขนม ขายข้าวสาร อาหารแห้งต่างๆ อย่างเนื้อหมูจะมีคนจีนนำหมูชำแหละใส่เรือพายมาขาย เวลาขายไม่มีการตัดเฉพาะเนื้อแดง เนื้อหมูที่ขายมีสองแบบคือ มันหมูกับหมูสามชั้น ส่วนเนื้อวัวมีคนไทยมุสลิมนำเนื้อชำแหละใส่เรือมาขายเช่นเดียวกันเรือข้าวโพดที่มาขายจะมีข้าวโพดอยู่สองชนิด เป็นข้าวโพดรสเค็มกับรสหวาน สินค้าก็มีราคาไม่แพง อย่างก้วยเตี่ยวขามละสองสามสลึง หรือผักอย่างเช่น โหระพา กะเพราก็สามารถหาซื้อได้เพียงแค่สตางค์เดียว เวลาเรือขายก้วยเตี่ยว ขายกาแฟ ชา โอเลี้ยงมา ชาวบ้านจะรู้ว่าเป็นสินค้าชนิดอะไร ตั้งแต่เรือพายมาในระยะไกลยังไม่เห็นสินค้าที่นำมาขาย โดยสามารถรู้ได้จาก

⁶⁰ ชาญ พงศ์สิฏฺฎานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏฺฎานนท์, 69.

⁶¹ สัมภาษณ์นายศานติ วิชเศรษฐสมิต, 23 ธันวาคม 2549.

เสียง คือ เรือที่มาจากชายของใช้แตรเป็นสัญลักษณ์เสียงในการบอกให้ชาวบ้านรู้ โดยเทคนิคการบีบแตรเรียกลูกค้า มีเสียงยาวเสียงสั้นต่างกัน สินค้าอะไรมาขายจะบีบแตรลักษณะเสียงของสินค้าของตนให้ชาวบ้านได้ยิน ชาวบ้านก็รู้ว่าสินค้าประเภทอะไรที่นำมาขาย หรือบางที่ไม่ใช่แตรก็ใช้เสียงของตมร้องปาวเชิญชวนให้ชาวบ้านออกมาซื้อ⁶² ซึ่งวิถีชีวิตของพ่อค้าแม่ค้าคุณยายเพียงใจ อุเทนสุดได้เล่าถึงชีวิตการขายก๋วยเตี๋ยวของตนเองให้ฟังว่า

เมื่อก่อนจะอยู่ที่ฝั่งตรงข้าม คือ ด้านคลองบางสีทอง จะพายเรือขายก๋วยเตี๋ยวไปกับเตี้ย พายไปขายกันเข้าไปในคลองที่บางใหญ่บ้าง บางสีทองบ้าง บางตะนาวศรี บางขวางบ้าง โดยคลองส่วนใหญ่สามารถทะลุถึงกันได้ น้ำในคลองจะใสมาก มองเห็นกุ้งเห็นปลาในน้ำได้หมด เวลาแจกกุ้งว่ามา เตี้ยจะจับมาใส่ในหม้อก๋วยเตี๋ยวขายด้วย ก๋วยเตี๋ยวเลยหอมหวานชาวบ้านติดใจรสชาติกันใหญ่ ขายก๋วยเตี๋ยวเมื่อก่อน ราคา 3 สตางค์ต่อชาม จะขายก๋วยเตี๋ยวหมูเส้นก๋วยเตี๋ยวก็สามารถหาซื้อได้ตามร้านโชห่วยของคนจีนมีทั้งสองฝั่งแม่น้ำ เวลาติดเรือเตี้ยไปขายก๋วยเตี๋ยวในหน้าทุเรียนชาวบ้านก็ให้ทุเรียนกลับมาเต็มลำเรือเลย เตี้ยก็เอาไปฝากบ้านญาติๆ ก็ให้เงินเรามาอีกได้สองต่อเลย⁶³

จากคำบอกเล่าข้างต้นจะเห็นได้ว่าการค้าขายทางเรือเป็นการประกอบอาชีพอีกรูปแบบหนึ่งที่มีพ่อค้าแม่ค้าพายเรือเข้ามาค้าขายสินค้าต่างๆ มากยิ่งขึ้นในช่วงหลังพ.ศ. 2471 ซึ่งมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการเข้ามาอาศัย ทำงาน ติดต่อราชการ รวมทั้งการติดต่อกับชายของผู้คนในชุมชนที่เพิ่มมากขึ้น ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีจึงเริ่มกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของเมืองนนทบุรี ซึ่งในแง่เศรษฐกิจเมื่ออุปสงค์ซึ่งเป็นความต้องการซื้อสินค้าเพิ่มขึ้น อุปทานคือความต้องการขายก็เพิ่มตามไปด้วย จึงมีผู้คนจากต่างถิ่นหรือบริเวณใกล้เคียงพายเรือเข้ามาประกอบอาชีพค้าขายทางในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ การที่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีการขยายตัวทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก ซึ่งส่งผลให้มีผู้คนอพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่อง การอพยพเข้ามาของผู้คนที่มีจำนวนมากขึ้นซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลให้เกิดความจำเป็นทางด้านการศึกษาของบุตรหลานในชุมชนมากขึ้นด้วยเช่นกัน ดังนั้นในช่วงหลังพ.ศ. 2471 ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีจึงมีการพัฒนาด้านการศึกษามากขึ้นดังจะกล่าวต่อไป

⁶² สัมภาษณ์นายสิทธิโชค สาตราภัย, 21 กันยายน 2551; สัมภาษณ์นางลำลี สาตราภัย, 21 กันยายน 2551.

⁶³ สัมภาษณ์นางเพียงใจ อุเทนสุด, 17 กรกฎาคม 2551.

1.2.3 การพัฒนาทางการศึกษา

การศึกษาของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีหลังพ.ศ. 2471 มีการขยายตัวขึ้นซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาโรงเรียนที่อยู่ใจกลางเมือง รวมทั้งการพัฒนาทางการศึกษาจากส่วนกลาง ซึ่งการพัฒนาทางการศึกษามีการขยายชั้นเรียนเพื่อสอนนักเรียนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในระดับที่สูงขึ้น รวมทั้งบางโรงเรียนก็มีการเปิดสอนสายอาชีพเพื่อเป็นทางเลือกให้แก่เด็กในชุมชนสามารถเลือกเรียนได้ทั้งสายสามัญและสายอาชีพ นอกจากนี้ยังมีการขยายการศึกษาให้กับเด็กหญิงในชุมชนสามารถมีโอกาสได้เรียนหนังสือเทียบเท่ากับเด็กชายอีกด้วยซึ่งก็เป็นการยกระดับมาตรฐานการศึกษาของสังคมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคมให้น้อยลง รวมทั้งยังมีการขยายการสอนด้านจริยธรรมให้กับเด็กในโรงเรียนโดยนิมนต์พระสงฆ์ในวัดใกล้เคียงเข้ามาเป็นครูผู้สอนเด็กในโรงเรียนจึงทำให้เป็นการพัฒนาด้านจิตใจให้กับเด็กควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านวิชาการความรู้ต่างๆ โดยลูกหลานในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้เรียนกันบริเวณโรงเรียนที่มีอยู่ในชุมชนหรือละแวกใกล้เคียงซึ่งยังมีจำนวนโรงเรียนไม่มากนัก อย่างกรณีของโรงเรียนวัดบางด้วนหรือวัดทินกรนิมิตรในปัจจุบัน เรียกชื่อเต็มของโรงเรียนว่า โรงเรียนประชาบาลตำบลบางตะนาวศรี 2(วัดบางด้วน)⁶⁴ ได้ขยายการศึกษาโดยการเปิดสอนสายอาชีพเพิ่มเติมควบคู่กับการสอนสายสามัญ ตั้งแต่ในพ.ศ. 2474 สายอาชีพของโรงเรียนวัดคลองด้วนจะสอนวิชาทอเสื่อ แบบเสื่อจันทบูรณม์ จำรงครุจากจังหวัดจันทบุรีมาทำการสอน โดยทางเทศบาลมีนโยบายในการสนับสนุนให้โรงเรียนประชาบาลต่างๆ สอนการทอเสื่อ เพราะในแต่ละปีไทยต้องนำเข้ากระสอบป่านและเสื่อจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ดังนั้นเพื่อลดการนำเข้าสินค้าเหล่านี้จากต่างประเทศจึงพยายามผลิตขึ้นเพื่อใช้เอง โดยรับซื้อกิจการจากโรงทอเสื่อของเอกชนมาดำเนินการเองและจะขยายกิจการให้ใหญ่โตขึ้น รวมทั้งรับคนงานคือเด็กนักเรียนจากโรงเรียนประชาบาลในจังหวัดที่สำเร็จการเล่าเรียนในการทอเสื่อเข้ามาเป็นคนงานประจำในโรงงาน⁶⁵ อย่างไรก็ตามการเปิดสอนสายอาชีพของโรงเรียนประชาบาลวัดบางด้วนก็ต้องล้มเลิกไปเพราะชาวบ้านไม่นิยมให้ลูกหลานไปเรียน เนื่องจากมุ่งหวังให้เรียนสายสามัญเพื่อจบออกมาสามารถไปเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นและมีหน้าที่การงานที่เชิดหน้าชูตาในสังคมอย่างการรับราชการ ทำให้

⁶⁴ “เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี,” 2479 – 2480, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/213, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁶⁵ “เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี,” 2477 – 2478, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/37, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

โรงเรียนประชาบาลวัดบางด้วนจึงเปิดสอนแต่สายสามัญศึกษาตามเดิม⁶⁶ ต่อมาในพ.ศ. 2480 ทางจังหวัดได้ช่วยเหลืองบประมาณแก่ทางโรงเรียนเพื่อทำการสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ขึ้น เพราะแต่เดิมเรียนอยู่ในศาลาการเปรียญซึ่งเป็นสถานที่ที่คับแคบไม่เพียงพอแก่จำนวนนักเรียน จึงทำการสร้างอาคารเรียนหลังใหม่ขึ้นจากงบประมาณที่ทางจังหวัดมอบให้ร่วมกับทุนจากทางวัดเองจำนวน 1,000 บาท ด้านการศึกษาของโรงเรียนและชุมชนรวมทั้งสถานที่ในการจัดการเรียนการสอนจึงมีการพัฒนามากยิ่งขึ้น⁶⁷

ชีวิตการเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดคลองด้วนนั้น คุณยายเพียงใจที่สมัยเด็กๆ เคยเรียนอยู่ที่โรงเรียนวัดประชาบาลวัดบางด้วนเล่าให้ฟังว่า “...บ้านอยู่ฝั่งบางสีทองเวลาจะไปโรงเรียนวัดบางด้วนนี้ต้องนั่งเรือจ้างข้ามฝากมาขึ้นที่ท่าน้ำบริเวณศาลากลาง และเดินต่อไปโรงเรียน เวลาเดินผ่านไปมา บางทีเด็กจากโรงเรียนอื่นจะมากล้อกันตามประสาเด็กโดยแปลชื่อโรงเรียนเปลี่ยนไปว่า พวกโรงเรียนวัดมหาหงาด้วน ซึ่งจะทำให้ยายและเด็กที่เรียนในโรงเรียนนี้ไม่พอใจเป็นอย่างมากต้องวิ่งกลับไปฟ้องครู ครูก็ต้องคอยปลอบใจ..⁶⁸” หรือคุณตาสนองก็เล่าถึงชีวิตวัยเรียนของตนว่า “บ้านอยู่ที่ริมแม่น้ำเวลาจะไปเรียนที่วัดคลองด้วนต้องเดินทางไปตามท้องร่องเดินลัดตามสวนไปเรียน สมัยก่อนเป็นสวนทั้งหมดเลยเวลาจะเดินไปที่ก็ลำบาก ตั้งแต่เข้าประมาณ 7 โมง ไปโรงเรียนตอนประมาณ 8 โมง เรียนถึง 3 โมงเย็นจึงเลิกเรียน⁶⁹”

อีกโรงเรียนหนึ่งในชุมชนคือ โรงเรียนรัตนานิเบศร์ มีการพัฒนาด้านการศึกษาโดยการขยายชั้นเรียนเพื่อเปิดสอนเด็กนักเรียนในชุมชนและละแวกใกล้เคียงด้วยเช่นกัน โรงเรียนรัตนานิเบศร์นี้สอนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 ไปจนถึงชั้นมัธยมปีที่ 3 เป็นโรงเรียนที่สอนสายสามัญ จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2480 ได้ขยายการศึกษาให้นักเรียนในชุมชนโดยการเปิดสอนในชั้นมัธยมปลายด้วย อย่างไรก็ตามโรงเรียนรัตนานิเบศร์ที่เปิดสอนมานานถึง 34 ปี ก็มีสภาพชำรุดทรุดโทรมไปมากจนต้องมีการบูรณะซ่อมแซมครั้งใหญ่ โดยมีหลักฐานจากเอกสารที่คณะกรรมการจังหวัดนนทบุรีรายงานต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2478 ว่า

⁶⁶ ชาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์, 72.

⁶⁷ “เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี,” 2477 – 2478, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/37, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁶⁸ สัมภาษณ์นางเพียงใจ อุเทนสุต, 17 กรกฎาคม 2551.

⁶⁹ สัมภาษณ์นายสนอง เผือกบัว, 17 กรกฎาคม 2551.

ด้วยโรงเรียนประจำอำเภอนนทบุรี “รัตนานิเบศร์” เป็นตึก 2 ชั้นสร้างมา 34 ปี ยังไม่ได้
 รับการซ่อมแซม มีสิ่งชำรุดอยู่เป็นส่วนมาก เช่น ฝ้าผนังแตกร้าวอยู่ทั่วห้อง กะเทาะเหลือแต่อิฐ
 ก็มี สีลอก ลูกกรงหน้าต่างระเบียงกร่อน รวงและท่อน้ำฝนบวมสลายน้ำรั่วไหลลงตามฝ้าผนัง ทำให้
 เกิดตะไคร่น้ำจับเป็นคราบๆ และบังเกิดเห็ดขึ้นด้วยความชื้นเป็นบางครั้งบางคราว นอกจากนี้
 ยังมีสิ่งชำรุดเล็กๆ น้อยๆ อีกมาก ถ้าทิ้งไว้จะชำรุดทรุดโทรมยากแก่การปฏิสังขรณ์ สมควรต้อง
 จัดการซ่อมเสียบัดนี้

อนึ่ง โรงเรียนนี้ตั้งอยู่ในคลอง สองฝั่งคลองมีห้องแถว บ้านเรือนคับคั่ง ทั้งคลองต้นเขิน
 เวลान้ำขึ้น น้ำในคลองย่อมปะปนด้วยสิ่งปฏิกูลทั้งปวง และทางโรงเรียนก็อาศัยน้ำในคลองนี้ให้
 เด็กรับประทาน ซึ่งเป็นที่น่ากลัวอันตรายอย่างยิ่ง จึงสมควรจะสร้างถึงปูนซีเมนต์เก็บน้ำฝนไว้
 ให้เด็กรับประทาน

ด้วยเหตุนี้ จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตจ่ายเงินค่าเล่าเรียนตอนเก่าของจังหวัด รวมทั้งสิ้น
 585 บาท...⁷⁰

ภาพที่ 10 โรงเรียนรัตนานิเบศร์

ที่มา : ภาพถ่ายจากการสำรวจพื้นที่ชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรี, 19 มกราคม 2552.

เมื่อบูรณะเสร็จแล้วในพ.ศ. 2478 โรงเรียนจึงกลับมามีสภาพสวยงามดังเดิมทำให้การ
 เรียนการสอนมีบรรยากาศที่ดียิ่งขึ้น รวมทั้งสุขภาพของนักเรียนและครูก็ดีขึ้นด้วยเช่นกัน
 นอกจากโรงเรียนประชาบาลวัดคลองด่านและโรงเรียนรัตนานิเบศร์แล้ว ยังมีการก่อตั้งโรงเรียน
 สำหรับสตรีขึ้นอีกแห่งหนึ่ง คือ โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี เนื่องจากสมัยนั้นเด็กหญิง
 เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาแล้วจะไม่เรียนปนอยู่กับเด็กชายต้องแยกเรียนเป็นแผนก ทำให้เด็กหญิงจึง

⁷⁰ “เรื่องคณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี ขออนุญาตเงินค่าเล่าเรียนตอนเก่าซ่อมแซมโรงเรียน
 รัตนานิเบศร์และสร้างถังน้ำ,” 20 กรกฎาคม – 20 สิงหาคม 2478, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.50/82,
 สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

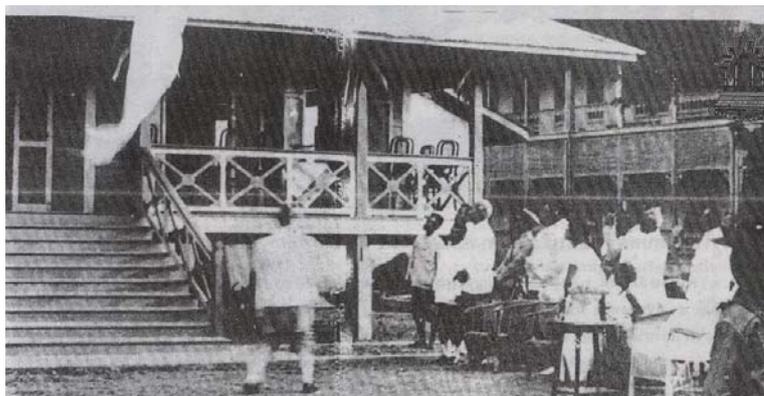
ไม่มีโอกาสได้เรียนในระดับที่สูงขึ้นไป เนื่องจากในจังหวัดนนทบุรีในขณะนั้นยังไม่มีโรงเรียนสำหรับสตรีเลย⁷¹ กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ประกาศจัดตั้งโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรีขึ้นเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2475 สถานที่ตั้งอยู่ที่หลังศาลากลางจังหวัดนนทบุรี ใช้อักษรย่อ น.บ. 2 มีครูใหญ่คนแรกคือ นางลัดดาวัลย์ นนทะนาคร ในพิธีเปิดของโรงเรียนก็มีคณะกรรมการบริหารการศึกษาจังหวัดนนทบุรีมาร่วมงานกันอย่างคับคั่ง ทั้งพระยานนทบุรีศรีเกษตราภรณ์ พระยาศรีศิริชัยบุรินทร์ พระยาบริหารเทพธานี ขุนอนุวัฒน์นนทเขตต์ รวมทั้งครูของโรงเรียน คือ ครูลัดดาวัลย์ นนทะนาครครูใหญ่ ครูขุนการัญสิกขภาร และครูตัว ทัดตานนท์ และมีกองยุวชนทหารเป็นกองเกียรติยศในพิธีสถาปนาโรงเรียนสตรีนนทบุรี โดยให้ห้องประชุมของโรงเรียนราชวิทยาลัยเป็นที่ทำพิธี⁷² โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรีก็ได้เปิดโรงเรียนตั้งแต่นั้นมาจนถึงวันที่ 10 กันยายน 2476 มีการย้ายโรงเรียนจากหลังศาลากลางมาตั้งที่บริเวณหอประชุมจังหวัดนนทบุรีซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงเรียนอนุบาลนนทบุรีในปัจจุบัน สำหรับสภาพชีวิตของนักเรียนในสมัยที่ตั้งอยู่ที่หอประชุมจังหวัดนนทบุรี รองศาสตราจารย์บุญญา ทานสัมฤทธิ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ 65 ปี สตรีนนทบุรี ไว้ว่า

ดิฉันอยู่บ้านแถวปากคลองบางคูวัด จังหวัดปทุมธานี ต้องนั่งเรือมอเตอร์โบ๊ต เครื่องยนต์เผาหัวมาโรงเรียน โรงเรียนเช้า 8 โมงครึ่ง ขึ้นที่ท่าเรือเมืองนนท์ แม้จะวิ่งแบบไม่คิดชีวิต ก็ยังถึงห้องเรียนปาเข้าไปตั้ง 9 โมงครึ่ง สายเพียงวันเดียวคงไม่เป็นไร แต่นี้สายเกือบทุกวัน วันใดเรือแล่นทวนน้ำก็ยิ่งสายหนักขึ้นไปอีก คิดไว้ว่าถ้าครูดูว่าก็จะลาออก แล้วคงไม่ได้เรียนอีกตลอดชีวิต หากไม่มี ครูใหญ่ดี ครูน้อยดี เช่นของสตรีนนทบุรี...ครูเตือนเราแล้วเตือนเราอีก ว่าเป็นผู้หญิงต้องรักษานวลสงวนตัว ไม่ให้กำกั้นกับผู้ชาย ไม่รักในวัยเรียน และไม่ชิงสุกก่อนห่าม ครูห่วงเราเหมือนแม่ไม่มีผิด 6 ปีที่เรียนที่สตรีนนทบุรี ครูเคียวเราเสียจนเข้มแข็งโดยเฉพาะการฝึกมารยาทและระเบียบวินัย ครูสอนวิชาการอะไรจำไม่ค่อยได้ แต่ที่ครูฝึกระเบียบวินัยอะไรไว้จำได้หมด ที่ดำรงตัวตนอยู่ทุกวันนี้ก็ด้วย ระเบียบวินัย มารยาท และคุณความดีที่ครูฝึกไว้ให้ ข้อสำคัญ สิ่งที่ครูสอนเรา ท่านทำให้เราเห็นได้ทุกอย่าง เรียกว่า สอนผู้สอนอย่างไร ทำได้อย่างนั้น...⁷³

⁷¹ บุญช่วย กล่อมเอียง, มนัสวาส บุญญาวุธวรกุล และ พวงร้อย กล่อมเอียง, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นศึกษารณีสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี, 30.

⁷² “เรื่องรายงานการเปิดโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี,” 24 พฤษภาคม – 8 มิถุนายน 2476, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ, ศธ.50/865, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁷³ คณะกรรมการดำเนินการจัดงานราตรีสตรีนนท์ เนื่องในวาระอายุ 65 ปี โรงเรียนสตรีนนทบุรี, 65 ปี สตรีนนทบุรี (นนทบุรี: ม.ป.ท., 2540), 47.

ภาพที่ 11 พิธีเปิดโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2475

ที่มา : คณะกรรมการดำเนินการจัดงานราตรีสตรีนนท์ เนื่องในวาระอายุ 65 ปี โรงเรียนสตรีนนทบุรี, 65 ปี สตรีนนทบุรี (นนทบุรี: ม.ป.ท, 2540), 17.

ภาพที่ 12 ครูและนักเรียนรุ่นแรกของโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี

ที่มา : คณะกรรมการดำเนินการจัดงานราตรีสตรีนนท์ เนื่องในวาระอายุ 65 ปี โรงเรียนสตรีนนทบุรี, 65 ปี สตรีนนทบุรี (นนทบุรี: ม.ป.ท, 2540), 18.

สำหรับบทบาทพระสงฆ์ที่มีต่องานด้านการศึกษาจะไม่เหมือนกับในอดีตที่พระสงฆ์จะเป็นครูผู้สอนเองในวัด เพราะจากการขยายตัวทางการศึกษาทำให้เด็กเรียนหนังสือกันตามโรงเรียน ถึงแม้จะเป็นโรงเรียนที่อยู่ในวัดแต่ก็จ้างครูมาสอนแทน ทำให้บทบาททางด้านการศึกษาของพระสงฆ์มีน้อยลง แต่ก็ยังมีปัจจัยหนึ่งที่เกิดขึ้นซึ่งทำให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนร่วมกับการศึกษาอีกครั้ง โดยในพ.ศ. 2471 ทางกระทรวงธรรมการได้มีความเห็นว่า เมืองไทยเป็นประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แต่การศึกษาในโรงเรียนของไทยนั้นกลับไม่มีวิชาการสอนในเรื่องศาสนา ซึ่งต่างจากโรงเรียนของคนต่างชาติอย่างโรงเรียนของมิชชันนารีก็มีการสอนในหลักคำสอนของศาสนาคริสต์ ทางกระทรวงธรรมการจึงได้มีคำสั่งออกไปให้โรงเรียน

ต่างๆ ร่วมมือกับทางคณะสงฆ์ ให้พระภิกษุสงฆ์ทางวัดเข้ามาสอนศีลธรรมจรรยาหรือการศาสนาให้กับเด็กนักเรียนในโรงเรียน⁷⁴ พระสงฆ์จึงเริ่มมีบทบาททางด้านการศึกษาอีกครั้งในฐานะครูผู้สอนศีลธรรมจรรยาให้กับเด็กในโรงเรียนตั้งแต่นั้นมา ซึ่งโรงเรียนกับวัดในชุมชนจึงได้มีการปฏิบัติตามคำสั่งที่ออกมานี้เช่นกัน อย่างไรก็ตามโรงเรียนรัตนภิเษย์ได้ให้พระสงฆ์เข้าไปสอนศาสนากับเด็กในแต่ละชั้น อาทิแต่ละหนึ่งชั่วโมง

เห็นได้ว่าการศึกษาของคนในยุคหลังการเป็นศูนย์กลางเมืองนนทบุรีแห่งใหม่เริ่มมีความเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น ลูกหลานของคนในชุมชนและบริเวณใกล้เคียงมีโอกาสเรียนหนังสือในโรงเรียนที่ดี โรงเรียนในชุมชนที่ตั้งมายาวนานอย่างโรงเรียนรัตนภิเษย์และโรงเรียนประชาบาลวัดบางด้วนก็ได้มีการบูรณะขึ้นใหม่จนทำให้บรรยากาศและสภาพการเรียนการสอนกลับมาดีดังเดิม อีกทั้งยังมีโรงเรียนใหม่เพิ่มขึ้นคือ โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี ซึ่งถือเป็นโรงเรียนของเด็กนักเรียนหญิงแห่งแรกของจังหวัด เป็นการขยายโอกาสและพื้นฐานการศึกษาให้กับฝ่ายหญิงเพิ่มขึ้น ทำให้เด็กนักเรียนหญิงที่ไม่สามารถเรียนร่วมกับนักเรียนชายในวัยมัธยมสามารถมีโอกาสและสิทธิ์ในการขอความช่วยเหลือความรู้ได้เท่าเทียมกับเด็กผู้ชาย ทำให้ความเจริญทางการศึกษาของบุตรหลานทั้งเด็กหญิงและเด็กชายในชุมชน รวมทั้งจังหวัดนนทบุรีและจังหวัดใกล้เคียง มีความสมดุลในการเติบโตไปพร้อมกัน รวมทั้งมีการเสริมสร้างจริยธรรมในสถานศึกษาให้แก่เด็กในโรงเรียนโดยสนับสนุนให้พระสงฆ์กลับมามีบทบาททางด้านการเรียนการสอนอีกครั้งในฐานะครูผู้สอนศีลธรรมจรรยาให้กับเด็กนักเรียนในโรงเรียน นอกจากการพัฒนาการเรียนการสอนทางด้านวิชาการแล้วยังมีการพัฒนาด้านจิตใจให้กับเด็กนักเรียนอีกด้วยจึงนับว่าการศึกษาในชุมชนหลังพ.ศ. 2471 ได้มีการพัฒนาเป็นอย่างมาก นอกจากนี้เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสภาพสังคมที่ขยายตัวมากขึ้น จึงมีการพัฒนาทางการคมนาคมเพื่อเชื่อมโยงชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นตัวเมืองกับชุมชนใกล้เคียง รวมทั้งเมืองหลวงหรือกรุงเทพฯ ขึ้นอีกทางหนึ่ง

1.2.4 การพัฒนาเส้นทางคมนาคม

ระบบการคมนาคมเป็นส่วนที่สำคัญประการหนึ่งที่สร้างความเจริญให้กับเมือง เพราะการเพิ่มขึ้นของเส้นทางคมนาคมต่างๆ เป็นการเชื่อมโยงด้านการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างตัวชุมชนกับคนต่างพื้นที่ซึ่งส่งผลให้การบริหารบ้านเมืองและการประกอบอาชีพของคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีขยายตัวมากขึ้น โดยหลังจากที่เมืองนนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษย้ายมาตั้งที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีตั้งแต่พ.ศ. 2471 แล้ว ชุมชนแห่งนี้ก็กลายเป็นศูนย์กลางของ

⁷⁴ “เรื่องให้ภิกษุทำการสั่งสอนจรรยาตามโรงเรียน(มีแบบสั่งสอนด้วย),” 13 กรกฎาคม - 7 สิงหาคม 2471, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ, ร. 7 ศ.9.1/15, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เมืองนนทบุรี ทำให้หลายสิ่งหลายอย่างเริ่มเปลี่ยนไป โดยเฉพาะกรณีของเส้นทางคมนาคมที่มีการพัฒนาขึ้นเพื่อเชื่อมการเดินทางของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่เป็นศูนย์กลางแห่งใหม่ของเมืองนนทบุรีกับภายนอก ทั้งบริเวณชุมชนอื่นในเมืองนนทบุรีและจังหวัดอื่นโดยเฉพาะเมืองหลวงหรือกรุงเทพฯ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างถนน การสร้างทางรถไฟ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่งทางน้ำต่างๆ เป็นเส้นทางที่วิ่งตรงเข้าสู่เมืองใหม่หรือชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมากขึ้น

หากย้อนกลับไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนกลางมีนโยบายที่จะย้ายคุกหรือเรือนจำกรมมหาดไทยมายังตำบลบางขวางแห่งนี้ จึงมีแนวทางในการพัฒนาระบบทางคมนาคมให้ดียิ่งขึ้น นับตั้งแต่พ.ศ. 2449 มีการซื้อที่ดินจากราษฎรเพื่อทำถนนหน้าเรือนจำกรมมหาดไทย ตั้งแต่บริเวณสวนตำบลบางขวางไล่ขึ้นไปจนกระทั่งถึงตำบลบางแพรก⁷⁵ โดยเส้นทางวิ่งขนานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งถนนสายนี้ถือว่าเป็นถนนสายแรกของชุมชนในย่านนี้ แต่จากการระงับการดำเนินการสร้างคุกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ถนนยังไม่เสร็จเป็นรูปเป็นร่างขึ้น จนกระทั่งรัชกาลที่ 7 ที่ได้ดำเนินนโยบายในการจัดสร้างคุกมาดำเนินการต่อ จึงสร้างถนนหน้าเรือนจำต่อด้วยเช่นกัน โดยถนนสายนี้สร้างเสร็จสมบูรณ์ในพ.ศ. 2472 เป็นถนนใหญ่หน้าเรือนจำกรมมหาดไทย มีระยะทางยาวเกือบ 20 เส้น⁷⁶

เส้นทางอีกสายหนึ่งที่วิ่งเข้าสู่เมืองนนทบุรีแห่งใหม่หรือในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีคือ รถไฟหรือรถรางสายบางบัวทองของพระยารวมพงษ์พิพัฒน์ หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า รถไฟสายพระยารวมพงษ์ ซึ่งเมื่อตัวเมืองนนทบุรีย้ายจากชุมชนตลาดขวัญมาตั้งที่ทำการแห่งใหม่ในท้องที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ในวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2472 ทางบริษัทรถไฟบางบัวทองจำกัดจึงยื่นเรื่องราวต่อมหาอำมาตย์ตรีพระยาเสนาสงครามศิริลักษณ์ผู้บัญชาการกรมรถไฟหลวงและนายกรรมการรถไฟ เพื่อขอเปลี่ยนเส้นทางรถไฟจากเดิมที่จะแยกไปตัวเมืองนนทบุรีเก่าในชุมชนตลาดขวัญมาแยกเข้าตัวเมืองนนทบุรีแห่งใหม่ที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ดังใจความว่า

⁷⁵ “เรื่องชี้แจงเรื่องราษฎรเจ้าของสวนร้องว่า นายรัมนากับคนลาวและจีนกุลี รวม 6 คน จัดการตั้งกล้อลงเส้นรังวัด ในการตัดถนนทำทางรถ ตัดผืนดินผลไม้ในที่ของรัฐบาลและราษฎรเสียหายหลายอย่าง ตำบลบางขวาง ตลอดจนถึงสวนบางแพรกนั้น,” 27 มิถุนายน ร.ศ. 125, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล, ร. 5 น.3.4 ก/91, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁷⁶ “เรื่องกำแพงคุกบางขวางเฉียงเป็นเหตุให้ต้องเสียเงินอีกมาก,” 20 – 26 กรกฎาคม 2472, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.26.5/249, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ตามที่ทางรถไฟของบริษัทที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ต่อทางแยกจากสายใหญ่ที่ตรงกิโลเมตรที่ 10.452 ตรงไปถึงริมลำน้ำเจ้าพระยาตรงข้ามที่ว่าการจังหวัดนนทบุรี(เก่า)นั้น บัดนี้ที่ว่าการจังหวัดนนทบุรีได้ย้ายไปตั้งอยู่ที่โรงเรียนราชวิทยาลัยเก่า ทำเลการค้าขายและทางคมนาคมก็เปลี่ยนไปตาม ทำให้ไม่เป็นการสะดวกแก่ผู้โดยสารรถไฟของบริษัท ทั้งทางราชการจังหวัดนนทบุรีก็มีประสงค์จะให้เปลี่ยนทางรถไฟของบริษัทไปตามเพื่อสะดวกแก่ราชการอีกด้วย จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตยกเลิกทางเดิมนั้นเสีย และขออนุญาตทำทางใหม่แยกจากสายใหญ่ตรงกิโลเมตรที่ 9.840 ไปจดริมแม่น้ำเจ้าพระยาตรงหน้าที่ว่าการจังหวัดนนทบุรีใหม่ กับขออำนาจจัดซื้อที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ในตำบลที่ทางตอนใหม่จะผ่านไป ต่อกับที่ของบริษัทที่มีอยู่แล้ว⁷⁷

เมื่อบริษัทรถไฟบางบัวทอง จำกัด ร้องขอเปลี่ยนแปลงทางเดินรถไฟจากตลาดขวัญย้ายมาเมืองใหม่ที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี เจ้าพนักงานฝ่ายปกครองก็ไม่มีการขัดข้องรวมทั้งฝ่ายราษฎรเจ้าของที่ดินก็ไม่มีใครคัดค้าน แต่ราษฎรเจ้าของที่ดินซึ่งถูกทางรถไฟตัดผ่านถ้ามีเศษเหลืออยู่เล็กน้อยไม่พอที่จะทำประโยชน์อะไรได้ก็ขอให้บริษัทรับซื้อที่ดินนั้นทั้งแปลง ส่วนทางแยกสายเดิมในท้องที่ชุมชนตลาดขวัญที่ขอเลิกถนนนั้น ผู้ว่าราชการจังหวัดนนทบุรีและสมุหพระนครบาลมีความเห็นว่า เมื่อบริษัทเลิกการเดินรถไฟมุ่งไปชุมชนตลาดขวัญก็ขอให้บริษัทยกที่ดินซึ่งเป็นทางเดินอยู่เดิมให้เป็นทางสาธารณประโยชน์ เพื่อประชาชนจะได้อาศัยเป็นทางสัญจรไปมา ซึ่งทางบริษัทก็ยินยอมในการจะปฏิบัติตามทุกข้อที่กล่าวมา⁷⁸ เส้นทางเดินรถไฟของพระยารวมพงษ์พิพัฒน์จึงเปลี่ยนจากแยกที่วิ่งเข้าสู่เมืองนนทบุรีเดิมในตำบลตลาดขวัญมาเป็นทางสายใหม่วิ่งตรงเข้าสู่ฝั่งตรงข้ามที่ทำการเมืองนนทบุรีใหม่ที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี จึงถือเป็นเส้นทางคมนาคมทางบกอีกทางหนึ่งที่ขยายตัวหลังจากย้ายตัวเมืองนนทบุรีมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี

นอกจากการสร้างถนนหน้าเรือนจำกองมหันตโทษและรถไฟสายพระยารวมพงษ์แล้ว ในพ.ศ. 2472 ก็มีโครงการที่จะทำถนนเพื่อเชื่อมการคมนาคมจากกรุงเทพมหานครมายังจังหวัดนนทบุรีโดยมุ่งเข้าสู่ตัวเมืองใหม่แห่งนี้ด้วย โดยมีการพิจารณาโครงการสร้างถนนเป็น 2 แนว แนวแรกจะสร้างถนนต่อจากปลายถนนสายบางกระบือมุ่งตรงเลียบบสวนใกล้แม่น้ำมายังเมือง

⁷⁷ “เรื่องรกร้างเจ้าพระยารวมพงษ์ หรือ รกร้างราษฎร์สายบางบัวทอง,” 13 มิถุนายน 2454 – 10 มิถุนายน 2473, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม, ร. 7 พ.5.2/1, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

นนทบุรีแห่งใหม่นี้ และอีกแนวหนึ่งจะสร้างถนนต่อจากถนนพระรามที่ 5 ตอนข้ามคลองบางซื่อตรงไประหว่างแนวที่หนึ่งกับคลองประปา โดยผลการพิจารณาได้เลือกสร้างถนนแนวที่สองคือสร้างต่อจากถนนพระรามที่ 5 ตอนข้ามคลองบางซื่อและตรงไประหว่างแนวแรกกับคลองประปาไปเข้าตัวเมืองนนทบุรี แต่ด้วยความผิดเคืองทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ระงับการดำเนินการก่อสร้างไว้ก่อน ดังปรากฏความว่า

อนุสนธิจากหนังสือกระทรวงมหาดไทยที่ 25/13568 ลงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2472 กราบบังคมทูลพระกรุณาในเรื่องการสร้างถนนเชื่อมคมนาคมกรุงเทพมหานครพระมหานครกับจังหวัดนนทบุรี โดยกำหนดโครงการเป็น 2 แนว คือแนว 0 ต่อจากปลายถนนสายบางกระบือตรงไปสวนในไถ่แม่ น้ำ แนว 1 ต่อจากถนนพระรามที่ 5 ตอนข้ามคลองบางซื่อไประหว่างแนว 0 กับคลองประปา ส่วนการสร้างนั้นเรียนพระราชบัญญัติว่าจะควรประกาศพระราชกฤษฎีกาตามแบบเดิมหรือว่าจะควรใช้แบบใหม่ คือ บังคับซื้อที่ดินเอาที่เหลือจากทำถนนขายใช้ทุนคืน ต่อมาได้รับหนังสือกรมราชเลขาธิการที่ 404/4596 ลงวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2473 โปรดเกล้าฯ ให้สภาการคลังพิจารณาและปรึกษาในเสนาบดีสภา และตกลงให้เลือกแนว 1 แต่เงินที่จะสร้างอยู่ในระวางการเงินผิดเคืองจึงให้ระงับไว้⁷⁹

ต่อมาในพ.ศ. 2474 มีความจำเป็นต้องปรับปรุงระบบไฟฟ้าและประปาเพื่อใช้ในเรือนจำกองมหันตโทษ พระองค์เจ้าสุขุมพันธุ์บริพัตรเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยจึงเสนอให้นำนโยบายเรื่องการทำถนนเชื่อมต่อตัวเมืองนนทบุรีกับกรุงเทพฯ กลับมาดำเนินการอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อให้เจ้าพนักงานไฟฟ้าสามารถเดินสายไฟตามถนนที่สร้างอย่างสะดวกมากขึ้น ประกอบกับถนนเชื่อมเมืองนนทบุรีกับกรุงเทพฯ จำเป็นต้องสร้างอยู่แล้วจึงเห็นควรให้เร่งดำเนินการไปก่อน แม้ว่าเศรษฐกิจอยู่ในภาวะผิดเคืองอยู่ก็ตาม นอกจากนี้ยังพยายามหาหนทางควบคุมภาระค่าใช้จ่ายในการสร้างถนน โดยใช้แรงงานนักโทษกับผู้ที่ไม่เสียเงินรัฐชุกการมาช่วยเพื่อประหยัดค่าแรง ส่วนลักษณะถนนจะสร้างเป็นถนนพูนดินขึ้นมา พอให้เจ้าหน้าที่สามารถปักเสาและเดินสายไฟได้ก่อน ระยะเวลาที่รอให้ถนนพูนดินที่สร้างขึ้นอัดตัวแน่นประมาณ 2 – 3 ปี ก็หวังให้การเงินเข้าสู่ภาวะปกติแล้วจึงดำเนินการลงหินต่อไป ถ้าภาวะการเงินยังไม่คงที่ก็ระงับการลงหินไว้จนภาวะเศรษฐกิจกลับสู่ปกติจึงค่อยดำเนินการต่อ ถึงแม้จะเป็นถนนพูนดินก็ยังเป็นประโยชน์แก่การจราจรในช่วงฤดูแล้งได้ รวมทั้งเส้นทางที่ถนนตัดผ่านก็ใกล้กับสถานีรถไฟบางซื่อซึ่งก็จะ

⁷⁹ “เรื่องไฟฟ้าที่คุบบางขวาง,” 17 – 21 กันยายน 2474, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.10/35, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

อำนวยความสะดวกให้แก่คนจากจังหวัดนนทบุรี และคนที่อยู่ริมทางถนนเดินทางมาใช้บริการรถไฟได้สะดวก⁸⁰

แม้ว่าแนวคิดการสร้างถนนเชื่อมโยงการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับนนทบุรีจะมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2472 และได้หยุดชะงักจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ จนกระทั่งพ.ศ. 2474 พระองค์เจ้าสุขุมพันธุ์บริพัตรเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้พยายามผลักดันให้มีการดำเนินการสร้างถนนเชื่อมกรุงเทพฯ กับนนทบุรีขึ้นอีกครั้ง แต่ในทางปฏิบัติก็ยังไม่ได้ดำเนินการก่อสร้าง จนมาถึงใน พ.ศ. 2480 พันตำรวจตรีขุนศรีศรากร(ชลอ ศรีศรากร) ได้รับคำสั่งให้ไปเป็นผู้บัญชาการเรือนจำกองมหันตโทษที่บางขวาง ในการเดินทางไปทำงานต้องเดินทางไปเมืองนนทบุรีเหมือนกับประชาชนทั่วไป คือ ใช้บริการเรือโดยสารของบริษัทแม่น้ำมอเตอริบิต หรือขับรถไปจอดที่เชิงสะพานสูงบางซื่อ แล้วเดินลัดเลาะไปตามร่องสวนหลังบ้านของชาวบ้านเพื่อไปยังเรือนจำซึ่งเป็นการเดินทางที่ไม่สะดวก อีกทั้งยังรับทราบว่าการโยธาได้ตกลงกับเจ้าของที่ดินเพื่อสร้างถนนเรียบร้อยแล้ว นอกจากนี้ทางกระทรวงมหาดไทยได้เตรียมเงินงบประมาณในการก่อสร้างไว้แล้วแต่ยังไม่ได้ดำเนินการ พันตำรวจตรีขุนศรีศรากรจึงได้เดินทางเข้าพบพันเอกหลวงเชวงศักดิ์สงคราม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เพื่อเจรจาขอให้โอนเงินงบประมาณในการก่อสร้างถนนสายนี้มาให้กับเรือนจำกองมหันตโทษเพื่อจ้างผู้ต้องขังออกทำถนน โดยมีผู้ต้องขัง 3,000 คน และนายทหารช่างที่เป็นผู้ต้องโทษทางการเมืองหลายคนมาทำการก่อสร้างถนน หลังจากนั้นถนนเชื่อมกรุงเทพฯ และเมืองนนทบุรีจึงสามารถดำเนินการก่อสร้างได้อย่างต่อเนื่อง⁸¹

การก่อสร้างถนนสายกรุงเทพฯ – นนทบุรี ใช้แรงงานนักโทษจากเรือนจำกองมหันตโทษ ทุกเช้าจะมีแถวของเรือนจำนำหน้า แรงงานนักโทษเดินแถวตามมาพร้อมด้วยเครื่องมือ มีด ขวาน จอบ เสียม พลั่ว ฯลฯ ไม่มีเครื่องทุ่นแรง มีผู้คุมเดินขนาบสองข้าง และมีตำรวจถือปืนบรรจุกระสุน เดินคุมอยู่ด้านนอก เมื่อถึงสถานที่ก่อสร้างถนนก็ลงมือทำงานพวกหนึ่งตัดโค่นต้นไม้ในสวน พวกหนึ่งขุดข้างแนวถนนทั้งสองข้างขึ้นมาถมสูงให้เป็นรูปถนนใช้จอบ พลั่วเกลี่ยให้เรียบร้อย มีรถยนต์เป็นรถกระบะซึ่งถือเป็นรถยนต์คันแรกของเมืองนนทบุรี บรรทุกหินก้อนใหญ่จากทำนบน้ำบริเวณศาลากลางจังหวัดซึ่งใช้เรือขนส่งหินมารอไว้ เมื่อบรรทุกหินได้ก็นำมาปูเป็นพื้นถนนแล้วใช้หินก้อนรองลงมาโรยปิดให้เรียบ ใช้ลูกกลิ้งบดข้างถนนให้เรียบอีกทีโดยแรงนักโทษลากลูกกลิ้งไปมา ตอนกลางวันจะหยุดพักรับประทานอาหารประมาณ 1

⁸⁰ “เรื่องไฟฟ้าที่คูบางขวาง,” 17 – 21 กันยายน 2474, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.10/35, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁸¹ กรมราชทัณฑ์, กระทรวงมหาดไทย, 72 ปี เรือนจำกลางบางขวาง, 71.

ข้าวโม่ง มีรถยนต์จากเรือนจำเอาอาหารมาส่งให้ ขนอาหารลงจากรถและช่วยกันหามถังข้าวถังแกงไปส่งตามหมวดหมู่ ตำรวจที่รักษาการอยู่ทั้งสองฝั่งถนนต้องรับประทานอาหารโดยนำข้าวห่อของตนมาจากบ้าน⁸²

การก่อสร้างถนนสายนี้ดำเนินการเรื่อยมาจนแล้วเสร็จสมบูรณ์และมีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการในวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2482 ตั้งชื่อถนนว่า ถนนกรุงเทพฯ – นนทบุรี หรือถนนพระราชราษฎร์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยมาเป็นประธานในพิธี โดยโรงพิธีตั้งขึ้นที่ปากทางแยกจากถนนลกเหนือ ตำบลบางซื่อ จังหวัดพระนคร มีการเสนอรายงานการก่อสร้างถนนจากอธิบดีกรมโยธาเทศบาล โดยรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยประกาศเปิดใช้ถนนหลังจากกล่าวเสร็จมีการใช้ถนนสายนี้ในการเดินทางเป็นปฐมฤกษ์ โดยรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยและข้าราชการเดินทางโดยพาหนะรถยนต์จากโรงพิธีไปสู่จังหวัดนนทบุรี เยี่ยมชมศาลากลางจังหวัดนนทบุรีและเดินทางกลับสู่กรุงเทพมหานครเป็นอันเสร็จพิธี⁸³ ลักษณะของถนนพระราชราษฎร์หรือถนนกรุงเทพฯ – นนทบุรี เป็นถนนโรยหินถาวร ตัวถนนเริ่มจากหน้าที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรี หมู่ที่ 17 ตำบลบางตะนาวศรี วิ่งผ่านวัดลานบัวข้ามสะพานข้ามคลองบางตะนาวศรีและสะพานข้ามคลองบางเขน ไปข้ามทางรถไฟใกล้สถานีบางซื่อ ไปถึงบริเวณสามแยกเตาปูน เลี้ยวขวาไปยังสี่แยกบางโพ เลี้ยวซ้ายไปเชื่อมกับถนนตรอกสี่แยกเกียกกาย จังหวัดพระนคร ในท้องที่อำเภอคูสิต ตรงหัวโค้งรอรางที่จะเลี้ยวไประหว่างสะพานแดงกับบางกระบือ⁸⁴

นอกจากการก่อสร้างถนนพระราชราษฎร์อย่างจริงจังนับตั้งแต่พ.ศ. 2478 แล้ว ยังมีถนนอีกสายหนึ่งที่สร้างขึ้นเพื่อพัฒนาเส้นทางคมนาคมของเมืองนนทบุรีคือ ถนนที่เชื่อมต่อระหว่างท้องที่อำเภอเมืองนนทบุรีกับอำเภอปากเกร็ด ถนนสายนี้ได้สร้างแยกจากถนนพระราชราษฎร์บริเวณหัวโค้งวัดลานบัวแยกตรงขึ้นไปทางเหนือจนถึงที่ว่าการอำเภอปากเกร็ด เรียกถนนสายนี้ว่า ถนนนนทบุรี – ปากเกร็ด ลักษณะเป็นถนนพูนดินทำการก่อสร้างโดยนักโทษของ

⁸² ชาญ พงศ์สิฏานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏานนท์, 65 – 66.

⁸³ “เรื่องกรมโยธาเทศบาล ขอเชิญข้าราชการไปในการเปิดทางสายกรุงเทพฯ – นนทบุรี,” 2482, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.2.2/109, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁸⁴ “เรื่องช่วยราชการทหารในยามสงครามจังหวัดนนทบุรี,” 2482, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.6/45, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

เรือนจำกองมหันตโทษเช่นเดียวกันกับถนนพระราชารษฎร์⁸⁵ ถนนสายนี้ดำเนินการก่อสร้างจนเสร็จในพ.ศ. 2482 แต่สามารถใช้คมนาคมได้เฉพาะในฤดูแล้งเพราะตามทางที่ถนนสายนี้ผ่านมีลำคลองหลายคลอง เช่น คลองบางแพรค คลองศรีพิพิธ คลองบางซื่อ คลองบางตลาด แต่มีสะพานข้ามคลองเพียงแค่แห่งเดียวคือ สะพานข้ามคลองบางแพรค ทำให้การคมนาคมเชื่อมต่อกันระหว่างเมืองนนทบุรีกับปากเกร็ดยังไม่สะดวกนักและต้องได้รับการพัฒนาต่อไป⁸⁶

ในการพัฒนาเส้นทางคมนาคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรียังมีอีกทางหนึ่งคือ การปรับปรุงซ่อมแซมระบบการคมนาคมทางน้ำให้ดียิ่งขึ้น โดยในเขตชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีชาวบ้านยังมีการเดินทางโดยใช้การสัญจรทางน้ำ ซึ่งคลองสาขาที่ใช้สัญจรกันในชุมชนมาโดยตลอดได้แก่ คลองบางตะนาวศรีและคลองบางขวาง ในช่วง พ.ศ. 2480 นั้นลำคลองทั้งสองคลองที่เคยเดินทางเชื่อมต่อถึงกันได้เริ่มต้นเงินขึ้น ซึ่งสร้างความลำบากให้กับคนในชุมชนในการสัญจรไปมา รวมทั้งในการประกอบอาชีพที่ต้องขนถ่ายสินค้าของสวนที่มีอยู่ในชุมชนในไปออกขาย ดังนั้นผู้ตรวจการเทศบาลจังหวัดนนทบุรีพร้อมด้วยสมาชิกสภาเมืองนนทบุรี คณะมนตรีและผู้แทนราษฎรจังหวัดนนทบุรี(คนเก่า) จึงได้ยื่นหนังสือต่อคณะกรรมการอำเภอนนทบุรีเพื่อแสดงความประสงค์ที่จะร่วมใจกันสละเงินจำนวน 75 บาท เพื่อให้ทางอำเภอนำไปใช้ทำการขุดลอกคลองบางขวางให้ต่อเชื่อมกับคลองบางตะนาวศรี เพราะการดำเนินการเรื่องนี้จะอำนวยความสะดวกให้แก่การคมนาคมทางน้ำและการอาชีพของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ทางอำเภอจึงได้เร่งดำเนินการตั้งแต่วันที่ 4 มีนาคม 2480 โดยใช้แรงคนจ้างเงินรัฐชูปการทำกรขุดลอก จนแล้วเสร็จเมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2480 และเงินที่ได้รับมอบมานำไปใช้จ่ายเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงแรงงานคนขุดลอกทั้งหมด 40 คน ได้ระยะคลองที่ขุดลอกยาว 704 เมตร กว้าง 2.5 เมตร ลึก 1.5 เมตร⁸⁷ คมนาคมทางน้ำและการประกอบอาชีพของคนในชุมชนจึงกลับมาสะดวกยิ่งขึ้นจากการดำเนินการในเรื่องนี้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดได้แสดงให้เห็นว่า ภายหลังจากการย้ายเมืองนนทบุรีและเรือนจำมหันตโทษเข้ามายังชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีนับตั้งแต่ พ.ศ. 2471 ชุมชนตลาดทำน่าน

⁸⁵ “เรื่องรายงานการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี,” 2478 – 2480, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.16.10/28, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁸⁶ “เรื่องช่วยราชการทหารในยามสงครามจังหวัดนนทบุรี,” 2482, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.6/45, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁸⁷ “เรื่องขุดลอกคลองบางขวางให้เชื่อมต่อกับคลองบางตะนาวศรี ในท้องที่อำเภอเมืองนนทบุรี,” 2481, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.3.9/167, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

นนทบุรีได้กลายเป็นจุดศูนย์กลางแห่งใหม่ของเมืองนนทบุรี ผลที่ตามมาก็คือ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อเชื่อมโยงตัวเมืองนนทบุรีแห่งใหม่ในท้องที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีไปยังจุดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำถนนหน้าเรือนจำกองมหันตโทษ การเปลี่ยนเส้นทางเดินรถไฟ พระยารวพงษ์ย้ายจากแยกที่มุ่งไปตลาดขวัญเปลี่ยนมายังตัวเมืองนนทบุรีใหม่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี การสร้างถนนเชื่อมกรุงเทพฯกับตัวเมืองนนทบุรี คือ ถนนพระราชราษฎร์และการสร้างถนนเชื่อมตัวเมืองนนทบุรีกับอำเภอปากเกร็ด คือ ถนนนนทบุรี – ปากเกร็ด รวมทั้งปรับปรุงเส้นทางสัญจรทางน้ำในชุมชนโดยการขุดลอกคลองบางขวางและคลองบางตะนาวศรีที่เริ่มต้นขึ้นให้สามารถเดินทางสัญจรไปมาในชุมชนได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งการพัฒนาเส้นทางคมนาคมเหล่านี้เป็นการเชื่อมการติดต่อและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและคนนอกชุมชนจากทั่วทุกด้าน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ตัวเมืองนนทบุรีแห่งใหม่เจริญเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องในฐานะศูนย์กลางของจังหวัดนนทบุรี นอกจากนี้การพัฒนาของระบบการคมนาคมอันเนื่องมาจากการเข้ามาของส่วนราชการและเรือนจำกลางบางขวางแล้ว ยังมีเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านอื่นๆ อีก คือ การพัฒนาทางด้านระบบสาธารณูปโภคเพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นตัวเมืองแห่งใหม่

1.2.5 การพัฒนาทางด้านสาธารณูปโภค

หลังจากมีการย้ายเมืองนนทบุรีมาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ระบบสาธารณูปโภคในด้านต่างๆ ก็ได้รับการพัฒนาเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองใหม่ โดยเฉพาะกรณีของโทรเลข โทรศัพทและไปรษณีย์ ในพ.ศ. 2482 มีรายงานเกี่ยวกับกิจการด้านการติดต่อสื่อสารในส่วนของโทรเลข โทรศัพทและไปรษณีย์ โดยทั้งสามส่วนนี้มีการให้บริการอยู่ที่บริเวณเดียวกัน คือ ตั้งอยู่ ณ ที่ทำการไปรษณีย์นนทบุรี ตำบลบางตะนาวศรีหรือบริเวณปากคลองบางขวาง ซึ่งดำเนินการโดยรัฐบาล ในส่วนกิจการโทรเลขนั้นสามารถใช้ได้ตลอดไปทั่วราชอาณาจักรไทย ส่วนด้านโทรศัพทที่ใช้ได้เฉพาะในจังหวัดนนทบุรีกับจังหวัดพระนคร ธนบุรี สมุทรปราการ นครปฐม มีสายแยกไปศาลากลางจังหวัดนนทบุรีและกองเรือนจำมหันตโทษ แต่สำหรับการให้บริการในส่วนที่เป็นของเอกชนยังไม่มีเปิดให้บริการขึ้นแต่อย่างใด⁸⁸ ส่วนด้านการไฟฟ้าและการประปาทางจังหวัดนนทบุรีได้เริ่มมีใช้แล้ว แต่บริเวณที่สามารถใช้ไฟฟ้าได้อยู่บริเวณศาลากลางจังหวัดและชุมชนบริเวณใกล้เคียง โดยแหล่งการจ่ายไฟฟ้ามาจากบริเวณ

⁸⁸ “เรื่องช่วยราชการทหารในยามสงครามจังหวัดนนทบุรี,” 2482, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.6/45, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

โรงไฟฟ้าสามเสน⁸⁹ เดินสายปักเสามาตามสวนของชาวบ้าน เพื่อใช้ในกิจการเรือนจำของ มหันตโทษและบริเวณศาลากลางจังหวัดตั้งแต่ 2474⁹⁰ และยังส่งผลให้คนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีซึ่งมีخانเรือนอยู่ในตัวเมืองและใกล้เรือนจำของมหันตโทษมีไฟฟ้าใช้ไปด้วย⁹¹ ส่วนด้านการ ประปาในบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีสามารถใช้น้ำประปาในการอุปโภคบริโภคได้ โดยได้รับการส่งน้ำจากเรือนจำของมหันตโทษที่สร้างระบบประปาไว้ใช้สำหรับให้นักโทษดื่มกินและแจกจ่ายไปยังส่วนราชการต่างๆ⁹² ต่อมาในพ.ศ. 2478 ทางจังหวัดนทบุรีได้ร้องขอให้ทางเรือนจำมหันตโทษขยายการจ่ายน้ำประปาไปให้กับผู้คนในชุมชนได้ใช้สอยด้วย⁹³

นอกจากนี้ยังมีการซื้อเครื่องดับเพลิงเพื่อป้องกันเหตุอัคคีภัยที่อาจเกิดขึ้นจากการ ขยายตัวของเรือนไม้ห้องแถว ตลาดแผงลอย โรงมหรสพ หรือแม้แต่บ้านเรือนตามริม คลองต่างๆ ที่หนาแน่นมากขึ้น อีกทั้งส่วนใหญ่สร้างจากไม้ซึ่งอาจเกิดอัคคีภัยได้ง่าย จึงได้มีการ ดำเนินการจัดซื้อเครื่องดับเพลิงขึ้นใน พ.ศ. 2481 โดยทางสภาจังหวัดได้มีการจัดประชุม หาหรือขึ้นในวันที่ 10 มกราคม 2481 ซึ่งในที่ประชุมพระเวชศาสตร์โรสถ ได้เสนอให้ทางเมือง นนทบุรีจัดให้มีเครื่องดับเพลิงไว้ใช้เพราะเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งเพื่อป้องกันอัคคีภัยที่ อาจเกิดขึ้นได้ แต่ราคาของเครื่องดับเพลิงในขณะนั้น เครื่องหนึ่งมีราคาสูงถึง 5,000 บาทเศษ จึงมีการหารือเรื่องการหางบประมาณเพื่อซื้อเครื่องดับเพลิง โดยมีการเสนอวิธีการสองทาง คือ ทางหนึ่งให้ทางจังหวัดนทบุรีร้องขอไปยังรัฐบาลและทางที่สองคือใช้วิธีเรียไ้เงินจากราษฎร ทั่วไป โดยที่ประชุมเห็นว่าในวิธีที่หนึ่งไม่น่าจะบังเกิดผลสำเร็จ เพราะทุกจังหวัดซึ่งในขณะนั้นมีถึง 70 จังหวัดก็ต้องการเครื่องดับเพลิงทั้งสิ้นจึงเป็นการยากที่รัฐบาลจะหาเงินงบประมาณมา ให้ได้ทั่วถึงทั้ง 70 จังหวัด โดยคิดเป็นเงินทั้งหมดเป็นจำนวน 350,000 บาทเศษ จึงเห็นควร ว่าดำเนินการในวิธีที่สองเป็นวิธีการที่ดีกว่าและตามหน้าที่พึงปฏิบัตินั้นในมาตรา 46 ข้อ 5 แห่ง พระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พ.ศ. 2476 ก็ได้กล่าวไว้ว่า เป็นหน้าที่ของเทศบาลเมือง

⁸⁹ “เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนทบุรี,” 2477 – 2478, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/37, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁹⁰ “เรื่องไฟฟ้าที่คุกบางขวาง,” 17 – 21 กันยายน 2474, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย, ร. 7 ม.10/35, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁹¹ หาญ พงศ์สิฏฐานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏฐานนท์, 63.

⁹² กรมราชทัณฑ์, กระทรวงมหาดไทย, 72 ปี เรือนจำกลางบางขวาง, 20.

⁹³ “เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนทบุรี,” 2477 – 2478, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท. 5.16.9/37, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

อันพึงต้องจัดให้มีเครื่องดับเพลิงขึ้น ที่ประชุมจึงมีมติสรุปถึงการดำเนินการในเรื่องนี้ว่าควรที่จะร่วมมือช่วยเหลือกันทั่วทั้งจังหวัด โดยให้เทศบาลเมืองนนทบุรีเป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการ และสมาชิกสภาจังหวัด คณะกรรมการจังหวัดและคณะกรรมการอำเภอ เข้าร่วมมือช่วยเหลือในการเรียกรื้อจัดหาเงินซื้อเครื่องดับเพลิงขึ้น⁹⁴ ซึ่งการดำเนินการด้านนี้ก็เป็นมาตรการในการรักษาความปลอดภัยที่ทางจังหวัดได้จัดทำขึ้นมาเพื่อรองรับการขยายตัวที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นศูนย์กลางของจังหวัดนนทบุรี

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าหลังจากการย้ายเมืองนนทบุรีและเรือนจำกลางบางขวาง มาสู่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2471 ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีอยู่ในฐานะศูนย์กลางของเมืองนนทบุรีแห่งใหม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในหลายส่วนด้วยกัน ทั้งการจำนวนประชากรที่อพยพมาเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการขยายตัวของเมืองที่มีการปลูกที่พักอาศัยทั้งเรือนไม้ห้องแถวและบ้านริมคลองและริมฝั่งแม่น้ำ การสร้างตลาดแผงลอย โรงมหรสพ โรงฆ่าสัตว์ การขยายตัวทางการค้าขาย การพัฒนาด้านการศึกษา การพัฒนาของเส้นทางคมนาคมและระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ก่อนชุมชนอื่นในจังหวัดนนทบุรี เนื่องจากชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีได้รับการพัฒนาจากการเป็นที่ตั้งของตัวเมืองแห่งใหม่ เมื่อเป็นเช่นนั้นวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่แม้ส่วนหนึ่งยังคงมีความเป็นอยู่แบบท้องถิ่นดั้งเดิม แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าวิถีชีวิตบางส่วนของผู้คนได้เปลี่ยนแปลงไปตามการขยายตัวของสังคมเมืองเช่นกัน

2. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีระยะที่ 2 (พ.ศ. 2484 – 2503)

2.1 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2484 – 2503

2.1.1 การเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2485

หลังจากที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมีพัฒนาการและมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. 2471 -2484 ดังได้กล่าวรายละเอียดในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีระยะที่ 1 แล้ว แต่ต่อมาเมื่อเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ในพ.ศ. 2485 ซึ่งส่งผลให้พัฒนาการของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีชะงักงันและหยุดชะงักลงระยะหนึ่ง กล่าวคือ ในเดือนกันยายน 2485 ได้เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่จนเป็นเหตุให้น้ำท่วม ไร่ สวน นาและบ้านเรือนของราษฎรจังหวัดต่างๆ รวมทั้งเมืองนนทบุรีก็ได้รับความเสียหายขึ้นหลายแห่ง กระทรวงมหาดไทยจึงได้ทำ

⁹⁴

“เรื่องรายงานการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี,” 2480 – 2482, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.16.10/120, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

หนังสือไปยังคณะกรรมการจังหวัดทุกจังหวัดรวมทั้งจังหวัดนนทบุรี ในวันที่ 23 กันยายน 2485 เพื่อเตือนให้คณะกรรมการจังหวัดและคณะกรรมการอำเภอเตรียมรับมือจากสถานการณ์น้ำท่วมที่เกิดขึ้นและช่วยเหลือชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนอย่างเต็มกำลังความสามารถ โดยให้ออกไปตรวจดูท้องที่ในความดูแลของตนและพิจารณาหาทางป้องกันในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงที่จะได้รับผลกระทบจากน้ำที่ท่วมสูงขึ้นเรื่อยๆ เช่น การทำคันกันน้ำ ปิดคลอง ปิดลำราง ช่องทางน้ำ เป็นต้น ถ้าน้ำท่วมจนบ้านเรือนของราษฎรไม่สามารถอยู่อาศัยก็ให้เจ้าหน้าที่หาที่อยู่อาศัยชั่วคราวเพื่อบรรเทาความเดือดร้อน เช่น ศาลาวัด หรือสร้างที่พักชั่วคราว สำหรับสัตว์พาหนะเช่น วัวควาย ให้รวบรวมไปเลี้ยงอาศัยในที่ดอนให้เจ้าของดูแลเองหรือฝากจ้างเลี้ยง ส่วนเจ้าหน้าที่ให้ช่วยอำนวยความสะดวกและป้องกันการลักขโมยที่อาจเกิดขึ้นได้ รวมทั้งสำรวจผู้ได้รับความเดือดร้อนและพิจารณาหาทางช่วยเหลือ ถ้าเป็นชายฉกรรจ์ที่มีกำลังให้ช่วยเหลือโดยการจ้างมาเป็นแรงงานทำการโยธาต่างๆ เพื่อให้มีรายได้บรรเทาความเดือดร้อน ซึ่งเป็นการเตรียมพร้อมรับมือจากสถานการณ์น้ำท่วมที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆ⁹⁵

สำหรับกรณีเมืองนนทบุรีมีรายงานถึงเหตุการณ์น้ำท่วมจากพล.ท.มังกร พรหมโยธี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยซึ่งรายงานการเดินทางไปตรวจท้องที่ที่ได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมต่อนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2485 โดยได้อธิบายว่าเหตุการณ์น้ำท่วมที่จังหวัดนนทบุรีในวันที่ 27 กันยายน 2485 ซึ่งมีระดับน้ำท่วมสูงขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้สวนผลไม้ที่มีมากในจังหวัดนนทบุรีต่อเนื่องจนถึงจังหวัดพระนครและธนบุรีถูกน้ำท่วม เจ้าหน้าที่ได้ชี้แนะให้บรรดาราษฎรชาวสวนที่ต่อสู้กับน้ำท่วมทำการเสริมคันดินและวิดน้ำออกจากสวนผลไม้ของตน อย่างไรก็ตามพล.ท.มังกร พรหมโยธี มีความเห็นว่าแม้จะมีการป้องกันดังที่ได้กล่าวไปก็ตามแต่สวนผลไม้ต่างๆ ของชาวบ้านยังคงได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามหลังจากตรวจสอบเหตุการณ์น้ำท่วมในท้องที่จังหวัดนนทบุรีแล้ว ทางคณะของพล.ท.มังกร พรหมโยธีได้เดินทางไปตรวจสอบในท้องที่อื่น จนกระทั่งขากลับจึงแวะมายังเมืองนนทบุรีอีกครั้งปรากฏว่าน้ำท่วมสูงขึ้นจากครั้งแรกอีก 10 ซม.⁹⁶ นอกจากนี้ยังมีรายงานของนายเชื้อ พิทักษากรหัวหน้าคณะเดินทางไปแจกจ่ายข้าวสารและเครื่องเค็มแก่ราษฎร สายที่ 2 ที่รายงานต่อเลขาธิการ

⁹⁵ “เรื่องอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร. 0201.2/10, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน.

คณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2485 ถึงสภาพน้ำท่วมในเมืองนนทบุรีว่าทั้งสองข้างทางริมฝั่งแม่น้ำมีระดับน้ำที่ท่วมบ้านสูงประมาณครึ่งหนึ่งของตัวบ้านเป็นส่วนใหญ่⁹⁷

จากระดับน้ำที่ท่วมสูงอย่างต่อเนื่องและยาวนานตั้งแต่เดือนกันยายนจนถึงเดือนพฤศจิกายน 2485 นับว่ามีความรุนแรงมากกว่าครั้งที่เกิดน้ำท่วมในพ.ศ. 2460 อย่างมาก แม้ว่าผู้ศึกษายังไม่พบหลักฐานที่บันทึกสถิติระดับน้ำท่วมของจังหวัดนนทบุรีโดยตรง แต่เมื่อเทียบเคียงกับพื้นที่ใกล้เคียงที่มีการบันทึกสถิติระดับน้ำท่วมไว้ อย่างในจังหวัดนครสวรรค์ อยุธยา กรุงเทพฯ และธนบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อของน้ำที่หลากมาจากทางเหนือมาตามลำน้ำสายใหญ่ โดยเฉพาะแม่น้ำเจ้าพระยาจากนครสวรรค์ อยุธยา ปทุมธานี นนทบุรี ลงไปถึงกรุงเทพฯ ธนบุรี สมุทรปราการ ซึ่งน่าจะมีปริมาณน้ำท่วมที่ใกล้เคียงกับปริมาณน้ำท่วมในจังหวัดนนทบุรีเพราะเป็นกระแสที่มาจากสายเดียวกัน โดยพบหลักฐานที่ตำบลปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์มีสถิติระดับน้ำสูงสุดวัดได้เมื่อวันที่ 26 กันยายน 2485 สูง 27.67 เมตร สูงกว่าระดับน้ำสูงสุดในพ.ศ. 2460 ที่วัดได้สูง 26.59 เมตร ที่วัดตองปุ้จังหวัดพระนครศรีอยุธยาสถิติระดับน้ำสูงสุดวัดได้เมื่อวันที่ 30 กันยายน 2485 สูง 5.49 เมตร สูงกว่าระดับน้ำสูงสุดในพ.ศ. 2460 ที่วัดได้สูง 4.80 เมตร ที่ประตูน้ำจุลาลงกรณ์ คลองรังสิต สถิติระดับน้ำสูงสุดวัดได้เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2485 สูง 3.37 เมตร สูงกว่าระดับน้ำสูงสุดในพ.ศ. 2460 ที่วัดได้สูง 2.86 เมตร ที่หน้ากองรังวัดที่ดิน จังหวัดนนทบุรีสถิติระดับน้ำสูงสุดวัดได้เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2485 สูง 2.27 เมตร สูงกว่าระดับน้ำสูงสุดในพ.ศ. 2460 ที่วัดได้สูง 1.87 เมตร⁹⁸ จากระดับน้ำท่วมที่สูงขึ้นจากน้ำท่วมในพ.ศ. 2460 ในทุกพื้นที่ดังกล่าวข้างต้นจึงสามารถอนุมานได้ว่า จากวิกฤตการณ์น้ำท่วมในพ.ศ. 2485 นั้นมีความรุนแรงมากกว่าพ.ศ. 2460 ในเกือบทุกพื้นที่ โดยรวมถึงท้องที่ของเมืองนนทบุรีที่มีน้ำท่วมสูงขึ้นตั้งแต่เดือนกันยายนจนถึงเดือนตุลาคม โดยมีระดับน้ำสูงถึงครึ่งหนึ่งของตัวบ้าน ดังนั้นปัญหาอุทกภัยในพ.ศ. 2485 จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อสภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี

⁹⁷ “เรื่องไปแจกราษฎรที่ประสบอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.0201.2/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

⁹⁸ “เรื่องอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.0201.2/10, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

2.1.2 ภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. 2484 - 2488

นอกจากวิกฤตการณ์ทางอุทกภัยครั้งใหญ่ ในเดือนกันยายนถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2485 ที่ส่งผลกระทบต่อสภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีดังกล่าวข้างต้นแล้ว การเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะในส่วนของสงครามมหาเอเชียบูรพาที่เกิดขึ้นในเอเชียภายใต้การนำของญี่ปุ่นซึ่งได้พยายามขยายแผนการจักรเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้กว้างขวางมากขึ้น โดยการสถาปนา “วงศ์ไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา” ซึ่งมีได้จำกัดขอบเขตการขยายอำนาจของกองทัพเฉพาะในจีน เกาหลี และแมนจูวเท่านั้น แต่ได้ขยายแผนการดำเนินการลงสู่ภูมิภาคทางด้านใต้มากขึ้น โดยรวมเอาหมู่เกาะอินเดียนตะวันออกเฉียงเหนือและอินโดจีน พม่า ฮองกง มลายู สิงคโปร์ และไทยเข้าไว้ด้วย⁹⁹ ดังนั้นภาวะสงครามโลกครั้งที่สองจึงเริ่มส่งผลกระทบต่อประเทศไทย โดยเฉพาะภายหลังจากที่ไทยยอมให้กองทัพญี่ปุ่นเคลื่อนกำลังทหารผ่านประเทศไทยเพื่อไปโจมตีพม่าและมลายูของอังกฤษ เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2484 การร่วมลงนามในกติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2484¹⁰⁰ จนกระทั่งต่อมารัฐบาลไทยได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในวันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2485¹⁰¹ ดังนั้นเนื่องด้วยสถานการณ์บ้านเมืองที่ไม่เป็นปกติในภาวะสงคราม จึงส่งผลให้รัฐบาลออกมาตรการมาหลายอย่างเพื่อเตรียมพร้อมป้องกันและระคับระคองแก้ไขปัญหาในครั้งนี้อย่างมีประสิทธิภาพได้ สำหรับการเตรียมพร้อมรับมือภัยสงครามนั้นรัฐบาลได้ดำเนินการตั้งแต่ก่อนที่ประเทศไทยจะเข้าสู่ภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง โดยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้คาดการณ์จากสถานการณ์รอบโลกที่เป็นอยู่และมีการเตรียมพร้อมที่จะเผชิญภาวะสงครามอยู่แล้ว เพราะรัฐบาลตระหนักดีว่าสงครามโลกครั้งที่สองจะต้องขยายตัวมาถึงเอเชียอาคเนย์และประเทศไทยอย่างแน่นอน¹⁰² ในพ.ศ. 2482 ทางรัฐบาลจึงได้มีการเรียกให้ข้าหลวงและ

⁹⁹ พวงทิพย์ เกียรติสกุล, “เส้นทางรถไฟสายใต้สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา : ภาพสะท้อนชีวิตราษฎรไทย,” ในเอกสารประกอบการสัมมนาไทยกับเอเชียสายใยอดีตถึงปัจจุบัน สถานสัมพันธ์สูอนาคต (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 76.

¹⁰⁰ พวงทิพย์ เกียรติสกุล, “การศึกษาการขยายตัวของกองทัพญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา : มุมมองทางสังคม – วัฒนธรรม,” วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 25, 1 (มิถุนายน – พฤศจิกายน 2545) : 34.

¹⁰¹ แกมสุข นุ่มนนท์, เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง, (กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2521), 11.

¹⁰² ภูวดล ทรงประเสริฐ, นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย (พ.ศ. 2475 – 2500) (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), 103 -104.

นายกเทศมนตรีของจังหวัดต่างๆ เข้ามาอบรมรับคำชี้แจงการป้องกันภัยทางอากาศเพื่อเตรียมรับมือสถานการณ์จากวิกฤตสงครามที่เริ่มขยายตัวและมีแนวโน้มที่ประเทศไทยจะต้องถูกเข้าร่วมในสงครามด้วย ซึ่งจังหวัดนนทบุรีอยู่ในเขตพื้นที่การป้องกันภัยทางอากาศภาคที่ 1 ถูกเรียกให้มาอบรมการป้องกันภัยทางอากาศ โดยบุคคลซึ่งเป็นตัวแทนของจังหวัดนนทบุรีที่เข้าร่วมการอบรมในครั้งนี้คือ หลวงอรรถเกษมภาษาในตำแหน่งผู้อำนวยการป้องกันภัยทางอากาศส่วนภูมิภาคจังหวัดนนทบุรีและนายลมัย กลันตะบุตรในตำแหน่งผู้อำนวยการป้องกันภัยทางอากาศส่วนท้องถิ่นของเทศบาลเมืองนนทบุรี การอบรมที่มีขึ้นนั้นจะเป็นการอบรมการป้องกันภัยทางอากาศในเรื่องต่างๆ เช่น เรื่องกำลังทางอากาศ เรื่องพระราชบัญญัติป้องกันภัยทางอากาศ การจัดและการปกครอง ยามอากาศ การป้องกันและบรรเทาภัยฯ การควบคุมแสงไฟ การป้องกันลูกระเบิด การต่อสู้อากาศยาน การป้องกันเป็นบุคคล การอำนวยความสะดวก การพราง การระวังภัย การโฆษณาและการทำความเข้าใจ หลังจากเข้าร่วมอบรมแล้วทางผู้แทนที่เข้าร่วมการอบรมก็กลับมาดำเนินการขยายผลการอบรมโดยจัดให้มีการอบรมคณะกรรมการจังหวัดและนายอำเภอเพื่อทราบถึงหลักการและวิธีปฏิบัติ รวมทั้งให้เจ้าหน้าที่อบรมขยายผลเพิ่มเติมโดยการไปอบรมสั่งสอนประชาชนเพื่อให้ทราบถึงวิธีป้องกันและบรรเทาภัยทางอากาศอีกชั้นหนึ่ง¹⁰³ และเมื่อถึงภาวะสงครามทางคณะกรรมการป้องกันภัยทางอากาศของจังหวัดนนทบุรีก็ต้องมาปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายโดยเฉพาะในเวลากลางคืนที่มีความเสี่ยงสูงที่จะเกิดภัยทางอากาศขึ้น¹⁰⁴

นอกจากนี้ในภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง ฝ่ายสัมพันธมิตรได้มีการโจมตีจุดยุทธศาสตร์สำคัญในประเทศไทยหลายแห่ง ทำให้รัฐบาลต้องมีการประกาศในเรื่องต่างๆ ออกมาเพื่อเป็นการระวังภัยให้ประชาชน อย่างกรณีของการใช้แสงไฟในตอนกลางคืนก็ต้องมีการควบคุมเพราะจะกลายเป็นเป้าหมายในการโจมตีที่ระเบิดในจุดสำคัญจากเครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตรได้จึงมีความจำเป็นต้องมีการควบคุมการใช้แสงไฟ¹⁰⁵ นอกจากนั้นยังมีการสร้างที่หลบภัยให้แก่

¹⁰³ “เรื่องคณะกรรมการจังหวัดต่างๆ รายงานการไปประชุมเรื่อง การป้องกันภัยทางอากาศ ตามคำเชิญของผู้บังคับการจังหวัดทหารบกต่างๆ (นนทบุรี, ปทุมธานี, สุพรรณบุรี, อโยธยา, ลพบุรี, อ่างทอง, สิงห์บุรี, สระบุรี),” 2482 – 2489, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.2.2.8/7, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁰⁴ “เรื่องรายงานตรวจราชการของปลัดจังหวัดนนทบุรี,” 2484 – 2485, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.10/337, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁰⁵ “เรื่องกระทรวงกลาโหม ส่งคำชี้แจงแนะนำผ่อนผันการควบคุมแสงไฟ มาเพื่อทราบ,” 2485, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.2.2.7/26, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ชาวบ้าน¹⁰⁶ โดยทางเมืองนนทบุรีได้มีการสร้างหลุมหลบภัยในบริเวณที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรี ซึ่งอยู่ในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี¹⁰⁷ ดังนั้นภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง จึงเป็นอีกวิกฤตการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีเช่นเดียวกัน

2.2 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2484 - 2503

2.2.1 ผลกระทบจากอุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2485

จากวิกฤตการณ์น้ำท่วมที่มีระยะเวลานานถึงสามเดือน ตั้งแต่เดือนกันยายน – พฤศจิกายน 2485 ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมากจากสภาพของน้ำที่ท่วมไปทั่วทั้งเมืองนนทบุรี ทางการจึงต้องดำเนินการให้ความช่วยเหลือกับชาวบ้านอย่างเต็มที่ โดยมีหลายหน่วยงานเดินทางเข้ามาตรวจพื้นที่ความเสียหายจากเหตุอุทกภัยในครั้งนี้และนำเครื่องอุปโภคบริโภคและเวชภัณฑ์ต่างๆ มาแจกจ่ายชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อน รวมทั้งให้ความช่วยเหลือในการกอบกู้ความเสียหายที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะบ้านเรือนและพืชผลไม้ของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมอาชีพต่างๆ ให้ชาวบ้านมีรายได้ประทังชีพอีกทางหนึ่งเนื่องจากในขณะที่น้ำท่วมชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถประกอบอาชีพได้จึงทำให้ขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค โดยเฉพาะข้าวที่มีราคาที่สูงขึ้นเป็นอย่างมากจากน้ำท่วม โดยราคาข้าวสารก่อนน้ำท่วมปกติราคาถึงละ 2 บาท แต่ราคาปรับตัวสูงขึ้นจากการขาดแคลนในช่วงน้ำท่วมทำให้ข้าวสารราคาเพิ่มเป็นถึงละ 2.50 บาท และบางท้องที่ในจังหวัดนนทบุรีพ่อค้าโก่งราคาข้าวขึ้นไปถึงถึงละ 4 บาท ซึ่งนับว่าแพงมากและสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านอย่างหนัก¹⁰⁸

หน่วยงานราชการหลายหน่วยงานจึงเข้ามาให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี อย่างกรณีของกระทรวงมหาดไทยได้นำเรือบรรทุกอาหารและอุปกรณ์การก่อสร้างไปช่วยผู้ประสบภัยแยกย้ายไปในหลายท้องที่และมาที่จังหวัดนนทบุรี 1 สาย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2485¹⁰⁹ ซึ่งมีเครื่องอุปโภคบริโภคที่นำมาแจกจ่ายให้แก่ผู้ได้รับความเดือดร้อน เช่น ข้าวสาร ไม้ชนิดต่างๆ อย่างไม้กระดาน ไม้คร่ำและตง รวมทั้งเสื่อกางเกง สำหรับกรมเลขาธิการ

¹⁰⁶ “เรื่องประกาศกระทรวงมหาดไทย,” 25 มีนาคม 2487 - 1 กรกฎาคม 2487, เอกสารกรมราชเลขาธิการ ร.7-ร.8, ร.7-ร.8.1/4, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁰⁷ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2504), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁰⁸ “เรื่องอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร. 0201.2/10, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน.

คณะรัฐมนตรีเข้ามาแจกจ่ายเครื่องอุปโภคบริโภคชาวบ้านในอำเภอเมืองนนทบุรีเมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2485 มีข้าวสาร เกลือ ปลาเค็ม กะปิและปลาทุเค็ม¹¹⁰ ด้านกระทรวงการสาธารณสุข ได้ให้กรมประชาสงเคราะห์ กรมสาธารณสุขและสภาอากาศไทยจัดส่งเจ้าหน้าที่นำเครื่องอุปโภคบริโภคและเวชภัณฑ์ไปแจกจ่ายและรักษาพยาบาลแก่ผู้ประสบภัย ในการช่วยเหลือนอกจากการแจกจ่ายเครื่องอุปโภคบริโภคแล้วยังชี้แจงให้ชาวบ้านทราบถึงการประชาสงเคราะห์ต่างๆ รวมทั้งช่วยเหลือในแง่ของจิตวิทยาโดยการสร้างขวัญและกำลังใจให้ทุกคนพยายามอดทนต่อความยากลำบาก ในกรณีที่มีผู้เจ็บป่วยก็ให้ผู้ช่วยแพทย์ที่เดินทางไปกับคณะช่วยเหลือบำบัดอย่างเต็มที่¹¹¹ สำหรับข้าราชการในจังหวัดนนทบุรีได้ให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านที่เดือดร้อนอย่างเต็มที่เช่นกัน โดยปลัดจังหวัดซึ่งทำหน้าที่รักษาราชการแทนข้าหลวงประจำจังหวัดพยายามแก้ปัญหาเรื่องนี้เป็นกรณี¹¹² รวมทั้งคณะกรรมการอำเภอเมืองนนทบุรีได้เบิกเงินไปซื้อข้าวสารเพื่อนำมาแจกจ่ายชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อน¹¹³ ซึ่งในการรับแจกข้าวสารคุณตาสนอง เผือกบัว ได้กล่าวถึงการไปรับแจกข้าวสารจากทางการว่า “...ตอนน้ำท่วมเมื่อปี 2485 ผมเกิดแล้วจะจำได้ว่าต้องเอาหม้อดินเผาที่บ้าน ลอยคอไปรับแจกข้าวสารที่หน้าศาลากลางเลยทีเดียว...”¹¹⁴

สำหรับความช่วยเหลือในด้านอื่นๆ ทางจังหวัดนนทบุรีแนะนำให้ชาวบ้านประกอบอาชีพเสริม เช่น ให้ชาวบ้านที่ชำนาญด้านการประมงจับสัตว์น้ำไปขายจนกว่าน้ำจะลด¹¹⁵ นอกจากนี้ยังแนะนำให้ชาวบ้านรับจ้างทำงานโยธา โดยการส่งเสริมให้ผู้มีฐานะดีในชุมชนชุดบ่อเลี้ยงปลาและพูนโคกประจำบ้านเพื่อป้องกันน้ำท่วมและเป็นการสร้างงานโดยจ้างชาวบ้านที่ประสบความเดือดร้อนเข้ามารับจ้างชุดบ่อและพูนโคก นอกจากนั้นทางจังหวัดนนทบุรียังส่งเสริม

¹¹⁰ “เรื่องไปแจกราษฎรที่ประสบอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.0201.2/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹¹¹ “เรื่องอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.0201.2/11, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹¹² “เรื่องรายงานตรวจการของปลัดจังหวัดนนทบุรี,” 2485, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.10/379, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹¹³ “เรื่องนายรวม ยอดไทย เสนอข่าวว่านายอำเภอเมืองนนทบุรีปล่อยให้ข้าวสารเปียกน้ำฝนอยู่หน้าศาลากลางจังหวัด 100 กระสอบ,” 2485 -2486, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.1.2/63, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹¹⁴ สัมภาษณ์นายสนอง เผือกบัว, 17 กรกฎาคม 2551.

¹¹⁵ “เรื่องอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.0201.2/10, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ให้มีการว่าจ้างงานโยธา โดยตั้งเอาโครงการสร้างทางรถไฟซึ่งเป็นของบริษัทบางบัวทอง จำกัดที่ได้เลิกกิจการไปตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2485¹¹⁶ มาดำเนินการใหม่เพื่อให้เกิดการว่าจ้างแรงงานในชุมชน เพื่อให้ราษฎรมีรายได้จากการรับจ้างมาใช้บรรเทาความเดือดร้อน¹¹⁷ อีกทั้งยังจะก่อให้เกิดความสะดวกต่อการเดินทางของคนในชุมชนอีกด้วย ส่วนความช่วยเหลือชาวสวนในด้านสวนผลไม้ที่ประสบปัญหาน้ำท่วมรัฐบาลชี้แนะให้ราษฎรทำการเสริมคันดินในสวนให้สูงขึ้นเพื่อป้องกันน้ำท่วมเข้าสวนและแจกจ่ายน้ำมันเพื่อเป็นเชื้อเพลิงในการสูบน้ำและวิดน้ำออกจากสวน¹¹⁸ จากแนวทางในการให้ความช่วยเหลือเพื่อบรรเทาปัญหาน้ำท่วมดังกล่าวได้ส่งผลให้สวนในอำเภอเมืองนนทบุรีสามารถเสริมคันดินและวิดน้ำที่ท่วมออกจากสวนได้ประมาณ 18 แห่ง¹¹⁹ แต่กระนั้นก็ตามวิกฤตการณ์น้ำท่วมในพ.ศ. 2485 ได้สร้างความเสียหายและความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะสวนทุเรียนสวนใหญ่ที่น้ำท่วมจนสวนล่ม ดังคำบอกเล่าของคุณลุงบันเทิง เครือเพ่งว่า “...เวลาน้ำท่วมต้นไม้ในสวนที่ปลูกกันไว้จะตายเกือบหมดไม่มีอะไรเหลือเลย ที่เหลือก็จะมีแค่ต้นมะพร้าวกับต้นทองหลางที่ไม่ตายเพราะเป็นไม้ชอบน้ำ¹²⁰” อย่างไรก็ตามชาวสวนนนทบุรีใช้ระหัดวิดน้ำออกและเสริมคันดินให้สูงกว่าระดับน้ำที่ท่วมถึง แต่สวนใหญ่ก็สู้ไม่ได้เพราะระดับน้ำสูงมาก โดยอัตราส่วนของจำนวนสวนที่มีอยู่ 100 สวนสามารถกู้ได้เพียงแค่ 1 สวน จึงทำให้ชาวสวนบางคนถึงกับหมดตัวต้องมาเพาะเมล็ดทุเรียนกันใหม่เมื่อน้ำลดแล้ว¹²¹

ในการป้องกันสวนจากน้ำท่วมนั้น กมล สมิตีรัตน์ ได้เขียนถึงวิธีการของชาวสวนนนท์ในการเก็บกู้สวนของตนไว้ว่า ชาวสวนประสบปัญหาน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2485 สวนได้รับความเสียหายเรียกว่า สวนล่ม ผลไม้ส่วนใหญ่ตายหมด บางสวนเจ้าของสวนสามารถกู้สวนได้ทุกคนในครอบครัวจะช่วยกันกู้สวน โดยชาวสวนจะซื้อดินหรือขุดดินในอกร่องสวนและซื้อไม้

¹¹⁶ “เรื่องบริษัทรถไฟบางบัวทอง จำกัด,” 17 มีนาคม 2478 – 31 กรกฎาคม 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (3)สร.0201.39.1.1/6, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹¹⁷ “เรื่องที่ดินทางรถไฟสายบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี,” 2485- 2486, เอกสารกระทรวงมหาดไทย, มท.5.16.20/44, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹¹⁸ “เรื่องอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.0201.2/10, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹¹⁹ “เรื่องไปแจกราษฎรที่ประสบอุทกภัย พ.ศ. 2485,” 2485, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, สร.0201.2/8, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹²⁰ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเพ่ง, 3 กรกฎาคม 2551.

¹²¹ ญาณี สรประไพ. การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538), 91.

กระดานมาป้องกันน้ำทำเป็นเขื่อน บางคนซื้อดินเป็นลำเรือ และเรือไม้พื้นกระดานบ้านออกมาป้องกันสวน ทั้งกลางวันและกลางคืนต้องคอยเดินตรวจตรารอบคั่นนาสวน ดูว่าคั่นนาสวนช่วงไหนมีรอยรั่วหรือเขื่อนที่กั้นน้ำล้มจะได้อุดรอยรั่วได้ทัน ถ้าน้ำไหลป่าเข้ามาเขื่อนจะพัง น้ำจะทะลักเข้าสวน ทำให้สวนล่ม สวนที่ป้องกันน้ำท่วมได้จะเรียกว่า สวนเหนือน้ำ เจ้าของสวนที่ป้องกันสวนได้เมื่อผลผลิตออกขาย จะขายได้ราคาสูงอย่างเมล็ดทุเรียน เมื่อนำมาขายสามารถขายได้ราคาสูงถึงเมล็ดละ 1 บาท เมื่อเปรียบเทียบกับราคาถ้วยเดียวสามารถซื้อได้ถึง 10 – 15 ชาม และยังสามารถขยายกิ่งพันธุ์ของทุเรียนมาขายได้ด้วย โดยเจ้าของที่สวนสามารถกู้ได้จะได้ทุนคืนและกำไรจากผลผลิต จะเรียกเจ้าของสวนที่กู้ได้ว่า เศรษฐีน้ำท่วม¹²² อย่างไรก็ตามหลังจากผ่านวิกฤตการณ์น้ำท่วมในพ.ศ. 2485 แล้ว ชาวสวนส่วนใหญ่ยังกลับมาทำสวนเหมือนเดิม แต่รูปแบบการทำสวนได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเน้นการปลูกพืชผลที่หลากหลายมากยิ่งขึ้นและให้ผลผลิตได้เร็ว เพื่อต้องการหารายได้มาทดแทนความเสียหายที่เกิดจากวิกฤตการณ์น้ำท่วม¹²³

วิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2485 นอกจากได้ส่งผลกระทบต่อการทำสวนของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีแล้วยังส่งผลกระทบต่อธุรกิจการค้าในชุมชนด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะตลาดในชุมชนซึ่งถือเป็นแหล่งรับซื้อผลผลิตจำหน่ายให้กับผู้บริโภคไม่สามารถรับซื้อผลผลิตจากสวนที่ได้รับความเสียหายจากวิกฤตการณ์น้ำท่วม จึงทำให้การซื้อขายสินค้าจากสวนของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีต้องหยุดชะงักลง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าวิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2485 นี้ได้สร้างความเสียหายและส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีโดยเฉพาะปัญหาสวนล่ม ปัญหาการซบเซาของสินค้าจากสวนและปัญหาเครื่องอุปโภคบริโภคราคาสูง และในช่วงเวลาใกล้เคียงกันชุมชนตลาดทำน่านนทบุรียังต้องเผชิญกับ ภาวะสงครามโลกครั้งที่สองที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2484 – 2488 ตามมาอีกด้วย

2.2.2 ผลกระทบจากภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองชาวบ้านในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ โดยทั่วไปของไทย โดยในช่วงสงครามได้มีการโจมตีทางอากาศจากฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งทิ้งระเบิดในบริเวณที่เป็นศูนย์กลางทางยุทธศาสตร์และเส้นทางการคมนาคมที่สำคัญ ในกรณีของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีแม้จะไม่ได้ถูกทิ้งระเบิด

¹²² กมล สมิตีร์ต , การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางกรวย นนทบุรี ระหว่างพ.ศ. 2445 – 2511 (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549), 70.

¹²³ สัมภาษณ์นางสุนันทา พงศ์สิฏานนท์, 22 ธันวาคม 2549.

โดยตรงก็ตาม แต่วิกฤตการณ์สงครามได้สร้างความหวาดกลัวและส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน ตลาดทำน่านนทบุรีอยู่ไม่น้อย เพราะไม่ทราบชะตากรรมว่าจะมีโอกาสถูกเครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตรโจมตีเมื่อใด อีกทั้งบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีซึ่งมีพื้นที่ติดกับเมืองหลวงหรือพระนครจึงมีความชุ่มเสียงจากการถูกโจมตี รวมทั้งย่อมได้รับผลกระทบจากความเสียหายของสะพานพระราม 6 ที่ถูกโจมตีโดยฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม 2487 ทั้งนี้เพราะสะพานพระราม 6 เป็นเส้นทางที่เชื่อมกับถนนพระราชารัฐซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้ในการติดต่อระหว่างนนทบุรีกับพระนครตั้งนั้นเมื่อสะพานพระราม 6 ถูกโจมตีอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่วันที่ 14 ธันวาคม 2487 ในวันที่ 2 มกราคม 2488 27 มกราคม 2488 และ 7 กุมภาพันธ์ 2488¹²⁴ จึงส่งผลให้เส้นทางคมนาคมทางบกระหว่างนนทบุรีกับพระนครจึงถูกตัดขาดลง ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อการไปมาหาสู่และการขนส่งสินค้าระหว่างนนทบุรีกับพระนครหรือกรุงเทพฯ ที่ยากลำบากมากขึ้น

เมื่อฝ่ายสัมพันธมิตรโจมตีกรุงเทพฯ หลายครั้งจึงส่งผลให้รัฐบาลต้องดำเนินการป้องกันภัยทางอากาศในหลายทาง เช่น การพรางอาคารสถานที่ โดยเฉพาะสถานที่ของทางราชการ ทั้งในพระนครและปริมณฑล โดยเมื่อวันที่ 6 มกราคม 2486 ก็มีคำสั่งให้จัดการพรางสถานที่ราชการเพื่อไม่ให้เป็นที่สนใจ¹²⁵ ด้านการลดใช้แสงไฟในเวลากลางคืนซึ่งในเรื่องนี้คุณตาบันเทิง เครือเพ่งก็ได้เล่าให้ฟังว่า “...ช่วงสงครามชาวบ้านก็จะกลัวมาก ตอนกลางคืนต้องดับไฟกันหมดไม่มีบ้านไหนกล้าเปิดไฟเลย มีดสนิทกันทั้งหมู่บ้าน...”¹²⁶ นอกจากการลดการใช้แสงไฟในเวลากลางคืนแล้วยังมีการสร้างหลุมหลบภัยซึ่งในการสร้างที่หลบภัยในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี เทศบาลได้ดำเนินการสร้างในบริเวณที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรีตรงศาลากลางจังหวัดนนทบุรี¹²⁷ ในเรื่องนี้คุณยายเพียงใจ อุเทนสุดได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างหลุมหลบภัยที่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีว่า

¹²⁴ “เรื่องรายงานการถูกโจมตีทางอากาศ(รวมทั้งการสำรวจผู้ประสบภัยและความเสียหาย)(ตอนที่ 2),” 7 กุมภาพันธ์ 2487 – 7 สิงหาคม 2488, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (2)สร.0201.4.4/22, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹²⁵ “เรื่องการพรางสถานที่ราชการ,” 6 – 7 มกราคม 2486, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (2)สร.0201.4.4/13, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹²⁶ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเพ่ง, 3 กรกฎาคม 2551.

¹²⁷ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ตอนสมัยสงครามโลกครั้งที่สองนั้นบริเวณชุมชนนี้ เป็นตัวเมืองและเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของจังหวัดนนทบุรี พอเวลามีเสียงเตือนภัย เรียกกันว่า เสียงหวอ ดังขึ้น ชาวบ้านต่างก็พากันข้ามฟากไปหลบอยู่ในสวนฝั่งตรงข้าม ตรงบางศรีทอง สมัยนั้นทุกบ้านจะมีเรือก็พากันพายเรือหนีกันไป พ่อแม่ก็หอบลูกจูงหลานพายเรือหนีไปอยู่ฝั่งนู่นกันหมด เพราะฝั่งนู่นจะมีแต่สวนก็หลบกันในสวน แต่ในสวนจะไม่มีหลุมหลบภัยนะก็หลบกันในสวนนี้แหละ บางคนที่อยู่ใกล้หลุมหลบภัยทางฝั่งเมืองนนท์ที่เทศบาลและชาวบ้านช่วยกันขุดไว้ก็หลบที่หลุมหลบภัยกัน ตอนเสียงหวอมา บ้านไหนอยู่ใกล้หลุมหลบภัยก็เข้าไปหลบกัน ถ้าอยู่ไกลก็พายเรือหนีกันไปที่สวนฝั่งตรงข้ามนู่น¹²⁸

อย่างไรก็ตามในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อพื้นที่ในกรุงเทพฯ หรือบริเวณใกล้เคียงถูกโจมตีอยู่บ่อยครั้ง รัฐบาลจึงสนับสนุนให้ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยในจังหวัดพระนคร และธนบุรีอพยพไปอาศัยในสถานที่ที่คาดว่าจะปลอดภัยจากการโจมตีของข้าศึก ซึ่งหนึ่งในสถานที่ที่เจ้าหน้าที่จังหวัดพระนครได้แนะนำให้คนอพยพหนีภัยสงครามไปอยู่ ก็คือ อำเภอนนทบุรี โดยแนะนำว่า อำเภอนนทบุรีตั้งแต่ฝั่งเหนือคลองบางเขนขึ้นไปตลอดทิศเหนือถือเป็นเขตที่น่าจะปลอดภัยจากการโจมตีของข้าศึก¹²⁹ เนื่องจากท้องที่อำเภอนนทบุรีมีปัจจัยหลายอย่างที่เหมาะสมให้ควรรอพยพมาหลบภัยยังบริเวณนี้ อย่างเช่น การมีสถานที่ราชการ สถานีตำรวจ ที่ว่าการอำเภอ ฯลฯ ตั้งอยู่ นอกจากนี้ในช่วงสงครามทางโรงพยาบาลศิริราชที่พระนครยังได้อพยพเคลื่อนย้ายหน่วยแพทย์มาตั้งที่รักษาพยาบาลอยู่ ณ บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดนนทบุรี¹³⁰ ซึ่งก็คือบริเวณชุมชนตลาดท่าไฉนนทบุรี ทำให้ที่อยู่ใกล้หมอใกล้แพทย์สามารถเข้ามารักษาพยาบาลในกรณีฉุกเฉินได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองจึงมีผู้คนบางส่วนจากพระนครและธนบุรีอพยพเข้ามากระจัดกระจายอยู่ในจังหวัดนนทบุรีจำนวนหนึ่ง โดยคุณตาบันเทิง เครือเฟื่อง ได้เล่าถึงการอพยพเข้ามาของผู้คนจากกรุงเทพฯ ไว้ว่า “...ตอนนั้นคนจากกรุงเทพฯ ก็อพยพหนีสงครามเข้ามาอยู่กันมาก คนที่อพยพมาก็มาอยู่กันนานเลย มาขอแบ่งเช่าบ้านของชาวบ้าน บางบ้านไม่มีรายได้ก็ยอมให้เช่า ได้เงินค่าเช่าเอามาใช้จ่ายในบ้าน แบ่ง

¹²⁸ สัมภาษณ์นางเพียงใจ อุเทนสุด, 17 กรกฎาคม 2551.

¹²⁹ “เรื่องการอพยพพลเมืองเพื่อบรรเทาภัยทางอากาศ,” 27 พฤศจิกายน 2485 – 29 มกราคม 2487, เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (2)สร.0201.4.4/12, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

¹³⁰ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542), 47.

บ้านแบ่งห้องให้เช่ากันไป บางคนที่อพยพมาเป็นคนมีเงินก็ขอซื้อได้เลย ที่อพยพมาแล้วอยู่เลยไม่กลับก็มี แต่ส่วนใหญ่พอหลังสงครามก็กลับกันไป...¹³¹” ซึ่งจากการที่มีผู้คนจำนวนหนึ่งอพยพจากกรุงเทพฯ และธนบุรีเข้ามายังชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีก็ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีรายได้ในการแบ่งบ้าน แบ่งห้อง หรือที่ดินต่างๆ ของตนให้ผู้อพยพมาเช่าหรือขาย รวมทั้งยังได้รายได้จากการขายสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ ให้กับผู้ที่อพยพ จึงถือเป็นรายได้อีกทางหนึ่งในช่วงสงครามที่ทำให้ผู้คนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีสามารถนำมาจุนเจือและแบ่งเบาภาระในครอบครัวจากภาวะขาดแคลนของสงครามได้ระดับหนึ่ง

การส่งเสริมให้มีการอพยพผู้คนเพื่อหนีภัยสงครามจากพระนครและธนบุรีมายังท้องที่เมืองนทบุรี นอกจากจะส่งผลให้เกิดรายได้ต่อชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีแล้ว ยังมีผลต่อการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกที่เชื่อมระหว่างพระนครและธนบุรีกับเมืองนทบุรีให้มีความสะดวกมากขึ้นด้วย เพราะในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเส้นทางคมนาคมสายหลักจากพระนครและธนบุรีมาสู่เมืองนทบุรี โดยเฉพาะสะพานพระราม 6 และถนนกรุงเทพฯ – นทบุรีหรือถนนพระราชราษฎรซึ่งถูกระเบิดจนพังเสียหาย รัฐบาลจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงและสร้างถนนเพิ่มเติมเพิ่มขึ้นมาอีกสองสาย คือ ถนนพิบูลสงครามและถนนนทบุรี – ตลาดขวัญ โดยถนนพิบูลสงครามได้สร้างขึ้นในพ.ศ. 2486¹³² ซึ่งเป็นถนนที่ตัดเลียบบแม่น้ำเป็นเส้นทางเชื่อมการคมนาคมระหว่างพื้นที่เมืองนทบุรีกับตำบลบางซื่อ จังหวัดพระนคร เริ่มต้นจากแยกพิบูลสงครามในท้องที่บางซื่อไปทางทิศตะวันตกข้ามคลองบางเขนเข้าเขตอำเภอเมืองนทบุรีข้ามแนวคลองวัดเขมาจากนั้นโค้งและมุ่งไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือข้ามคลองบางขุนนาค คลองบางขุนเทียน คลองบางตะนาวศรีและข้ามแนวคลองบางขวางก่อนบรรจบกับถนนพระราชราษฎรที่ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี และถนนอีกสายหนึ่งเป็นถนนที่สร้างขึ้นเชื่อมต่อจากถนนพระราชราษฎร คือ ถนนนทบุรี – ตลาดขวัญ โดยปรับปรุงเส้นทางเพิ่มเติมจากถนนหน้าเรือนจำกลางบางขวางขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2487¹³³ และเป็นถนนที่เริ่มต้นเส้นทางจากบริเวณศาลากลางจังหวัดนทบุรีมุ่งขึ้นเหนือผ่านหน้าเรือนจำกลางบางขวางไปยังชุมชนตลาดขวัญ ในภาวะสงครามนอกจากชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีจะได้รับผลกระทบดังที่

¹³¹ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟื่อง, 3 กรกฎาคม 2551.

¹³² คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนทบุรี, 48.

¹³³ “เรื่องถนนสายนทบุรี – ตลาดขวัญ,” 3 มีนาคม – 19 เมษายน 2490, เอกสารกองกลางสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (2)สร.0201.66.5.2/11, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

กล่าวไว้ข้างต้นแล้ว วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นยังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีด้วยเช่นกัน

โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง สืบเนื่องมาจากเกิดภาวะข้าวยากมากแพงในช่วงสงคราม ราคาสินค้าต่างๆ พุ่งสูงขึ้น จึงทำให้เกิดความอึดอัดขัดขาดแคลนซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเป็นอย่างมาก การดำรงชีพเป็นไปด้วยความลำบาก เนื่องจากขาดแคลนปัจจัยต่างๆ ข้าวสารซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องใช้ประทังชีวิตทุกวันก็มีน้อยและราคาแพง เสื้อผ้าก็ขาดแคลนมีไม่พอใช้ในครอบครัว นอกจากนี้ในภาวะสงครามยังทำให้สุขอนามัยของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเสื่อมโทรมลง เกิดโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ เช่น ไข้มาลาเรียหรือโรคระบบทางเดินอาหาร รวมทั้งโรคผิวหนังหรือโรคหิด ชาวบ้านต้องใช้ยาเท่าที่พอหาได้มารักษา เช่น ยาน้ำควินินมาบรรเทาอาการไข้มาเลเรีย ในการรักษาโรคผิวหนังใช้ก้อนกำมะถันต้มน้ำมันมะพร้าวทาตามง่ามมือง่ามเท้า ด้านการประกอบอาชีพอย่างการปั้นหม้อที่ก่อนสงครามสามารถทำได้ทั้งกลางวันและกลางคืน แต่ช่วงสงครามชาวบ้านทำได้เฉพาะตอนกลางวัน เพราะกลางคืนไฟฟ้าขาดแคลนเนื่องจากโรงไฟฟ้าหลายแห่งถูกระเบิดเสียหาย¹³⁴ ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองได้เกิดขึ้นเป็นเวลาหลายปีจนกระทั่งได้ยุติลงในวันที่ 14 สิงหาคม 2488 เมื่อญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ต่อฝ่ายพันธมิตร¹³⁵ ทำให้ปัญหาต่างๆ เริ่มคลี่คลายลง¹³⁶

จากการเกิดภัยสงครามโลกครั้งที่สองทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้เกิดความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบเป็นอย่างมากในหลายด้าน พื้นที่บริเวณใกล้เคียงที่ถูกโจมตีจากภัยทางอากาศได้สร้างความเสียหายให้เส้นทางการคมนาคมถูกตัดขาดจากเมืองหลวง ต้องมีการพร่างแสงไฟ พร่างตัวบ้านเรือนอาคารต่างๆ ที่อาจตกเป็นเป้าโจมตีจากฝ่ายสัมพันธมิตร เวลาเกิดสัญญาณเตือนภัยก็ต้องเข้าไปหลบยังหลุมหลบภัยหรือพายุเรือหนีไปอยู่ตาม

¹³⁴ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟ่ง, 3 กรกฎาคม 2551; ชาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์, ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) ชาญ พงศ์สิฏฺฐานนท์, 79; วงศ์ สงเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด สงเจริญ (นันทบุรี : มปท, 2550), 165.

¹³⁵ ดิเรก ชัยนาม, ไทยกับสงครามโลกครั้งที่สอง, (นันทบุรี : ศรีปัญญา, 2549), 248.

¹³⁶ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟ่ง, 3 กรกฎาคม 2551; สัมภาษณ์นางสุชิน ปานิกบุตร, 3 กรกฎาคม 2551; สัมภาษณ์นายสนอง เผือกบัว, 17 กรกฎาคม 2551; สัมภาษณ์นางเพียงใจ อุเทนสุด, 17 กรกฎาคม 2551; วงศ์ สงเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด สงเจริญ, 166 - 167.

สวนที่ซึ่งคาดว่าจะไม่เป็นเป้าจากการถูกโจมตี รวมทั้งชีวิตความเป็นอยู่ก็เกิดความอึดอัดขาดแคลน ทั้งอาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม หรือสุขภาพอนามัยที่เสื่อมโทรมเกิดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ยาเวชภัณฑ์ไม่เพียงพอต่อความต้องการ การประกอบอาชีพเป็นไปด้วยความยากลำบาก จึงถือได้ว่าภาวะสงครามได้สร้างความเดือดร้อนให้กับคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเป็นอย่างมาก จนทำให้การพัฒนาของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้ชะงักงันและหยุดชะงักลงจากวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเวลานาน จนกระทั่งตั้งแต่ พ.ศ. 2503 ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในฐานะตัวเมืองนทบุรีได้กลับมาเร่งพัฒนาเมืองอย่างเต็มรูปแบบอีกครั้ง จากนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มุ่งหวังให้เมืองนทบุรีเป็นฐานรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ

บทที่ 4

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ภายใต้แผนการพัฒนาเมืองนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ระหว่าง พ.ศ. 2503 – 2526

ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีการขยายตัวทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่อง ภายหลังจากย้ายตัวเมืองนทบุรีและเรือนจำกองมหันตโทษเข้ามาตั้งในชุมชน จนกระทั่งตั้งแต่ พ.ศ. 2484 ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้รับผลกระทบจากวิกฤตการณ์ครั้งใหญ่สองด้านพร้อมกัน คือ อุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2485 และภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีหยุดชะงักและชะลอตัวลงระยะหนึ่ง จนกระทั่งกลับมาพัฒนาอย่างเต็มรูปแบบอีกครั้ง ตั้งแต่พ.ศ. 2503 ดังนั้นเนื้อหาในบทที่ 4 จะเน้นการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2503 – 2526 โดยเน้นปัจจัยที่เกิดจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเป็นปัจจัยหลักเป็นสำคัญ กล่าวคือ ระหว่างพ.ศ. 2503 - 2509 เมืองนทบุรีโดยเฉพาะในเขตตัวเมืองหรือชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้รับการผลักดันให้มีการพัฒนาไปสู่ความเป็นสังคมเมืองตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทยในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยรัฐบาลมีเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศเพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองตามแบบอย่างประเทศตะวันตก ซึ่งดำเนินการภายใต้โครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่อยู่ในความดูแลของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเริ่มต้นจากประกาศการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ขึ้นในพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ซึ่งมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้กับประเทศ รวมทั้งสร้างปัจจัยพื้นฐานในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านสาธารณสุขูปโภค เพื่อให้ประชาชนในประเทศมีความอยู่ดีกินดีและความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น¹

การพยายามฟื้นฟูประเทศโดยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่พ.ศ. 2504 ได้มีส่วนส่งเสริมให้จังหวัดนทบุรีเป็นจังหวัดหนึ่งที่ต้องพัฒนาให้เป็นหนึ่งในเมืองบริวารหรือเมืองปริมณฑลของกรุงเทพฯ เนื่องจากนทบุรีเป็นจังหวัดที่อยู่ติดกับเมืองหลวง

¹ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, “สรุปสาระสำคัญและผลการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1,” (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.). (แผนพับ)

โดยตัวเมืองนนทบุรีมีระยะทางห่างจากเมืองหลวงเพียงแค่ 13 กิโลเมตร จากทำเลที่ตั้งดังกล่าว จึงมีส่วนผลักดันให้เมืองนนทบุรีต้องเร่งปรับปรุงและขยายการพัฒนาให้เป็นเมืองที่มีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัยเพื่อสามารถรองรับกับการขยายตัวของเมืองหลวงได้ ดังนั้นระหว่างพ.ศ. 2503 - 2509 จังหวัดนนทบุรีจึงมีนโยบายการพัฒนาเมืองนนทบุรีในหลายด้านซึ่งส่วนใหญ่ภาครัฐเป็นผู้ดำเนินการหรือสนับสนุนให้จัดทำขึ้น โดยเฉพาะบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นตัวเมืองและเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของจังหวัดนนทบุรีจึงได้รับการพัฒนาในด้านต่างๆ จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างก้าวกระโดดก่อนพื้นที่ในส่วนอื่นๆ ของจังหวัด ซึ่งเมื่อพัฒนาไปได้ระดับหนึ่งทางจังหวัดจึงเริ่มขยายการพัฒนาไปยังพื้นที่ส่วนอื่น ทั้งในอำเภอเมืองนนทบุรี อำเภอปากเกร็ด อำเภอบางใหญ่ อำเภอบางบัวทอง อำเภอบางกรวยและอำเภอไทรน้อยเพื่อให้การพัฒนาเมืองนนทบุรีเป็นไปอย่างทั่วถึงทั้งจังหวัด ซึ่งจากแผนพัฒนาเมืองนนทบุรีที่ดำเนินการโดยภาครัฐระหว่าง พ.ศ. 2503 -2509 ที่เน้นการพัฒนาบริเวณตัวเมืองนนทบุรีเป็นพื้นที่แรก ได้ส่งผลให้ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีเกิดการขยายตัวของสังคมเมืองในระยะต่อมาจากภาคเอกชน โดยเห็นได้จากการอพยพเข้ามาของผู้คนจากต่างถิ่น ที่เข้ามาปลูกสร้างที่พักอาศัย ทั้งบ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์และห้องชุดต่างๆ และเข้ามาประกอบธุรกิจเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นผลมาจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่ได้รับการพัฒนาจากแผนพัฒนาเมืองนนทบุรีจนมีความพร้อมในการรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ รวมทั้งการสนับสนุนจากโครงการผังเมืองของนครหลวงที่กำหนดให้พื้นที่ของเมืองนนทบุรีส่วนหนึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนจากกรุงเทพฯ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการพัฒนาเมืองนนทบุรีโดยเฉพาะบริเวณตัวเมืองหรือชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีตามแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เน้นการพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ จึงส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีตามมา

1. การพัฒนาเมืองนนทบุรีด้านสังคมเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ

สภาพของตัวเมืองนนทบุรีที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีตั้งอยู่นั้น มีความเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก เพราะตั้งแต่ย้ายเมืองนนทบุรีจากตลาดขวัญมาตั้งที่ตัวเมืองใหม่ นับจนถึง พ.ศ. 2503 รวมเป็นระยะเวลา 32 ปี ทำให้สิ่งต่างๆ ที่ได้ปลูกสร้างขึ้นเริ่มมีสภาพชำรุดทรุดโทรมลงอย่างสถานที่ราชการต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในอาคารของโรงเรียนราชวิทยาลัยเดิมซึ่งสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อมาถึงพ.ศ. 2503 บางส่วนของอาคารมีสภาพที่ชำรุดเสียหายจำนวนมาก รวมทั้งบริเวณศาลากลางจังหวัดโดยรอบก็ยังเป็นพื้นที่ลุ่ม เจาะแฉะเจ็มนองไปด้วยน้ำ เต็มไปด้วยอาคารชำรุดทรุดโทรม ดังนั้นเพื่อความมั่นคงถาวรและเป็นระเบียบเรียบร้อยมากขึ้นจึงจำเป็นต้องได้รับ

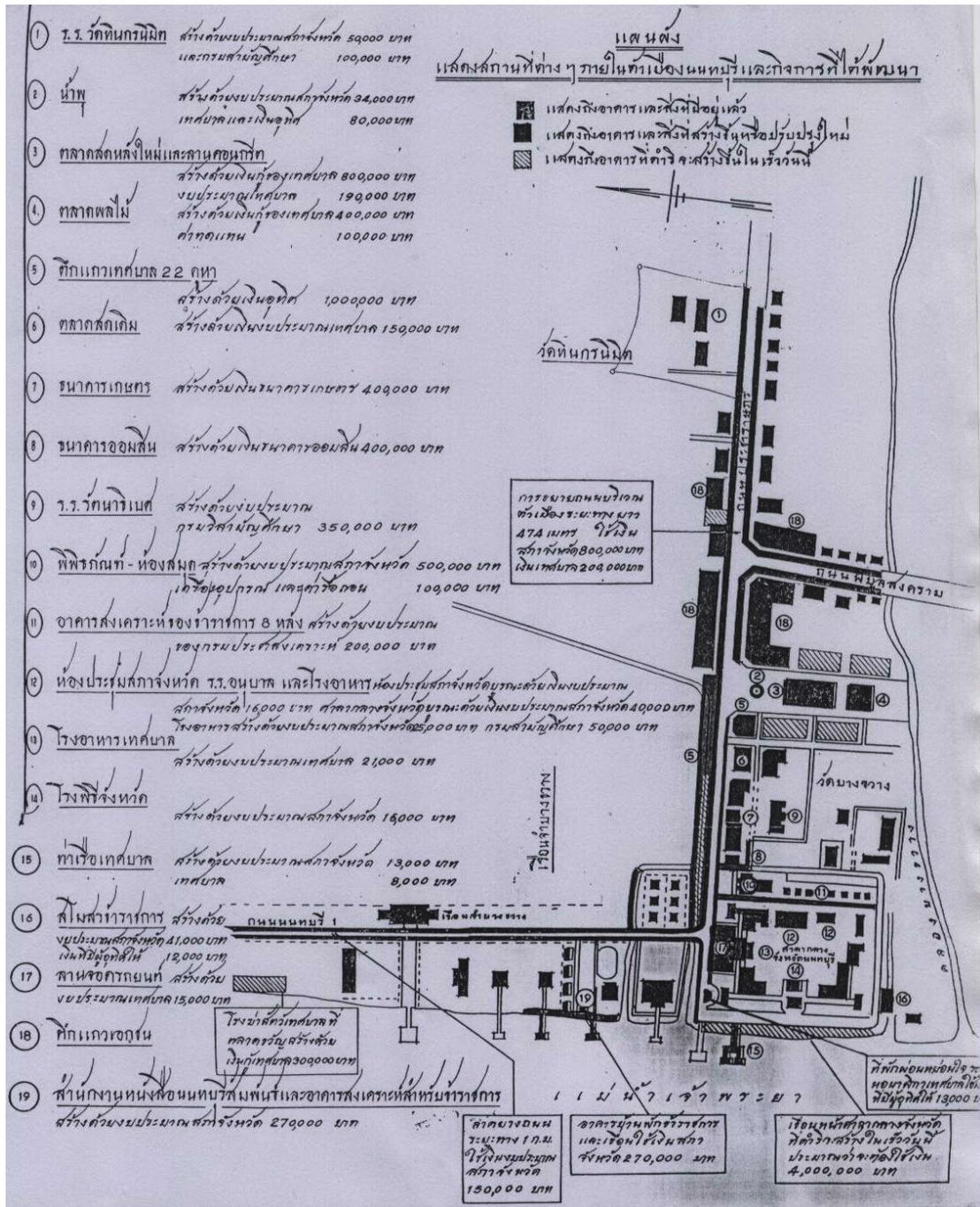
การบูรณะอย่างเร่งด่วน นอกจากนั้นบริเวณเรือนไม้ห้องแถว ร้านค้าต่างๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันก็มีสภาพเสื่อมโทรมมีความสกปรกไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่เป็นอันมาก ถนนสายสำคัญที่มีอยู่เพียงสามสาย คือ ถนนพระราชราษฎร หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ถนนสายนอก ถนนพิบูลสงครามหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่าถนนสายใน ซึ่งถนนทั้งสองสายเชื่อมการคมนาคมระหว่างเมืองนนทบุรีกับกรุงเทพฯ ซึ่งมีสภาพเสื่อมโทรมจำเป็นต้องมีการปรับปรุงในหลายด้านเพราะมีความคับแคบไม่เพียงพอแก่การจราจร ไม่มีท่อระบายน้ำ ไม่มีทางเท้าและไม่มีไฟฟ้าตามถนน นอกจากนี้ถนนอีกสายที่เป็นถนนสายสำคัญเชื่อมการคมนาคมระหว่างตัวเมืองกับตลาดขวัญ คือ ถนนสายนนทบุรี 1 ก็เต็มไปด้วยฝุ่นเพราะเป็นถนนดินลูกรัง ไม่ได้ลาดยางตลอดทั้งสาย และในช่วงฤดูฝนก็ลำบากมากยิ่งขึ้นเพราะน้ำท่วมขังกลายเป็นโคลนสร้างความลำบากในการเดินทาง จึงต้องเร่งปรับปรุงและพัฒนาให้เป็นระเบียบเรียบร้อยมากยิ่งขึ้น สมกับเป็นเมืองที่ตั้งศาลากลางจังหวัดและเป็นเมืองที่อยู่ห่างไกลจากพระนครเพียง 13 กิโลเมตรหรือเท่ากับ 15 นาทีโดยรถยนต์²

รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้เห็นความจำเป็นของการพัฒนาให้เมืองนนทบุรีมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความสวยงามและความสะอาดให้สมกับศูนย์กลางที่สำคัญของจังหวัดและเป็นฐานรองรับการขยายตัวของพระนคร³ รวมทั้งตามโครงการผังเมืองของนครหลวงยังได้กำหนดเนื้อที่บางบริเวณของเมืองนนทบุรีให้ใช้เป็นบริเวณที่อยู่อาศัยของประชาชนในนครหลวงอีกด้วย⁴ ดังนั้นทางเทศบาลและจังหวัดนนทบุรีจึงมีนโยบายเร่งรัดที่จะดำเนินการปรับปรุงและพัฒนาสภาพความเสื่อมโทรมที่มีอยู่ในเมืองนนทบุรี โดยเฉพาะบริเวณตัวเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีให้ดียิ่งขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองหลวง ดังนั้นจึงมีแผนการพัฒนาบริเวณตัวเมืองนนทบุรีในส่วนต่างๆ ดังแผนผังและรายละเอียดที่จะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

² จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, 9 – 10.

³ เรื่องเดียวกัน, 10.

⁴ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2508),

แผนที่ที่ 11 แผนผังแสดงสถานที่ต่างๆ ภายในตัวเมืองนนทบุรีและกิจการที่ได้พัฒนา
 ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2504), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

1.1 การพัฒนาบริเวณตัวเมืองนนทบุรี

การพัฒนาบริเวณตัวเมืองนนทบุรีซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐมีหลายด้านด้วยกัน เช่น การสร้างอาคารพาณิชย์ถาวรหรือตึกแถว การปรับปรุงสถานที่ราชการ การสร้างเขื่อนถาวรและทำเทียบเรือ เป็นต้น นับตั้งแต่ พ.ศ. 2497 ทางจังหวัดนนทบุรีได้เริ่มปรับปรุงบริเวณห้องแถวเรือนไม้โดยสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ขึ้นบ้างแล้ว⁵ และต่อมาเมื่อทางจังหวัดนนทบุรีมีแผนการพัฒนาตัวเมืองนนทบุรีตั้งแต่ พ.ศ. 2503 จึงขยายการปรับปรุงอาคารพาณิชย์บริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีเพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นการทดแทนห้องแถวเรือนไม้เก่าๆ ที่มีสภาพเสื่อมโทรม อีกทั้งยังเป็นการลดความเสี่ยงในด้านอัคคีภัยที่อาจเกิดขึ้นได้จากห้องแถวเรือนไม้เก่าๆ ดังนั้นในพ.ศ. 2503 ทางจังหวัดจึงติดต่อกับเอกชนและวัดบางขวางให้สร้างอาคารพาณิชย์รายรอบตลาดขึ้นใหม่ประมาณ 60 ห้อง เพื่อให้รับกับแผนผังการพัฒนาตัวเมืองบริเวณตลาดให้มีความสะอาด ถูกสุขลักษณะ และระเบียบเรียบร้อยสวยงาม รวมทั้งมีการปรับปรุงบริเวณหน้าตลาดโดยรื้อห้องแถวเรือนไม้เก่าของเทศบาลออกและจัดให้มีการสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นใหม่เป็นอาคารตึกถาวร รวม 8 ห้อง นอกจากนั้นยังส่งเสริมให้ทางวัดและเอกชนมีการรื้ออาคารเก่าที่เป็นเรือนไม้ที่เสื่อมโทรมออกเพื่อสร้างอาคารเป็นตึกคอนกรีตขึ้นแทนในอีกหลายส่วน โดยเฉพาะอาคารของเทศบาลที่สร้างขึ้นบริเวณริมคลองบางขวาง มีจำนวน 14 ห้อง อีกทั้งทางเอกชนกำลังสร้างอาคารตึกคอนกรีตขึ้นใหม่บริเวณริมตลาดสดตามแนวถนนที่ขยายใหม่ รวมอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ตามโครงการนี้ไม่ต่ำกว่า 50 ห้อง⁶ ต่อมาใน พ.ศ. 2505 มีการปรับปรุงเรือนไม้ห้องแถวเดิมเพิ่มเติมโดยปรับสร้างให้เป็นตึกทันสมัยอีก 125 คูหาเป็นเงิน 5,000,000 บาท ซึ่งในพ.ศ. 2505 สร้างแล้วเสร็จ 100 คูหา ซึ่งในจำนวนนี้เป็นอาคารพาณิชย์ของส่วนท้องถิ่น 80 คูหา⁷ สำหรับการก่อสร้างในพ.ศ. 2506 ได้ก่อสร้างอาคารพาณิชย์เพิ่มเติมอีก 32 คูหา ทำการก่อสร้างโดยบริษัทนายเช็งโหมว แซ่โจ้ว โดยกำหนดให้เสร็จสิ้นภายในวันที่ 10 ธันวาคม 2505 แต่เกิดน้ำท่วมขึ้นการก่อสร้างจึงล่าช้า ดังนั้นทางเทศบาลนนทบุรีจึงเปลี่ยนผู้ก่อสร้างใหม่เป็นห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลชื่อฮวยน้ำมา ดำเนินการต่อจนแล้วเสร็จในเดือนมิถุนายน 2506 รวมราคาก่อสร้างเป็นเงิน 907,500 บาท⁸

⁵ หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายบุญช่วย ภูโสภาก(อดีตนายกเทศมนตรีเมืองนนทบุรี) (กรุงเทพฯ : ศุภสภาลาดพร้าว, 2512 พิมพ์ในงานศพนายบุญช่วย ภูโสภาก 2512), 17.

⁶ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁷ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁸ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์, 4,4 (เมษายน 2506) : 44.

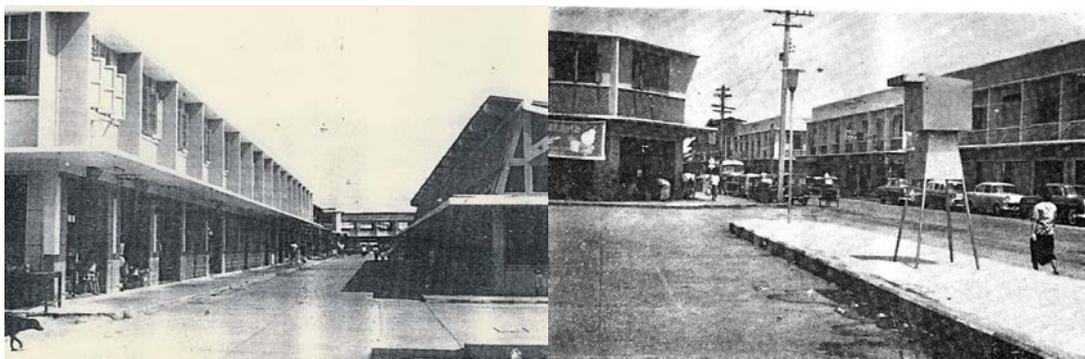
การก่อสร้างอาคารพาณิชย์ได้ดำเนินการเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2507 ก็มีการปรับปรุงอาคารพาณิชย์ในย่านชุมชนตมจากโครงการในปีก่อนๆ โดยสร้างอาคารพาณิชย์ บล็อกที่ 11 อันเป็นบล็อกสุดท้ายริมแม่น้ำเจ้าพระยา จำนวน 23 คูหา เป็นตึกแถวขนาด 3-4 ชั้น ด้วยเงิน 1,500,000 บาทเศษ พร้อมกับส่งเสริมให้เอกชนสร้างอาคารพาณิชย์ใหม่ขึ้นแทนห้องแถวเรือนไม้เดิมที่มีความเสื่อมโทรมด้วย ผลปรากฏว่าจนถึงในพ.ศ. 2507 เอกชนสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นรวม 15 บล็อก เป็นจำนวน 155 คูหา และทางวัดบางขวางได้รื้อแหล่งเสื่อมโทรมแหล่งสุดท้ายของเมืองบริเวณข้างโรงเรียนรัตนวิเศษศรีออก แล้วสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ตึก 2 ชั้นอีก 8 คูหา สรุปได้ว่าจำนวนอาคารพาณิชย์ได้สร้างขึ้นจนถึงพ.ศ. 2507 เป็นอาคารพาณิชย์ของเทศบาล 11 บล็อก 123 คูหา คิดเป็นเงินประมาณ 5,000,000 บาท และอาคารพาณิชย์ของเอกชน 15 บล็อก 155 คูหา คิดเป็นเงินประมาณ 5,000,000 บาท โดยมีพิธีเปิดอาคารพาณิชย์ของเทศบาลอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2508⁹

ภาพที่ 13 เรือนไม้ห้องแถวเดิมริมถนนพระราชารษฎร์

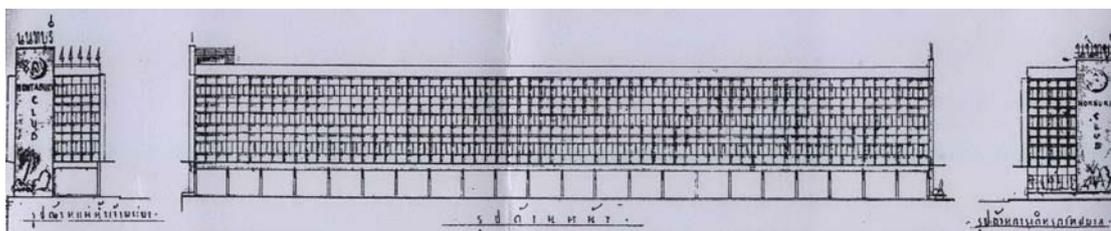
ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁹ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, 4 - 5.

ภาพที่ 14 อาคารพาณิชย์ถาวรที่สร้างขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2503

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

แผนที่ที่ 12 แผนผังอาคารพาณิชย์บล็อกสุดท้ายบริเวณถนนพระราชานุวัตรริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

นอกจากอาคารพาณิชย์ถาวรที่ได้สร้างขึ้นดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีการสร้างอาคารเพื่อการสงเคราะห์ที่อยู่อาศัยให้แก่ทางข้าราชการที่ทำงานในเมืองนนทบุรีอีกด้วย โดย พ.ศ. 2503 มีการรื้ออาคารเก่าแก่ที่ชำรุดทรุดโทรมอันอาจก่อให้เกิดอันตรายแก่ประชาชนออกทั้งหมด แล้วดำเนินการสร้างอาคารสงเคราะห์ขนาดเล็ก รวม 8 หลัง พร้อมกับทำรั้วและถนน ทั้งนี้ได้ใช้เงินอุดหนุนจากกรมประชาสงเคราะห์ 200,000 บาทตามที่จังหวัดติดต่อขอไป การก่อสร้างอาคารสงเคราะห์แล้วเสร็จและจัดให้ข้าราชการเช่าอยู่ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2504 รวมทั้งมีการใช้เงินของสภาจังหวัดสร้างอาคารสงเคราะห์ให้ข้าราชการเพิ่มเติมอีกจำนวนทั้งสิ้น 6 หลัง เป็นบ้านพักข้าราชการชั้นตรี 3 หลัง และบ้านพักข้าราชการชั้นโทอีก 3 หลัง ใช้เงินงบประมาณทั้งสิ้น 200,000 บาท ทำให้สามารถบรรเทาความเดือดร้อนของข้าราชการในเรื่องที่อยู่อาศัยได้ส่วนหนึ่ง¹⁰

¹⁰ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ด้านการปรับปรุงสถานที่ราชการของจังหวัดนนทบุรีซึ่งเกือบทั้งหมดตั้งอยู่ในอาคารของโรงเรียนราชวิทยาลัยเดิมที่ได้ก่อสร้างขึ้นมาตั้งแต่เดือนกันยายน 2453 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ซึ่งใช้ต่อเนื่องมาอย่างยาวนานถึง 50 ปี ทำให้สถานที่ราชการต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในอาคารของโรงเรียนราชวิทยาลัยเดิมมีความเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก บริเวณศาลากลางจังหวัดโดยรอบยังเป็นพื้นที่ลุ่มเฉอะแฉะและน้ำเจิ่งนอง อีกทั้งยังเต็มไปด้วยอาคารชำรุดทรุดโทรมที่จำเป็นต้องได้รับการบูรณะอย่างเร่งด่วน ดังนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2503 ทางจังหวัดจึงมีการปรับปรุงสถานที่ราชการขึ้นหลายแห่ง ได้แก่ ศาลากลางจังหวัด ที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรี สำนักงานเทศบาลเมืองนนทบุรี หอประชุมประจำจังหวัด บ้านพักข้าราชการที่สังกัดจังหวัด โดยมีการปรับปรุงซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดจนเสร็จเรียบร้อยและทาสีใหม่บริเวณอาคารและรั้วโดยรอบ ทั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากอำเภอเมืองนนทบุรีและเทศบาลนนทบุรี รวมทั้งสภาจังหวัดในการจัดทำจนแล้วเสร็จ และได้จัดสร้างและซ่อมแซมบ้านพักข้าราชการที่มีอยู่แล้วประมาณ 10 หลัง รวมทั้งทำรั้วใหม่และทาสีใหม่กับได้ติดต่อขอความร่วมมือไปยังเรือนจำกลางบางขวางเพื่อขอให้ร่วมมือปรับปรุงในลักษณะเดียวกัน เฉพาะการซ่อมสถานที่ราชการต่างๆ ได้ใช้เงินค่าซ่อมแซมประมาณ 80,000 บาทเศษ นอกจากนี้ยังได้รื้อหลุมหลบภัยทางอากาศที่ได้สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่สองบริเวณข้างที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรีออกและตกแต่งบริเวณนี้ให้เป็นที่จอดรถยนต์และสวนดอกไม้ และได้ปรับปรุงอาคารในศาลากลางจังหวัดด้วยงบประมาณสภาจังหวัดในวงเงิน 16,000 บาท เทศบาลยังจัดสร้างโรงอาหารแห่งใหม่เพิ่มเติมในวงเงินงบประมาณของเทศบาล 21,000 บาท กับสร้างโรงอาหารของโรงเรียนอนุบาลนนทบุรี รวมทั้งยังมีจัดสร้างสโมสรข้าราชการแห่งใหม่ขึ้นโดยรื้อย้ายสโมสรข้าราชการแห่งเดิมที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังศาลากลางซึ่งชำรุดทรุดโทรมมากทั้งยังตั้งอยู่ในที่ไม่เหมาะสมออก โดยรื้อไปสร้างใหม่ในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ข้างศาลากลางจังหวัด ด้านทิศใต้ จนแล้วเสร็จและเปิดดำเนินการได้ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2504 โดยใช้เงินงบประมาณของสภาจังหวัด ประมาณ 41,000 บาท และเงินที่มีผู้อุทิศอีกให้ประมาณ 12,000 บาทเศษ¹¹

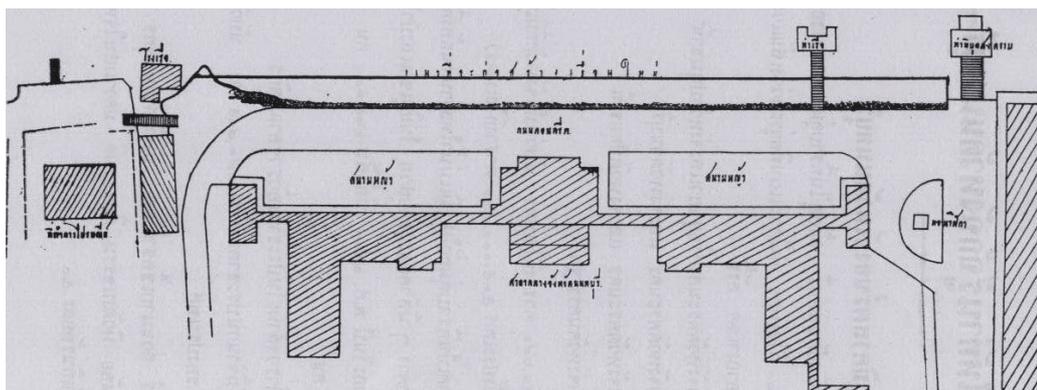
ในการบูรณะปรับปรุงเขื่อนป้องกันน้ำเซาะตลิ่งหน้าศาลากลางจังหวัดนนทบุรีได้มีการซ่อมแซมไปแล้วครั้งหนึ่งในพ.ศ. 2496 ซึ่งมีการปรับปรุงไปเมื่อวันที่ 20 มกราคม 2496 โดยวิธีการเรียงหินใหญ่ไปตามแนวถนนงบประมาณ 120,000 บาท¹² จนกระทั่งพ.ศ. 2503 ก็มีการเสนอนโยบายการ

¹¹ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹² “เรื่องเขื่อนกันน้ำหน้าจังหวัดนนทบุรี,” 20 มกราคม – 19 มีนาคม 2496, เอกสารกองกลางสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, (2)สร.0201.64/9, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

ปรับปรุงต่อยอดเขื่อนกันตลิ่งเพิ่มเติมอีกครั้ง โดยการทำเป็นเขื่อนคอนกรีตถาวร รวมทั้งสร้างท่าเทียบเรือใหม่ ซึ่งทางจังหวัดได้ติดต่อขอให้กรมโยธาเทศบาลกำหนดแบบแปลนแผนผังเขื่อนถาวร และขอตั้งงบประมาณในปี พ.ศ. 2505 จำนวน 4,000,000 บาท เพื่อจัดสร้าง ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสียหายแก่อาคารศาลากลางจังหวัดอันเนื่องมาจากน้ำกัดเซาะ โดยเฉพาะท่าเทียบเรือหน้าศาลากลางจังหวัดได้รื้อท่าเดิมออกและจัดสร้างขึ้นใหม่ ด้วยความร่วมมือกับเทศบาล อีกทั้งยังสร้างโป๊ะจอดเรือเพิ่มจาก 1 โป๊ะ เป็น 2 โป๊ะ และทำทางขึ้นลง 2 ทาง ทั้งนี้ได้ใช้เงินจากงบประมาณสภาจังหวัดประมาณ 13,000 บาท เงินเทศบาลประมาณ 7,000 บาท¹³

อย่างไรก็ตามการสร้างเขื่อนหน้าศาลากลางที่ได้ขออนุมัติตั้งแต่ พ.ศ. 2503 แต่ได้รับการอนุมัติและสร้างได้ พ.ศ. 2508 นั้น ใช้งบประมาณแผ่นดินเป็นเงินทั้งสิ้น 4,278,350 บาท โดยเริ่มสร้างในเดือนเมษายน 2508 และแล้วเสร็จในเดือนธันวาคม 2508 ซึ่งลักษณะของเขื่อนมีสภาพเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กยาว มีความยาวทั้งสิ้น 170 เมตร ขยายคอนกรีตจากจุดศูนย์กลางเดิมออกไปเป็น 8 เมตร มีทางเท้ากว้าง 4 เมตร พื้นแนวเขื่อนออกไปมีทางเท้ายื่นพื้นแนวทับหลังเขื่อนออกไปในแม่น้ำอีก 1.20 เมตร สุดทางเท้ามีลูกกรงคอนกรีตกันและมีเสาไฟ พร้อมดวงโคมทูลระยะ 6 เมตร ด้านหน้าจัดให้มีบันไดให้ใช้ได้ทุกระดับน้ำขึ้นลง¹⁴ การปรับปรุงในครั้งนี้จึงเป็นการป้องกันความเสียหายจากการกัดเซาะน้ำที่ตลิ่งหน้าศาลากลางจังหวัด รวมทั้งทำให้คนในชุมชนตลาดท่าฉางนันทบุรี หรือผู้ที่เดินทางมาติดต่อราชการ มาค้าขายยังชุมชนได้รับความสะดวกในการเดินทางขึ้นลงทางน้ำอีกด้วย

แผนที่ที่ 13 แผนผังการสร้างเขื่อนถาวรและท่าเทียบเรือหน้าศาลากลางจังหวัด

ที่มา : จังหวัดนันทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนันทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2508), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

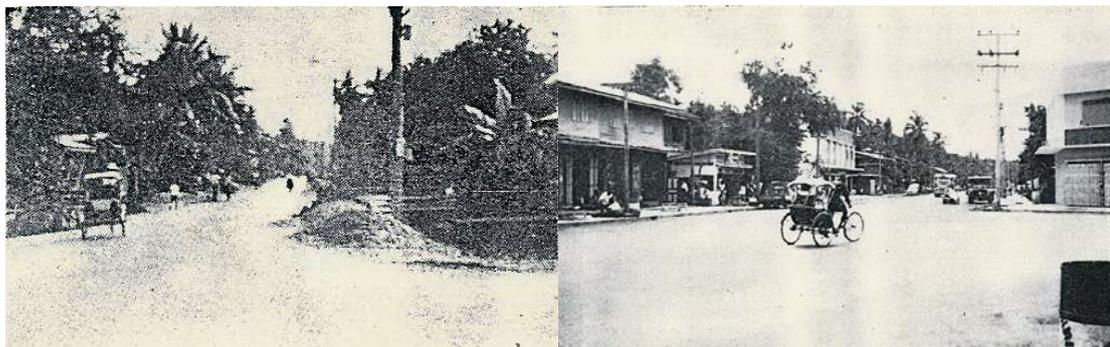
¹³ จังหวัดนันทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนันทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁴ จังหวัดนันทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนันทบุรี, 12.

1.2 การพัฒนาเส้นทางคมนาคม

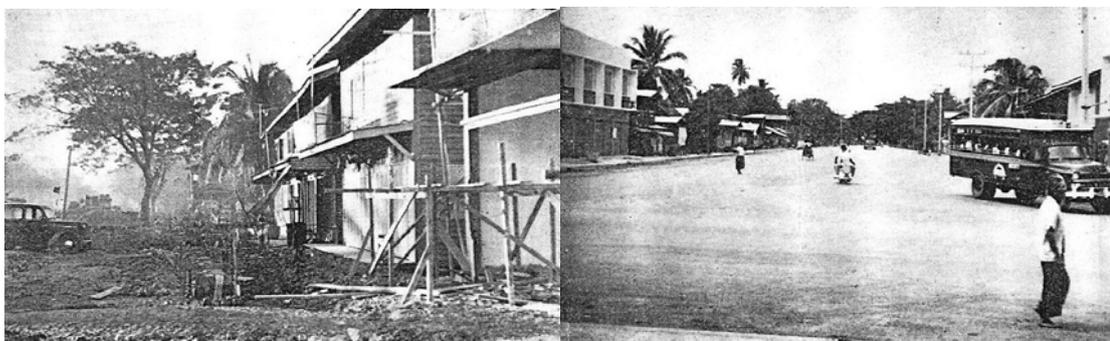
ในด้านการพัฒนาเส้นทางคมนาคมของเมืองนนทบุรี นับตั้งแต่พ.ศ. 2503 มีการขยายตัวเป็นอย่างมากสำหรับการคมนาคมทางบก ทั้งการขยายถนนสายหลักที่สำคัญของจังหวัด ทั้งสามสาย ได้แก่ ถนนพระราชราษฎร์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ถนนสายนอก และถนนพิบูลสงคราม ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ถนนสายใน ซึ่งถนนทั้งสองสายนี้เป็นถนนเชื่อมการติดต่อของตัวเมืองจังหวัดนนทบุรีกับเมืองหลวง รวมทั้งการพัฒนาถนนสายนนทบุรี 1 ซึ่งเป็นถนนที่เชื่อมการติดต่อภายในจังหวัดนนทบุรีระหว่างตัวเมืองนนทบุรีกับตลาดขวัญ นอกจากการขยายและปรับปรุงถนนสายหลักแล้วยังมีการพัฒนาถนนในซอยย่อยต่างๆ ของชุมชนเพื่อให้เกิดความสะดวกในเดินทางมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมียานพาหนะทางบกที่เพิ่มมากขึ้นเพื่อใช้ในการเดินทางไปมาหาสู่กัน โดยเฉพาะการให้บริการเดินรถสาธารณะหรือรถโดยสารที่ทางจังหวัดนนทบุรีและของเอกชนได้จัดขึ้นเพื่อบริการประชาชนในการเดินทางสัญจรไปมาทั้งภายในจังหวัดและการเดินทางไปยังกรุงเทพฯ

สำหรับถนนสายหลักมีการพัฒนาโดยการขยายถนน ปรับปรุงซ่อม ลงหิน ลาดยาง รวมทั้งการจัดทำทางเท้าเพื่อในชาวบ้านเดินสัญจรไปมาได้อย่างปลอดภัยจากรถยนต์ที่วิ่งในถนน นอกจากนี้ยังตกแต่งถนนให้มีความสวยงาม เช่น การปลูกต้นไม้ และเพิ่มความปลอดภัยในการสัญจรเวลากลางคืนโดยการติดตั้งแสงไฟต่าง ๆ ซึ่งรายละเอียดการบูรณะถนนสายหลักมีดังนี้ สำหรับถนนพระราชราษฎร์ ในพ.ศ. 2503 ได้ขยายตัวถนนให้กว้างขวางยิ่งขึ้นเพื่อรองรับผู้คนและยานพาหนะที่เพิ่มขึ้นโดยขยายให้กว้างถึง 20 เมตร นอกจากการขยายถนนแล้วยังมีการฝังท่อทำทางเท้า ขยายผิวจราจร ปักเสาไฟฟ้าแสงจันทร์ รวมทั้งปลูกต้นไม้ด้วย รวมระยะทางที่มีการปรับปรุงถนนพระราชราษฎร์ประมาณ 300 เมตร ทำแล้วเสร็จในเดือนเมษายน 2504 ใช้เงินงบประมาณไปทั้งสิ้น 383,485 บาท ส่วนถนนพิบูลสงครามหรือถนนสายในที่ตัดผ่านตัวเมืองนนทบุรีบริเวณถนนพระราชราษฎร์เดินเส้นทางผ่านแม่น้ำเจ้าพระยาเลียบบสวนของชาวบ้านไปจนถึงเขตบางซื่อ พระนคร ได้ปรับปรุงในพ.ศ. 2503 เช่นเดียวกับถนนพระราชราษฎร์โดยการขยายความกว้างของถนนเพิ่มเติมขึ้นจนกว้างถึง 30 เมตร รวมทั้งฝังท่อ ทำทางเท้า ขยายผิวจราจร การปักเสาไฟฟ้าแสงจันทร์ ปลูกต้นไม้และทำการลาดยางจนเต็มเนื้อที่ของถนนเพื่อเพิ่มความสะดวกและปลอดภัยในการสัญจร รวมระยะทางประมาณ 117 เมตร ใช้เงินงบประมาณของสภาจังหวัดและเทศบาล 336,838 บาท

ภาพที่ 15 ถนนประชากรราษฎร์ก่อนและหลังการปรับปรุง

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

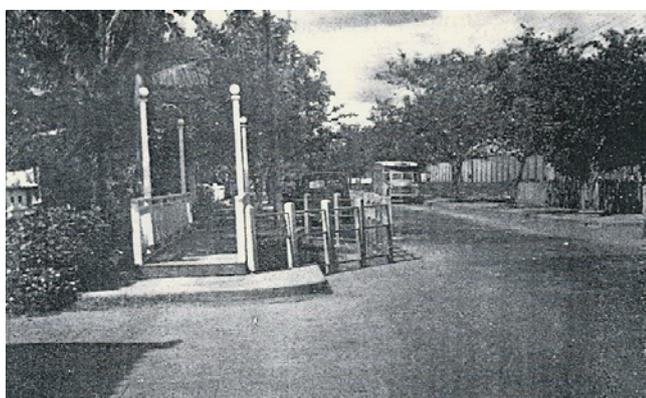

ภาพที่ 16 ถนนพิบูลสงครามก่อนและหลังการปรับปรุง

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

สำหรับถนนสายหลักที่สำคัญของจังหวัดอีกหนึ่งสาย คือ ถนนนนทบุรี 1 เป็นถนนที่เชื่อมโยงการคมนาคมภายในจังหวัดจากตัวเมืองนนทบุรีไปยังบริเวณตลาดขวัญ ซึ่งสภาพถนนนนทบุรี 1 ก่อนการปรับปรุงค่อนข้างทรุดโทรมเป็นอย่างมากไม่เหมือนกับถนนประชากรราษฎร์และถนนพิบูลสงครามที่เมื่อเปรียบเทียบกันถือว่ามีสภาพที่ดีกว่า โดยถนนนนทบุรี 1 ได้รับการปรับปรุงอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาหลายปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 มีการลาดยางถนนใหม่ประมาณ 1 กิโลเมตรเศษ ตั้งแต่หน้าเรือนจำกลางบางขวางถึงคลองบางแพรงและตั้งแต่โรงพยาบาลจังหวัดนนทบุรีถึงโรงเรียนช่างนนทบุรีระยะทางประมาณ 3 กิโลเมตรเศษ แล้วเสร็จโดยใช้งบประมาณสภาจังหวัด รวม 103,006 บาท และเงินงบประมาณของกรมโยธาเทศบาลจังหวัด

รวม 88,651 บาท¹⁵ และมีการบูรณะเพิ่มเติมอีก ใน พ.ศ. 2505 โดยลาดยางถนนเพิ่มเติม บริเวณบางกระสอบไปถึงสนามบินน้ำ อีก 2 กิโลเมตร รวมทั้งซ่อมถนนลาดยางตลอดสาย 3 กิโลเมตร ซ่อมสะพานที่ถนนตัดผ่านทั้งหมด 7 แห่ง ใช้งบประมาณสภาจังหวัด 200,000 บาท และงบประมาณเทศบาล 70,000 บาท¹⁶ ใน พ.ศ. 2506 มีการปรับปรุงถนนโดยการสร้างทางเท้า ท่อระบายน้ำ และขยายผิวจราจร จนแล้วเสร็จในวันที่ 26 พฤษภาคม 2506 มีห้างหุ้นส่วน สามัญนิติบุคคลสมัครรับก่อสร้าง ประกวราคาได้เป็นผู้ออกสร้าง ในวงเงิน 207,502 บาท และในปีเดียวกันยังได้ซ่อมถนนสายนนทบุรี 1 แยกคลองบางซื่อโดยเทศบาลเป็นผู้ดำเนินการ จัดสร้างมีค่าใช้จ่ายเป็นงบประมาณซ่อมถนน ยอดเงิน 210,000 บาท¹⁷

ภาพที่ 17 การปรับปรุงถนนนนทบุรี 1

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

นอกจากการพัฒนาและปรับปรุงถนนสายหลักทั้งสามสายดังกล่าวแล้ว บริเวณชุมชน ตลาดทำน่านนทบุรียังได้รับการพัฒนาถนนสาขาย่อยหรือถนนซอยต่างๆ อีกหลายแห่งด้วยกันเพื่อ พัฒนาคมนาคมทางบกให้ดียิ่งขึ้นและให้ชาวบ้านสามารถเดินทางจากบ้านเรือนตัวเองที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำและคลองที่มีระยะทางห่างจากถนนสายหลักได้รับความสะดวกยิ่งขึ้นในการสัญจรทางบก ซึ่งบริเวณถนนซอยต่างๆ ที่ได้รับการพัฒนามีดังนี้ พ.ศ. 2503 มีการสร้างถนนซอยต่างๆ หลายซอยด้วยกัน เช่น ถนนซอยบริเวณบ้านพักข้าราชการภายในตัวเมืองนนทบุรีมีการปรับปรุง รวม 4 สาย ลักษณะของการปรับปรุงทำโดยลงหินลูกรังและหินใหญ่ไปตามถนนและใช้รถบดทับ

¹⁵ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁶ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁷ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,4 (เมษายน 2506) : 44.

เพื่อให้หินที่ลงไปมีความแน่นตัวและเรียบสามารถใช้เดินรถได้ตลอดสาย รวมทั้งได้ตัดถนนใหม่ขึ้นทำเป็นถนนลาดยางเริ่มจากบริเวณพิพิธภัณฑสถานชาติประวัติศาสตร์ที่อยู่หลังศาลากลางจังหวัดไปจนถึงหน้าวัดบางขวาง มีความยาวประมาณ 100 เมตรเศษ และเดินเส้นทางถนนซอยผ่านไปยังบริเวณอาคารสงเคราะห์และโรงเรียนอนุบาลนนทบุรีใช้เงินงบประมาณกรมประชาสงเคราะห์เป็นเงิน 13,000 บาท¹⁸ ต่อมาใน พ.ศ. 2505 มีการปรับปรุงโดยการตัดถนนซอยขึ้นใหม่หลายสายด้วยกัน เช่น ซอยรอบตลาดสด ซอยข้างโรงเรียนรัตนวิเบศร์ ซอยข้างวัดบางขวาง ซอยรอบศาลากลางจังหวัด เป็นต้น¹⁹ การสร้างถนนซอยในชุมชนยังมีอย่างต่อเนื่อง โดยตั้งแต่ พ.ศ. 2506 ได้ตัดถนนซอยเลียบริมแม่น้ำเจ้าพระยาจากหน้าศาลากลางจังหวัดถึงวัดเขมาภิรตาราม²⁰ ซึ่งถนนซอยข้างคลองบางขวางนี้เป็นถนนซอยที่เทศบาลเมืองนนทบุรี ได้ขยายจากทางเท้าในสวนและลงหินลูกรังแล้วเสร็จในปีพ.ศ. 2506 สิ้นเงินประมาณ 100,000 บาท มีสภาพเป็นถนนดิน กว้าง 8 เมตร มีผิวจราจรลงหินลูกรัง กว้าง 4 เมตร ยาวประมาณ 400 เมตรเศษ ตามโครงการเต็มรูปแบบการพัฒนาของถนนซอยในชุมชนเส้นนี้จะเป็นถนนซอยที่เชื่อมระหว่างถนนพิบูลสงครามกับถนนเลียบริมแม่น้ำมาติดต่อกับศาลากลางจังหวัด มีความยาวทั้งสิ้น 605 เมตร นับว่าเป็นถนนซอยภายในชุมชนที่สำคัญที่สุดสายหนึ่ง พ.ศ. 2507 เทศบาลเมืองนนทบุรีได้ดำเนินการลาดยางตอนที่มีสภาพเป็นถนนหินลูกรังตลอดสาย ผิวจราจรกว้าง 4 เมตร ระยะทางประมาณ 400 เมตร แล้วเสร็จ ใช้เงิน 64,000 บาท พ.ศ. 2508 ทางจังหวัดและเทศบาลเมืองนนทบุรีดำเนินโครงการปรับปรุงต่อไปโดยขยายการก่อสร้างถนนเลียบบไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงซอยบุรีรังสรรค์แล้วลงหินลูกรัง การปรับปรุงถนนซอยหลังวัดบางขวางดำเนินการแล้วเสร็จในพ.ศ. 2509 ซึ่งได้ลาดยางจนเสร็จตลอดสาย²¹ ถนนซอยหลังธนาคารเกษตรก็เป็นถนนซอยในตัวเมืองอีกแห่งหนึ่งที่เทศบาลเมืองนนทบุรีขยายจากทางเดินเท้าเดิมให้เป็นถนนสำหรับรถยนต์โดยลงหินลูกรังแล้วเสร็จ พ.ศ. 2507 เทศบาลเมืองนนทบุรีได้ดำเนินการลาดยางและทำท่อระบายน้ำทางเท้าตลอดสาย ยาว 277 เมตร ใช้เงินในการลาดยาง 12,000 บาท และใช้เงินในการทำท่อระบายน้ำและทางเท้า 36,000 บาท รวมเป็นเงิน 48,000 บาท นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2509 ก็มีการตัดถนนซอยข้างโรงพยาบาลนครศรีพรสวรรค์ไปถึงคลองบางแพรก ระยะทางยาว 1 กิโลเมตร²²

¹⁸ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹⁹ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

²⁰ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, 45.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 59.

²² จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2509 จังหวัดนนทบุรี, (พระนคร : สามมิตร, 2510), 2.

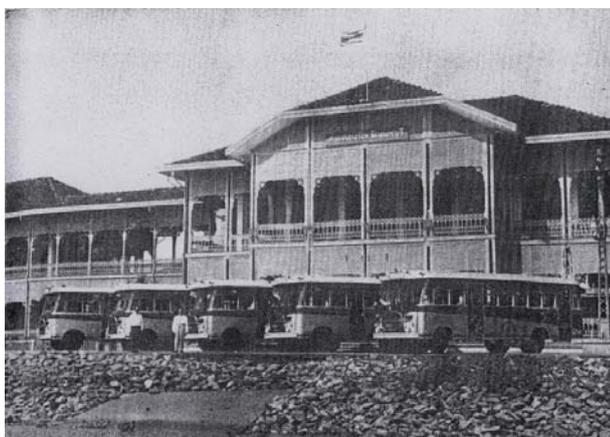
ภาพที่ 18 ถนนซอยจากโรงเรียนรัตนวิเศษไปออกตลาดสดถาวรขณะก่อสร้าง

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

เมื่อการคมนาคมทางบกขยายตัวอย่างต่อเนื่องโดยมีการปรับปรุงถนนสายหลักและสร้างถนนซอยต่างๆ ขึ้น ทำให้มีจำนวนของยานพาหนะต่างๆ เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะรถโดยสารที่ทางเทศบาลและเอกชนเปิดบริการเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ประชาชน ทำให้ผู้คนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีรวมทั้งคนในท้องที่อื่นๆ ได้รับความสะดวกในการเดินทางสัญจรระหว่างชุมชนในจังหวัดนนทบุรีและระหว่างจังหวัดนนทบุรีกับกรุงเทพฯ โดยกิจการรถโดยสารของทางรัฐบาลที่ดำเนินการจัดทำขึ้นเพื่อให้ความสะดวกในการเดินทางสัญจรของผู้คน มีรายละเอียดดังนี้ กิจการเดินรถขนส่งที่มีเป็นการขยายการให้บริการในการเดินทางเชื่อมต่อในเขตอำเภอเมืองนนทบุรี เขตอำเภอปากเกร็ด ไปเชื่อมกับจังหวัดพระนคร ซึ่งใน พ.ศ. 2505 มีรถประจำทางทั้งหมด 4 สาย ในจำนวนนี้เป็นของเทศบาล 1 สาย และทางจังหวัดยังร่วมมือกับเทศบาลปรับปรุงกิจการเดินรถให้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนยิ่งขึ้น โดยสั่งซื้อรถยนต์ยี่ห้อเพียตเข้ามาให้บริการเพิ่มขึ้นอีก 10 คัน ด้วยเงินงบประมาณ 2,000,000 บาทเศษ รวมทั้งสร้างโรงเก็บรถเพิ่มขึ้นอีก 2 โรงด้วยเงิน 200,000 บาท และขยายการเดินรถของเทศบาลในแนวถนนนนทบุรี 1 จากชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีผ่านสนามบินน้ำถึงสามแยกท่าทรายที่ถนนติวานนท์เพิ่มขึ้นอีก 1 สาย²³ สำหรับเส้นทางในการให้บริการจะมีรถโดยสารเดินรถรับผู้โดยสารตั้งแต่ปากเกร็ดมายังตัวเมืองนนทบุรีและเดินรถต่อไปยังกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นความดูแลของเทศบาลเมืองนนทบุรีและอีกสายคือ สายที่เริ่มเดินรถตั้งแต่ตัวเมืองนนทบุรีบริเวณตั้งแต่ศาลากลางจังหวัดไปยังบางกระสอบและเดินรถต่อไปถึงท่าทราย รถโดยสารสายนี้เป็นรถของเทศบาล 2 คันและมีการอนุมัติให้รถของเอกชนเข้าเดินร่วมอีกประมาณ 10 คัน และยังขยายจำนวนรถเพิ่มขึ้นโดยขออนุมัติซื้อ

²³ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

รถยนต์เล็กเพิ่มขึ้นอีก 5 คัน จากกระทรวงมหาดไทย เพื่อเดินในสายถนนนนทบุรี²⁴ กิจการเดินรถโดยสารของจังหวัดยังได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นต่อเนื่องโดยใน พ.ศ. 2507 มีการขออนุมัติกระทรวงมหาดไทยซื้อรถยนต์ยี่ห้อเฟียตจากประเทศอิตาลี จำนวน 30 คัน และได้รับอนุมัติให้จัดซื้อทั้ง 30 คัน และต่อมาได้รับอนุมัติให้จัดซื้อเพิ่มอีก 20 คัน รวมเป็น 50 คัน ด้วยเงินเชื่อในวงเงินประมาณ 11,000,000 บาท นับว่าการบริการประชาชนในเรื่องนี้เป็นไปด้วยดีเป็นที่พอใจในความสะดวกที่ได้รับ²⁵

ภาพที่ 19 รถยนต์โดยสารที่ทางเทศบาลนนทบุรีจัดไว้เพื่อบริการประชาชน
ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, (พระนคร : สามมิตร, 2508), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

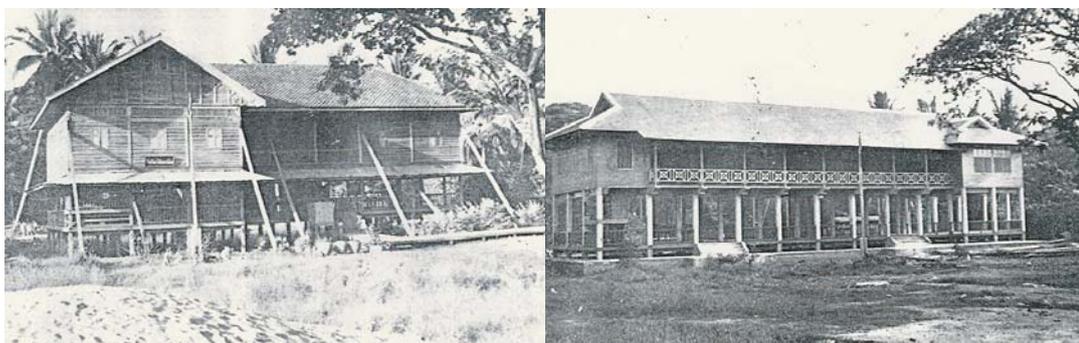
1.3 การพัฒนาด้านการศึกษา

การพัฒนาในด้านการศึกษาของชุมชนตลาดท่าน้ำนนทบุรีก็มีการขยายตัวจากแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีด้วยเช่นกัน โดยใน พ.ศ. 2503 ได้มีความพยายามในการพัฒนาโรงเรียนต่างๆ ภายในบริเวณตัวเมือง ทั้งการปรับปรุงอาคารเรียน การขยายการศึกษาสายอาชีพ พัฒนาการศึกษาก่อนวัยเรียน การเปิดโรงเรียนเอกชน รวมทั้งมีการสร้างแหล่งศึกษาเรียนรู้ นอกห้องเรียน สำหรับการพัฒนาโรงเรียนบริเวณตัวเมืองทางจังหวัดทำการติดต่อกับกรมวิสามัญศึกษาเพื่อขอเงินงบประมาณ 200,000 บาทเศษ ในการต่อเติมอาคารโรงเรียนรัตนวิเศษ ให้สำเร็จครบรูป เพื่อให้สมกับที่เป็นโรงเรียนซึ่งอยู่ในบริเวณย่านกลางเมือง รวมทั้งปรับปรุงสนามของโรงเรียน ด้วยเงินงบประมาณสภาจังหวัด 5,000 บาท การปรับปรุงโรงเรียนวัดทินกรนิมิตร

²⁴ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, 104.

²⁵ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, 8.

ได้ขอเงินจากกรมสามัญศึกษา จำนวน 100,000 บาท ร่วมกับเงินของสภาจังหวัดอีก 50,000 บาท ใช้อาคารเก่าของโรงเรียนวัดทินกรนิมิตรซึ่งเป็นโรงเรียนเทศบาลที่มีสภาพชำรุดทรุดโทรมมากจนต้องใช้ไม้ค้ำยันทุกเสาหากทิ้งไว้อาจเป็นอันตรายแก่เด็กนักเรียน และได้จัดสร้างอาคารเรียนขึ้นใหม่ตามแบบ 004 แล้วเสร็จเมื่อเดือนเมษายน 2504 รวมทั้งตั้งเงินจากงบประมาณของสภาจังหวัด 5,800 บาท และเงินอุดหนุนสภาตำบลอีก 5,000 บาท เพื่อนำมาถมสนามโรงเรียนวัดลานนาบุญให้พื้นน้ำและตกแต่งให้สวยงามสมกับเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ชานเมือง²⁶

ภาพที่ 20 โรงเรียนวัดทินกรนิมิตร(โรงเรียนวัดบางด้วน)ก่อนและหลังการปรับปรุง

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, (พระนคร : สามมิตร, 2504), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

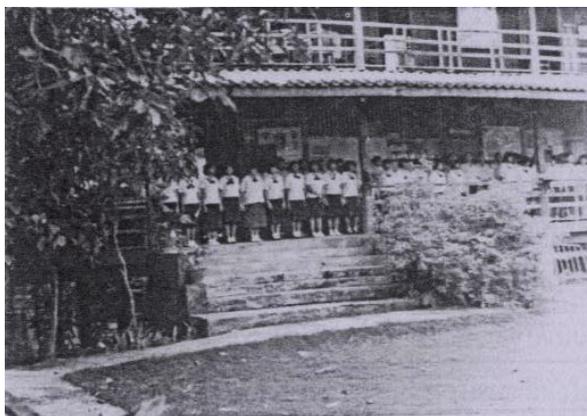
นอกจากการพัฒนาสภาพโรงเรียนในบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีแล้ว ยังมี ความพยายามขยายฐานการศึกษาในด้านวิชาชีพด้วย ซึ่งในพ.ศ. 2503 มีการจัดตั้งหน่วย อาชีวศึกษาผู้ใหญ่เคลื่อนที่ขึ้น ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการขยายการสอนวิชาชีพแก่ประชาชน โดย ให้กองการศึกษาผู้ใหญ่ กรมสามัญศึกษา จัดหน่วยเคลื่อนที่สอนวิชาชีพขึ้นเป็นหน่วยเคลื่อนที่ทางน้ำ ทำการสอนวิชาชีพตามแหล่งชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เริ่มต้นสอนตั้งแต่จังหวัดนนทบุรีขึ้นไป โดยเปิดสอนสองประเภท คือ ประเภทช่างตัดเสื้อผ้าและประเภทช่างตัดผม มีครูสอนประจำ ประเภทละคน เรียนรุ่นละ 3 เดือน ผู้สมัครเรียนต้องเสียค่าบำรุงคนละ 10 บาท และค่าประกัน ของเสียหายคนละ 20 บาท โดยจังหวัดนนทบุรีได้ใช้บริเวณโรงเรียนวัดลานนาบุญเป็นสถานที่เรียน²⁷ สำหรับโรงเรียนที่พัฒนาการศึกษาขึ้นก่อนวัยเรียนก็มีการปรับปรุงโรงเรียนให้มีความพร้อมและ เหมาะสมกับการเป็นโรงเรียนที่การสอนเพื่อเตรียมความพร้อมให้เด็กสำหรับที่จะก้าวสู่การศึกษา

²⁶ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 121.

ขั้นพื้นฐานต่อไป โดยโรงเรียนอนุบาลนนทบุรีซึ่งเป็นโรงเรียนอนุบาลแห่งแรกของจังหวัดนนทบุรี เปิดสอนครั้งแรกวันที่ 4 สิงหาคม 2501²⁸ โดยใช้อาคารเรียนเดิมของโรงเรียนสตรีประจำ จังหวัดนนทบุรีซึ่งย้ายออกไปตั้งที่ถนนพิบูลสงครามบริเวณวัดพลับพลา²⁹ ใน พ.ศ. 2507 จึงมีการ ต่อเติมและก่อสร้างต่างๆ ในโรงเรียนอนุบาลนนทบุรี เช่น ต่อเติมอาคารเรียนออกไปอีก 2 ห้องเรียน ทาสีอาคารเรียนที่สร้างใหม่ 4 ห้องเรียน ติดตั้งไฟฟ้าภายในอาคารเรียน ลงแชลแลค ขัดเงาพื้นอาคารเรียน ทำประตูโรงเรียนและทาสีติดโคมไฟ ทำรั้วรอบบริเวณโรงเรียนและทาสี ศาลาเด็กเล่นและติดไฟบนศาลา ปรับปรุงพื้นบริเวณด้านหน้าและด้านหลังหอประชุมสภาจังหวัด ให้สูงพ้นระดับน้ำ แล้วปูพื้นแผ่นกระเบื้อง ปรับปรุงสภาพด้านหน้าอาคารเรียนหลังใหม่ แล้วปลูกหญ้า และไม้ประดับ³⁰ นอกจากโรงเรียนของทางรัฐบาลแล้วยังมีคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี เปิดโรงเรียนเอกชนขึ้นขึ้น คือ โรงเรียนดรุณาลัยนนทบุรี ตั้งอยู่บริเวณริมคลองหลังวัดบางขวาง ซึ่งโรงเรียนแห่งนี้เปิดสอนถึงชั้นมัธยมปีที่ 6 ต่อมาเรียกว่า ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ซึ่งเทียบเท่ากับ มัธยมศึกษาปีที่ 4 ในระบบการจัดแบ่งชั้นเรียนในปัจจุบัน โรงเรียนดรุณาลัยมีการพัฒนาจนได้รับการรับรองวิทยฐานะเท่ากับว่าเป็นโรงเรียนที่มีมาตรฐานเทียบเคียงกับโรงเรียนรัฐบาลเช่นเดียวกัน

31

ภาพที่ 21 โรงเรียนดรุณาลัย

²⁸ โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี, “ข้อมูลสารสนเทศ ปีการศึกษา 2511 โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานนทบุรี เขต 1” นนทบุรี: โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี, 2551. (อัดสำเนา)

²⁹ คณะกรรมการดำเนินการจัดงานราตรีสตรีนนท์ เนื่องในวาระอายุ 65 ปี โรงเรียนสตรีนนทบุรี. 65 ปี สตรีนนทบุรี (นนทบุรี: มปท, 2550), 17.

³⁰ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, 190.

³¹ วงศ์ สงเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด สงเจริญ, 172.

ที่มา : วรงค์ ส่งเจริญ, หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด ส่งเจริญ (นนทบุรี : ม.ป.ท., 2550. พิมพ์ในงานศพนางสายหยุด ส่งเจริญ พฤษภาคม 2550), 172.

ทางด้านการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้นอกห้องเรียน มีการสร้างพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติและห้องสมุดประชาชนจังหวัดนนทบุรีขึ้นโดยเริ่มดำเนินการจัดทำตั้งแต่ พ.ศ. 2503 จนแล้วเสร็จในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2504³² พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติที่สร้างขึ้นมุ่งหวังในการรวบรวมภาพและสรรพวัตถุต่างเพื่อประโยชน์ในการศึกษาเกี่ยวกับความเป็นไปของจังหวัดนนทบุรี รวมทั้งพัฒนาการในด้านต่างๆ ของประเทศและของโลก เช่น แสดงเกี่ยวกับหัตถกรรมและสภาพของพืช สัตว์ ศิลปวัตถุทุกชนิด รวมทั้งเครื่องปั้นดินเผา โดยเฉพาะพืชนั้นมีการจัดแสดงเกี่ยวกับพืชผลที่ปลูกไว้ในจังหวัดนนทบุรี เช่น ทุเรียน ส้ม และผลไม้อื่นๆ ซึ่งเป็นการเผยแพร่ความรู้ด้านต่างๆ เกี่ยวกับจังหวัดนนทบุรี รวมทั้งมีการแสดงสภาพภูมิประเทศ ทุ่งนา และสวน ที่เป็นอยู่จริงเพื่อประโยชน์การศึกษาสภาพภูมิประเทศในจังหวัด จึงถือได้ว่าพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติแห่งนี้เป็นจุดศูนย์กลางของการศึกษาประเภทใส่ทัศนศึกษาของนักเรียนโรงเรียนต่างๆ ในจังหวัด ซึ่งมีการนำเด็กมาศึกษาเรียนรู้ในพิพิธภัณฑ์เป็นรายโรงเรียนและรายชั้น รวมทั้งจัดให้มีการบรรยายประกอบ โดยพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาตินี้ถือเป็นพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ประจำจังหวัดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยในขณะนั้น นอกจากนี้ยังได้สร้างหอสมุดประชาชนจังหวัดนนทบุรีที่ทันสมัยขึ้นในอาคารเดียวกันกับพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติ ซึ่งอาคารพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติและห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัดนนทบุรีเป็นอาคารตึก 2 ชั้น ขนาดกว้าง 15 เมตร ยาว 31 เมตร เป็นอาคารตึกแบบไทย ออกแบบโดยนายประดิษฐ์ โลหะเนตร ช่างเทศบาลเมืองนนทบุรี ราคาค่าก่อสร้าง 490,000 บาท ค่าติดตั้งไฟฟ้าประมาณ 10,000 บาท และเงินบต่างๆ สมทบอีกประมาณ 80,000 บาทเศษ เป็นค่าเครื่องอุปโภคและครุภัณฑ์ต่างๆ เช่น ตู้ โต๊ะ ตู้ กระดาษชนิดติดประจำเพื่อตั้งแสดงสัตว์สตัฟฟ์ วัตถุที่รวบรวมในพิพิธภัณฑ์ เช่น สัตว์สตัฟฟ์ ประเภทต่างๆ และงบบัดซื้อหนังสือ³³

³² จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,10 (ตุลาคม 2506) : 27.

³³ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 22 พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัดนนทบุรี
ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 23 การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์
ที่มา : สาโรจน์ พงศ์ไพโรจน์, “พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และห้องสมุดประชาชนนนทบุรี,”
เอกสารเผยแพร่ (พระนคร : จุฬารัตน์การพิมพ์, 2515). (แผ่นพับ)

จะเห็นได้ว่าการศึกษาของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีการขยายตัวขึ้นทั้งการพัฒนาโรงเรียนที่มีอยู่เดิม การพัฒนาการเรียนการสอนทางสายอาชีพในรูปแบบเคลื่อนที่ให้เข้าไปได้ถึงความต้องการของชุมชน การพัฒนาโรงเรียนชั้นก่อนวัยเรียนเพื่อเตรียมพร้อมให้เด็กในชุมชนมีความพร้อมในการที่จะเข้าศึกษาเล่าเรียนในภาคบังคับ และการเปิดโรงเรียนเอกชนก็เป็นการเพิ่มทางเลือกให้เด็กและผู้ปกครองได้มีโอกาสเลือกในการที่จะให้บุตรหลานเข้าเรียนตามความเหมาะสมของด้านฐานะของครอบครัวอีกทางหนึ่ง รวมทั้งการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ นอกห้องเรียนอย่างพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติและห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัดนนทบุรี

2. การพัฒนาเมืองนนทบุรีด้านเศรษฐกิจเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ

2.1 การพัฒนาสถาบันการเงิน

ในการพัฒนาสถาบันการเงินเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ทางจังหวัดได้ส่งเสริมให้มีการสร้างธนาคารต่างๆ บริเวณตัวเมืองนนทบุรีหรือชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี อย่างการช่วยเหลือธนาคารออมสินในติดต่อขอซื้อที่ราชพัสดุเพื่อสร้างสำนักงานธนาคารออมสินสาขานนทบุรีขึ้นใหม่ให้เป็นอาคารถาวรแบบตึก 3 ชั้น ค่าก่อสร้างประมาณ 400,000 บาทเศษ และช่วยให้ธนาคารเกษตร จำกัด สร้างอาคารถาวรอีก 1 หลัง เป็นอาคารตึก 3 ชั้น ด้วยค่าก่อสร้างประมาณ 400,000 บาท นอกจากนี้ได้ติดต่อกับธนาคารอื่นๆ เพื่อสร้างอาคารและเปิดกิจการขึ้นใหม่ในจังหวัดนี้ให้มากขึ้นอีก เพื่อเป็นการส่งเสริมสถาบันการเงินและเป็นประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจแก่จังหวัด โดยได้เปิดธนาคารเพิ่มขึ้นอีก 2 แห่ง คือ ธนาคารไทยพัฒนา ซึ่งเปิดกิจการเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2503 เป็นสำนักงานถาวร ณ ตึกอาคารนนทสุข บริเวณสามแยกถนนประชาราษฎร์กับถนนพิบูลสงครามและธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการสาขานนทบุรี ที่เริ่มเปิดเป็นธนาคารชั่วคราว ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2503 ณ อาคารพาณิชย์บลิคเดียวกัน ซึ่งการพัฒนาสถาบันการเงินอย่างธนาคารขึ้นในจังหวัดก็เป็นประโยชน์ให้ประชาชนสามารถเก็บเงินออมเงินของตนไว้ เพื่อเป็นการสร้างฐานะและความมั่นคงเพิ่มขึ้น รวมทั้งเยาวชนต่างๆ ที่จะได้รับ การอบรมให้มีนิสัยการออมเงินและรู้จักประหยัดได้อีกทางหนึ่ง³⁴

³⁴ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 24 พิธีเปิดอาคารกรุงเทพฯ พาณิชยการสาขานนทบุรี

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

นอกจากนี้ในการพัฒนาสถาบันการเงินยังมีการเปิดสถานธนาถนุบาลหรือโรงรับจำนำขึ้นเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของชุมชน ที่ต้องการความคล่องตัวทางการเงิน ซึ่งการเปิดสถานธนาถนุบาลทางกระทรวงมหาดไทยมีนโยบายให้เปิดสถานธนาถนุบาลเฉพาะท้องถิ่นสำคัญๆ คือ ในเขตเทศบาลขนาดใหญ่เท่านั้น ทั้งนี้เพราะว่าในการดำเนินการต้องกู้เงินจากส่วนกลางเป็นจำนวนมากถึง 3-4 ล้านบาท อย่างไรก็ตามแม้ว่าเทศบาลเมืองนนทบุรีจะเป็นเทศบาลขนาดเล็กแต่ก็มีความสำคัญเป็นอย่างมากในทางเศรษฐกิจ ดังนั้นในพ.ศ. 2505 ทางจังหวัดจึงดำเนินการจัดสร้างสถานธนาถนุบาลขึ้นโดยลงทุนครั้งแรกเป็นเงิน 1,000,000 บาท ลักษณะการก่อสร้างเป็นอาคารพาณิชย์สูง 3 ชั้น 2 คูหาครึ่ง นายประดิษฐ์ โลหะเนตร นายช่างเทศบาลเป็นผู้ออกแบบและห้างหุ้นส่วนจำกัดวีสินชัยเป็นผู้ประกวดราคาได้ ทำการสร้างในยอดเงิน 232,000 บาท กำหนดสร้างภายใน 150 วัน ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2505 ซึ่งการดำเนินการในเรื่องนี้ถือเป็นการส่งเสริมอาชีพของประชาชน โดยเฉพาะผู้ยากจนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ในการประกอบอาชีพ นอกจากนี้ยังเป็นการช่วยพัฒนาฐานะทางเศรษฐกิจให้เป็นผลดีแก่ประชาชนในจังหวัดอีกทางหนึ่ง³⁵ โดยสถานธนาถนุบาลแห่งนี้ได้เปิดทำการในวันที่ 11 มกราคม 2506³⁶

³⁵ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, 216 - 219.

³⁶ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,1 (มกราคม 2506) : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 25 พิธีเปิดสถานธนาบาลหรือโรงรับจำนำ

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,1 (มกราคม 2506) : ปกหน้า.

2.2 การสร้างตลาดสดถาวรและตลาดผลไม้

ในการพัฒนาเมืองนนทบุรีด้านเศรษฐกิจยังมีการปรับปรุงตลาดสดของเทศบาลจังหวัดนนทบุรีที่ตั้งอยู่หน้าโรงแรมหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ตลาดหน้าคุก ที่สร้างขึ้นเป็นรูปแบบตลาดแผงลอยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2472 เมื่อมาถึงพ.ศ. 2503 ตัวตลาดซึ่งมีสภาพเสื่อมโทรมสกปรกและไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย อีกทั้งขนาดของตลาดสดยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของพ่อค้าแม่ค้าที่มีจำนวนมากขึ้นจนสินค้าถูกนำมาวางขายล้นออกไปจากบริเวณตลาดไปตั้งวางตามริมถนนตลอดจนถึงบริเวณหน้าโรงแรมหรือที่ซึ่งไม่เป็นที่สะอาดตาและสร้างความลำบากในการเดินทางสัญจรไปมาของผู้คนที่เข้ามาจับจ่ายสินค้าจนต้องเดินลงไปยังถนนเพราะไม่มีที่เดินซึ่งก็อาจทำให้เกิดความอันตรายรถยนต์ที่เดินสวนกันมาไปได้ ดังนั้นเพื่อเป็นการพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจจึงมีนโยบายการปรับปรุงตลาดสดเทศบาลขึ้นใหม่โดยทำการรื้อโรงแรมหรือที่มีสภาพเสื่อมโทรมออกไปและสร้างตลาดสดถาวรขึ้นมาแทน รวมทั้งจัดสร้างตลาดบริเวณหลังโรงแรมหรือที่ให้เป็นตลาดสำหรับซื้อขายผลไม้ของชาวสวนนนทบุรีเพิ่มเติม

ดังนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. 2503 จึงได้มีการจัดสร้างตลาดสดใหม่ขึ้น 1 หลัง เพื่อเป็นตลาดสดถาวรขนาดใหญ่ให้เพียงพอที่ประชาชนจะทำการค้าและเพื่อเตรียมรับความเจริญที่กำลังจะขยายต่อไป ซึ่งทางจังหวัดได้ขอกู้เงินคณะกรรมการกองทุนส่งเสริมกิจการเทศบาล(ก.ส.ท.) จำนวน 800,000 บาท เพื่อนำมาก่อสร้างตลาดสดถาวรแห่งนี้และเริ่มก่อสร้างในเดือนกันยายน 2503 จนแล้วเสร็จในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2504 ลักษณะของตลาดสดถาวรที่สร้างนี้

เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก มีขนาดกว้าง 30 เมตร ยาว 60 เมตร สามารถบรรจุที่ขายของได้ราว 300 ที่ ในการก่อสร้างมีการรื้อโรงมหรสพที่ชำรุดทรุดโทรมของทางเทศบาลออกและสร้างเป็นตลาดสดถาวรแทนที่ นอกจากนี้ยังสร้างตลาดผลไม้ใหม่อีกหนึ่งหลังโดยกู้เงินจาก ก.ส.ท. เป็นจำนวน 500,000 บาท ตลาดผลไม้ก่อสร้างแล้วเสร็จในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2504 ซึ่งตลาดผลไม้ที่สร้างใหม่นี้มีลักษณะเป็นอาคารคอนกรีตขนาดกว้าง 28 เมตร ยาว 30 เมตร สร้างขึ้นบริเวณด้านหลังตลาดสดถาวร คือ ตั้งแต่หลังโรงมหรสพของเทศบาลเก่าตลอดไปจนถึงคลองบางขวาง โดยปรับเป็นลานกว้างเพื่อเป็นตลาดผลไม้ให้ชาวสวนนำของสวนของตนมาขายได้ รวมทั้งยังมีการสร้างถนนรอบตลาด กว้าง 6 เมตร และทำเทียบเรือริมคลองบางขวางเพื่อส่งเสริมความสะดวกในการขนส่งพืชผลของสวนเข้าสู่คลองบางขวางและขนถ่ายต่อไปเพื่อเข้าสู่บริเวณตลาดให้สะดวกยิ่งขึ้น ตลอดจนมีการจัดหาอุปกรณ์เพื่ออำนวยความสะดวกอื่นๆ ด้วย อีกทั้งยังลาดซีเมนต์บริเวณด้านหน้าของตลาดสดหลังใหม่ขึ้นเพื่อทำเป็นลานจอดรถหน้าตลาดสดโดยใช้เงินเทศบาลประมาณ 130,000 บาท³⁷ ตลาดสดถาวรและตลาดผลไม้ถือเป็นส่วนหนึ่งของแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีด้านเศรษฐกิจให้มีความเจริญเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ

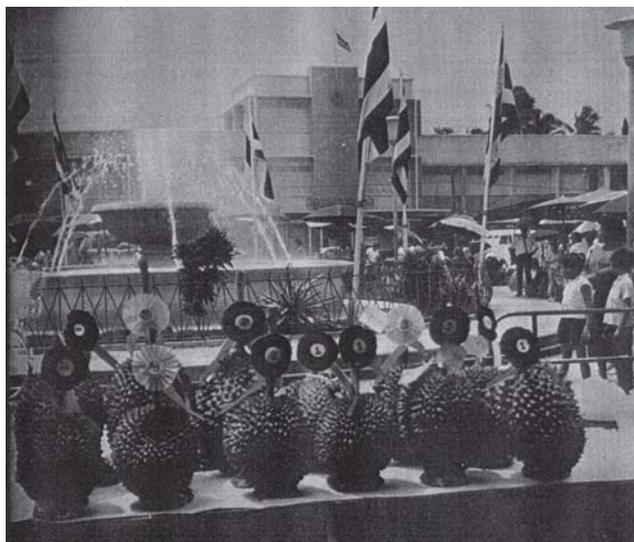
ภาพที่ 26 ตลาดสดถาวรที่สร้างขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2503

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

³⁷ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

2.3 การจัดประกวดผลไม้เมืองนนทบุรีและตลาดนัดทุเรียน

นอกจากที่ทางจังหวัดการพยายามส่งเสริมการขายตัวด้านเศรษฐกิจโดยเฉพาะอาชีพการทำสวนผลไม้ของชาวบ้าน อย่างการสร้างตลาดผลไม้ขึ้นมาเพิ่มเติมจากตลาดสดเพื่อชาวสวนมีพื้นที่ในการนำผลผลิตของสวนของตนเข้ามาขาย ทางรัฐบาลยังทำการโฆษณาประชาสัมพันธ์ต่างๆ เพื่อส่งเสริมการขายของสวนให้แก่ชาวบ้านเพิ่มเติมขึ้น โดยการจัดประกวดผลไม้เมืองนนทบุรีเพื่อสร้างชื่อเสียงให้ผลไม้เมืองนนทบุรีเป็นที่รู้จัก ซึ่งการประกวดผลไม้นั้น จังหวัดนนทบุรีเคยจัดประกวดผลไม้มาก่อนตั้งแต่พ.ศ. 2497 และได้เลิกไปในพ.ศ. 2500 ต่อมาจึงฟื้นฟูการประกวดผลไม้เมืองนนทบุรีขึ้นใหม่อีกครั้ง เป็นการจัดประกวดเฉพาะชาวสวนในจังหวัดนนทบุรี ผลไม้ที่ประกวดมี 4 ประเภท คือ ทุเรียน สะท้อน(กระท้อน) ลิ้นจี่ และมังคุด เฉพาะทุเรียน จัดประกวดเป็น 3 ชนิด คือ ก้านยาว กบ และอื่นๆ รางวัลที่ได้รับเฉพาะทุเรียน จัดชนิดละ 3 รางวัล รวม 9 รางวัล ส่วนสะท้อน ลิ้นจี่ และมังคุด จัดประเภทละ 2 รางวัล นอกนั้นเป็นรางวัลชมเชย กรรมการจัดประกวดมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน และให้ราษฎรผู้มีความรู้ในเรื่องผลไม้ของอำเภอต่างๆ มาเป็นกรรมการเป็นผู้พิจารณาคัดเลือก โดยเริ่มจัดขึ้นใหม่ตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน 2506 บริเวณศาลากลางจังหวัดนนทบุรีและจัดในปีต่อมาอย่างต่อเนื่องทุกปี³⁸

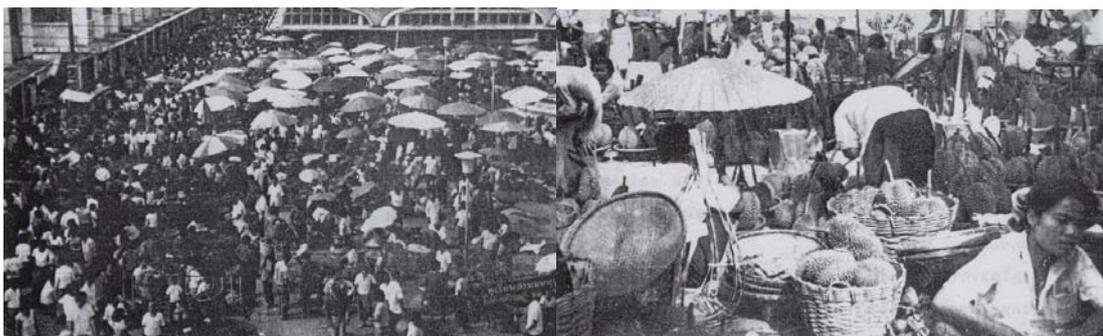

ภาพที่ 27 ทุเรียนที่ชนะการประกวดผลไม้เมืองนนทบุรี

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2508), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

³⁸ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,1 (มกราคม 2506) : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

สำหรับการจัดตลาดนัดทุเรียนซึ่งเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ทางจังหวัดดำเนินการเพื่อส่งเสริมการขยายตัวทางเศรษฐกิจและเป็นการเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการระบายของสวนออกสู่ตลาดให้มากยิ่งขึ้น ในการจัดตลาดนัดทุเรียนเมืองนนท์มีการจัดติดต่อกันมา จนเริ่มเป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่พ.ศ. 2497 ได้จัดตลาดนัดทุเรียนขึ้นที่บริเวณเขื่อนหน้าศาลากลางจังหวัด จนภายหลังที่มีการสร้างการตลาดสดเทศบาลหลังใหม่และตลาดผลไม้ในพ.ศ. 2503 จึงเปลี่ยนสถานที่จัดมาเป็นบริเวณลานซีเมนต์หน้าตลาดสดของเทศบาลหลังใหม่ซึ่งเป็นการอำนวยความสะดวกทั้งแก่ผู้จำหน่ายและผู้ซื้อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ซื้อที่เดินทางมาจากพระนคร³⁹ โดยคุณसानติ วิเศษรัฐสมิต เล่าให้ฟังถึงบรรยากาศของตลาดนัดทุเรียนว่า “...ที่ตลาดนัดทุเรียนพ่อค้าแม่ค้าที่มาขายก็จะมาตั้งขายทุเรียนกันเต็มไปหมดตรงหน้าที่ตลาดล้นออกไปถึงถนน จะมีการจัดกันในช่วงประมาณเดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายน ตอนหน้าทุเรียน คนมาซื้อขายกันเยอะมาก ทุเรียนวางกันเต็มไปหมด วางขายกันบนพื้น กลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วเลย ผมยังอดไม่ได้ที่จะไปซื้อ มากินเพราะทุเรียนเมืองนนท์นี้อร่อยมาก เคี้ยวกันว่าอร่อยที่สุดกว่าที่ไหนเลย...”⁴⁰ คุณตาสนอง เผือกบัวก็เป็นชาวสวนผู้หนึ่งที่ได้มาขายทุเรียนของตนในช่วงที่มีตลาดนัดทุเรียนนี้ “...เมื่อก่อนเทศบาลจัดให้ขายผลไม้กัน จัดต่อกันมาเรื่อยๆ ผมไปขายครั้งแรกก็อายุประมาณ 30 ปี ตอนนั้นก็ประมาณ 40 กว่าปีมาแล้ว จัดตรงหน้าตลาด ตอนจัดงานคนมาซื้อขายกันเยอะแยะไปหมดขายดี ผมก็ไปขายทุกปีเลย...”⁴¹ ปัจจุบันที่ทางจังหวัดส่งเสริมการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ได้กล่าวไปทำให้ของสวนสามารถขายได้และชาวสวนมีรายได้เพิ่มขึ้นเป็นเป็นจำนวนมาก

ภาพที่ 28 ตลาดนัดทุเรียน

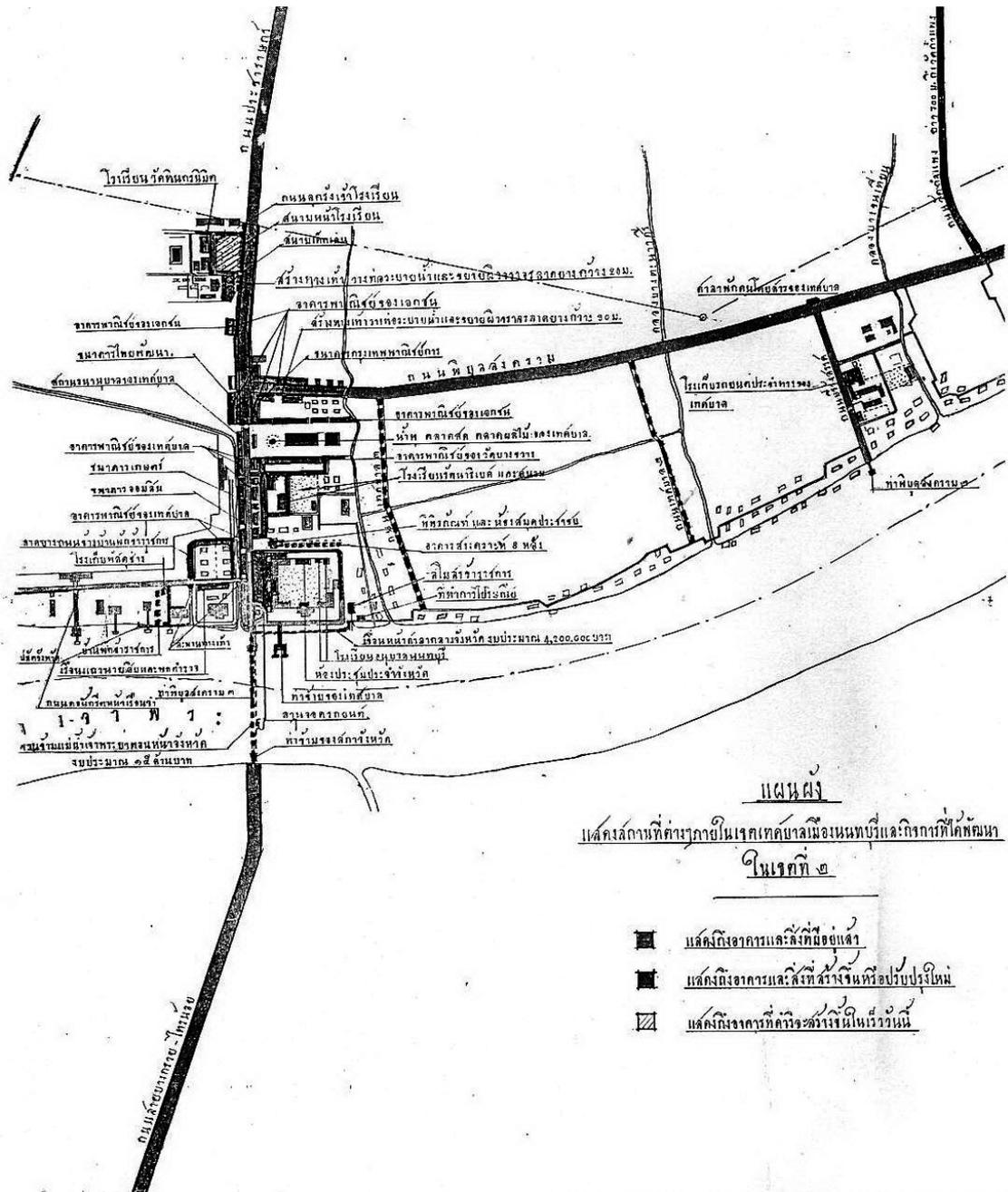
ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, (พระนคร : สามมิตร, 2508), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

³⁹ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, 125-126.

⁴⁰ สัมภาษณ์นายसानติ วิเศษรัฐสมิต , 23 ธันวาคม 2549

⁴¹ สัมภาษณ์นายสนอง เผือกบัว , 17 กรกฎาคม 2551

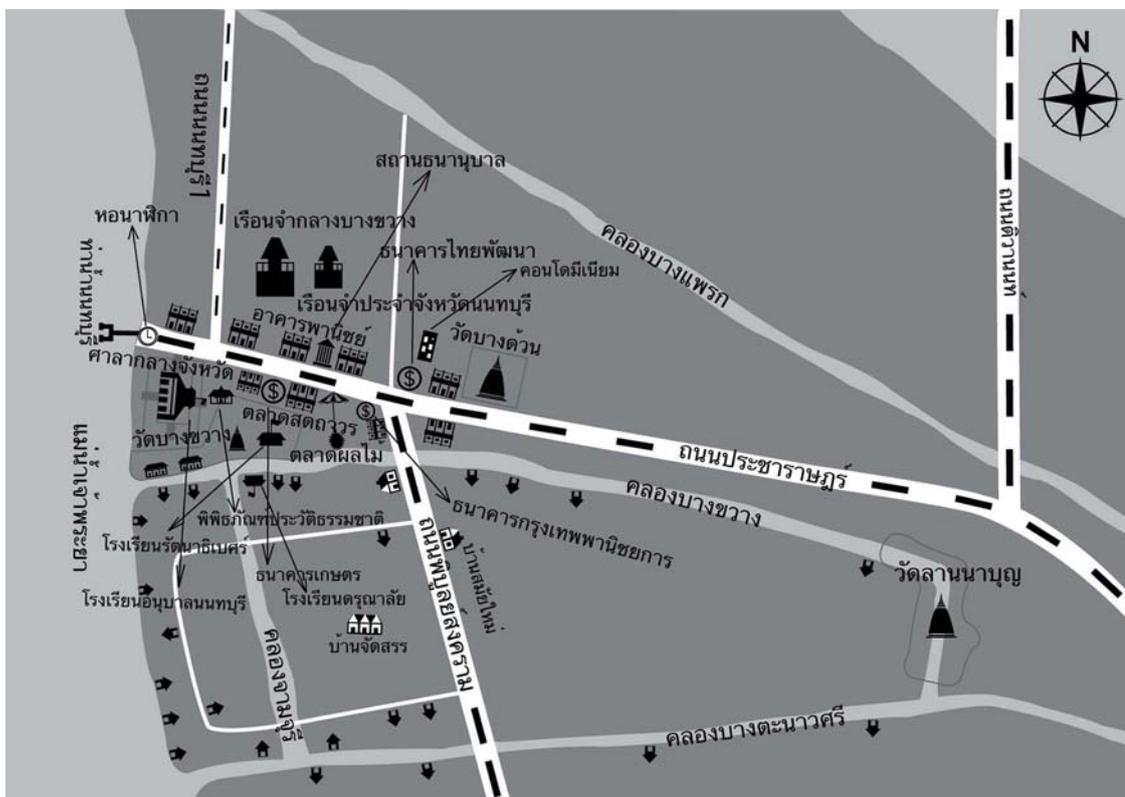
จะเห็นได้ว่าจากนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 มีจุดมุ่งหมายให้เมืองนนทบุรีรับแรงพัฒนาทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจให้มีความเจริญก้าวหน้าเพื่อเป็นฐานรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ให้เมืองนนทบุรีเป็นส่วนหนึ่งของพระนคร ทำให้ตั้งแต่พ.ศ. 2503 - 2509 จึงมีแผนงานพัฒนาเมืองนนทบุรีจากภาครัฐอย่างเต็มรูปแบบในหลายด้านด้วยกัน โดยเฉพาะบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่เป็นที่ตั้งของตัวเมืองนนทบุรีจึงได้รับการพัฒนาเป็นแห่งแรกก่อนท้องที่อื่นๆ ในจังหวัด ในแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีมีทั้งปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมบริเวณตัวเมืองนนทบุรีและปลูกสร้างสิ่งต่างๆ ให้มีความทันสมัย เช่น การสร้างอาคารพาณิชย์ถาวรหรือตึกแถวแทนห้องแถวเรือนไม้ที่มีสภาพชำรุดทรุดโทรม การปรับปรุงสถานที่ราชการโดยเฉพาะบริเวณศาลากลางจังหวัดซึ่งเป็นที่ตั้งของส่วนราชการเกือบทุกหน่วยของจังหวัด การบูรณะเขื่อนหน้าศาลากลางและสร้างท่าเทียบเรือ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมสายหลัก รวมทั้งสร้างถนนซอยต่างๆ การพัฒนาด้านการศึกษาทั้งปรับปรุงโรงเรียนบริเวณตัวเมือง ขยายการสอนสายอาชีพ พัฒนาโรงเรียนก่อนวัยเรียน เปิดโรงเรียนเอกชน รวมทั้งการสร้างแหล่งการเรียนรู้นอกห้องเรียนอย่าง พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัดนนทบุรี การพัฒนาด้านเศรษฐกิจอย่างการส่งเสริมให้มีการจัดตั้งธนาคารและสถานธนาถนุบาล เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะทำให้ประชาชนรู้จักออมเงินและมีภาวะทางการเงินที่คล่องตัวขึ้น การสร้างตลาดถาวรและตลาดผลไม้ การจัดประกวดผลไม้เมืองนนทบุรีและการจัดตลาดนัดทุเรียนเพื่อส่งเสริมการขายสินค้าของสวนของชาวบ้าน ซึ่งแผนงานพัฒนาเมืองนนทบุรีทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมตามที่ได้กล่าวมานั้นนับว่าเป็นการพัฒนาเมืองนนทบุรีที่เปลี่ยนสภาพให้กลายเป็นเมืองที่ทันสมัย มีความเจริญก้าวหน้าทั้งด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจทัดเทียมเมืองหลวงหรือพระนคร ซึ่งเป็นผลทำให้ภาคเอกชนเล็งเห็นถึงความพร้อมทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจึงเป็นส่วนสำคัญที่ต่อการเข้ามาพัฒนาชุมชนในระยะต่อมา ดังเห็นได้จากแผนที่ที่ 14 และแผนที่ที่ 15 ที่แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีภายหลังจากการใช้แผนพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อเป็นฐานรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ

แผนผัง
แสดงสถานที่ต่างๆภายในเขตเทศบาลเมืองนนทบุรีและกิจการที่ได้พัฒนา
ในเขตที่ ๓

- แสดงถึงอาคารและสิ่งที่มีอยู่แล้ว
- ▨ แสดงถึงอาคารและสิ่งที่จะสร้างหรือปรับปรุงใหม่
- ▩ แสดงถึงอาคารที่ควรจะสร้างขึ้นในเวลานี้

แผนที่ที่ 14 แผนผังแสดงกิจการที่ได้พัฒนาบริเวณตัวเมืองนนทบุรี
ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

แผนที่ที่ 15 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีภายหลังการใช้แผนการพัฒนาเมือง นนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ระหว่างพ.ศ. 2503 – 2526

ที่มา : ดัดแปลงมาจากโครงสร้างแผนที่ของ กองบัญชาการทหารสูงสุด, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431 – 2474, (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, 2542), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

มีหลักฐานที่กล่าวถึงการพัฒนาเมืองนนทบุรีครั้งนี้ ดังที่พลโทไสว ดวงมณี กล่าวไว้ใน หนังสืออนนทบุรีสัมพันธ์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 เดือนเมษายน 2506 ความว่า

ประชาชนที่เฝ้ารอความเจริญของจังหวัดนนทบุรีมาเป็นเวลาช้านานได้เห็นประจักษ์ว่า นับตั้งแต่นายสะอาด ปายะนันท์ ผู้ว่าราชการจังหวัดคนใหม่ได้มารับหน้าที่ จังหวัดนนทบุรี ได้เจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็วเป็นประวัติการณ์ ผลงานก้าวหน้าของหน่วยงานทุกด้านและเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายในระยะนี้ ปรากฏให้เห็นอย่างมากมาย ข้าพเจ้ารู้สึกประทับใจในผลงานเหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง ได้เคยนำเรียน พลเอกประภาส จารุเสถียร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และนายชานัญ ยุวบูรณ์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมมหาดไทยให้ ท่านได้ทราบผลงานต่างๆ ดังกล่าวแล้ว และยังได้เชิญชวนท่านไปดูความเจริญโดยเฉพาะในด้าน

ถนนหนทางที่เห็นเด่นชัดก็คือถนนฝั่งตรงกันข้ามกับศาลากลางจังหวัด ซึ่งมีรถประจำทางแล่นติดต่อกับอำเภอที่ห่างไกลออกไป ได้ทั่วถึงกันทุกอำเภอ⁴²

ในรายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี ได้กล่าวถึงการพัฒนาเมืองนนทบุรีเช่นกันว่า

เมืองนนทบุรีกำลังจะเป็นส่วนหนึ่งของนครหลวงภายในเวลาไม่ช้าข้างหน้านี้เพราะเป็นเมืองที่อยู่ใกล้พระนครยิ่งกว่าเมืองใดๆ มีอากาศดี มีที่เขียวมากมาย...จะเที่ยวสวนเที่ยวไร่เที่ยวนาก็มีทุกสิ่งรอบบริการความสุขกายสบายใจของผู้อยู่อาศัยครบถ้วน การไฟฟ้า การประปา ตลาดสด การคมนาคม ก็อยู่ในระหว่างเร่งรัดอย่างเร่งรีบ ตลาดสดที่เมืองนนทบุรี ราคาเกือบ 2,000,000 บาท ก็เสร็จเรียบร้อยแล้ว บริเวณตัวเมืองนนทบุรีเกือบทั้งเมืองมีสภาพเป็นเมืองใหม่ทันสมัยและสวยงามอย่างยิ่งเสมือนหนึ่งได้สร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่ทั้งเมือง เป็นประวัติการณ์ของจังหวัดนี้ตลอดไปชั่วกาลปาวสาน ในไม่ช้านี้พวกเราคงจะได้เห็นนครหลวงขยายตัวเข้าสู่ทั่วจังหวัดนนทบุรีอันเป็นความเจริญรุ่งเรืองที่น่าพากพุมใจอย่างยิ่งแก่ชาวไทยทั้งมวล⁴³

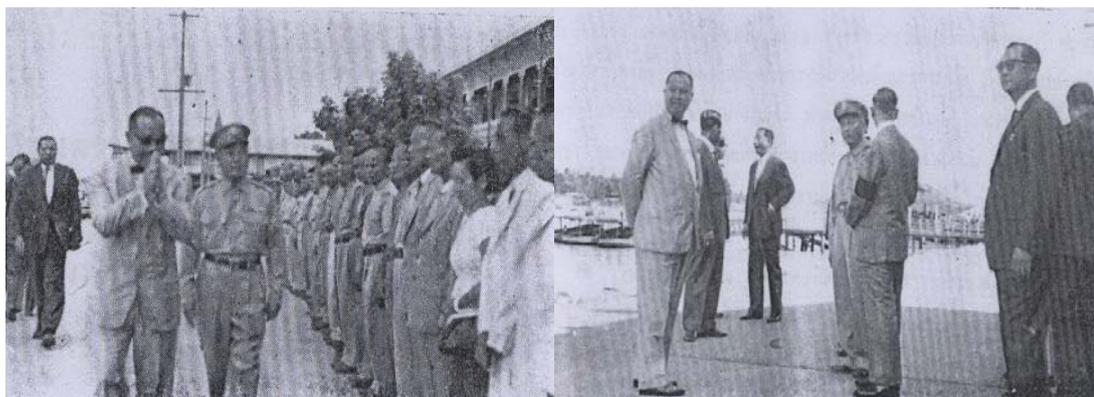
นอกจากนี้พลเอกประภาส จารุเสถียร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ยังได้กล่าวชื่นชมการพัฒนาของเมืองนนทบุรีเมื่อครั้งมาตรวจราชการจังหวัดนนทบุรี เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2506 ความว่า

ขอชมเชยและขอบใจท่านผู้ว่าราชการจังหวัดผู้นี้(นายสะอาด ปายะนันท์)ที่ตั้งแต่ท่านได้เข้ามาบริหารราชการในส่วนจังหวัดนี้แล้ว ท่านสามารถทำการปรับปรุงบำรุงท้องที่ตลอดจนแก้ไขภาวะความลำบากของจังหวัดนี้ ให้ก้าวหน้าขึ้นมาทันตาเห็นได้ตามความมุ่งหมายของทางราชการเป็นอย่างดี...ชั่วระยะเวลา 3 ปี ผมได้เห็นถนนอันกว้างขวางสะอาดสะอาดอันได้เห็นอาคารอันใหม่สวยงามสร้างขึ้นมา ได้เห็นประชาชนมีการสาธารณสุขูปโภคเป็นอย่างดี เช่น ทั้งน้ำทั้งไฟ ตลอดจนรถราไปมาต่างๆ สะดวกสบายยิ่งขึ้น ความสะอาดที่มาสู่ท้องถื่นเป็นอย่างดีเช่นนี้ก็เป็นสิ่งที่ควรจะได้รับชมเชยเป็นอย่างยิ่งและในนามของทางราชการ ขอขอบใจ มีอาทิท่านผู้ว่าราชการจังหวัด เป็นประธาน ตลอดจนข้าราชการทั้งหลายและประชาชนที่ได้ร่วมมือกันปรับปรุงบ้านเมืองขึ้นมาจนได้ผลทันตา...⁴⁴

⁴² จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,4 (เมษายน 2506) : 26.

⁴³ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, 20-21.

⁴⁴ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,8 (สิงหาคม 2506) : 3.

ภาพที่ 29 พลเอกประภาส จารุเสถียร ตระวจราชการในจังหวัดนนทบุรี วันที่ 7 สิงหาคม 2506
ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,8 (สิงหาคม 2506) : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

หลักฐานที่กล่าวถึงการพัฒนาเมืองนนทบุรี โดยเฉพาะชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นพื้นที่ตัวเมืองของจังหวัดนนทบุรีซึ่งได้รับการพัฒนา ก่อนพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของจังหวัดจากภาครัฐระหว่าง 2503 - 2509 นับเป็นเครื่องบ่งชี้ได้เป็นอย่างดีว่า การพัฒนาของเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ จากนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มุ่งหวังให้ตัวเมืองนนทบุรีเร่งรีบพัฒนาตัวเองอย่างก้าวกระโดด โดยการผลักดันและสนับสนุนจากภาครัฐก่อนพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของจังหวัดนนทบุรี ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีเกิดการพัฒนาย่างมากทั้งด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจจนมีความพร้อมสำหรับเป็นพื้นที่เพื่อรองรับการขยายตัวจากกรุงเทพฯ จากการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีตามมาอีกหลายด้านด้วยกัน ดังเห็นได้จากในระยะต่อมา คือ ภายหลังจากการดำเนินแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีโดยภาครัฐ ทำให้ในระยะต่อมาพัฒนาการส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมาจากภาคเอกชนที่สังเกตเห็นความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจึงมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยและประกอบธุรกิจในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินการแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีที่สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมให้กับชุมชน รวมทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากโครงการผังเมืองของนครหลวงที่กำหนดให้พื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองนนทบุรีเป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนจากกรุงเทพฯ ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมีหลายประการ ดังเช่น การอพยพเข้ามาของผู้คนจากต่างถิ่น การเพิ่มขึ้นของบ้านสมัยใหม่และบ้านจัดสรร ความเสื่อมโทรมของอาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิมและการขยายตัวของการค้าขาย ดังจะกล่าวถึงต่อไป

3. ผลกระทบจากการพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ

3.1 การอพยพเข้ามาของผู้คนจากต่างถิ่น

หลังจากที่เมืองนนทบุรีได้รับพัฒนาจากภาครัฐจนกลายเป็นเมืองที่มีความเจริญใกล้เคียงกับเมืองหลวงหรือพระนครทั้งด้านสังคมและเศรษฐกิจ ทำให้ในระยะต่อมาจึงมีผู้คนจากต่างถิ่นอพยพเข้ามายังตัวเมืองนนทบุรีอย่างต่อเนื่อง ทั้งคนที่อยู่ในจังหวัดเอง คนจากต่างถิ่นโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง โดยเห็นได้จากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สำหรับจำนวนประชากรในอำเภอเมืองนนทบุรีมีการเพิ่มขึ้นตามลำดับดังนี้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2503 มีประชากรในอำเภอเมืองนนทบุรีทั้งสิ้น 53,593 คน⁴⁵ ในพ.ศ. 2509 มีประชากรในอำเภอเมืองนนทบุรีทั้งสิ้น 72,762 คน⁴⁶ ในระยะเวลา 6 ปี มีประชากรเพิ่มขึ้นจำนวน 19,169 คน จำนวนที่เพิ่มขึ้นเท่ากับร้อยละ 26.3 และใน พ.ศ. 2513 จำนวนประชากรในอำเภอเมืองนนทบุรีมีจำนวน 99,359 คน⁴⁷ ซึ่งจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2509 เป็นจำนวนถึง 26,597 คน คิดเป็นร้อยละ 26.8

ประชากรที่มีเพิ่มขึ้นตามลำดับในจังหวัดนนทบุรีนั้นส่วนหนึ่งก็เป็นคนที่อพยพจากที่อื่นเข้ามาอาศัยในเมืองนนทบุรีหลังการพัฒนาเมือง โดยส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อพยพเข้ามาจากกรุงเทพฯ รองลงมาก็ในจังหวัดใกล้เคียง ดังสถิติในพ.ศ. 2503 ที่ประชากรทั้งจังหวัดนนทบุรีมีทั้งสิ้น 196,196 คน แต่มีประชากรที่เป็นคนในจังหวัดโดยกำเนิด 158,097 คน และเป็นผู้ที่อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากที่อื่นจำนวน 38,099 คน โดยส่วนใหญ่เป็นคนที่อพยพมาจากกรุงเทพฯ ซึ่งมีจำนวน 7,722 คน และจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดธนบุรี ปทุมธานี นครปฐม และสุพรรณบุรี โดยผู้คนที่อพยพเข้ามาส่วนใหญ่มิใช่เชื้อสายจีน โดยในพ.ศ. 2503 มีชาวจีนอพยพเข้ามาในจังหวัดนนทบุรีจำนวน 3,152 คน⁴⁸ จำนวนผู้คนที่อพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่องหลังจากพัฒนาเมืองอย่างเต็มรูปแบบในพ.ศ. 2503 และเมื่อเปรียบเทียบกับพ.ศ. 2513 จำนวนประชากรในจังหวัดนนทบุรีเพิ่มขึ้นเป็น 269,067 คน โดยมีประชากรที่อพยพมาจากที่อื่นถึง 72,581 คน ในจำนวนนี้เป็นประชากรที่อพยพมาจากกรุงเทพฯ จำนวน 17,999 คน

⁴⁵ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี, 94.

⁴⁶ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2509 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁴⁷ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สัมมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2513), 1.

⁴⁸ สำนักงานสถิติกลาง, สัมมะโนประชากรแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2503 รายงานจังหวัด(จังหวัดนนทบุรี) (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2503), 6.

รองลงมาคืออพยพมาจากพื้นที่ใกล้เคียง โดยมีคนสัญชาติจีน จำนวน 2,831 คน⁴⁹ ต่อมาใน พ.ศ. 2523 จำนวนประชากรของจังหวัดนนทบุรีได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยมีจำนวนทั้งสิ้น 369,691 คน ซึ่งเป็นประชากรที่อพยพมาจากจังหวัดอื่นถึง 143,874 คน⁵⁰ เท่ากับว่าในรอบ 20 ปี นับตั้งแต่ 2503 – 2523 มีประชากรในจังหวัดนนทบุรีเพิ่มขึ้นถึง 173,495 คน โดยเป็นประชากรที่อพยพมาจากที่อื่นเพิ่มขึ้นถึง 105,775 คน ดังนั้นทำให้เห็นได้ว่าประชากรที่เพิ่มขึ้นในจังหวัดนนทบุรีตั้งแต่พ.ศ. 2503 – 2523 นั้นจำนวนมากกว่าครึ่งหนึ่งเป็นผู้ที่อพยพมาจากต่างถิ่น โดยเฉพาะอพยพจากกรุงเทพฯ และบริเวณจังหวัดใกล้เคียงอย่าง อโยธยา ปทุมธานี นครปฐม และ สุพรรณบุรี โดยผู้อพยพส่วนหนึ่งเป็นคนสัญชาติจีนตามที่กล่าวไว้ข้างต้น

คุณยายสุนันทา พงศ์สิฏฐานนท์ ได้เล่าให้ฟังถึงผู้ที่อพยพเข้ามาในช่วงพัฒนาเมืองนนทบุรีว่า “...คนจากที่อื่นเข้ามากันเยอะมาก ตอนที่ตึกแถวสร้างใหม่ๆ ก็เข้ามากัน เห็นว่าทำเลดี มีช่องทางทำมาหากิน โดยเฉพาะคนจีนก็เข้ามากันเยอะตอนสร้างตึกนั้นแหละ มาเชิงตึกเปิดร้านขายของ มาจากกรุงเทพฯบ้าง มาจากอยุธยาบ้าง สุพรรณบุรี นครปฐม ราชบุรีก็มี...”⁵¹ คุณเจี้ยหลี แซ่กวย เป็นคนจีนที่ย้ายจากท้องที่สามเสนในกรุงเทพฯ เข้ามาอยู่ที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีช่วงการพัฒนาเมืองเล่าให้ฟังว่า “...ตอนแรกผมอยู่ที่สามเสนพอดีได้ข่าวว่าเมืองนนท์กำลังสร้างตึกแถวเลยมาดู ตอนมาดูตอนนั้นตึกกำลังเพิ่งขึ้นรูป ตลาดเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ๆ ประมาณปี 05 หรือ 06 เห็นว่าน่าจะค้าขายดี เราเข้ามาตอนเพิ่งเริ่มก็เลือกตึกที่มุมสวยๆ หน่อย จะมาขายของ แล้วพอดีตอนนั้นตึกที่อยู่ตรงสามเสนสัญญาหมดพอดีเลยปรึกษากับแฟน แล้วก็ตัดสินใจในมาจงบึ่งตึกแถวที่ตลาดนี้เลย...”⁵² คุณสุชาติ ศิริพันธ์วัฒนา มีเชื้อสายจีนแต่ก็ย้ายมาอยู่ที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีช่วงการพัฒนาเมืองในพ.ศ. 2506 ได้กล่าวถึงเหตุผลที่อพยพเข้ามาว่า “...บ้านเดิมอยู่อยุธยาเป็นลูกจ้างที่โรงกลึง เดินทางไปมาระหว่างกรุงเทพฯกับอยุธยาบ่อย มาทางเรือก็ต้องผ่านเมืองนนท์ เห็นเมืองนนท์เจริญเลยชวนเพื่อนมาดูดูทางทำมาหากิน เลยตัดสินใจเข้ามาเชิงตึกแถวไว้ 1 ห้อง ตรงวัดทินกรนิมิตร ตอนนั้นเชิงราคา 3,500 บาท เลยพาครอบครัวย้ายมาอยู่ตั้งแต่ตอนนั้น...”⁵³ คุณรังสรรค์ พะชะไพศาก็เล่าถึงการตัดสินใจย้ายมาอยู่ที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีเช่นกันว่า “...ตอนแรกเป็นช่างเย็บผ้าอยู่ที่อยุธยา เพื่อนชวนให้มารับจ้างเย็บผ้าที่ศาลา

⁴⁹ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 จังหวัดนนทบุรี, 13 - 14.

⁵⁰ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2523 จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2523), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁵¹ สัมภาษณ์นางสุนันทา พงศ์สิฏฐานนท์, 22 ธันวาคม 2549.

⁵² สัมภาษณ์นายเจี้ยหลี แซ่กวย, 15 ตุลาคม 2549.

⁵³ สัมภาษณ์นายสุชาติ ศิริพันธ์วัฒนา, 3 กรกฎาคม 2551.

กลาง ตอนมาทำก็เดินทางไปกลับเมืองนนท์กับอยุธยาทุกวัน เห็นพวกพ่อค้าแม่ค้าเอาผลไม้มาขายกัน ขายดีมากเดี๋ยวก็หมดแล้ว เลยตัดสินใจขายทุกอย่างที่อยุธยามีเงินติดตัวมา 50,000 บาท เลยเอามาซื้อตึกแถวที่ตลาดเปิดขายของ ตอนนั้นแข็งไป 45,000 บาท...⁵⁴”

การพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ส่งผลให้ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีกลายเป็นเมืองที่มีการขยายตัวทั้งทางด้านกายภาพและการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจตามมาด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงส่งเสริมให้มีผู้คนจำนวนมากอพยพเข้ามาอยู่อาศัยเพื่อหวังทำการค้าจากจำนวนผู้คนที่เข้ามาเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทำให้มีการจับจองพื้นที่ในเมืองนนทบุรีปลูกสร้างเป็นที่อยู่อาศัย ทั้งสร้างอาคารพาณิชย์หรือตึกแถว รวมทั้งบ้านพักอาศัยรูปทรงสมัยใหม่และบ้านจัดสรรที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับ

3.2 การเพิ่มขึ้นของบ้านสมัยใหม่และบ้านจัดสรร

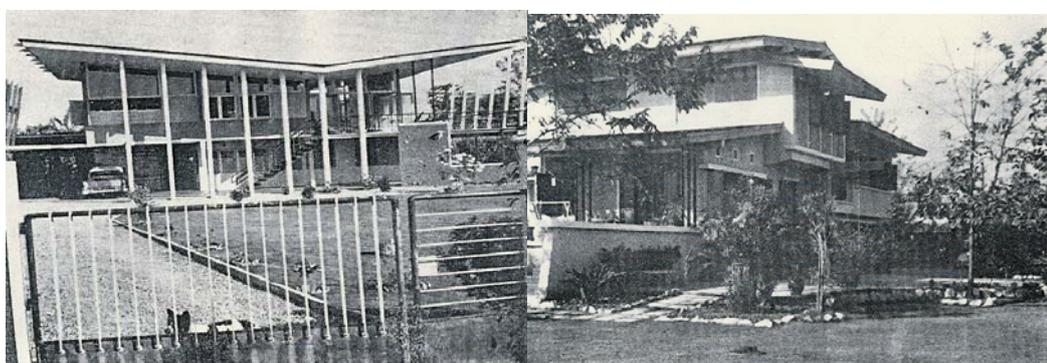
การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพในเขตจังหวัดนนทบุรีได้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วภายใต้แผนงานพัฒนาของเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ซึ่งได้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น การเพิ่มขึ้นของถนนหนทาง รถโดยสาร ตึกแถว ตลาด ฯลฯ รวมทั้งยังมีการกำหนดให้บริเวณปากตะวันออกของจังหวัดนนทบุรีใช้เป็นพื้นที่สำหรับสร้างที่พักอาศัยของประชาชนที่อพยพมาจากกรุงเทพฯ ดังนั้นจึงส่งผลให้ผู้นที่อพยพมาจากกรุงเทพฯ เข้ามาสร้างบ้านเรือนอยู่ในเขตอำเภอเมืองนนทบุรี โดยส่วนใหญ่ได้เข้ามาสร้างอาคารบ้านเรือนติดถนนที่ตัดขึ้นมาใหม่ซึ่งมีเพิ่มขึ้นหลายสายด้วยกัน⁵⁵ ในรายงานกิจการประจำปีจังหวัดนนทบุรี พ.ศ. 2505 ได้กล่าวถึงการเพิ่มขึ้นของบ้านสมัยใหม่และบ้านจัดสรรโดยจำแนกเป็น 2 รูปแบบคือ แบบที่ 1 เป็นการสร้างบ้านอยู่อาศัยสำหรับชนชั้นมั่งคั่งในทางเศรษฐกิจ ปรากฏว่า อาคารที่อยู่อาศัยขนาดใหญ่ตามแบบสถาปัตยกรรมที่สวยงามของเมืองหลวงได้เกิดขึ้นตามริมถนนหนทางรวมทั้งตามถนนซอยต่างๆ อย่างรวดเร็วจนทำให้คิดว่าเป็นย่านที่อยู่อาศัยของคนในกรุงเทพฯ รูปแบบที่ 2 เป็นการปลูกสร้างบ้านสำหรับชนชั้นกลาง ได้มีการจัดสรรที่ดินเพื่อให้คนชั้นกลางได้เช่าไม่ต่ำกว่า 50 ถึง 100 แปลง และบางแปลงยังมีโครงการปลูกบ้านขนาดเล็กในลักษณะบ้านจัดสรรให้เช่าซื้ออีกด้วย ซึ่งกำลังขยายงานอย่างรวดเร็วตามถนนซอยต่างๆ ที่ตัดเพิ่มขึ้นใหม่ตามถนนสายหลักทั้ง ถนนพระราชราษฎร์และถนนพิบูลสงคราม โดยเฉพาะในเขตตัวเมืองหรือชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี โดยมีบ้านปลูกแล้วเกือบ 100 หลังและมากขึ้นตามลำดับ⁵⁶ ซึ่งจำนวนที่อยู่อาศัยที่

⁵⁴ สัมภาษณ์นายรังสรรค์ พะชะโพคา, 3 กรกฎาคม 2551.

⁵⁵ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, 32-33.

⁵⁶ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, 20-21.

เพิ่มขึ้นหลังจากการพัฒนาเมืองนนทบุรีนี้มีสถิติบันทึกไว้ใน พ.ศ. 2513 ว่า ในเขตเทศบาลเมืองนนทบุรีมีจำนวนผู้อยู่อาศัยในบ้านเดี่ยวทั้งสิ้น 3,106 ครัวเรือน ผู้อยู่อาศัยในเรือนแถว ห้องแถว และตึกแถว มีจำนวน 1,234 ครัวเรือน อยู่อาศัยแบบห้องชุดจำนวน 11 ครัวเรือน⁵⁷ และในพ.ศ. 2523 จำนวนบ้านสมัยใหม่ก็มีเพิ่มขึ้นเช่นกัน รวมทั้งยังมีลักษณะบ้านแบบใหม่เพิ่มขึ้นด้วย โดยมีจำนวนผู้อยู่อาศัยในบ้านเดี่ยว จำนวน 3,647 ครัวเรือน รูปแบบบ้านแฝดที่เพิ่มขึ้นมามีผู้อยู่อาศัยทั้งสิ้น 160 ครัวเรือน เรือนแถว ห้องแถว ตึกแถวมีผู้อยู่อาศัย จำนวน 1,782 ครัวเรือน ผู้อยู่อาศัยในห้องชุดที่สร้างขึ้นบริเวณซอยต่างๆ ในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีก็เพิ่มขึ้นเช่นกันโดยมีทั้งสิ้น 110 ครัวเรือน⁵⁸

ภาพที่ 30 บ้านสมัยใหม่

ที่มา : จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, (พระนคร : สามมิตร, 2506), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

จากสถิติข้างต้นทำให้เห็นได้ชัดว่าหลังจากที่มีการพัฒนาเมืองนนทบุรีจนมีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัยเทียบเคียงเมืองหลวง ทำให้มีผู้นอพยพเข้ามาจับจองพื้นที่บริเวณเมืองนนทบุรีมาปลูกสร้างที่อยู่อาศัยตามวัฒนธรรมแบบสังคมเมืองมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ชาวเมืองนนทบุรีจึงมีโอกาสดูเห็นและรู้จักรูปแบบบ้านสมัยใหม่มากยิ่งขึ้น รวมทั้งรู้จักการทำธุรกิจที่มีวิธีการจัดสรรพื้นที่เพื่อปลูกสร้างบ้านเป็นลักษณะบ้านจัดสรร ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีด้วยเช่นกัน

⁵⁷ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 จังหวัดนนทบุรี, 51.

⁵⁸ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2523 จังหวัดนนทบุรี, 194.

3.3 การลดบทบาทของอาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิม

หลังจากที่มีการพัฒนาเมืองนนทบุรีโดยเฉพาะตัวเมืองหรือชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากขึ้นในชุมชน ดังเช่น การขยายตัวของถนนหนทาง อาคารพาณิชย์ ตึกแถว ตลาดสดตลาดผลไม้ บ้านสมัยใหม่และบ้านจัดสรร รวมทั้งการอพยพของคนต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางกายภาพนี้ทำให้สภาพสังคมในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีได้พัฒนาเข้าสู่การเป็นสังคมเมืองอย่างเต็มขั้น อีกทั้งยังส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิมของคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีด้วย อย่างไรก็ตามแม้ว่าทางจังหวัดได้มีการส่งเสริมอาชีพที่มุ่งหวังให้เกิดการขยายตัวทางการค้าให้กับในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีโดยเฉพาะอาชีพการทำสวนและการปั้นหม้อซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนในชุมชนก็ตามแต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า อาชีพทำสวนและอาชีพปั้นหม้อเริ่มเสื่อมโทรมลง ดังจะเห็นได้จากกรณีอาชีพทำสวนผลไม้ซึ่งเป็นอาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิมอาชีพหนึ่งของคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีพบว่าเมื่อชาวสวนประสบกับปัญหาจากภัยธรรมชาติ ปัญหาจากการรุกคืบเข้ามาของสังคมเมือง ปัญหาการไม่มีลูกหลานมาสานต่ออาชีพทำสวน ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ต่างเป็นสาเหตุที่ทำให้อาชีพทำสวนเกิดความเสื่อมโทรมลงอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากการลดลงของจำนวนชาวสวนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีอย่างต่อเนื่อง โดยปัญหาของการทำสวนที่เกิดจากภัยธรรมชาติมีสาเหตุสองประการสำคัญ คือ ปัญหาน้ำเค็มเข้าสวนและปัญหาน้ำท่วม โดยกรณีของการประสบกับปัญหาน้ำเค็มเข้าสวนนั้น ชาวสวนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีต้องประสบกับปัญหานี้ทุกปีดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในคำปราศรัยของพลเอกประภาส จารุเสถียรที่ได้กล่าวไว้ในการมาตรวจราชการ ณ จังหวัดนนทบุรี เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม 2506 ดังนี้

...ประชาชนส่วนมากเป็นชาวสวน ชาวสวนซึ่งอยู่ปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ โดยเฉพาะทางปากจังหวัดนี้ เป็นชาวสวนทุเรียนกันส่วนมาก ร่องบันและคร่ำครวญกันอยู่เสมอ ก็คือ เรื่องน้ำเค็มเข้าสวน เรื่องนี้เป็นมาตลอดกาลไม่ว่าจะเมื่อไหร่ ก็ได้ยินบันกันมาอย่างนี้ว่า น้ำเค็มเข้าสวน น้ำเค็มเข้าสวน สวนจะตายหมดแล้ว ทุเรียนจะแยแล้ว ผลได้ลดน้อยลงไปๆ ทุกทีๆ ตามที่นายอำเภอเมืองนนทบุรีชี้แจงเมื่อคืนนี้ มีความว่า เมื่อก่อนนี้ไร่หนึ่งปลูกทุเรียนได้ 25 ตัน ปีหนึ่งมีรายได้ตั้ง 3,000 บาท ขึ้นไปนั้น เดียวนี้ลดลงมาเรื่อยๆ เดียวนี้ 2,000 บาท ก็ยังหาไม่ได้ นายอำเภอท่านยังกะดิ้นะ กะไว้ถึงไร่ละ 2,000 นะ ที่สวนผมนะครับ ไร่ละพันยังไม่ได้เลย ทั้งๆ ที่เป็นทุเรียนปลูกใหม่ คือปลูกหลังสงคราม หลังน้ำท่วมแล้วนี่เอง ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เนื่องจากเราขาดความรู้ในเรื่องการใช้น้ำ และขาดการประสานงานกันในระหว่างทางฝ่ายราชการกับชาวสวน และขาดการร่วมมือกันในระหว่างชาวสวนด้วยกันเอง...เรื่องน้ำเค็มนี้ มันห้ามกันไม่ได้หรอก มันห้ามกันไม่ได้จริงๆ เพราะเป็นเมืองอยู่ใกล้ปากน้ำ ใกล้ทะเล ปีไหนฝนแล้ง ฝน

น้อย น้ำเหนือลงมายันน้ำทะเลไว้ไม่ได้มาก มันก็เค็ม ทั้ๆ ที่เมืองนนทบุรีอยู่ข้างสูงแล้วจากปากน้ำ ถ้าน้ำเหนือน้อย น้ำเค็มก็หนูน...⁵⁹

ส่วนปัญหาจากภัยธรรมชาติของชาวสวนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีต้องประสบอีกอย่างหนึ่งก็คือ ปัญหาน้ำท่วม ซึ่งจะเห็นได้ว่า ปัญหาการเกิดอุทกภัยนั้นชาวสวนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้รับความเดือดร้อนและความเสียหายจากปัญหานี้หลายครั้งด้วยกัน โดยปัญหาอุทกภัยครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นจนทำให้พัฒนาการชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในการประกอบอาชีพทำสวนต้องหยุดชะงักลง อย่างเช่นปัญหาอุทกภัยในพ.ศ. 2460 และพ.ศ. 2485 นอกจากนี้ยังมีปัญหาอุทกภัยเกิดขึ้นอีกหลายครั้ง เช่น พ.ศ. 2518 และพ.ศ. 2524 แต่ระดับน้ำท่วมยังไม่รุนแรงมากนักชาวสวนได้รับความเสียหายไม่มาก⁶⁰ จนกระทั่งในพ.ศ. 2526 ที่ระดับน้ำที่ท่วมมีความรุนแรงมากอีกครั้ง ทำให้บ้านเรือน ถนนหนทาง รวมทั้งพืชสวนต่างๆ ได้รับความเสียหายอย่างมาก โดยน้ำที่ท่วมนั้นจะท่วมหนักที่สุดในช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2526 ซึ่งเหตุที่น้ำท่วมมาจากสองทางด้วยกัน คือ การเคลื่อนตัวเข้ามาของพายุไซร่อนเฮอริเบอริทกับพายุไซร่อนคิมในช่วงเวลาเดียวกับน้ำที่หลากมาจากทางเหนือ โดยพายุเฮอริเบอริทนั้นการเคลื่อนตัวเข้ามาจากทางตะวันออกเมืองประเทศเวียดนามและขึ้นฝั่งไทยเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2526 ทำให้เกิดฝนตกอย่างหนักทั่วทั้งภาคกลาง รวมทั้งจังหวัดนนทบุรี ซึ่งทางจังหวัดนนทบุรีพยายามป้องกันน้ำท่วมโดยกรมชลประทานและกรมทางหลวงเร่งสร้างทำนบปิดคลองทุกคลองที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่จังหวัดนนทบุรีถึงคลองรังสิตในเขตจังหวัดปทุมธานี รวมทำนบที่ต้องสร้างเพื่อป้องกันน้ำท่วมเพิ่มเติมอีก 22 ทำนบ ใช้งบประมาณในการสร้างทั้งสิ้น 6,551,000 บาท พร้อมกับยังได้ติดตั้งเครื่องสูบน้ำที่ทำนบ 22 แห่ง อีกจำนวน 38 เครื่องซึ่งจะต้องใช้งบค่าสูบน้ำเพิ่มเติมอีก 3,915,000 บาท ส่วนกรมทางหลวงก็ได้สร้างคันกั้นน้ำบนแนวถนนสายสำคัญคือ ถนนสายนนทบุรี 1 ตั้งแต่เรือนจำกลางบางขวางจนถึงสนามบินน้ำ⁶¹

ภายหลังจากน้ำท่วมใหญ่ที่เกิดจากพายุไซร่อนเฮอริเบอริทแล้ว ต่อมายังมีพายุไซร่อนคิมก่อตัวและเคลื่อนเข้ามายังประเทศไทยอีกลูกหนึ่งซึ่งเป็นการซ้ำเติมความเดือดร้อนจากภาวะน้ำท่วมให้ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น โดยพายุคิมได้เข้ามาสร้างความเสียหายตั้งแต่

⁵⁹ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,8 (สิงหาคม 2506) : 4.

⁶⁰ ญาณี สรประไพ .การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดนนทบุรี, 92.

⁶¹ “เรื่องอุทกภัย,” 27 มิถุนายน – 29 ธันวาคม 2526, เอกสารเย็บเล่ม บัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. 2526, ก/3/2526/95, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, หน้า 60 – 61.

วันที่ 17 ตุลาคม 2526 ทำให้ฝนตกหนักและปริมาณน้ำสูงขึ้นอีก กรมชลประทานที่ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบป้องกันน้ำท่วมต้องเร่งดำเนินการเสริมทำนบบนถนนช่วงถนนทบุรีถนนติวานนท์ไปจนถึงสะพานข้ามแม่น้ำที่จังหวัดปทุมธานี⁶² นอกจากนี้ทางจังหวัดนนทบุรีเองก็ได้เตรียมป้องกันน้ำท่วมด้วยอีกทางหนึ่งโดยผู้ว่าราชการจังหวัด นายสุกิจ จุลละนันท์สั่งการให้นักโทษที่เรือนจำกลางบางขวาง จำนวน 100 คน ออกมาช่วยทำทำนบกั้นน้ำที่หน้าศาลากลางจังหวัด โดยสภาพน้ำท่วมในจังหวัดเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม 2526 นั้น น้ำได้ท่วมบางแห่งแล้วแต่ยังไม่มาก ชาวสวนทุเรียนก็พยายามป้องกันสวนโดยเอาเครื่องสูบน้ำมาสูบน้ำออกจากสวนเป็นการเร่งด่วน⁶³ ต่อมาในวันที่ 18 ตุลาคม 2526 ก็มีฝนตกอย่างหนักตั้งแต่ช่วงเช้าจนตลอดวัน ทำให้มีน้ำท่วมเกิดขึ้นทั่วไปในจังหวัดนนทบุรี ซอยต่างๆ ประมาณ 50 ซอยมีน้ำท่วมสูง ตั้งแต่แยกจากถนนพิบูลสงคราม งามวงศ์วาน ประชาชื่น ติวานนท์ นนทบุรี 1 และถนนประชาราษฎร์ นอกจากนี้บริเวณเรือนจำกลางบางขวาง วัดและโรงเรียนต่างๆ รวมทั้งสวนของชาวบ้านก็ถูกน้ำท่วมด้วยเช่นกันแม้ว่าจะมีการเกณฑ์นักโทษนำกระสอบทรายมากั้นเป็นทำนบแล้วก็ตามแต่ก็ยังไม่สามารถป้องกันน้ำท่วมไว้ได้ ทำให้ผู้ว่าราชการจังหวัดนนทบุรีต้องออกมาตั้งศูนย์ช่วยเหลือน้ำท่วมที่หน้าที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรี⁶⁴

ความเดือดร้อนที่ได้รับจากพายุไซรอนร้อนทั้งสองลูกสร้างความลำบากให้กับชาวบ้านมากอยู่แล้ว ในช่วงเวลาต่อเนื่องกันยังเกิดกระแสน้ำเหนือไหลเข้ามาท่วมซ้ำเติมอีกด้านหนึ่ง โดยตั้งแต่ประมาณวันที่ 23 - 25 ตุลาคม 2526 น้ำเหนือไหลผ่านมาจากจังหวัดปทุมธานีและได้เข้ามาถึงยังจังหวัดนนทบุรีซึ่งมีความรุนแรงมาก⁶⁵ ในหนังสือพิมพ์แนวหน้า ฉบับวันที่ 24 ตุลาคม 2526 คอลัมน์สองคมปากคน-ปากกา เขียนถึงเรื่องนี้ว่า “..เพื่อนฝูงที่อยู่แถวถนนทบุรีโทรศัพท์มาบอกว่า ออๆ น้ำมันก็ไหลเข้าบ้านชนข้างบนของหนีแทบไม่ทันเลย..⁶⁶” นอกจากชาวบ้านจะได้รับความเดือดร้อนจากปัญหาน้ำท่วมแล้ว ในการป้องกันน้ำท่วมก็ต้องสร้างความเดือดร้อนเพิ่มมากขึ้นจากปัญหาค่าใช้จ่ายในการป้องกันน้ำท่วมที่แพงขึ้นสูงกว่าปกติมาก ในหนังสือพิมพ์แนวหน้า ฉบับวันที่ 24 ตุลาคม 2526 จากคอลัมน์สองคมปากคน-ปากกาเช่นกัน ได้กล่าวถึงปัญหาค่าใช้จ่ายในการป้องกันน้ำท่วมนี้ว่า “...จนถึงขณะนี้ใช้เงินค่าสูบน้ำออกจากบ้านไปแล้วกว่าหมื่นบาท

⁶²“เรื่องอุทกภัย,” 27 มิถุนายน - 29 ธันวาคม 2526, เอกสารเย็บเล่ม บัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. 2526, ก/3/2526/95, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 88.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 98 - 99.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 109.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, 106.

กระสอบทรายและทรายขึ้นราคาแพงลิบลิ่ว ทรายซึ่งเคยมีราคาลูกบาศก์เมตรละ 100 กว่าบาท ขึ้นราคาไปเป็น 300 บาท นี่เป็นความเดือดร้อน ความเสียหายเฉพาะบ้าน แต่ความเสียหาย อันเกิดแก่รถยนต์และยานพาหนะต่างๆ ละอีกเท่าไร? สรุปได้ว่าบ้านแต่ละหลังในเขตน้ำท่วมต้อง เสียเงินในการป้องกันรักษาบ้านเป็นหมื่นๆ ขึ้นไป ยังไม่รวมถึงค่าซ่อมแซมบำรุงรักษาที่จะติดตาม มาอีกเมื่อน้ำลด...⁶⁷” จากที่กล่าวมาทำให้เห็นได้ว่าปัญหาจากน้ำท่วมในหลายครั้ง โดยเฉพาะ พ.ศ. 2526 ที่มีระดับความรุนแรงมากจากการกระหน่ำซ้ำเติมของพายุไซร่อนทั้งสองลูกพร้อมกับการไหลบ่าของน้ำเหนือที่เข้ามาท่วมทำให้เป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความเสียหายให้กับชาวสวนใน ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเป็นอย่างมากทำให้หลังน้ำท่วม พ.ศ. 2526 จึงมีชาวสวนเป็นจำนวนมาก ตัดสินใจเลิกการประกอบอาชีพนี้ โดยหันไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น รับจ้าง รับราชการต่างๆ เป็นต้น ที่สวนถูกขายเปลี่ยนมือไปให้กับนายทุนมาทำบ้านจัดสรร ห้องเช่า แพลต คอนโด ฯลฯ

ปัญหาการรุกคืบเข้ามาของสังคมเมืองก็เป็นปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งของอาชีพ ทำสวน ไม่ว่าจะเป็นการตัดถนน การสร้างสิ่งปลูกสร้างต่างๆ การเข้ามาของผู้คนในชุมชน สภาพ พื้นที่สวนที่ลดลงจากการพัฒนาของสังคมเมือง ทั้งปัญหามลภาวะจากน้ำเน่าเสีย ปัญหา จากก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่มีมากขึ้น รวมทั้งรถยนต์ที่สัญจรไปมาทำให้พื้นดินเกิดการ สั่นสะเทือนทำให้ผลผลิตลดลง นอกจากนี้จากการพัฒนาเมืองทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี กลายเป็นศูนย์กลางสำคัญที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมากทำให้ที่ดินมีราคาสูงขึ้น ทำให้ ชาวบ้านขาดแรงจูงใจในการประกอบอาชีพจึงมีนายทุนเข้ามาเหมารื้อไปทำบ้านจัดสรร อาคาร พาณิชยกรรม ส่งผลให้ชาวสวนขายที่ขายทางไปให้นายทุนและเลิกทำสวนไปจนเกือบหมดสิ้น ดังหลักฐานที่กล่าวไว้ในหนังสือแผนการใช้ที่ดินจังหวัดนนทบุรี ว่า

ในอนาคตเรื่องทุเรียนนนท์อาจจะเป็นเพียงตำนานเท่านั้น เพราะปัจจุบันจะหาทุเรียนนนท์ แท้ๆ นั้นยากขึ้นทุกที เพราะผลผลิตได้น้อยลงทุกปี เนื่องจากต้นเก่าที่มีอายุมากก็ตายไป ที่รอด ตายก็ไม่ค่อยติดผล ยิ่งมีการตัดถนนมากขึ้น สวนเก่าก็กลายเป็นที่อยู่อาศัย การมีถนนเข้ามาสู่ เรือสวน รถบรรทุกดินก็วิ่งชนดินมาถมที่ แรงสั่นสะเทือนที่เกิดขึ้นมีผลกระทบโดยตรง ทำให้ ทุเรียนตายมากขึ้น นอกจากนี้เมื่อมีถนนตัดผ่าน การถ่ายเทของน้ำในร่องสวนก็ถูกปิดกั้น ทำให้ออกซิเจนในดินและน้ำลดลง มีผลต่อรากทุเรียนโดยตรง นอกจากนี้การเพิ่มขึ้นของก๊าซ จากท่อไอเสีย อาจมีผลต่อการติดผลของทุเรียนโดยตรง สิ่งเหล่านี้ยังไม่มีมีการพิสูจน์ว่าเป็นจริง มากน้อยเพียงใด แต่จากการสัมภาษณ์เกษตรกรในหลายพื้นที่ยืนยันว่า ผลผลิตของทุเรียนลดลง

⁶⁷ “เรื่องอุทกภัย,” 27 มิถุนายน – 29 ธันวาคม 2526, เอกสารเย็บเล่ม บัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์ สำคัญ พ.ศ. 2526, ก/3/2526/95, สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 106.

อย่างมากเมื่อมีถนนตัดผ่านเข้ามาในพื้นที่สวนทุเรียน...ปัญหาเรื่องราคาที่ดินที่เพิ่มขึ้น จะทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการปลูกทุเรียน นอกจากเกษตรกรที่มีใจรักจริงๆ และมีที่ดินเป็นของตนเอง...⁶⁸

ในสมุดรายงานสถิติจังหวัดนนทบุรี พ.ศ. 2527 ได้กล่าวถึงปัญหาของอาชีพชาวสวนจากการพัฒนาของสังคมเมืองไว้เช่นกันว่า

ความอุดมสมบูรณ์ของดินในจังหวัดนี้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญมากเพราะมีคุณภาพที่เอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูกพืชผลนานาชนิด...ที่สำคัญ คือ ทุเรียนซึ่งเป็นผลไม้ที่เพาะปลูกมากในเขตอำเภอเมืองนนทบุรี และได้สร้างชื่อเสียงให้กับจังหวัดมาเป็นเวลานาน แต่ในปัจจุบันนี้ เนื่องจากจังหวัดนนทบุรีมีอาณาเขตติดต่อกับกรุงเทพมหานคร พื้นดินอันอุดมสมบูรณ์และมีคุณค่าต่อการเพาะปลูกเหล่านี้จึงถูกเปลี่ยนเป็นที่ตั้งโรงงาน และที่อยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น⁶⁹

นอกจากนี้ปัญหาของชาวสวนอีกประการหนึ่ง คือ การไม่มีผู้สืบทอดอาชีพ เนื่องจากลูกหลานชาวสวนได้รับการศึกษามากยิ่งขึ้นจึงหันไปประกอบอาชีพอื่นกัน โดยเฉพาะอาชีพรับราชการ ซึ่งเป็นค่านิยมของชาวบ้านต้องการให้ลูกหลานเรียนหนังสือสูงโตมาจะได้เป็นเจ้าคนนายคน ซึ่งคุณยายสุชิน ปานิกบุตร ได้กล่าวถึงการเลิกอาชีพทำสวนของคนในชุมชนตลาดทำนายนนทบุรีไว้ว่า

...ที่เลิกทำสวนก็มาจากหลายๆ อย่างนะ มันก็ค่อยๆ เลิกกันไป พอมีถนนมีบ้านเข้ามาที่ดินมันก็แพงขึ้น ชาวสวนก็เลยพากันขายที่ดินไป ตอนนั้นก็อย่างที่เห็นแหละมีแต่บ้าน มีแต่ตึกแถวเต็มไปหมด น้ำก็ท่วมด้วยท่วมเยอะหลายปี ตอนมากๆ ก็ปี 2485 ตอนฉันทยังเด็กๆ ท่วมอยู่หลายเดือน ปี 2526 ก็มากสวนล่มไปหมดเลย พวกลูกหลานก็ไม่เอาด้วยมองว่างานทำสวนเป็นงานหนัก ค่าได้เรียนหนังสือก็ไม่อยากทำแล้ว ไปทำอย่างอื่นกัน ไปรับจ้างบ้าง ไปรับราชการบ้าง ที่รับราชการก็มีเยอะนะ อย่างญาติฉันนะชื่อ สายหยุด เพิ่งเสียไป ค่าก็เป็นคนที่บาง

⁶⁸ กองวางแผนการใช้ที่ดิน. แผนการใช้ที่ดินจังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาที่ดิน, 2534), 27- 28.

⁶⁹ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สมุดรายงานสถิติจังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2527), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ตะนาวศรีนี้แหละ เมื่อก่อนก็ทำหม้อ ทำสวนเหมือนกัน แต่เลี้ยงลูกเก่ง ลูกรับราชการหมดเลย เป็นนายพลตั้ง 4 คนแน่ะ ตอนหลังเค้าก็เลิกไปไม่ได้ทำต่อ...⁷⁰

นอกจากนี้พลเอกประภาส จารุเสถียร ก็ได้กล่าวเมื่อครั้งมาตรวจราชการเมืองนนทบุรี เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2506 ดังความว่า

ส่วนมากพ่อแม่ที่อยู่ในสวนทางซานพระนครนี้แหละ ผู้ที่มีสตางค์หน่อย พอขายทุเรียนได้ ไร่ละ 3,000 บาท อย่างที่ท่านนายอำเภอว่า ก็ส่งลูกเข้าไปในโรงเรียน คิดไปถึงว่าพอจบแปดก็ เข้ามหาวิทยาลัยเป็นผู้พิพากษา เป็นนายทหาร เป็นนายอำเภอ...คือคิดจะเป็นข้าราชการกัน เรื่อย จะทำแต่งงานนั่งโต๊ะ หรืองานในหน้าที่เกี่ยวกับหนังสือ...ต้องนั่งเก้าอี้เขียนหนังสือ เกิดมาเป็นเจ้าคนนายคนจึงจะดี⁷¹

จากที่กล่าวมาจึงเห็นได้ว่าแม้จะมีการส่งเสริมอาชีพทำสวนจากทางการ แต่อาชีพทำสวนก็ได้รับปัญหาจากหลายๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นภัยธรรมชาติ ปัญหาจากการพัฒนาของสังคม เมือง ปัญหาการขาดผู้สืบทอดซึ่งทำให้สวนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีค่อยๆ ลดลงไป ตามลำดับ จากสถิติการทำสวนในเมืองนนทบุรีที่มีการบันทึกไว้ก็สอดคล้องกัน โดยในพ.ศ. 2507 ทั้งจังหวัดมีสวนทุเรียนทั้งหมด 30,000 ไร่⁷² จนมา พ.ศ. 2509 ทั้งจังหวัดมีสวนทุเรียน เหลืออยู่ 25,448 ไร่⁷³ ซึ่งเพียงแค่ 2 ปี จำนวนการปลูกทุเรียนของเมืองนนทบุรีได้ลดลง ถึงเกือบ 5,000 ไร่ และโดยเฉพาะช่วงน้ำท่วมในพ.ศ. 2526 ซึ่งจากสถิติพบว่าหลังจากเกิด เหตุการณ์น้ำท่วมทำให้พื้นที่การปลูกทุเรียนในจังหวัดนนทบุรีลดลงไปเกือบครึ่ง โดยก่อนน้ำท่วม ใน พ.ศ. 2521 ข้อมูลจากสำมะโนการเกษตรพบว่า มีการปลูกทุเรียนในจังหวัดนนทบุรีทั้งสิ้น 402,983 ต้น⁷⁴ หลังจากน้ำท่วมในพ.ศ. 2526 สถิติการปลูกทุเรียนในปีนั้นเหลือเพียงแค่ 237,108 ต้น ซึ่งจำนวนต้นทุเรียนได้ลดลงไปถึง 165,875 ต้น⁷⁵ หรือคิดเป็นร้อยละ 41.2 คือเกือบ

⁷⁰ สัมภาษณ์นางสุชิน ปานิกบุตร, 3 กรกฎาคม 2551.

⁷¹ จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,8 (สิงหาคม 2506) : 8.

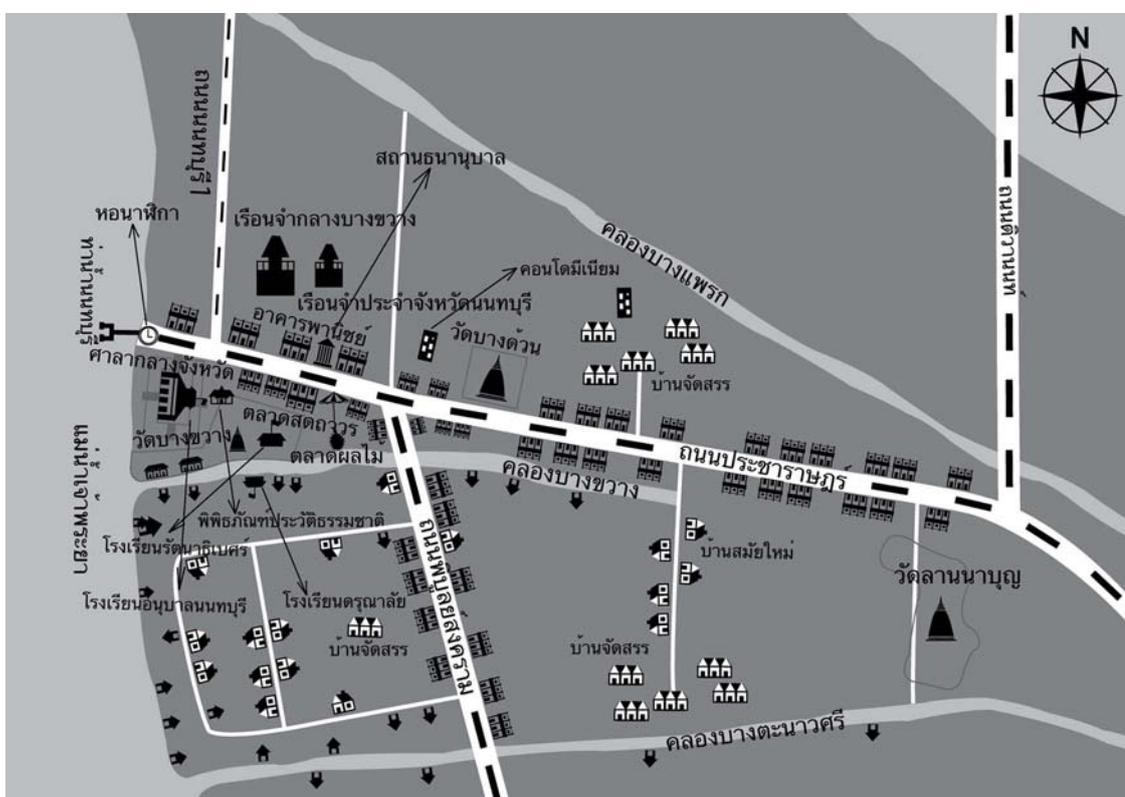
⁷² จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁷³ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2509 จังหวัดนนทบุรี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁷⁴ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, รายงานสำมะโนการเกษตรจังหวัดนนทบุรี, (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2521),

⁷⁵ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ. 2526 จังหวัดนนทบุรี (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2526), 15.

ครั้งหนึ่งของทุเรียนที่มีก่อนเกิดน้ำท่วม จากปัญหาต่างๆ ที่เข้ามารุมเร้าในหลายปัจจัยตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นทำให้จำนวนผู้ประกอบการอาชีพทำสวนลดน้อยลงไปตามลำดับ จนกระทั่งเกิดน้ำท่วมใหญ่อีกครั้งในพ.ศ. 2526 จึงทำให้หลังน้ำลดชาวสวนในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีตัดสินใจเลิกประกอบอาชีพทำสวนไปในที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงส่งผลให้พื้นที่สวนที่เคยมีเป็นจำนวนมากก็ถูกขายไปให้กับนายทุนเพื่อทำธุรกิจ บ้านจัดสรร ห้างแถว คอนโดมิเนียม ฯลฯ ดังเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของพื้นที่ที่ใช้ในการก่อสร้างอาคารพาณิชย์ คอนโดมิเนียมและบ้านจัดสรรขึ้นในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีที่เพิ่มขึ้นจำนวนมากดังแผนที่ที่ 16

แผนที่ที่ 16 สภาพกายภาพบริเวณชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีภายหลังจากน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2526 ที่มา : ดัดแปลงมาจากโครงสร้างแผนที่ของ กองบัญชาการทหารสูงสุด, แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431 – 2474, (กรุงเทพฯ : กองทัพบก, 2542), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

นอกจากอาชีพทำสวนซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีจะเกิดความเสื่อมโทรมลงจากผลกระทบที่ได้รับจากแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ อาชีพดั้งเดิมอีกอาชีพหนึ่งในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีคือ การทำเครื่องปั้นดินเผา ก็ประสบภาวะที่ความนิยมในการใช้หม้อดินเผาเริ่มลดลงเป็นอย่างมาก เนื่องจากถูกตีตลาดจากหม้อ

อลูมิเนียมที่มีความคงทนกว่าและมีราคาไม่แพง ทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพในการปั้นหม้อมีจำนวนลดลงอย่างต่อเนื่องและเลิกทำไปในที่สุด โดยได้กล่าวไว้ในรายงานประจำปี พ.ศ. 2505 เกี่ยวกับกิจการทำเครื่องปั้นดินเผาไว้ว่า “...การทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นอาชีพดั้งเดิม และเป็นอาชีพหลักของราษฎรในท้องที่อำเภอเมืองนนทบุรี ผลผลิตในการนี้ได้แก่การทำหม้อต่างๆ ซึ่งในปัจจุบันราษฎรนิยมซื้อน้อยลง เพราะนิยมซื้อหม้ออลูมิเนียม ซึ่งมีคุณภาพดีกว่าและราคาไม่สูงแพงนัก ทำให้ผู้ประกอบการดังกล่าวลดการผลิตหม้อลง...”⁷⁶

คุณยายสุชิน ปาณิกบุตร ที่เคยประกอบอาชีพปั้นหม้อมาก่อนก็ได้เล่าให้ฟังว่า “...เลิกทำหม้อไปประมาณอายุประมาณ 30 ปี น่าจะราวๆ 2510 นะ เพราะกระทะเหล็กโจมตีเยอะ เรือมอญก็หายไปขายไม่ดี พอเจริญเข้าก็เลิก แพนเป็นทหารบกก็เลยมาเป็นแม่บ้านเลี้ยงลูก 5 คน...”⁷⁷ คุณตาบันเทิง เครือเฟื่อง ได้กล่าวถึงการเลิกประกอบอาชีพปั้นหม้อด้วยเช่นกันว่า “...เลิกทำมานานแล้ว เลิกเพราะไม่มีอุปกรณ์ให้ซื้อ อย่างหัวตะโพงกะมะพร้าว อย่างทองกลางมันลดลง สวนมันก็หมดไป คนก็ไม่ค่อยมาซื้อด้วย พวกหม้อพวกกระทะอลูมิเนียมมันทนกว่า คนก็หันไปใช้พวกนั้นกัน เราก็เลยเลิกก็หันไปทำอย่างอื่นแทน พวกเด็กๆ รุ่นใหม่ก็ไม่มีใครมาทำแล้วใครจะมานั่งทนปั้นทนขัดหม้อได้ทั้งวัน มันบอกปวดหลังปวดเอว เด็กสมัยนี้มันไม่ทนมันเรียนหนังสือกันมันก็ไปหางานสบายๆ ทำ ไม่มาทำแบบพวกเราหรอก...”⁷⁸ การประกอบอาชีพปั้นหม้อของคนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจึงได้ค่อยๆ เลิกไปจากการโจมตีของหม้อและกระทะสมัยใหม่ที่ทำจากอลูมิเนียม ผู้คนในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจึงต้องปรับรูปแบบการประกอบอาชีพโดยเปลี่ยนไปทำอย่างอื่น อย่างการรับราชการ การรับจ้าง ฯลฯ อีกทั้งอาชีพการปั้นหม้อก็ยังไม่ได้รับความสนใจจากลูกหลานหรืออาจเรียกได้ว่าขาดผู้สืบทอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษเช่นเดียวกับอาชีพทำสวน รูปแบบอาชีพของคนพื้นถิ่นดั้งเดิมในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจึงถือได้ว่าค่อยๆ ลดบทบาทลงไปซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาของสังคมเมืองที่สร้างความเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี

⁷⁶ จังหวัดนนทบุรี, รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี, 108.

⁷⁷ สัมภาษณ์นางสุชิน ปาณิกบุตร, 3 กรกฎาคม 2551.

⁷⁸ สัมภาษณ์นายบันเทิง เครือเฟื่อง, 3 กรกฎาคม 2551

3.4 การขยายตัวของการค้าขาย

แม้ว่าอาชีพดั้งเดิมของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีเสื่อมโทรมหรือลดบทบาทลงก็ตาม แต่ก็มียาชีพหนึ่งที่เกิดขึ้นมาแทนที่และเริ่มขยายตัวอย่างต่อเนื่อง นั่นคือ การค้าขาย พบว่าภายหลัง พ.ศ. 2503 การค้าขายในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีได้ขยายตัวมากขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากที่สภาพบ้านเมืองเจริญขึ้นอย่างต่อเนื่องอันเป็นผลทำให้มีผู้คนอพยพจากต่างถิ่นเข้ามาประกอบอาชีพค้าขายมากขึ้น โดยเฉพาะชาวจีนที่เข้ามาเช่าซื้อตึกแถวที่สร้างขึ้นเป็นจำนวนมากและเปิดเป็นร้านค้าขายค้าสินค้าหลากหลายชนิด การค้าขายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในตึกแถวยังส่งผลให้การค้าขายโดยทางเรือเริ่มลดบทบาทน้อยลงอีกด้วย เช่นแต่เดิมมีเรือขายกาแฟ ขายกล้วยเดี่ยวได้เปลี่ยนมาเปิดเป็นร้านค้าต่างๆ ในตึกแถวแทน ดังเช่นคุณसानติ วิเศษราษฎร์ ได้กล่าวถึงสภาพร้านค้าต่างๆ ที่เข้ามาเปิดทำการค้าขายบริเวณตึกแถวที่สร้างขึ้นใหม่มาใหม่ว่า

ตึกแถวที่สร้างขึ้นมามีคนเข้ามาจับจองทำการค้าขายกันมาก ส่วนใหญ่ที่มาเป็นคนจีนเข้ามาเช่าร้านไว้ขาย มาเปิดร้านขายของเต็มไปหมด ตอนนั้นห้องแถวตรงฝั่งวัดบางขวาง มีร้านไล่เรียงกันมา คือ ร้านริมสุดของตึกแถว คือ ร้านซุนทัง เป็นร้านขายอาหารไหหลำ ถัดมาเป็นร้านตาเซียงขายของโชห่วย ร้านลุงปุยเป็นร้านหมอกวาดยา อีกร้านเป็นร้านของตาเจิมคนนี้เป็นคนไทยทำอาชีพตัดผม ต่อมาร้านตายังขายกล้วยเดี่ยว แล้วก็ร้านจิมอาเป็นร้านตัดกางเกง ร้านศรีนันทน์ก็เป็นร้านตัดผมเหมือนกัน ถัดไปมีร้านไทยเลิศเป็นคนจีนรับตัดเสื้อผ้า และร้านแจ็กสู่น ถัดจากร้านแจ็กสู่นเป็นที่ว่างมีต้นยางขนาดใหญ่สูงมากกั้นอยู่ เลย์ต้นยางมากก็เป็นร้านของผมที่ขายของโชห่วย อีกสองห้องเป็นร้านของเตี้ย แล้วก็ลุงผม แล้วก็ร้านเต็งแสงฮงร้านนี้ขายทองปัจจุบันเปลี่ยนเป็นร้านอภินันท์เป็นลูกของเขามาทำ แล้วก็ร้านดรุณีกับร้านทองหล่อ สองร้านนี้ขายยา ถัดไปเป็นร้านตัดผมอีก คุณสมนึก ธนเดชากุลนายกเทศมนตรีคนปัจจุบันเป็นลูกของแจ็กเหี้ยม เมื่อก่อนบ้านแกก็อยู่ริมน้ำด้านหน้าพิภพที่บ้านแกจะเปิดเป็นร้านขายกาแฟ⁷⁹

จากที่คุณसानติได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า อาคารพาณิชย์ที่ถูกสร้างขึ้นนั้นเต็มไปด้วยบรรดาผู้คนที่เข้ามาจับจองเพื่อค้าขายมีร้านต่างๆ มากมาย และโดยมากจะเป็นคนจีนที่เข้ามาอยู่ ซึ่งเป็นชนชาติที่มีความถนัดในด้านการทำการค้าขายอยู่แล้ว นอกจากนี้คุณรังสรรค์ พะชะไพศา ผู้มีเชื้อสายจีนแต่ใจได้กล่าวถึงการเข้ามาเปิดร้านขายโชห่วย ไว้ว่า

⁷⁹ สัมภาษณ์นายसानติ วิเศษราษฎร์, 23 ธันวาคม 2549.

ผมเข้ามาแข็งตึกแถวที่ตลาดสดนี้ ตึกที่ผมแข็งอยู่ในตลาดเลยด้านข้างตลาด ตอนนั้นแข็งประมาณ 4,5000 บาท เข้ามาเปิดร้านโชห่วย ขายนม ขายน้ำตาล ขายข้าว ซีอิ๊ว น้ำปลา น้ำตาลป๊อป ถ่าน มีทุกอย่าง เข้ามาแบบสู้ชีวิตเลยผมถือคติคนเรามีสิบนิ้วเหมือนกันทุกคน เวลามีคนมาสั่งซื้อผมไปส่งทุกที่เลยนะ ซีมอเตอร์ไซค์เวสไปส่ง เน้นบริการดีๆ คนเค้าก็ประทับใจ ลูกค้าติดผมเยอะ มาตอนแรกขายได้ประมาณ 80 บาทต่อวัน ตอนหลังลูกค้าติดขายวันหนึ่งได้หลายร้อย คิดคูณมกระป่องตอนนั้นตกลังละ 2 บาท ข้าวสารกระสอบ 13 บาท กระสอบหนึ่งก็ 15 กิโล ผมจะเน้นขายส่ง ขายปลีกผมก็ขาย ลูกค้ามาจากทั่วสารทิศเลยเพราะตรงนั้นมันทำเลดี ใกล้กว่ากรุงเทพฯ คนมาซื้อที่นั่นกันไม่ต้องไปถึงกรุงเทพฯ มาจากบางบัวทองก็มี วัดปากน้ำ บางกรวย บางซื่อ ไทรมา มาซื้อกันที่นั่นหมด⁸⁰

คุณเจียหลี่ แซ่กวย ก็ได้เล่าให้ฟังถึงการประกอบอาชีพค้าขายของตนตอนย้ายมาเมื่อประมาณพ.ศ. 2506 ว่า

ตอนมาอยู่ที่นี้ใหม่ๆ ก็มาขายอาหาร ขายพวกก๋วยเตี๋ยว ขายโจ๊ก ขายตีมากคนชอบ ซื้อดังเลยนะไปถามคนแถวนี้ดูได้ ก๋วยเตี๋ยวที่ขายจะขายก๋วยเตี๋ยวหลอด ข้าวหมูแดงก็ขาย ขนมก็มีทำขนมไข่ โชคดีมากทำอะไรก็ขายดีไปหมดเลย อย่างตอนทำโจ๊กนี่ก็ต้องมีสูตร เราจะใช้ข้าวเป็นเม็ดเลยไม่ใช่ปลายข้าว เอามาเคี่ยวจนละเอียดให้ละ หมูก็มีสูตรมีส่วนผสมของเราเอง ตอนนั้นขายโจ๊กถ้าไม่ใส่ไข่ขายหกสลึง ใส่ไข่ขายรู้สึกรู้ว่าจะสิบสลึงนะ ราคาตอนที่เข้ามาใหม่ๆ นั้นแหละ ประมาณปี 06 ก๋วยเตี๋ยวหลอดจานเล็กก็ขายสลึงหนึ่ง จานใหญ่ขายห้าสลึงตั้งค์ เขาก็จะนั่งล้อมกินกันขายหน้าบ้านนี่แหละ ตอนเช้าจะขายโจ๊กตั้งแต่ตีห้าขายจนถึงสามโมงเช้าจะขายโจ๊กอย่างเดียวตอนเช้าแล้วก็มาพัก รอบบ่ายประมาณบ่ายสองโมงครึ่งก็เริ่มจัดร้านเริ่มขายตอนสามโมงเย็น ตอนเย็นจะขายทั้งโจ๊ก ขายทั้งก๋วยเตี๋ยวไก่ แล้วก็ข้าวหมูแดง ก๋วยเตี๋ยวไก่ขายหกสลึง พิเศษก็สองบาท ข้าวหมูแดงขายสามบาท ขายพวกคนมาซื้อของ เด็กนักเรียนก็มากินเยอะ คนแถวนี้ก็มากินกัน⁸¹

จากหลักฐานที่ได้กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ภายหลังจากพัฒนาเมืองนนทบุรีจากภาครัฐ ทำให้ในระยะต่อมาชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณตัวเมือง จึงมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยและประกอบธุรกิจเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นทำเลการค้าที่ดีเพราะที่ตั้งของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีอยู่ติดกับเมืองหลวงทำให้เป็นจุดที่ผู้คนจากอยุธยาและปทุมธานีสามารถเข้ามาซื้อของสินค้าได้โดยสะดวกและไม่ต้องเดินทางไปไกลถึงเมืองหลวงหรือกรุงเทพฯ รวมทั้งจาก

⁸⁰ สัมภาษณ์นายรังสรรค์ พะชะโพคา, 3 กรกฎาคม 2551.

⁸¹ สัมภาษณ์นายเจียหลี่ แซ่กวย, 15 ตุลาคม 2549.

การพัฒนาเมืองนนทบุรีจึงทำให้มีความเจริญก้าวหน้าในทุกด้าน มีความพร้อมทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม จึงส่งผลให้ผู้คนจากต่างถิ่น โดยเฉพาะคนจีนเข้ามาเปิดกิจการการค้าขายต่างๆ อย่างเป็นล่ำเป็นสัน อาคารพาณิชย์ที่ถูกสร้างขึ้นมาได้รับความสนใจเป็นอย่างมากจากพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาจับจองเปิดร้านขายของนานาชนิด ทั้งร้านอาหาร ร้านขายของชำ ร้านขายยา ร้านเสื้อผ้า ร้านตัดผม ร้านกาแฟ ฯลฯ ซึ่งการเปิดร้านขายของเป็นลักษณะอาชีพที่ขยายตัวขึ้นอย่างมากตามสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่เติบโตและมีความเจริญรุ่งเรืองจากแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ซึ่งสวนทางกับพัฒนาการของอาชีพพื้นถิ่นดั้งเดิม ทั้งการทำสวนผลไม้และการปั้นหม้อดินเผาที่มีบทบาทน้อยลงจากการขยายตัวของสังคมเมือง

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2503 - 2509 ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีได้ถูกเร่งพัฒนาอย่างเต็มรูปแบบจากนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มีจุดมุ่งหมายให้เมืองนนทบุรีเร่งพัฒนาให้มีความทันสมัยเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีได้ถูกพัฒนาอย่างเร่งรีบจากภาครัฐทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมในฐานะศูนย์กลางของจังหวัดนนทบุรี ก่อนพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของจังหวัดนนทบุรี ทั้งการพัฒนาด้านสังคมอย่างการปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมต่างๆ เช่น ห้องแถวเรือนไม้ที่มีสภาพทรุดโทรมถูกสร้างทดแทนเป็นอาคารพาณิชย์ถาวรหรือตึกแถว ปรับปรุงสถานที่ราชการ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมโดยเฉพาะเส้นทางคมนาคมทางบกตามถนนสายหลักหรือทั้งซอยย่อยต่างๆ การพัฒนาด้านการศึกษาโดยการปรับปรุงโรงเรียนต่างๆ ในชุมชน ขยายการสอนสายอาชีพ พัฒนาโรงเรียนก่อนวัยเรียน รวมทั้งยังมีการสร้างแหล่งการเรียนรู้นอกห้องเรียน คือ พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยและห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัด การพัฒนาด้านเศรษฐกิจอย่างเช่น การพัฒนาสถาบันการเงินโดยการส่งเสริมให้มีการจัดตั้งธนาคารขึ้นหลายแห่ง รวมทั้งการตั้งสถานธนาภิบาลหรือโรงรับจำนำเพื่อรองรับการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจและให้เกิดความคล่องตัวทางการเงินของคนในเมืองนนทบุรี การสร้างตลาดถาวรและตลาดผลไม้ การจัดประกวดผลไม้เมืองนนทบุรีและจัดตลาดนัดทุเรียนเพื่อเป็นการกระตุ้นด้านเศรษฐกิจ รวมทั้งให้ชาวสวนมีพื้นที่ในการถ่ายเทของสวนออกสู่ตลาด จากนโยบายการพัฒนาเมืองนนทบุรีทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ทำให้เกิดการขยายตัวในรูปแบบของสังคมเมืองอย่างรวดเร็วและสร้างความเปลี่ยนแปลงอีกหลายด้านให้เกิดขึ้นในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี

จากความเจริญก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องทำให้ภายหลังจากการดำเนินการแผนพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ จากภาครัฐ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2503 - 2509 ทำให้ระยะ

ต่อมาเมื่อภาคเอกชนสังเกตเห็นถึงความพร้อมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่มีความเจริญเติบโตทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาจากภาครัฐ จึงมีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะจากกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียงอย่างอยุธยา ปทุมธานี สุพรรณบุรีและนครปฐม ซึ่งผู้คนที่อพยพเข้ามาส่วนหนึ่งก็เป็นกลุ่มคนจีนที่ได้เห็นการพัฒนาของเมืองที่เติบโตอย่างรวดเร็วทั้งด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจจึงเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมากยิ่งขึ้น การเข้ามาของผู้คนจำนวนมากจึงทำให้เกิดรูปแบบบ้านพักอาศัยสมัยใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนในจังหวัดนทบุรี อย่างบ้านเดี่ยวแบบสมัยใหม่ บ้านจัดสรร ตึกแถวต่างๆ รวมทั้งรูปแบบการสร้างห้องชุดอย่างแฟลตหรือคอนโดมิเนียมก็มีเพิ่มขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง เมื่อสภาพสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมากจึงทำให้การประกอบอาชีพของคนพื้นถิ่นในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน การทำสวนและการทำเครื่องปั้นดินเผาเริ่มมีบทบาทน้อยลง อย่างกรณีของอาชีพทำสวนที่แม้ว่ามีการส่งเสริมจากทางจังหวัดทั้งการจัดตั้งตลาดผลไม้ การตั้งตลาดนัดทุเรียน หรือการโฆษณาประชาสัมพันธ์โดยการจัดประกวดผลไม้เมืองนนท์ขึ้น แต่ก็ยังได้รับปัญหาจากหลายปัจจัยด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาจากภัยธรรมชาติ ทั้งน้ำเค็มเข้าสวนหรือปัญหาน้ำท่วมที่เกิดขึ้นมาโดยตลอด จนถึงพ.ศ. 2526 ที่เป็นครั้งที่รุนแรงเป็นอย่างมาก ทำให้หลังน้ำลดจึงมีชาวสวนหลายรายเลิกประกอบอาชีพที่สวนไปในที่สุด การพัฒนาของเมืองนนทบุรีก็เป็นปัญหาหนึ่งที่สร้างความเสื่อมโทรมให้กับอาชีพทำสวนจากการที่พื้นที่ทำการเกษตรมีจำนวนน้อยลงที่เป็นผลมาจากการตัดถนน การสร้างสิ่งปลูกสร้างต่างๆ มลพิษต่างๆ ทั้งน้ำเสียและควันพิษที่เพิ่มขึ้นซึ่งทำให้ผลผลิตของสวนลดน้อยลง นอกจากนี้จากราคาที่ดินที่สูงขึ้น ประกอบกับปัจจัยอื่นทำให้ชาวสวนขาดแรงจูงใจในการประกอบอาชีพต่อไป จึงมีการขายที่สวนไปให้นายทุนทำเป็นที่อยู่อาศัยอย่างบ้านจัดสรร คอนโด ตึกแถวต่างๆ อีกทั้งยังมีปัญหาจากการขาดผู้สืบทอดเนื่องจากลูกหลานชาวสวนหันไปประกอบอาชีพอย่างอื่นแทนเพราะได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น เช่น รับราชการ หรือรับจ้างต่างๆ อาชีพดั้งเดิมอย่างการปั้นหม้อดินเผาก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกันจากการมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยเพิ่มมากขึ้น หม้อดินเผาจึงไม่เป็นที่นิยมใช้กันอีกต่อไปเพราะถูกหม้ออลูมิเนียมที่มีความคงทนและราคาถูกกว่าหม้อดินเผาเข้ามาแทนที่ตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไป รวมทั้งการขาดผู้สืบทอดเช่นเดียวกับอาชีพทำสวน ทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพการทำหม้อดินเผาที่ต้องเลิกกิจการไปตามความต้องการที่ลดลง ถือเป็นความเสื่อมโทรมของอาชีพดั้งเดิมที่ถูกระแสของการขยายตัวจากสังคมเมืองรุกเข้ามาทดแทน แต่ในทางกลับกันการประกอบอาชีพค้าขายมีการขยายตัวและเจริญเติบโตเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ผู้คนที่อพยพเข้ามา โดยเฉพาะชาวจีน ได้เข้ามาเช่าซื้ออาคารพาณิชย์และเปิดเป็นร้านขายของอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจึงนับได้ว่า วิถีชีวิตชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ระหว่างพ.ศ. 2503 – 2526 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นผลมาจากการเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ตั้งแต่พ.ศ. 2504 ของรัฐบาลที่มุ่งหวังให้เมืองนนทบุรีเร่งรีบพัฒนาตัวเองให้มีความเจริญก้าวหน้าเพื่อเป็นฐานรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีได้รับผลกระทบโดยตรงจากการเป็นศูนย์กลางของเมืองนนทบุรี สภาพชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี จากเดิมที่เป็นตัวเมืองเช่นเดียวกับในจังหวัดท้องถิ่นทั่วไปของไทยได้ถูกรูปแบบสังคมเมืองที่มีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัยดังในกรุงเทพฯ ขยายตัวเข้ามาครอบคลุมอย่างรวดเร็วจนทำให้อาชีพพื้นถิ่นค่อยๆ ลดบทบาทลงและโดยเฉพาะเมื่อเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ในพ.ศ. 2526 พื้นที่สวนที่เคยมีมาในอดีตถูกแปรสภาพกลายเป็นถนนหนทาง บ้านจัดสรร คอนโดมิเนียม ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่เคยเป็นชุมชนท้องถิ่นแบบชนบทในสังคมไทยจึงกลายมาเป็นสังคมเมืองอย่างเต็มขั้น

บทที่ 5 บทสรุป

ชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี เป็นชุมชนริมน้ำที่ก่อตัวขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. 2179 จากการขุดลัดแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองบางกรวย ชุมชนตลาดแก้ว ลัดตรงขึ้นไปถึงปากคลองอ้อมและวัดท้ายเมือง ชุมชนตลาดขวัญ ทำให้เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาที่ขุดลัดใหม่กลายเป็นทางคมนาคมสายหลักจึงมีผู้คนเข้ามาจับจองตั้งบ้านเรือนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตอนที่ขุดใหม่และคูคลองสาขาจนเกิดเป็นชุมชนขนาดเล็กขึ้น ต่อมาสมัยอยุธยาตอนปลาย มีกลุ่มคน 2 กลุ่มหนีภัยสงครามกับพม่าอพยพเข้ามาสมทบกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่เดิมในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี กลุ่มแรกเป็นชาวเมืองตะนาวศรีเข้ามาในพ.ศ. 2302 และกลุ่มที่สองเป็นชาวอยุธยาจากบ้านหม้อคลองสระบัวเข้ามาในพ.ศ. 2310 ขนาดของชุมชนจึงมีการขยายตัวเกิดเป็นชุมชนบ้านบางตะนาวศรีและบ้านบางขวาง ซึ่งมีการแบ่งความสัมพันธ์ของขอบเขตตามทิศที่ตั้งบ้านเรือน โดยบ้านบางขวางตั้งอยู่ทางทิศเหนือเรียกว่า บ้านบน และบ้านบางตะนาวศรีอยู่ทางใต้เรียกว่า บ้านล่าง

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพด้านการเกษตร เนื่องจากตั้งอยู่บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มและมีคูคลองสาขามากมาย ซึ่งก็ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีก่อน พ.ศ. 2471 ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ คือ การทำสวนผลไม้ เช่น ทุเรียน กัลยัม ส้ม มะม่วง มะปราง มังคุด ขนุน ฯลฯ ซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมมาตั้งแต่สมัยอยุธยา นอกจากนี้อีกอาชีพหนึ่งที่สำคัญในชุมชน คือ การทำเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งเกิดจากกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาจากเมืองตะนาวศรี และบ้านหม้อคลองสระบัวนำภูมิปัญญาในการทำเครื่องปั้นดินเผาจากถิ่นฐานบ้านเกิดของตนติดตัวเข้ามาทำมาหากินยังชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีและเผยแพร่จนกลายเป็นอาชีพหลักอีกอย่างหนึ่งของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี

การเดินทางไปมาหาสู่ของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก เนื่องด้วยเป็นชุมชนริมน้ำมีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลผ่าน รวมทั้งมีคูคลองสาขาแยกออกมา เช่น คลองบางตะนาวศรี คลองบางขวางและคลองจามจุรี ชาวบ้านใช้แม่น้ำลำคลองในการเดินทางไปมาหาสู่กัน รวมถึงการขนถ่ายสินค้าของสวนและเครื่องปั้นดินเผา มียานพาหนะที่

สำคัญ เช่น เรือสำปั้น เรืออีแปะ และเรือบดซึ่งเป็นเรือของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีเรือโดยสารของบริษัทแม่น้ำมอเตอโรบิตและเรือยนต์บริษัทบางหลวงของพระยาภิรมย์ภักดีวิ่งรับส่งผู้โดยสารด้วยการคมนาคมทางบกของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในระยะใกล้ใช้ทางเดินผ่านสวนหลังบ้านเรียกว่า ทางหลวงในโฉนด ซึ่งเป็นทางกิ่งสาธารณะเลียบบแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดจนถึงชุมชนใกล้เคียงอย่างบ้านสวนใหญ่ทางทิศใต้และบ้านบางแพรกทางทิศเหนือ การเดินทางระยะไกลชาวบ้านจะโดยสารรถไฟของเจ้าพระยาอรรณพพิพัฒน์ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า รถไฟสายพระยาอรรณพ มีต้นทางที่วัดลิ่งขบจังหวัดธนบุรีผ่านแยกเข้ามายังตัวเมืองนนทบุรีบริเวณชุมชนตลาดขวัญและไปสิ้นสุดที่สถานีลาดหลุมแก้ว จังหวัดปทุมธานี นอกจากนี้ชาวบ้านบางส่วนก็โดยสารเรือไปต่อรถไฟที่สถานีหัวลำโพง สถานีบางกอกน้อย หรือใช้วิธีเดินลัดทุ่งจากปลายคลองบางตะนาวศรีไปยังสถานีรถไฟบางเขนเพื่อเดินทางต่อไปยังจุดหมายของตน

การศึกษาของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี มีวัดเป็นแหล่งให้การศึกษาที่สำคัญของบุตรหลานในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี โดยเฉพาะวัดบางขวางซึ่งตั้งอยู่กลางชุมชนรวมทั้งวัดบางด้วนหรือวัดทินกรนิมิตรในปัจจุบันและวัดลานวัชหรือวัดลานนาบุญในปัจจุบัน มีพระสงฆ์เป็นครูสอนให้พออ่านออกเขียนได้ ต่อมาการศึกษาของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีการพัฒนาโดยจัดตั้งเป็นโรงเรียนขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2444 โดยโรงเรียนรัตนากิเบศร์ได้เปิดสอนที่วัดบางขวางเป็นโรงเรียนแรก ต่อมาในพ.ศ. 2454 มีการตั้งโรงเรียนประชาบาลต่างๆ เช่น โรงเรียนประชาบาลวัดบางด้วนและโรงเรียนหญิงศาลาโรธรรมที่บางตะนาวศรี มีการจ้างครูซึ่งเป็นฆราวาสมาสอนเด็กนักเรียนแทนพระภิกษุ แต่หลังจากเปิดสอนปรากฏว่าจำนวนเด็กในโรงเรียนลดลงอย่างต่อเนื่องจากสาเหตุสองประการ ประการแรกเป็นปัญหาเกี่ยวกับทัศนคติที่ไม่เชื่อถือต่อระบบการเรียนการสอนแบบใหม่ซึ่งให้ฆราวาสเป็นผู้สอนเนื่องจากเกรงว่าจะไม่ได้รับความเชื่อถือจากนักเรียน ทำให้บางโรงเรียนที่พระสงฆ์ไม่สามารถสอนหนังสือไทยก็เลยไปสอนภาษามคธแทน อีกประการเป็นปัญหาของชาวบ้านในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่ยังไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาประกอบกับความไม่พร้อมด้านการเงินจึงไม่อยากส่งบุตรหลานไปเข้าเรียนเพราะทำให้ขาดแรงงานมาช่วยทำมาหากินในครอบครัว การศึกษาจึงไม่กระจายไปสู่คนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีอย่างทั่วถึง นอกจากนี้ยังพบว่าในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีโรงเรียนหลวงอีกแห่งหนึ่ง คือโรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอนบุตรหลานของชนชั้นสูงระดับประเทศย้ายจากพระนครมาเปิดสอนอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาปากคลองบางขวางในช่วงระยะเวลาตั้งแต่พ.ศ. 2454 – 2469 สำหรับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีวิถีชีวิตแบบคนท้องถิ่นทั่วไปในสังคมไทยที่มีความผูกพันอยู่กับวัด ซึ่งวัดถือเป็นศูนย์กลางความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

ตลาดทำนํ้านนทบุรีนอกจากเป็นสถานศึกษาแล้ว ยังเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ รวมทั้งเป็นบ่อเกิดของ วัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการบุญการกุศลหรืองานบุญประเพณีต่างๆ ชาวบ้านก็ร่วม แร่ร่วมใจช่วยกันทำนุบำรุงกิจการต่างๆ ของวัดให้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบไป

วิถีชีวิตแบบท้องถิ่นของคนในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีเริ่มเปลี่ยนแปลงในระยะที่ 1 คือ ตั้งแต่พ.ศ. 2471 - 2484 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีมีการพัฒนาอย่าง ต่อเนื่องจากปัจจัยสองประการด้วยกัน คือ การย้ายตัวเมืองนนทบุรีจากชุมชนตลาดขวัญมาสู่ ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีในพ.ศ. 2471 รวมทั้งการย้ายเรือนจำกองมหันตโทษ(เรือนจำกลางบางขวาง) มาสู่ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีในพ.ศ. 2474 ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีจึงเปลี่ยนฐานะใหม่ กลายเป็นศูนย์กลางของเมืองนนทบุรี ผลจากการย้ายเข้ามาของตัวเมืองนนทบุรีและเรือนจำ กลางบางขวางทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรี มีผู้คนจากต่างถิ่น อพยพเข้ามาอาศัยในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรี เช่น กลุ่มข้าราชการและครอบครัวที่ย้ายเข้ามา ตามหน่วยราชการที่สังกัด รวมทั้งกลุ่มคนไทยและคนจีนที่มองเห็นโอกาสและช่องทางในการเข้ามา ประกอบอาชีพในทำเลแห่งใหม่ที่เป็นศูนย์กลางของเมืองนนทบุรีจากหลากหลายถิ่น ไม่ว่าจะเป็น ย่านชุมชนเก่าตลาดขวัญ หรือในจังหวัดใกล้เคียงอย่างอยุธยา

จากกลุ่มคนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาเพิ่มขึ้นทำให้ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีเกิดการ ขยายตัว ทางจังหวัดนนทบุรีจึงปลูกสร้างที่อยู่อาศัยเพื่อรองรับกลุ่มคนที่เข้ามาใหม่ โดยสร้างเป็น ลักษณะห้องแถวเรือนไม้ชั้น มีทั้งห้องแถวเรือนไม้แบบชั้นเดียว สองชั้นและเรือนแพให้คนมาเช่า ชื่อเพื่ออยู่อาศัย นอกจากนี้บริเวณสองฝั่งคลอง โดยเฉพาะคลองบางขวางซึ่งเป็นที่ธรณีสงฆ์ ของวัดบางขวางก็มีคนมาติดต่อขอเช่าที่จากวัดปลูกเป็นบ้านไม้ริมคลองอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก ในการพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับการขยายตัวในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีทางจังหวัดนนทบุรีได้สร้าง ตลาดแผงลอยขึ้น ซึ่งชาวบ้านบางคนเรียกตลาดแห่งนี้ว่า ตลาดหน้าคุก นอกจากตลาดแผงลอย แล้วยังสร้างโรงมหรสพหรือที่เรียกกันว่า วิถีเกสิริชัย ขึ้นด้วยเพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจใน ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรี รวมทั้งสร้างโรงฆ่าสัตว์ขึ้นเพื่อรองรับด้านการอุปโภคบริโภคของผู้คน แต่กิจการของโรงฆ่าสัตว์ติดปัญหาหลายประการ เช่น ที่ตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำและสภาพ คลองที่ตื้นเขินจึงมีความยากลำบากในการลำเลียงขนส่งสินค้า อีกทั้งยังอยู่ใกล้กับวัดบางขวางทำ ให้ไม่เหมาะแก่การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตจึงไม่มีผู้ใดมาขอเช่าโรงฆ่าสัตว์แห่งนี้จนกระทั่งพ.ศ. 2480 เทศบาลจึงย้ายโรงฆ่าสัตว์ไปตั้งยังชุมชนตลาดขวัญ

การค้าขายในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีการขยายตัวขึ้น จากผู้คนที่อพยพเข้ามา ทำให้เกิดห้องแถวเรือนไม้ เกิดตลาดแผงลอย ซึ่งส่งผลต่อการค้าขายของสวนซึ่งเป็นอาชีพหลัก

ของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีจากเดิมที่เจ้าของสวนนำผลผลิตออกไปขายเอง เมื่อกลุ่มผู้อพยพเข้ามาจึงแทรกในกระบวนการซื้อขายสินค้าของสวนในลักษณะของผู้ค้ารายย่อยและพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อของจากสวนของชาวบ้านนำไปขายยังตลาดแผงลอยที่ถูกสร้างขึ้น ซึ่งเจ้าของสวนก็เต็มใจเนื่องจากไม่ต้องเสียเวลามานั่งขายปลีกที่ละน้อย ส่วนการซื้อขายเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของคนท้องถิ่นอีกอาชีพหนึ่งยังคงมีผู้คนนิยมซื้อไปใช้สอยเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีรูปแบบอาชีพใหม่เพิ่มมากขึ้นคือ การเปิดร้านขายของชำหรือร้านแจ็ก โดยกลุ่มคนจีนที่อพยพเข้ามาเปิดร้านขายของของชำบริเวณห้องแถวเรือนไม้ที่สร้างขึ้น รวมทั้งตามปากคลองและริมแม่น้ำเจ้าพระยา อาชีพการค้าขายสินค้าทางเรือก็มีการขยายตัวขึ้นโดยผู้คนจากท้องถิ่นใกล้เคียงพายเรือเข้ามาขายตามริมแม่น้ำและคลองต่างๆ มีทั้งกล้วยเดี่ยว เนื้อหมู ผักผลไม้ กาแฟ ข้าวโพดต้ม ขนม ข้าวสารอาหารแห้ง ฯลฯ

เส้นทางคมนาคมพัฒนาขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2471 ถนนหน้าเรือนจำกลางบางขวางซึ่งถือเป็นถนนสายแรกของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีเริ่มสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มีการดำเนินการสร้างต่อจนแล้วเสร็จในพ.ศ. 2472 เริ่มต้นจากเรือนจำกลางบางขวางขึ้นเหนือไปจนถึงตำบลบางแพรกระยะยาวเกือบ 20 เส้น ด้านรถไฟสายพระยาธรรมพงษ์ก็เปลี่ยนเส้นทางเดินรถไฟจากเดิมที่แยกตรงเข้าไปยังตัวเมืองเก่าชุมชนตลาดขวัญเปลี่ยนทางเดินรถมาเป็นแยกตรงเข้าสู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในพ.ศ. 2472 นอกจากนี้ยังมีการสร้างถนนเชื่อมการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองนนทบุรีสายแรก คือ ถนนพระราชราษฎร์หรือถนนกรุงเทพฯ - นนทบุรี มีเส้นทางจากที่ว่าการอำเภอเมืองนนทบุรีวิ่งผ่านวัดลานนาว่าวซึ่งปัจจุบันคือวัดลานนาบุญวิ่งไปสุดยังสี่แยกเกียกกาย จังหวัดพระนคร โดยถนนพระราชราษฎร์สร้างเสร็จในพ.ศ. 2482 ถนนอีกสายหนึ่งที่สร้างขึ้นเพื่อพัฒนาเส้นทางคมนาคมภายในเมืองนนทบุรี คือ ถนนนนทบุรี - ปากเกร็ดสร้างเสร็จในพ.ศ. 2482 แยกจากถนนพระราชราษฎร์ตรงวัดลานนาว่าวมุ่งขึ้นเหนือไปจนถึงที่ว่าการอำเภอปากเกร็ดเป็นลักษณะถนนพูนดินแต่ยังใช้การไม่สะดวกนักและต้องได้รับการพัฒนาต่อไป เส้นทางคมนาคมทางน้ำก็พัฒนาขึ้นเช่นกันคลองสาขาที่สำคัญในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี คือ คลองบางขวางและคลองบางตะนาวศรีเริ่มตื้นเขินลง ในพ.ศ. 2480 จึงมีการบูรณะปรับปรุงโดยขุดลอกคลองทั้งสองให้สามารถสัญจรเชื่อมต่อกันได้ดังเดิมเพื่อเป็นประโยชน์แก่คนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีในการเดินทางและการประกอบอาชีพต่อไป

หลังจากตัวเมืองนนทบุรีย้ายมายังชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีทำให้เกิดการพัฒนาในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีขึ้นหลายด้าน รวมทั้งด้านสาธารณูปโภค เช่น โทรเลข โทรศัพท์ ไปรษณีย์ ไฟฟ้าและน้ำประปา ได้พัฒนาขึ้นเพื่อรองรับการปฏิบัติงานของหน่วยราชการเกือบ

ทั้งหมดของจังหวัดนนทบุรีและเรือนจำกลางบางขวางที่ตั้งอยู่ในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ทำให้ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีที่มีخانเรือนอยู่ในตัวเมืองนนทบุรีได้รับประโยชน์จากการพัฒนาในส่วนนี้ไปด้วย นอกจากนี้ยังมีการจัดซื้อเครื่องดับเพลิงเพื่อป้องกันเหตุอัคคีภัยที่อาจเกิดขึ้นจากสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่เพิ่มขึ้น ด้านการศึกษาตั้งแต่พ.ศ. 2471 ก็พัฒนาขึ้นเช่นเดียวกัน โรงเรียนต่างๆ ในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมีการขยายชั้นเรียนเพื่อรองรับนักเรียนเพิ่มขึ้น รวมทั้งโรงเรียนบางแห่งยังเริ่มเปิดสอนสายอาชีพเพิ่มขึ้นด้วย อย่างโรงเรียนวัดบางด้วนที่มีการสอนวิชาทอเสื่อจันทบูรณ์แก่เด็กนักเรียน นอกจากนี้ยังมีการขยายโอกาสทางการศึกษาแก่เด็กหญิงโดยเปิดเป็นโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี สอนเฉพาะนักเรียนหญิงทำให้เด็กหญิงมีโอกาสการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีเท่าเทียมกับเด็กชาย และยังพบว่าการศึกษาตั้งแต่พ.ศ. 2471 มีการสนับสนุนให้พระสงฆ์สอนศีลธรรมจรรยาให้เด็กในโรงเรียนทำให้พระสงฆ์กลับมามีบทบาทในด้านการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีระยะที่ 2 นั้น เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2484 - 2503 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พัฒนาการของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีหยุดชะงักและชะลอตัวลงจากวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกัน 2 ประการ ประการแรกคือ อุทกภัยครั้งใหญ่ พ.ศ. 2485 และประการที่ 2 คือ ภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. 2484 - 2488 โดยผลกระทบจากอุทกภัยครั้งใหญ่เกิดขึ้นเป็นเวลานานถึง 3 เดือนในพ.ศ. 2485 ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก ทั้งปัญหาในเรื่องการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค สวนผลไม่ถูกน้ำท่วมเสียหายจนสวนล้มไปหลายราย รวมทั้งยังส่งผลกระทบต่อตลาดการค้าที่ซบเซาตามไปด้วย เนื่องจากตลาดในชุมชนเป็นแหล่งสำคัญในการถ่ายเทของสวนไปสู่ผู้บริโภค นอกจากนี้ในภาวะสงครามโลกครั้งที่สองยังทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนมากยิ่งขึ้น เศรษฐกิจฝืดเคืองข้าวของขาดแคลนและมีราคาแพงมากทำให้ใจผู้ร้ายทุกมุม ช้ำร้ายยังต้องคอยระวังกับการโจมตีทางอากาศจากฝ่ายสัมพันธมิตร เมื่อสัญญาณเตือนภัยดังขึ้น ชาวบ้านต้องหลบหนีไปเข้าหลุมหลบภัยหรือหลบอยู่ตามสวน ไม่สามารถทำมาหากินได้อย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองมีผู้คนจำนวนหนึ่งอพยพหนีภัยสงครามจากกรุงเทพฯ และธนบุรีเข้ามาอยู่ในชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรี ทำให้คนในชุมชนมีรายได้ในการแบ่งขายแบ่งเช่าห้องหรือบ้านเรือน รวมทั้งที่ดินของตนและมีรายได้จากการขายเครื่องอุปโภคบริโภคให้แก่ผู้อพยพ ซึ่งก็เป็นการบรรเทาความฝืดเคืองจากภาวะขาดแคลนในช่วงสงครามได้ส่วนหนึ่ง

จนกระทั่ง พ.ศ. 2503 จากนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ต้องการให้มีการพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อเป็นฐานรองรับการขยายตัวของเมืองหลวง รวมทั้งโครงการผังเมืองของนครหลวงกำหนดพื้นที่บางส่วนของเมือง

นนทบุรีให้เป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนในกรุงเทพฯ ทำให้ภาครัฐอันได้แก่ เทศบาลเมืองนนทบุรี และจังหวัดนนทบุรีจึงเร่งรัดปรับปรุงและพัฒนาสภาพของเมืองนนทบุรี โดยเฉพาะบริเวณชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีซึ่งเป็นพื้นที่ของตัวเมืองนนทบุรีจึงมีความทันสมัยและกลายเป็นเสมือนส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ สำหรับแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรี ได้พัฒนาพื้นที่ชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีเป็นจุดแรกของจังหวัด การพัฒนาเมืองนนทบุรีด้านสังคม มีการปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมอย่างห้องแถวเรือนไม้ต่างๆ โดยปรับให้เป็นลักษณะอาคารพาณิชย์ถาวรหรือตึกแถวชั้นสถานที่ราชการที่ส่วนใหญ่อยู่บริเวณศาลากลางจังหวัดเป็นอาคารเดิมของโรงเรียนราชวิทยาลัยซึ่งสร้างมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 มีความชำรุดทรุดโทรมมากจึงปรับปรุงโดยทาสีใหม่ ทำรั้วให้มั่นคงถาวร รวมทั้งซ่อมแซมบริเวณที่ผู้พ่วงจนดียิ่งขึ้น บริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดยังมีการสร้างเขื่อนถาวรและทำเทียบเรือขึ้นเพื่อป้องกันน้ำกัดเซาะตลิ่งพังและเป็นการพัฒนาการสัญจรทางน้ำให้สะดวกยิ่งขึ้น ด้านการพัฒนาเส้นทางคมนาคมมีการปรับปรุงและพัฒนาถนนสายหลัก เช่น ถนนพระราชราษฎร ถนนพิบูลสงครามและถนนนนทบุรี 1 โดยการลงหิน ลาดยาง ทำทางเท้า ปลูกต้นไม้ ติดตั้งแสงไฟ เป็นต้น นอกจากถนนสายหลักแล้วยังมีการพัฒนาถนนสาขาย่อยหรือถนนซอยต่างๆ ในชุมชนเพิ่มขึ้นอีกหลายแห่ง เช่น ถนนชอยรอบศาลากลางจังหวัด ซอยรอบตลาดสด ซอยข้างโรงเรียนรัตนวิเบศร์ ซอยข้างวัดบางขวาง ถนนซอยเลียบบแม่น้ำเจ้าพระยาที่ขยายจากทางเดินเท้าในสวนหลังบ้าน ฯลฯ ผลการจากพัฒนาถนนสายหลักต่างๆ และถนนสาขาย่อยหรือถนนซอยทำให้การคมนาคมทางบกเจริญก้าวหน้ามากขึ้นจึงมีจำนวนยานพาหนะต่างๆ เพิ่มขึ้นตามไปด้วย โดยเฉพาะรถโดยสารที่เทศบาลร่วมมือกับเอกชนให้บริการประชาชนเพื่อความสะดวกในการเดินทางและการขนส่งสินค้าระหว่างชุมชนต่างๆ ในจังหวัดนนทบุรี รวมทั้งการเดินทางไปยังกรุงเทพฯ ด้านการพัฒนาด้านการศึกษา มีการพัฒนาและปรับปรุงสภาพโรงเรียนที่มีอยู่เดิม อย่างโรงเรียนรัตนวิเบศร์ โรงเรียนวัดทินกรนิมิตและโรงเรียนวัดลานนาบุญ รวมทั้งยังขยายการศึกษาด้านวิชาชีพโดยตั้งหน่วยอาชีวศึกษาผู้ใหญ่เคลื่อนที่ การศึกษาก่อนวัยเรียนมีการพัฒนาโดยการตั้งโรงเรียนอนุบาลนนทบุรีซึ่งเป็นโรงเรียนอนุบาลแห่งแรกของจังหวัดนนทบุรีขึ้น อีกทั้งยังพบว่ามีโรงเรียนเอกชนเปิดสอน คือ โรงเรียนดรุณาลักษณ์นนทบุรี โดยเช่าที่ดินของวัดบางขวางมาเปิดเป็นโรงเรียน

นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาแหล่งการศึกษาเรียนรู้นอกห้องเรียนคือ การสร้างพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติและห้องสมุดประชาชนประจำจังหวัดนนทบุรี เพื่อเป็นแหล่งให้ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองนนทบุรี ของประเทศและของโลก ซึ่งถือเป็นพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยในขณะนั้น การพัฒนาเมืองนนทบุรีด้านเศรษฐกิจ มีการ

พัฒนาสถาบันการเงินโดยส่งเสริมให้ตั้งธนาคารขึ้นในชุมชน เช่น ธนาคารออมสิน ธนาคารไทยพัฒนาและธนาคารกรุงเทพ พาณิชยการ เป็นต้น รวมทั้งยังจัดตั้งสถานธนาณูปาลหรือโรงรับจำนำขึ้นด้วย เพื่อช่วยให้ระบบหมุนเวียนทางการเงินมีความคล่องตัว รวมทั้งมีการสร้างตลาดสดถาวรและตลาดผลไม้ การจัดประกวดผลไม้เมืองนนทบุรีและจัดตลาดนัดทุเรียน เพื่อเป็นการโฆษณาประชาสัมพันธ์ผลไม้เมืองนนทบุรีเป็นที่รู้จักและเป็นการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจอีกทางหนึ่ง

ผลจากการดำเนินแผนพัฒนาเมืองนนทบุรีดังกล่าวไปข้างต้นทำให้สภาพของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีมีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ในระยะต่อมาภาคเอกชนจึงเล็งเห็นถึงความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีที่เป็นฐานรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ จึงมีผู้คนจากต่างถิ่นโดยเฉพาะกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียงอย่างจังหวัดอยุธยา จังหวัดธนบุรี จังหวัดปทุมธานี จังหวัดนครปฐมและจังหวัดสุพรรณบุรีอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรีอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มชาวจีนที่อพยพเข้ามาเนื่องจากเห็นช่องทางทำมาหากินจากสภาพเศรษฐกิจที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยแบบสมัยใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี เช่น บ้านเดี่ยวทรงสมัยใหม่ หรือการสร้างบ้านในลักษณะการจัดสรรที่ดินที่เรียกกันว่า บ้านจัดสรร นอกจากนี้ยังมีอาคารพาณิชย์แบบเรือนแถว ห้องแถวและตึกแถว รวมทั้งรูปแบบอาคารห้องชุดอย่างแฟลตหรือคอนโดเกิดขึ้นมากมาย จากการขยายตัวของสังคมเมืองอย่างรวดเร็วได้สร้างผลกระทบกับผู้คนพื้นถิ่นดั้งเดิมโดยอาชีพหลักของคนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี ทั้งการทำสวนและการทำเครื่องปั้นดินเผาค่อยๆลดบทบาทลง

อาชีพทำสวนผลไม้แม้จะมีความพยายามจากทางจังหวัดในการส่งเสริมอาชีพทำสวนโดยสร้างตลาดผลไม้ให้ชาวสวนนำของสวนมาขายหรือโฆษณาประชาสัมพันธ์โดยการจัดประกวดผลไม้เมืองนนทบุรีและการจัดตลาดนัดทุเรียนขึ้น อย่างไรก็ตามอาชีพทำสวนก็มีความเสื่อมโทรมลงอย่างต่อเนื่องจากสาเหตุหลายประการ ทั้งปัญหาจากภัยธรรมชาติอย่างน้ำเค็มเข้าสวนหรือปัญหาน้ำท่วมที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง แต่ครั้งมีความรุนแรงมากจนทำให้ชาวสวนค่อยๆ เลิกทำสวนไปในที่สุด อย่างปัญหาน้ำท่วมใน พ.ศ. 2526 ได้เกิดพายุไซนร้อนสองลูก คือ พายุไซนร้อนแฮร์เบอร์ทและพายุไซนร้อนคิมเข้ามาพร้อมกันกับน้ำเหนือที่หลากเข้าซ้ำเติมชาวสวนอีกทางหนึ่ง ทำให้หลังน้ำลดชาวสวนจำนวนมากจึงขายที่สวนไปให้นายทุนทำเป็นที่อยู่อาศัย พื้นที่สวนที่เคยมีจึงกลายเป็นบ้านจัดสรร แฟลตหรือคอนโด ฯลฯ นอกจากนี้ปัญหาของภัยธรรมชาติแล้วขยายตัวของสังคมเมืองอย่างรวดเร็วก็สร้างผลกระทบต่ออาชีพทำสวนด้วยเช่นกัน ทั้งการตัดถนน ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย

ปัญหามลภาวะ น้ำเน่าเสีย ควันพิษจากโรงงานอุตสาหกรรมและรถยนต์ รวมทั้งที่ดินที่มีราคาสูงขึ้นก็เป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวสวนขาดแรงจูงใจในการประกอบอาชีพทำสวนต่อไป นอกจากนี้ปัญหาของชาวสวนอีกประการหนึ่งคือ การขาดผู้สืบทอด เนื่องจากลูกหลานชาวสวนได้รับการศึกษามากขึ้นจึงหันไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น การรับราชการซึ่งเป็นค่านิยมของชาวสวนที่ต้องการให้ลูกหลานเรียนหนังสือสูงๆ โตขึ้นจะได้เป็นเจ้าของคนนายคน จะเห็นได้ว่าปัญหาจากภัยธรรมชาติจากการขยายตัวของสังคมเมืองและการไม่มีผู้สืบทอด ทำให้อาชีพทำสวนซึ่งเป็นอาชีพของคนพื้นถิ่นในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีจึงเสื่อมโทรมลงเช่นเดียวกับอาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาที่เริ่มลดบทบาทเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านเริ่มหันไปใช้หม้ออลูมิเนียมที่มีความคงทนกว่าและราคาถูกกว่า ประกอบกับสาเหตุจากการไม่มีผู้สืบทอดอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผาทำให้คนพื้นถิ่นในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีเลิกประกอบอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผา ในขณะเดียวกันผลของแผนพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ จากภาครัฐซึ่งเน้นในการพัฒนาบริเวณตัวเมืองหรือชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีก่อนพื้นที่ส่วนอื่นของจังหวัดนับตั้งแต่ พ.ศ. 2503 - 2509 ทำให้ในระยะต่อมาชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีจึงเกิดการขยายตัวของสังคมเมืองและธุรกิจการค้าเพิ่มขึ้นซึ่งเป็นผลมาจากภาคเอกชนเห็นความเจริญที่เกิดขึ้นในชุมชนจึงอพยพเข้ามาอยู่อาศัยและทำการค้า โดยเฉพาะการค้าขายของชาวเงินที่อพยพเข้ามาเช่าซื้ออาคารพาณิชย์ต่างๆ ที่สร้างขึ้น ได้เข้ามาเปิดเป็นร้านค้าขายสินค้านานาชนิดเพิ่มมากขึ้น เช่น ร้านขายของชำ ร้านอาหาร ร้านขายยา ร้านเสื้อผ้า ร้านตัดผม ร้านกาแฟ เป็นต้น

ภายหลังจากการศึกษาวินิจฉัยชีวิตชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรี ระหว่างพ.ศ. 2471 - 2526 ซึ่งเป็นชุมชนที่มีบทบาทที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของจังหวัดนนทบุรี พบว่าเป็นกรณีศึกษาหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีจากเดิมที่เป็นชุมชนขนาดเล็กมีวิถีชีวิตแบบผู้คนในท้องถิ่นทั่วไปของสังคมไทยที่ประกอบอาชีพทำสวนและทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นหลัก แต่ต่อมานับตั้งแต่ พ.ศ. 2471 ชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีได้กลายเป็นตัวเมืองหรือศูนย์กลางของจังหวัดนนทบุรี สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีจึงมีความเปลี่ยนแปลง โดยเริ่มขยายตัวเป็นสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น พัฒนาการของชุมชนตลาดทำนํ้านนทบุรีในฐานะศูนย์กลางของจังหวัดนนทบุรีเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งหยุดชะงักและชะลอตัวลงระยะหนึ่งซึ่งเป็นผลมาจากวิกฤตการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ ในพ.ศ. 2485 และวิกฤตการณ์ของสงครามโลกครั้งที่สองระหว่าง พ.ศ. 2484 - 2488 แต่ต่อมาเมื่อรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ซึ่งมีเป้าหมายที่จะพัฒนาเมืองนนทบุรีเพื่อเป็นฐานรองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ จึงทำให้พ.ศ. 2503 - 2509 ชุมชนตลาดทำนํ้า

นนทบุรีซึ่งเป็นพื้นที่ตัวเมืองของจังหวัดนนทบุรีจึงได้รับการพัฒนาจากภาครัฐก่อนพื้นที่ส่วนอื่นในจังหวัดจนกลายเป็นเมืองที่มีความทันสมัยในทุกด้านเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ ทำให้ในระยะต่อมาภาคเอกชน โดยเฉพาะผู้ที่อพยพมาจากต่างถิ่นซึ่งเล็งเห็นถึงความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีจึงเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างความเจริญเติบโตแก่ชุมชนอีกทางหนึ่ง จึงนับได้ว่าผลจากแผนการพัฒนาเมืองนนทบุรีดังกล่าวจึงทำให้สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดทำน่านนนทบุรีมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องเช่นกัน

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

เอกสารสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

เอกสารกระทรวงมหาดไทย

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.1.2/63. “เรื่องนายรวม ยอดไทย เสนอข่าวว่านายอำเภอเมืองนนทบุรีปล่อยให้ข้าวจ้าวสารเปียกน้ำฝนอยู่น้ำศาลากลาง จังหวัด 100 กระสอบ.” 2485 -2486.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.2.2/109. “เรื่องกรมโยธาเทศบาล ขอเชิญข้าราชการไปในการเปิดทางสายกรุงเทพฯ – นนทบุรี.” 2482.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.2.2/232. “เรื่องประกาศห้ามมิให้นำรถยนต์ เรือ เครื่องติดท้าย หรือเรือซึ่งเดินด้วยเครื่องกลไกเดินในท้องถนนที่น้ำท่วม.” 2485.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.2.2.7/22. “เรื่องกระทรวงกลาโหม แจ้งเรื่องการใช้แสงไฟในจังหวัดพระนครและธนบุรี.” 2485.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.2.2.7/26. “เรื่องกระทรวงกลาโหม ส่งคำชี้แจงแนะนำผ่อนผันการควบคุมแสงไฟ มาเพื่อทราบ.” 2485.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.2.2.8/7. “เรื่องคณะกรรมการจังหวัดต่างๆ รายงานการไปประชุมเรื่อง การป้องกันภัยทางอากาศ ตามคำเชิญของผู้บังคับการจังหวัดทหารบกต่างๆ (นนทบุรี, ปทุมธานี, สุพรรณบุรี, อยุธยา, ลพบุรี, อ่างทอง, สิงห์บุรี, สระบุรี).” 2482-2489.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.3.9/167. “เรื่องการขุดลอกคลองบางขวางให้เชื่อมต่อกับคลองบางตะนาวศรี ในท้องที่อำเภอเมืองนนทบุรี.” 2481.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.6/45. “เรื่องช่วยราชการทหารในยามสงคราม จังหวัดนนทบุรี.” 2482.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.10/63. “เรื่องรายงานการตรวจการของข้าหลวงประจำจังหวัดนนทบุรี.” 2481 - 2482.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.10/169. “เรื่องรายงานการตรวจราชการของปลัดจังหวัด จังหวัดนนทบุรี.” 2482 - 2483.

_____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.10/337. “เรื่องรายงานตรวจราชการของปลัดจังหวัดนนทบุรี.” 2484-2485.

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.10/379. “เรื่องรายงานตรวจการของปลัดจังหวัดนนทบุรี.” 2485.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.16.9/37. “เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี.” 2477 - 2478.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.16.9/213. “เรื่องงบประมาณซึ่งตั้งทางจังหวัดนนทบุรี.” 2479 - 2480.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.16.9/260. “เรื่องเทศบัญญัติงบประมาณจังหวัดนนทบุรี.” 2480.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.16.9/364. “เรื่องเทศบัญญัติงบประมาณเทศบาลเมืองนนทบุรี.” 2481.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.16.10/28. “เรื่องรายงานการการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี.” 2478 - 2480.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.16.10/120. “เรื่องรายงานการสอบสวนการคลังทางจังหวัดนนทบุรี.” 2480 - 2482.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.5.16.20/44. “เรื่องที่ดินทางรถไฟสายบางบัวทองจังหวัดนนทบุรี.” 2485- 2486.

เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ

- _____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ. ศธ.1/582. “เรื่องจำนวนพลเมือง ตำบล โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนเทศบาลในจังหวัดต่างๆ พ.ศ. 2480.” 6 มกราคม – 25 กุมภาพันธ์ 2480.
- _____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ. ศธ.50/82. “เรื่องคณะกรรมการจังหวัดนนทบุรี ขออนุญาตเงินค่าเล่าเรียนตอนเช้าซ่อมแซมโรงเรียนรัตนานิเบศร์และสร้างถังน้ำ.” 20 กรกฎาคม – 20 สิงหาคม 2478.
- _____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ. ศธ.50/148. “เรื่องจัดโรงเรียนรัตนานิเบศร์เป็นโรงเรียนมัธยม.” 17 กุมภาพันธ์ 2458.
- _____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ. ศธ.50/150. “เรื่องเปิดมัธยมตอนต้นขึ้นที่โรงเรียนรัตนานิเบศร์.” 13 กันยายน 2462.

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ. ศธ.50/331. “เรื่องมีผู้บริจาคทรัพย์สร้างโรงเรียนขึ้นที่วัดท้ายเมืองจังหวัดนนทบุรี หนึ่งหลัง และขอนามโรงเรียนชื่อว่า “ศรีบุญยานนท์”.” 6 พฤศจิกายน – 29 ธันวาคม 2470.
- _____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ. ศธ.50/865. “เรื่องรายงานการเปิดโรงเรียนสตรีประจำจังหวัดนนทบุรี.” 24 พฤษภาคม – 8 มิถุนายน 2476.

เอกสารกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย

- _____. เอกสารกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. มท.0201.2.43/251. “เรื่องนายบุญชู จันทรังศรี ร้องเรียนเรื่องตลาดนัดทุเรียนหน้าศาลากลางจังหวัดนนทบุรี.” 2498.

เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. สร.0201.2/8. “เรื่องไปแจกราษฎรที่ประสบอุทกภัย พ.ศ. 2485.” 2485.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. สร.0201.2/10. “เรื่องอุทกภัย พ.ศ. 2485.” 2485.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. สร.0201.2/11. “เรื่องอุทกภัย พ.ศ. 2485.” 2485.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. สร.0201.36/20. “เรื่องเปลี่ยนแปลงเขตต์ปกครองในจังหวัดต่างๆ(รายรวม).” 4 พฤษภาคม 2488 – 23 ธันวาคม 2495.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.4.4/10. “เรื่องรายงานการถูกโจมตีทางอากาศ(รวมทั้งการสำรวจผู้ประสบภัยและความเสียหาย)(ตอนที่ 1).” 15 มกราคม 2485 – 13 มีนาคม 2488.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.4.4/11. “เรื่องคำสั่งและคำสั่งแจงเกี่ยวกับการป้องกันภัยทางอากาศของผ.บ.สูงสุดหรือของกรมบัญชาการทัพใหญ่(รายรวม).” 17 มกราคม 2485 – 18 ธันวาคม 2488.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.4.4/12. “เรื่องการอพยพพลเมืองเพื่อบรรเทาภัยทางอากาศ.” 27 พฤศจิกายน 2485 – 29 มกราคม 2487.

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร. 0201.4.4/13. “เรื่องการพร่างสถานที่ราชการ.” 6 – 7 มกราคม 2486.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.4.4/22. “เรื่องรายงานการถูกโจมตีทางอากาศ(รวมทั้งการสำรวจผู้ประสบภัยและความเสียหาย)(ตอนที่ 2).” 7 กุมภาพันธ์ 2487 – 7 สิงหาคม 2488.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.5/4. “เรื่องบัญชีสำมะโนครัว พลเมือง และการสำรวจสำมะโนครัวพลเมือง.” 25 กรกฎาคม 2475 – 29 มีนาคม 2486.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.36/20. “เรื่องเปลี่ยนแปลงเขตปกครองในจังหวัดต่างๆ(รายรวม).” 4 พฤษภาคม 2488 – 23 ธันวาคม 2495.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.64/9. “เรื่องเขื่อนกั้นน้ำหน้าจังหวัดนนทบุรี.” 20 มกราคม – 19 มีนาคม 2496.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.66.5/5. “เรื่องโครงการสร้างทางในราชอาณาจักร.” 20 ธันวาคม 2477 – 30 ตุลาคม 2496.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2)สร.0201.66.5.2/11. “เรื่องถนนสายนนทบุรี – ตลาดขวัญ.” 3 มีนาคม – 19 เมษายน 2490.
- _____. เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (3)สร.0201.39.1.1/6 เรื่องบริษัทรถไฟบางบัวทอง จำกัด (17 มีนาคม 2478 – 31 กรกฎาคม 2485).

เอกสารบัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ

- _____. เอกสารบัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. 2526. ก/3/2526/95.

เอกสารรัชกาลที่ 5

- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ก/91. “เรื่องชี้แจงเรื่องราวราษฎรเจ้าของสวนร้องว่า นายรัมนากับคนลาวและจีนกุ๊ต รวม 6 คน จัดการตั้งกล้อลงเส้นรังวัด ในการตัดถนนทำทางรถ ตัดผืนต้นผลไม้ในที่ดินของรัฐบาลและราษฎรเสียหายหลายอย่าง ตำบลบางขวาง ตลอดจนถึงสวนบางแพรกนั้น.” 27 มิถุนายน ร.ศ. 125.

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ค/8. “เรื่อง
งบประมาณสำหรับปี 120.” 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 จ/14. “เรื่องนักโทษซึ่งต้องจำขัง
อยู่ในเรือนจำที่เมืองนนท์ มีนักโทษมากขึ้นเรือนจำที่เมืองไม่มีใครจะมั่นคง เกรงจะ
เป็นเหตุขึ้นนั้น ได้ให้ยุติธรรมมีคำสั่งไปยังศาลหัวเมืองมณฑลกรุงเทพให้สั่งการผ่อน
นักโทษ เข้ามาจำขังในกรุงเทพฯ ต่อไปด้วย.” 26 ตุลาคม – 31 ธันวาคม ร.ศ. 123.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ฉ/2. “เรื่องตรวจที่ฯ จะสร้างศาลา
กลาง.” 3 – 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ฉ/6. “เรื่องขออนุญาตโอนเงินค่า
ขยายเรือนจำนักโทษ 3,000 บาท ไปจ่ายซื้อครุภัณฑ์ สำหรับที่ว่าการอำเภอ 4
ตำบล เงิน 2,000 บาท ค่าซ่อมแซมที่ว่าการเมือง 600 บาท ค่าครุภัณฑ์เพิ่มเติม
อีก 400 บาท รวม 3,000 บาท เพื่อสำหรับใช้ราชการต่อไป.” 20 สิงหาคม – 14
มีนาคม ร.ศ. 122.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ฉ/8. “เรื่องขออนุญาตโรงบ่อนเบี้ย
ตำบลปากเกร็ด แลโรงบ่อนเบี้ยตำบลตลาดขวัญ จัดตั้งเป็นที่ว่าการอำเภอต่อไป.” 5
เมษายน ร.ศ. 124 – 3 มิถุนายน ร.ศ. 126.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ฉ/18. “เรื่องโรงพักกองตระเวน
เมืองนนท์ชำรุด.” 30 ธันวาคม ร.ศ. 127.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ซ/1. “เรื่องพระอินทรเทพรายงาน
ราชการเมืองนนทบุรี.” 1 – 15 ธันวาคม ร.ศ. 118.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ซ/5. “เรื่องชี้แจงการออกตรวจ
ราชการตามท้องที่เมืองนนทบุรี.” 18 กรกฎาคม – 9 มีนาคม ร.ศ. 127.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ญ/27. “เรื่องจัดซื้อที่ดินทำนาคัน
ทำนเจิม ตำบลหน้าวัดมะขามโพรง ทำศาลากลาง.” 9 พฤษภาคม – 11 สิงหาคม ร.
ศ. 116.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ญ/78. “เรื่องขอให้ส่งประกาศ ให้
อำเภอท้องที่เมืองนนท์ นำปิดในที่สวนตำบลบางตะนาวศรี ซึ่งหม่อมราชวงศ์สอศรี
ยื่นเรื่องราวของรับโอนด.” 21 มกราคม – มีนาคม ร.ศ. 117.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล. ร. 5 น.3.4 ญ/228. “เรื่องคดีที่ดิน.” 13 มิถุนายน ร.ศ. 120 – 13 พฤษภาคม ร.ศ. 121.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงยุติธรรม. ร. 5 ย.15/14. “เรื่องเรื่องสร้างคุก และที่ดินสร้างคุก.” 29 มกราคม ร.ศ. 124 – 24 กันยายน ร.ศ. 125.

เอกสารรัชกาลที่ 6

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล. ร. 6 น. 10.5ก/22. “เรื่องเมืองนนทบุรี.” 19-21 กรกฎาคม 2458.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล. ร. 6 น.10.5ก/31. “เรื่องรายงานการเสียหายเพราะเหตุน้ำมากน้ำน้อย.” 24 ตุลาคม – 26 ธันวาคม พ.ศ. 2460.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล. ร.6 น.10.5ก/34. “เรื่องกะจ่ายเข้า(ข้าว) สรรแก่ผู้ต้องอุทกภัย.” 26 พฤศจิกายน – 15 ธันวาคม 2460.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล. ร.6น.10.5ง/1. “เรื่องส่งรายงานประชุมปลูก(ปรีก)ษาราชการ.” 25 กุมภาพันธ์ 2453 – 13 พฤศจิกายน 2456.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล. ร.6น.10.5ช/1. “เรื่องตั้งกรรมการตำบลกับโรงเรียนประชาบาลและครูชุลยศักดิ์.” 5 กันยายน 2454 – 12 ตุลาคม 2459.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล. ร.6น.10.5ช/3. “เรื่องรายงานการสอบไล่นักเรียนโรงเรียนประชาบาล.” 4 กรกฎาคม 2455 – 17 กุมภาพันธ์ 2456.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล. ร.6น.10.5ช/3. “เรื่องรายงานประจำเดือนแผนกบัญชาการ จังหวัดนนทบุรี กรุงเทพมหานคร ประจำเดือนเมษายน พ.ศ. 2461.” 6 พฤษภาคม 2461.

เอกสารรัชกาลที่ 7

_____. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม. ร. 7 พ.5.2/1. “เรื่องรตรางเจ้าพระยาวรพงษ์ หรือ รตรางราษฎร์สายบางบัวทอง.” 13 มิถุนายน 2454 – 10 มิถุนายน 2473.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย. ร. 7 ม.4.1/13. “เรื่องสมุหพระนครบาลออกตรวจการจังหวัดสมุทรพระประแดง นนทบุรี มีนบุรี.” 31 กรกฎาคม 2471 – 2 มกราคม 2472.

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย. ร. 7 ม.10/4. “เรื่องโครงการที่จะจัดสร้างคุกบางขวาง.” 18 ธันวาคม พ.ศ. 2469 – 19 พฤศจิกายน 2471.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย. ร. 7 ม.10/35. “เรื่องไฟฟ้าที่คุกบางขวาง.” 17 – 21 กันยายน 2474.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย. ร. 7 ม.26.5/249. “เรื่องกำแพงคุกบางขวางเอียงเป็นเหตุให้ต้องเสียเงินอีกมาก.” 20 – 26 กรกฎาคม 2472.
- _____. เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงศึกษาธิการ. ร. 7 ศ.9.1/15. “เรื่องให้ภิกษุทำการสั่งสอนจรรยาตามโรงเรียน(มีแบบสั่งสอนด้วย).” 13 กรกฎาคม – 7 สิงหาคม 2471.

เอกสารราชการที่ 7 – รัชกาลที่ 8

- _____. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7 - รัชกาลที่ 8. ร.7-ร.8.1/4. “เรื่องประกาศกระทรวงมหาดไทย.” 25 มีนาคม 2487- 1 กรกฎาคม 2487.

เอกสารทางราชการ

- จังหวัดนนทบุรี. “หนังสือที่ มท 0837.2/2250.” 21 สิงหาคม 2546.
- เทศบาลนครนนทบุรี. “หนังสือที่ นบ 52006/341.” 28 มกราคม 2547.
- _____. “หนังสือที่ นบ 52006/2460.” 3 มิถุนายน 2548.

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

- กรมศิลปากร. พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. พระนคร: ก้าวหน้า, 2507.
- กรมประมวลข่าวกลาง. ประวัติจังหวัดนนทบุรีและตำนานพระพุทธรูปสำคัญ. กรุงเทพฯ: กรมประมวลข่าวกลาง, 2505.
- กระทรวงมหาดไทย. ประวัติมหาดไทย ส่วนภูมิภาคนนทบุรี. นนทบุรี: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงบ้านปากเกร็ด, 2525.
- _____. 100 ปี กระทรวงมหาดไทย. กรุงเทพฯ: ศิริวัฒนาการพิมพ์, 2535.
- กระทรวงมหาดไทย. กรมราชทัณฑ์. 72 ปี เรือนจำกลางบางขวาง. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2545.
- กองบัญชาการทหารสูงสุด. แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2431 – 2474. กรุงเทพฯ: กองทัพบก, 2542.

- กองวางแผนการใช้ที่ดิน. แผนการใช้ที่ดินจังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาที่ดิน, 2534.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542.
- จังหวัดนนทบุรี. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2503 จังหวัดนนทบุรี. พระนคร: สามมิตร, 2504.
- _____. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2505 จังหวัดนนทบุรี. พระนคร: สามมิตร, 2506.
- _____. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2507 จังหวัดนนทบุรี. พระนคร: สามมิตร, 2508.
- _____. รายงานกิจการประจำปี พ.ศ. 2509 จังหวัดนนทบุรี. พระนคร: สามมิตร, 2510.
- _____. เล่าเรื่องเมืองนนท์จากบ้านตลาดขวัญ สุนทรบุรี 457 ปี แห่งความภูมิใจ. นนทบุรี : สมาคมสร้างคุณค่าในประเทศไทย, 2550.
- จำนง หนูนิ่ม. ประวัติเมืองนนทบุรี. กรุงเทพฯ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2519.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ญี่ปุ่นกับมหาเอเชียบูรพา. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2548.
- _____. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีไล เลิศวิชา. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2541.
- दनัย ไชยโยธา. พัฒนาการของมนุษย์กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย. เล่ม 2. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2544.
- ดิเรก ชัยนาม. ไทยกับสงครามโลกครั้งที่สอง. นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2549.
- แถมสุข นุ่มนนท์. เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2521.
- เทศบาลนครนนทบุรี. 73 ปี นนทบุรี. นนทบุรี: เทศบาลนครนนทบุรี, 2551.
- บุญช่วย กล่อมเอี้ยง, มั่นสวาส ปัญญาสุวรรณกุล และ พวงร้อย กล่อมเอี้ยง. ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมท้องถิ่นศึกษากรณีบ้านสวนใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, 2548.
- พรณี บัวเล็ก. กุลีลากรรกับประวัติศาสตร์แรงงานไทย. กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2546.
- _____. ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457 – 2482 บทเรียนจากความรู้จอร์จโซโคกนาถกรรม. กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545.
- พระสาธุศีลสังวร (สนธิ). ประวัติวัดและเจ้าอาวาสวัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี. นนทบุรี: ม.ป.ท., 2495.
- เพ็ญพร ชไมพรพิพัฒน์ . เครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ดและหลากหลายภูมิปัญญาชาวนนทบุรี. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช , 2545 .

- พวงร้อย กล่อมเอียง, มนัสสวาส กุลวงศ์ และ โชคชัย วงษ์ธานี. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีวัฒนธรรมริมน้ำย่านตลาดพลูจากคลองบางหลวงถึงคลองด่าน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย , ม.ป.ป..
- พวงทิพย์ เกียรติสกุล. “เส้นทางรถไฟสายใต้สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา : ภาพสะท้อนชีวิตราษฎรไทย.” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาไทยกับเอเชียสายใยอดีตถึงปัจจุบัน สานสัมพันธ์สู่นาคต, 76 – 100. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- รัตนา ศิริพูล. นนทบุรี. กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2543.
- ราชบัณฑิตยสถาน. อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. เล่ม 2. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2507.
- โรงเรียนสตรีนนทบุรี. 65 ปี สตรีนนทบุรี. นนทบุรี: ม.ป.ท., 2540.
- ลา ลูแบร์. จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2548.
- วงศ์ ส่งเจริญ. หนังสือพระราชทานเพลิงศพนางสายหยุด ส่งเจริญ. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2550. (พิมพ์ในงานศพนางสายหยุด ส่งเจริญ พฤษภาคม 2550).
- วิจิตร สุขมาก. ขบขันวิมสวน. กรุงเทพฯ: อรุณการพิมพ์, 2548.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน). ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), 2544.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: มติชน, 2530.
- สุนทรภู่. นิราศสุนทรภู่ รวมวรรณคดีนิราศ 9 เรื่องของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ: บริษัทธารปัญญา จำกัด, 2543.
- สำนักงานสถิติกลาง. สำมะโนประชากรแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2503 รายจังหวัด(จังหวัดนนทบุรี). กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2503.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. การสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ. 2526 จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2526.
- _____. แผนที่แสดงเขต อำเภอ ตำบล เทศบาล และข้อมูลพื้นฐานของจังหวัด พ.ศ. 2538. กรุงเทพฯ : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2538.
- _____. รายงานสำมะโนการเกษตรจังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2521.
- _____. สมุดรายงานสถิติจังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2527.
- _____. สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2513.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2523 จังหวัดนนทบุรี. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2523.

หนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายบุญช่วย ภูโสภา(อดีตนายกเทศมนตรีเมืองนนทบุรี. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, 2512. (พิมพ์ในงานศพนายบุญช่วย ภูโสภา 2512).

หวน พันธพันธ์. ประวัติศาสตร์เมืองนนทบุรี. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2547.

หาญ พงศ์สิฏฐานนท์. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก(พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏฐานนท์. นนทบุรี: ม.ป.ท, 2548. (พิมพ์ในงานศพพันเอก(พิเศษ) หาญ พงศ์สิฏฐานนท์).

บทความ

จังหวัดนนทบุรี, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,1 (มกราคม 2506) : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

_____, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,4 (เมษายน 2506) : 26 - 44.

_____, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,8 (สิงหาคม 2506) : 3 - 8.

_____, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,10 (ตุลาคม 2506) : 27.

_____, นนทบุรีสัมพันธ์ 4,11 (พฤศจิกายน 2506) : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

_____, นนทบุรีสัมพันธ์ 6,9 (กันยายน 2508) : ไม่ปรากฏเลขหน้า.

เฉลิม สายสร้าง. "ดินปั้นงานศิลป์ถิ่นเมืองนนท์." สภาวัฒนธรรมจังหวัดนนทบุรี 1, 1 (เมษายน 2539) : 52 - 57.

พวงทิพย์ เกียรติสกุณกุล. "การศึกษาการขยายตัวของกองทัพญี่ปุ่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา : มุมมองทางสังคม - วัฒนธรรม." วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 25, 1 (มิถุนายน - พฤศจิกายน 2545) : 23 - 51.

วิทยานิพนธ์

กมล สมิตีรัตน์. "การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางกรวย นนทบุรี ระหว่างพ.ศ. 2445 - 2511." สารนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.

ญาณี สรประไพ. "การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดนนทบุรี." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.

ภูวดล ทรงประเสริฐ. “นโยบายของรัฐบาลที่มีต่อชาวจีนในประเทศไทย (พ.ศ. 2475 – 2500).”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

นิภาพร กุลมาตย์. “สภาพเศรษฐกิจของชุมชนบัวใหญ่ พ.ศ. 2474 – 2506.” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
2542.

อรุณี จำปานิล. “ประวัติศาสตร์ชุมชนตลาดสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี ระหว่างปี พ.ศ. 2466 –
2544.” การค้นคว้าอิสระปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.

เอกสารอัดสำเนาและแผ่นพับ

โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี. “ข้อมูลสารสนเทศ ปีการศึกษา 2511 โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี
สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานนทบุรี เขต 1.” นนทบุรี: โรงเรียนอนุบาลนนทบุรี,
2551. (อัดสำเนา)

สาโรจน์ พงศ์ไพโรจน์. “พิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและห้องสมุดประชาชนนนทบุรี.” พระนคร :
จุฬารัตน์การพิมพ์, 2515. (แผ่นพับ)

สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. “ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนในกลุ่มน้ำท่าจีน.” ม.ป.ท., 2532.
งานวิจัยเสนอต่อศูนย์วิจัยมหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532. (อัดสำเนา)

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. “สรุปสาระสำคัญและผลการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ 1.” ม.ป.ท. : ม.ป.ป.. (แผ่นพับ)

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร, สำนักงานจังหวัดนนทบุรี. ประวัติศาสตร์กลางหลังเก่า
[ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 4 ตุลาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://www.nonthaburi.go.th>
หม้อดินเผาของชาวบ้านหม้อคลองสระบัว จังหวัดอยุธยา. [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 25 กันยายน
2551. เข้าถึงได้จาก <http://ayutthayaculture.com/>

การสัมภาษณ์

กัมพล สุขก้อน, พันเอก(พิเศษ). อายุ 59 ปี. ข้าราชการทหารบก ครอบครัวยุติธรรมชาวสวนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2549.

เกษมศรี พันธุ์สุด. อายุ 67 ปี. ชาวบ้านชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 3 กรกฎาคม 2551.

เจี๋ยหลี แซ่กวย. อายุ 72 ปี. อดีตเจ้าของร้านขายอาหารในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2549.

บันเทิง เครือเฟ่ง. อายุ 83 ปี. อดีตชาวสวนและช่างทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 3 กรกฎาคม 2551.

บุษรา พรหมโชติ. อายุ 46 ปี. ครอบครัวยุติธรรมชาวสวนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2549.

ประภาส เครืออ่วม, พันจ่าเอก. อายุ 72 ปี. ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2551.

พระครูโอบาส ศิริคุณ. อายุ 64 ปี. รองเจ้าอาวาสวัดบางขวาง. สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2551.

พู่ อยู่เจริญ. อายุ 83 ปี. ชาวบ้านชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 22 ธันวาคม 2549.

เพ็ญใจ อุเทนสุด. อายุ 79 ปี. อดีตแม่ค้าขายก๋วยเตี๋ยวทางเรือในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2551.

ศานติ วิเศษธรรมสมิต. อายุ 65 ปี. เจ้าของร้านตั้งจิ้งจอกในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2549.

สนอง เปือกบัว. อายุ 75 ปี. อดีตชาวสวนและช่างปั้นหม้อในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2551.

สิทธิโชค สาทรรักษ์. อายุ 49 ปี. ชาวบ้านชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี อำเภอสวนใหญ่ จังหวัดนนทบุรี. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2551.

สุชาติ ศิริพันธ์วัฒนา. อายุ 66 ปี. เจ้าของโรงกลึงนุสรณ์กลการในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 3 กรกฎาคม 2551.

สุชิน ปานิกบุตร. อายุ 71 ปี. อดีตชาวสวนและช่างทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 3 กรกฎาคม 2551.

สุนันทา พงศ์สิฏานนท์. อายุ 76 ปี. ครอบครัวยุติธรรมชาวสวนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี, 22 ธันวาคม 2549.

- สุปราณี หลักคำ. อายุ 55 ปี. อาจารย์โรงเรียนสตรีรัตนบุรี. สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2551.
- สำลี สาทรรักษ์. อายุ 83 ปี. ชาวบ้านชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2551.
- รังสรรค์ พะชะโพคา. อายุ 77 ปี. เจ้าของร้านโชห่วยในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 3
กรกฎาคม 2551.
- หอม สุขไหมด. อายุ 75 ปี. ครอบครัวอดีตชาวสวนในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 22
ธันวาคม 2549.
- เหลี่ยม อรุณรับ. อายุ 80 ปี. อดีตแม่ค้าขายผลไม้ในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 22
ธันวาคม 2549.
- อนงค์ เครืออ่วม. อายุ 72 ปี. ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนตลาดทำน่านนทบุรี. สัมภาษณ์, 22
กันยายน 2551.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล	นายภควุฒิ ทวียศ
ที่อยู่	237 หมู่บ้านลาซาลนิเวศน์ ซอยลาซาล 22 ถนนสุขุมวิท แขวงบางนา เขตบางนา กรุงเทพฯ 10260
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2547	สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ วิชาโทเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ นครปฐม
พ.ศ. 2547	ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร